

Titel: Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift

Citation: "Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K7*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Jette Knudsen; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2002 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-ae-kom-shoot-idfa61d8aa-6ac2-4aaf-8d6f-c57467321977.pdf> (tilgået 12. juli 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K7

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. Husk dog altid at kreditere ophavsmanden.
[Læs CC0-erklæringen](#)

◄ **Afsluttende** : Det var SKs hensigt med dette værk at afrunde rækken af pseudonyme skrifter, jf. »En første og sidste Forklaring«, *AE*, *SKS* 7, 569-573.

I trykt udgave: Bind 7 side 7 linje 1

◄ **uvidenskabelig** : Hegel (39,29) og hans tilhængere benævnte den spekulative, systematiske filosofi som videnskaben, men der hentydes formentlig også til de andre 'objektive' videnskaber, som behandles i den første del.

I trykt udgave: Bind 7 side 7 linje 1

◄ **de filosofiske Smuler** : *Philosophiske Smuler eller En smule Philosophi. Af Johannes Climacus. Udgivet af S. Kierkegaard, Kbh. (13. juni) 1844.*

I trykt udgave: Bind 7 side 7 linje 3

◄ **Mimisk-pathetisk-dialektisk** : Udtrykket 'pathetisk-dialektisk' betegner overordnet de to momenter, som er tilstede i eksistensforholdet, hvilket udvikles flere steder i *AE*, fx *SKS* 7, 350f. og 505. 'Mimisk' hentyder rimeligvis til selve den eftergørende (mimiske) fremstilling af eksistensforholdet.

I trykt udgave: Bind 7 side 7 linje 4

◄ **JOHANNES CLIMACUS** : Samme pseudonym er forfatter til *Philosophiske Smuler*. Navnet hentyder formentlig til den gr. teolog og munk Johannes Klimax (lat. Climacus, o. 525-616), der levede 40 år som eneboer ved foden af Sinajbjerget og var forfatter til værket *Κλίμαξ τοῦ παραδείσου* (gr. (Klímax toû paradeísou) *Paradisstigen*, en allusion til Jacobsstigen, jf. 1 Mos 28,12, overs. til lat. under titlen *Scala paradisi*). I værket skildrer han, hvorledes man ad 30 trin kan stige op til kristelig fuldkommenhed, idet man overvinder sine laster og tilegner sig de kristne dyder. Jf. W.M.L. de Wette *Christliche Sittenlehre* bd. 1-4 (i tre dele), Berlin 1819-23, ktl. U 110; bd. 2 (del 2,1), 1821, s. 52-55, og sammes *Lærebog i den christelige Sædelære og sammes Historie*, overs. af C.E. Scharling, Kbh. 1835 [ty. 1833], ktl. 871, s. 135-140, hvor der i anmærkningerne henvises til Johannes Klimax' værk.

I trykt udgave: Bind 7 side 7 linje 7

◄ **Ἄλλὰ δὴ ... διηρημένα** : gr. »Jamen bedste Sokrates, hvad Værdi tror du dog at alt dette her har? Det har intet at gøre med virkelige Taler og Ræsonnementer; det er virkelig kun Stumper og Stykker, rene Pindehuggerier, som jeg sagde dig for et Øjeblik siden«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 2, s. 107.

I trykt udgave: Bind 7 side 8 linje 1

◄ **Hippias Major, § 304. A** : citat fra Platons (muligvis uægte) dialog *Hippias Maior* (304a), hvor sofisten Hippias med disse ord begynder sin sidste replik. I SKs kladde (*Pap.* IV B 91) holdes replikken op mod Sokrates' (40,24) svar, som lyder: »Ja, du kan sagtens, kære Hippias, fordi du ikke alene ved Besked med, hvad et Menneske skal interessere sig for, men selv har kunnet dyrke disse Interesser paa tilfredsstillende Maade, – det har vi jo dine egne Ord for. Mig derimod har aabenbart en usalig Skæbne bestemt til altid at være usikker og famle mig frem, og præsenterer jeg hele min Usikkerhed for jer Vismænd, saa faar jeg til Gengæld for min Aabenmundethed en hel Skarnbøtte af Ukvemsord væltet over Hovedet«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 2, s. 107. Den græske tekst er formentlig citeret efter *Platonis opera* (83,26).

I trykt udgave: Bind 7 side 8 linje 4

◄ **den lille Piece**: Forordet i *Philosophiske Smuler* indledes med ordene: »Det, her bydes, er kun en Piece«, *SKS* 4, 215.

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 5

◄ **den har ingen Sensation vakt, slet ingen** : *Philosophiske Smuler*, som udkom den 13. juni 1844, var endnu ikke blevet anmeldt på dansk. Det skete først i maj 1846 med en anmeldelse af »80« (dvs. J.F. Hagen) i *Theologisk Tidsskrift* bd. 10, Kbh. 1846, s. 175-182. I april 1845 blev værket dog anonymt anmeldt i et tysk tidsskrift, hvilket SK er helt opmærksom på, jf. *AE*, *SKS* 7, 249-253 noten. *Philosophiske Smuler* findes dog også inddraget i C.F. Christens' artikel »En Parallel mellem to af den nyere Tids Philosopher«, hvori Kierkegaards pseudonyme skrifter sammenlignes med Ludwig Feuerbachs, jf. *For Literatur og Kritik* (83,2) bd. 3, 1845, s. 1-17. Hvad angår salget af *Philosophiske Smuler*, se tekstredogørelsen til *Philosophiske Smuler*, *SKS* K4, 194-196.

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 5

◄ **bedre godt hængt end slet gift** : Mottoet for *Philosophiske Smuler* er en replik fra 1. akt, 5. scene, af
2 af 215 sider

Shakespeares (99,26) komedie *Twelfth-Night or What you will* (1601, *Helligtrekongersaften eller hvad I vil*), hvori Maria, grevinde Olivias kammerjomfru, irttesætter husets nar, der efter at have været længe borte møder for sent op. Hun spår ham, at han vil få sin straf, enten bliver han hængt eller smidt på porten. Narren bemærker da til den første mulighed: »Gut gehängt ist besser, als schlecht verheirathet«, *Shakspeare's dramatische Werke*, overs. til ty. af A.W. Schlegel og L. Tieck, bd. 1-12, Berlin 1839-41, ktl. 1883-1888; bd. 5, 1841, s. 116.

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 7

◀ **for Spøgs Skyld ... da egentligen hang** : sigter til en leg, hvor den dømte forestillende en hængt stiller sig med ryggen op ad en væg og siger: 'Jeg hænger! jeg hænger!', hvorefter de andre deltagere spørger: 'For hvem hænger du?' Den, der nævnes, må da befri vedkommende med et kys.

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 8

◀ **Prophetiens og Visionens** : hentyder til N.F.S. Grundtvig (42,32) i dennes egenskab af »Seer, Barde, Skjald, Prophet« (52,3).

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 13

◀ **Speculationens** : hentyder til de spekulative (hegelske) filosoffer og teologers bestræbelser på at fuldende et filosofisk system, fx Rasmus Nielsens kuldsejlede forehavende med at fremstille den spekulative logik (110,19), hvilket SK ironiserer over i avisartiklen »Aabenbart Skriftemaal« i *Fædrelandet* nr. 904, 12. juni 1842, sp. 7245-7252.

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 13

◀ **misligt** : betænkeligt

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 16

◀ **opplantede** : dvs. som er bragt i stilling.

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 17

◀ **Transparenter** : gennemsigtige billeder, skilte, skærme o.l., der belyses bagfra, så at billedet, bogstaverne osv. fremtræder i lyse, strålende farver. Specielt i Tivoli, der åbnede 1843, kunne man se flotte transparenter, ligesom man også her kunne se fyrværkeri.

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 18

◀ **Dictata-Bogen** : notesbogen.

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 20

◀ **den Forjættedes Ankomst incognito** : hentyder formentlig til 13. scene af J.L. Heibergs (159,4) vaudeville *Kong Salomon og Jørgen Hattemager* (1825), hvor Salomon Goldkalb, en jødisk småhandlende fra Hamborg, der er gået fallit og har fået stjålet sit tøj, dukker op i Korsør, iført en sølvskinnende karnevalsdragt og nathue. Byens borgere forveksler ham med den stenrige baron Goldkalb fra Frankfurt og giver ham en storstilet modtagelse. Jf. *J.L. Heibergs Samlede Skrifter. Skuespil* bd. 1-7, Kbh. 1833-41, ktl. 1553-1559 (forkortet *Skuespil*); bd. 2, 1833, s. 303-400. Stykket blev opført på Det kgl. Teater 48 gange fra 1825 til 1844; sidst i 1844, hvor det opførtes 4. og 7. feb. samt 10. marts.

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 21

◀ **Ophævelse** : spiller på den hegelianske term 'Aufhebung' (202,35).

I trykt udgave: Bind 7 side 9 linje 24

◀ **Hexerie (...)** **blind Allarm** : hentydning til en alm. talemåde, der betegner et stort postyr for ingenting; især kendt fra titlen på Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Hexerie eller Blind Allarm* (trykt 1731), jf. *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-7, Kbh. 1758 el. 1788 [1731-54], ktl. 1566-1567; bd. 4. Bindene er uden årstal og sidetal.

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 4

◀ **Recensenter** : kritikere, anmeldere.

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 6

◀ **skabe Mennesker** : citat af J. Baggesen (10,11). Der spilles på ordsproget »klæder skaber folk«, som findes optegnet i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 24, nr. 2337.

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 8

◀ **efter Baggesens Ord ... paa Skabelsen** : sigter til den da. forf. Jens Baggesen (1764-1826), der i fortællingen »Thomas Moore eller Venskabs Seier over Kiærlighed« skriver: »Og slige skrækindjagende Personer, / Som, for Exempel, de, hvis Vaaben er en Sax, / Som skabe Mennesker, men dræbe dem igien / Med Regninger paa Skabelsen«, *Jens Baggesens danske Værker*, udg. af forfatterens sønner og C.J. Boye, bd. 1-12, Kbh. 1827-32, ktl. 1509-1520; bd. 1, s. 329.

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 11

◀ **Tidens Fordring** : en i tiden hyppigt benyttet vending i forbindelse med krav om politiske forandringer (de liberale), kirkelige forandringer (fx grundtvigianerne el. 'de dannede' (452,8)) el. mere almene fordringer til åndslivet. I sidste henseende talte J.L. Heiberg (159,4) ofte om 'tidens fordring', fx i indbydelsesskriftet *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid*, Kbh. 1833, ktl. 568, hvor det hedder: »Og ligesom det er denne Bestræbelse [at popularisere filosofien], hvorpaa det hidindtil har skortet i Philosophiens Fremstillinger, tildeels af den Grund, at Philosophien maatte hos selve Philosopherne uddanne sig til en større Klarhed, førend de kunde gjøre den klar for Andre, maatte ligesom modnes, inden Verden kunde nyde dens Frugt, saa er det nu, da Tidens Fordringer gjøre sig meer og mere gjældende, just denne Bestræbelse, paa hvilken vor Virksomhed især maa være henvendt«, s. 52f. En mere generel udredning af forholdet mellem tidens fordring og det evigt gyldige værk findes i artiklen »Gjensvar paa Herr Professor Hauchs Svar« i *Kjøbenhavns flyvende Post*, udg. af J.L. Heiberg, nr. 37, 26. marts 1830, fodnoten. I en optegnelse fra årsskiftet 1843/44 (*Pap. IV B 101*) bemærker SK, hvordan Heiberg i *Urania for 1844* har villet lade astronomien være 'tidens fordring' (82,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 17

◀ **Aristoteles siger ... gjøre en god** : sigter til Aristoteles' *Retorik* (1416b 29-32), som SK læste i *Schriften zur Rhetorik und Poetik* bd. 1-2 (i *Aristoteles Werke*, overs. af K.L. Roth, bd. 1-2 med fortsat paginering i *Griechische Prosaiker in neuen Übersetzung*, udg. af Tafel, Osiander og Schwab, bd. 132-133), Stuttgart 1833, ktl. 1092. Heri hedder det i 3. bog, kap. 16: »Jetzt stellt man die lächerliche Regel auf, die Erzählung müsse schnell seyn. Und doch trifft hier Das zu, was Einer dem Brodtkneuter, der ihn fragte, ob er einen rauhen oder zarten Teig machen sollte, antwortete: wie denn? ist's denn nicht möglich, einen guten zu machen?«, bd. 1, s. 289f. – **Aristoteles**: Aristoteles fra Stageira (384- 322 f.Kr.), gr. filosof, logiker og naturforsker, elev af Platon (83,26); grundlagde 335 f.Kr. den peripatetiske skole i Lykeion, blev senere lærer for Alexander den Store (342-335 f.Kr.).

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 19

◀ **Det Eneste jeg frygter ... den anerkjendende** : sigter formentlig specielt til *Corsarens* rosende omtale af SKs tidligere, pseudonyme værker, som han netop med pseudonymen Frater Taciturnus offentligt havde frabedt sig; han opfordrede i stedet til at blive skældt ud. Jf. artiklen »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« (*Fædrelandet*, den 27. dec. 1845, nr. 2078) og den senere artikel: »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning« (*Fædrelandet* den 10. jan. 1846, nr. 9).

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 23

◀ **frisindet, liberal og spekulativ** : Der sigtes formentlig her, ligesom mange gange sidenhen, til grundtvigianerne, de liberale politikere og de spekulative filosoffer og teologer.

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 24

◀ **thi ellers vilde man ... den personlige Ret** : Studenterne havde op gennem 1830'erne flere gange iværksat fakkeltog, fx i 1831, hvor turen gik til kong Frederik VI (157,9), i 1832, hvor æren skyldtes den liberale teologiprofessor H.N. Clausen, og i 1839, hvor studentertoget gik til kong Christian VIII. Også i forbindelse med den store skandinaviske studenterfest i 1845 blev der arrangeret fakkeltog.

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 27

◀ **billigt** : rimeligt.

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 30

◀ **consumeres** : dvs. consumeres, fuldbyrdes.

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 31

◀ **et Pereat** : 'Pereat', lat. lad ham dø; ned med ham. Modsat 'vivat', lad ham leve. Sådanne mishagsytringer var alm. benyttet blandt studenterne.

I trykt udgave: Bind 7 side 10 linje 34

◀ **sove paa sit grønne Øre** : dvs. sove dybt og trygt, selvom man forlængst burde været stået op. Talemåden findes bl.a. optegnet i C. Molbech *Danske Ordsprog, Tankesprog og Riimsprog*, Kbh. 1850, ktl. 1573, s. 365.

I trykt udgave: Bind 7 side 11 linje 3

◀ **barhovedet** : Det var på denne tid ellers utænkeligt, at man viste sig på gaden uden hovedbeklædning.

I trykt udgave: Bind 7 side 11 linje 8

◀ **ikke finder En værd at tage Hatten af for** : Det var endnu fast skik, at man hilste på folk ved at løfte på hatten el. ved helt at tage hatten af, når man mødte dem på gaden. Jf. artiklen »Om Hattehilsen« i *Politievennen*, 1. sept. 1843, nr. 1444, s. 559f., hvor en borger beklager denne besværlige adfærd.

I trykt udgave: Bind 7 side 11 linje 21

◀ **hiin frihedselskende Nation ... Straf, Tausheden** : sigter til det auburnske el. newyorkske straffesystem, som »fordrer den factiske Adskillelse af Fangerne i enlige Celler om Natten eller i Hviletiden, men Arbeidet udført i Forening om Dagen, dog under streng lagttagelse af Taushed, hvorved en ideel Adskillelse af Fangerne skulde træde istedetfor den factiske«, *Tidende for Forhandlinger ved Provindsialstænderne for Sjællands, Fyens og Lollands-Falsters Stifter samt for Færøerne* (forkortet *Roskilde Stænder-Tidende*), Kbh. og Roskilde 1842, nr. 38, bd. 1, sp. 599. Systemet er opkaldt efter straffeanstalten i Auburn i den nordamerikanske stat New York, hvor systemet blev taget i brug i 1823, og hvor »Fangerne skulde arbejde med nedslaaede Øine, enhversomhelst Communication imellem dem er forbuden, og den, der overskrider dette, bliver corporlig afstraffet med Kat eller Tamp«, nr. 262, bd. 2, sp. 4182.

I trykt udgave: Bind 7 side 11 linje 33

◀ **proprio marte ... propriis auspiciis** : lat. på egen hånd, på egen risiko, for egen regning. De tre selvstændige, faste udtryk dækker over den samme betydning; bogstaveligt henviser det første til guden Mars (egl. for Mars' egen del) og det sidste til varselstagning (egl. ifølge varslerne selv).

I trykt udgave: Bind 7 side 12 linje 4

◀ **Selveier** : person, der selv ejer den ejendom, han bebor, oftest den gård, han driver.

I trykt udgave: Bind 7 side 12 linje 6

◀ **Gaudieb** : gavtyv; bedrager.

I trykt udgave: Bind 7 side 12 linje 9

◀ **stikke deri som den pantsatte Bondedreng** : hentydning til Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Den pantsatte Bonde-Dreng* (trykt 1731), hvor en enfoldig bondekarl dukker op i København for at betale termin og bedrages af den forgældede Leerbeutel. Bondedrengen klædes ud som en fornem greve, indkvarteres på en kro, hvortil folk strømmer for at sælge ham fine klæder og ædelstene. Næste morgen, da der skal betales, er Leerbeutel forsvundet med alle varerne og den falske greve ladt i stikken. Da man snart efter fører bondedrengen til galgen, løber man ind i dennes forældre, og alle forbarmer sig over den enfoldige. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 4. – **stikke deri**: blive hængende, sidde fast deri.

I trykt udgave: Bind 7 side 12 linje 11

◀ **i Slutningen ... om en Fortsættelse** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 305, hvor SK skriver: »at jeg i næste Afsnit af denne Piece, hvis jeg nogensinde skriver et saadant, har i Sinde at nævne Sagen ved dens virkelige Navn og iføre Problemet historisk Costume. Hvis jeg nogensinde skriver et næste Afsnit.«

I trykt udgave: Bind 7 side 19 linje 2

◀ **det end var min Hensigt ... var færdigt** : se tekstredegerelsen, s. 46, samt tekstredegerelsen til *Philosophiske Smuler*, SKS K4, 181-194.

I trykt udgave: Bind 7 side 19 linje 7

◀ **in optima forma** : lat. i bedste form; regelret.

I trykt udgave: Bind 7 side 19 linje 10

◀ **Dhrr.** : De herrer.

I trykt udgave: Bind 7 side 20 linje 1

◀ **Tredie Dagen efter ... om en Anmeldelse** : Der hentydes formentlig til J.L. Heibergs (159,4) hurtige omtale af *Enten – Eller* i artiklen »Litterær Vintersæd« i *Intelligensblade*, udg. af J.L. Heiberg, bd. 1-4, Kbh. 1842-44; bd. 2, nr. 24 (1. marts) 1843, ktl. U 56, s. 285-292. Den skabte blandt læserne en forventning om, at Heiberg senere ville komme med en 'rigtig' anmeldelse af værket, hvilket imidlertid ikke skete. Jf. brev fra Signe Læssøe til H.C. Andersen (dateret 7. april 1843) i B.H. Kirmmse *Søren Kierkegaard truffet. Et liv set af hans samtidige*, Kbh. 1996, s. 90f.

I trykt udgave: Bind 7 side 20 linje 1

◀ **realiter** : objektivt, i og for sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 20 linje 13

◀ **Erudition** : lærdom, lærd dannelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 21 linje 6

◀ **Autopsiens**: iagttagelse med egne øjne, undersøgelse ved selvsyn.

I trykt udgave: Bind 7 side 21 linje 8

◀ **det Stofartige** : dvs. det historiske, empiriske virkelighedsstof

I trykt udgave: Bind 7 side 21 linje 8

◀ **Approximation** : tilnærmelse; det gradvist at komme noget nær.

I trykt udgave: Bind 7 side 21 linje 21

◀ **Springets kvalitative Overgang** : Hos Hegel benyttes termen 'Sprung' i diskussionen af overgangen fra kvantitet til kvalitet. Ting kan kun kvantitativt tiltage på en gradvis måde indtil et vist punkt, hvor der sker et 'spring' og en ændring i kvalitet; fx vil den gradvise, kvantitative tiltagen el. aftagen i vands temperatur på et vist punkt resultere i en kvalitativ ændring enten til damp el. til is. Jf. *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-2, Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 1,1, i *Hegel's Werke* (39,29) bd. 3, s. 448-450 (*Jub.* bd. 4, s. 458-460). Kategorien blev diskuteret hos flere hegelianske forfattere, fx A.P. Adler (347,11).

I trykt udgave: Bind 7 side 21 linje 29

◀ **discrimen** : lat. vendepunkt; afgørende prøve.

I trykt udgave: Bind 7 side 22 linje 3

◀ jo **endog**: også.

I trykt udgave: Bind 7 side 22 linje 6

◀ **har Forfærdelsen at ... Afgørelsens Øieblik** : dvs. har forfærdelsen for afgørelsens øjeblik at råde over.

I trykt udgave: Bind 7 side 22 linje 9

◀ **gaaer bedrøvet hjem** : 534,34.

I trykt udgave: Bind 7 side 22 linje 20

◀ **saa kommer Systematikeren ... bliver Alt klart** : Omend filosoffer som Descartes (288,31), Spinoza (98,22), Kant (299,19) og ikke mindst J.G. Fichte og Schelling (102,24) fordrer, at filosofien skal være systematisk, dvs. at den skal gå ud fra ét organiserende princip, der bestemmer såvel tænkningens indhold som dens metode, så sigtes dog her først og fremmest til Hegel (39,29) og hans tilhængere, herunder de danske (110,19). Det hegelianske, spekulative system tager udgangspunkt i den størst tænkelige abstraktion (80,24) for herefter at forfølge begrebets indre dialektiske udvikling indtil slutningen, hvor den absolutte ånd har virkeliggjort det, begyndelsen indeholdt som mulighed. Først ved slutningen vil det da blive klart, hvad begyndelsen rummede (103,2). – **Emphasis**: eftertryk, betoning.

I trykt udgave: Bind 7 side 22 linje 25

◀ **at Systemet endnu ikke er færdigt** : Efter Hegels (39,29) død opstod forskellige forsøg på at fuldende det hegelske system ved at nuancere de enkelte dele el. ved ligefrem at supplere det fx med en psykologi, en etik (309,20) og en mere ortodoks teologi. Til de filosoffer, der på denne måde gik videre (56,21) end Hegel, hørte J.L. Heiberg (159,4), der i »Det logiske System. Første Afhandling, indeholdende Paragrapherne 1-23« i *Perseus, Journal for den speculative Idee*, udg. af J.L. Heiberg, bd. 1-2, Kbh. 1837-38, ktl. 569; bd. 2, 1838, skriver: »Uagtet nu Ingen er villigere end jeg til at erkjende den hegelske Logiks evige Gyldighed i Principerne og i Methoden, saa forstaaer det sig dog af sig selv - ja det er næsten en Trivialitet at sige det - at den, ligesom ethvert menneskeligt Værk, har sine Ufuldkommenheder i Detaillen, saa at den paa et og andet Punkt kan behøve deels nærmere Udviklinger, dels anderledes modificerede Bestemmelser, uagtet Grundtankerne deri, som det Guddommelige og Evige, ere urokkelige og maae vedligeholdes i enhver ny Fremstilling af Videnskaben«, s. 5. Skønt Heiberg understreger, at dialektikken i systemets første triade (hos Hegel: 'Sein', 'Nichts' og 'Werden') gentager sig i systemets øvrige triader, så ændrer han dog de tre første kategorier til: 'Væren og Intet', 'Vorden' og 'Tilværen'. Argumenterne for denne forandring vil Heiberg levere ved at »vise os det Hele i uafbrudt Forbindelse, saa at intet Spring vil finde Sted«, s. 7. SK udfolder selv senere i AE, hvordan systemet principielt aldrig kan blive færdigt, jf. AE, SKS 7, 106-120.

I trykt udgave: Bind 7 side 22 linje 29

◀ **lidt Skibbrud paa sit eneste Ønske** : dvs. er gået til grunde i og med sit eneste ønske. Udtrykket spiller formentlig på talemåden: 'lide skibbrud på troen', jf. 1 Tim 1,19.

I trykt udgave: Bind 7 side 23 linje 18

◀ **at give Keiseren hvad Keiserens er** : hentyder til Jesu udsagn om, hvorvidt man skal betale skat til kejseren: »Så giv kejseren, hvad kejserens er, og Gud, hvad Guds er!« Matt 22,15-21.

I trykt udgave: Bind 7 side 23 linje 32

◀ **fornemlig** : især, specielt.

I trykt udgave: Bind 7 side 24 linje 5

◀ **Systemet forudsætter Troen som givet** : sigter formentlig til de steder hos Hegel, hvor tro identificeres med en umiddelbar viden, der gennem refleksion skal hæves til filosofisk, begrebslig sandhed. Jf. *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, udg. af L. v. Henning, bd. 1-3, Berlin 1840-45 [1817], ktl. 561-563 (forkortet *Encyclopädie*), § 63, i *Hegel's Werke* (39,29) bd. 6, s. 128-131 (*Jub.* bd. 8, s. 166-169), hvor Hegel dog ikke taler om den kristelige tro. I 1830'erne førtes en indgående diskussion om den hegelske filosofis forhold til den kristelige tro, hvilket i den da. kontekst bl.a. kom til udtryk i en debat om, hvorvidt filosofien som forudsætning har gudsfrygt (tro) el. tvivl (56,11). Således skriver F.C. Sibbern om J.L. Heibergs diskussion af problemet i dennes »Recension over Hr. Dr. Rothes Treenigheds- og Forsoningslære«: »Han vil tilstaae Martensen, at Philosophien vel nok maa begynde med Troen, men vil, at det filosofiske System skal begynde med Tvivlen«, *Bemærkninger og Undersøgelser, fornemmelig betreffende Hegels Philosophie, betragtet i Forhold til vor Tid*, Kbh. 1838, ktl. 778, s. 64.

I trykt udgave: Bind 7 side 24 linje 6

◀ **et System som ingen Forudsætninger har** : sigter til bestræbelsen på at skabe et filosofisk system, som ved en metodisk tvivl (56,11) har gennemtænkt enhver ubegrundet forudsætning. If. Hegel er denne fordring til filosofien først blevet indløst i hans eget filosofiske system. Jf. kapitlet »Womit muß der Anfang der Wissenschaft gemacht werden?« i 1. bog af *Wissenschaft der Logik* (21,29), i *Hegel's Werke* bd. 3, s. 59-74 (*Jub.* bd. 4, s. 69-84), hvor det bl.a. hedder, at videnskabens begyndelse: »darf so nichts voraussetzen, muß durch nichts vermittelt seyn, noch einen Grund haben; er soll vielmehr selbst Grund der ganzen Wissenschaft seyn. Er muß daher schlechthin ein Unmittelbares seyn, oder vielmehr nur das Unmittelbare selbst. Wie er nicht gegen Anderes eine Bestimmung haben kann, so kann er auch keine in sich, keinen Inhalt enthalten, denn dergleichen wäre Unterscheidung und Beziehung von Verschiedenem aufeinander, somit eine Vermittelung. Der Anfang ist also das reine Seyn«, *Hegel's Werke* bd. 3, s. 63 (*Jub.* bd. 4, s. 73). I Danmark blev denne fordring genstand for en omfattende debat. J.L. Heiberg (159,4) argumenterede fx i flere sammenhænge for, at det filosofiske system måtte begynde forudsætningsløst, bl.a. i *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie* (58,17) og i § 4 af »Det logiske System« i *Perseus* (22,29) nr. 2, hvor der konkluderes: »det Forudsætningsløse er under alle Omstændigheder den rette Begyndelse, og det bliver ikke mindre forudsætningsløst, fordi man er kommen dertil igjennem Forudsætninger«, s. 11. Et forsvar for den forudsætningsløse begyndelse findes også i § 6-7 af A.P. Adlers *Populære Foredrag over Hegels objective Logik*, Kbh. 1842, ktl. 383, s. 17f. (181,26). En udførlig kritik af den forudsætningsløse begyndelse hos Hegel findes hos F.A. Trendelenburg (107,2).

I trykt udgave: Bind 7 side 24 linje 6

◀ **kan der gives ... (cfr. Titelbladet)** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 213.

I trykt udgave: Bind 7 side 24 linje 17

◀ **Piecen (p. 162) ... noget Historisk** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 305, hvor der dog står »Udgangspunkt«, ikke »Udgangspunktet«.

I trykt udgave: Bind 7 side 24 linje 19

◀ **Indlednings-Videnskaben ... i Apologetiken** : Der sigtes formentlig til tre forskellige discipliner. I så fald betegner 'indledningsvidenskaben' isagogikken, der beskæftiger sig med de bibelske bøger tids- og overleveringshistorie som indledning til det videnskabelige studium af GT og NT. Indledningen til dogmatikken er da den såkaldte 'prolegomena', som den fx findes hos Carl Daub (*Einleitung in das Studium der christlichen Dogmatik*, Heidelberg 1810, optaget i ktl. 472, bd. 2) og H.L. Martensen (jf. SKs referat af »Forelæsninger over Indledning til speculativ Dogmatik« i notesbog 4, SKS 19, 125-143). I begyndelsen af det 19. årh. udvikles den kristelige 'apologetik', der modsat den såkaldte 'polemik' metodisk tilrettelægger det relevante stof til forsvaret af den kristne religions specifikke væsen, jf. Fr. Schleiermachers fremstilling i *Kurze Darstellung des theologischen Studiums* (1. udg., Berlin 1811, 2. udg. Berlin 1830) og K.H. Sacks i *Christliche Apologetik* (Hamborg 1829, ktl. 755).

I trykt udgave: Bind 7 side 24 linje 31

◀ **Fripostighed** : frimodighed; frækhed.

I trykt udgave: Bind 7 side 25 linje 8

◀ **theocentriske** : dvs. som betragter tilværelsen ud fra det guddommelige, det eviges synspunkt. Der sigtes givetvis til den hegelianske filosofi, omend Hegel (39,29) ikke selv har betegnet sin filosofi som teocentriske. I sin filosofihistorie skelner I.H. Fichte ml. tre hovedstandpunkter i den nyere filosofi: det antropocentriske, der repræsenteres af Locke, Berkeley, Hume, Kant (299,19), F.H. Jacobi (71,18) og J.F. Fries; det teocentriske, der først og fremmest repræsenteres af Hegel; og endelig en spekulativ-anskuende erkendelse, der er karakteristisk for J.F. Herbart og I.H. Fichte selv. Jf. I.H. Fichte *Beiträge zur Charakteristik der neueren Philosophie, oder kritische Geschichte derselben von Des Cartes und Locke bis auf Hegel*, 2. udg., Sulzbach 1841 [1829], ktl. 508, s. 1033ff.

I trykt udgave: Bind 7 side 25 linje 10

◀ **det spekulativt-betydningsfulde nittende Aarhundrede** : Den fordring, at filosofien skal være spekulativ, kendetegner den filosofiske idealisme efter Kant (299,19), fx J.G. Fichte, Schelling (102,24) og Hegel (39,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 25 linje 10

◀ **conditio sine qua non** : lat. 'betingelse, uden hvilken ikke'; ufravigelig betingelse. Opr. et gl. romersk retsudtryk.

I trykt udgave: Bind 7 side 25 linje 22

◀ **hader Fader og Moder** : hentyder til Luk 14,26, hvor Jesus vender sig mod den skare, der følger ham, og siger: »Hvis nogen kommer til mig og ikke hader sin far og mor, hustru og børn, brødre og søstre, ja, sit eget liv, kan han ikke være min discipel.« SK anfører stedet formentlig i egen oversættelse i *Frygt og Bæven*, SKS 4, 163.

I trykt udgave: Bind 7 side 25 linje 22

◀ **blæser af** : er ligeglad med.

I trykt udgave: Bind 7 side 25 linje 23

◀ **verdenshistoriske Oversigter** : hentyder formentlig til Hegels (39,29) fremstillinger, fx i *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (124,33), og til de mange hegelianske oversigtsværker. Endvidere hentydes til N.F.S. Grundtvig (42,32), der bl.a. i *Udsigt over Verdens-Krøniken fornemmelig i det Lutherske Tidsrum*, Kbh. 1817, ktl. 1970, fremstiller hele verdenshistorien som menneskeheden forløsningshistorie. Grundtvig udbredte sig i øvrigt ofte om samtidens verdenshistoriske betydning, jf. artiklen »En Yttring af Nordens Aand« i *Fædrelandet* (11. april 1844), hvor det om 'ytringen af nordens ånd' hedder, at denne har »verdens-historisk Kald og Betydning«, sp. 12422.

I trykt udgave: Bind 7 side 25 linje 23

◀ **Majestæts-Forbrydelse** : forbrydelse rettet mod kongen; den takseredes if. *Chr. V's Danske Lov* (1683), som stadig var gældende, med den højeste straf (jf. 6. bog, kap. 4, § 1).

I trykt udgave: Bind 7 side 25 linje 25

◀ **De fem daarlige Brudejomfruer ... kjender Eder ikke** : jf. Matt 25,1-12, hvor Jesus fortæller lignelsen om de ti brudepiger: »Da skal Himmeriges Rige lignes ved ti Jomfruer, som toge deres Lamper, og gik Brudgommen imøde. Men de fem af dem vare kloge, og de fem daarlige. De daarlige toge deres Lamper, men toge ikke Olie med sig. Men de kloge toge Olie i deres Kar tilligemed deres Lamper. Og der Brudgommen tøvede, slumrede de alle, og sov ind. Men ved Midnat skede Anskriig: see, Brudgommen kommer; gaaer ham imøde! Da bleve Jomfruerne alle opvakte, og gjorde deres Lamper tilrette. Men de daarlige sagde til de kloge: giver os af Eders Olie, thi vore Lamper udslukkes. Men de kloge svarede og sagde: det maatte ikke blive nok til os og Eder; men gaaer heller hen til Sælgerne, og køber for Eder selv. Men der de vare bortgangne at købe, kom Brudgommen; og de, som vare rede, gik ind med ham til Bryllup; og Døren blev tillukt. Siden kom de andre Jomfruer, og sagde: Herre, Herre, lad op for os! Men han svarede, og sagde: sandelig siger jeg Eder, jeg kiender Eder ikke« (NT-1819). – **daarlige**: tåbelige.

I trykt udgave: Bind 7 side 26 linje 1

◀ **forjætter** : bebuder, lover.

I trykt udgave: Bind 7 side 26 linje 13

◀ **res in facto posita** : lat. given kendsgerning.

I trykt udgave: Bind 7 side 29 linje 1

◀ **ohne weiter** : ty. uden videre.

I trykt udgave: Bind 7 side 29 linje 3

◀ **ratihaberede** : som er erkendt gyldige; godkendte, bekræftede.

I trykt udgave: Bind 7 side 29 linje 10

◀ **interesseløs** : 285,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 30 linje 5

◀ **am Ende** : ty. til sidst, i sidste ende.

I trykt udgave: Bind 7 side 30 linje 8

◀ **ikkun** : kun, blot.

I trykt udgave: Bind 7 side 30 linje 21

◀ **Epigram** : kort, fyndigt vers som udtrykker en sentens, en pointeret vittighed, en satire o.l.; spottevers.

I trykt udgave: Bind 7 side 30 linje 29

◀ **stupenteste** : af ty. 'stupend', forbavsende, uhyre.

I trykt udgave: Bind 7 side 31 linje 12

◀ **om saa alle ... paa een Hals** : hentyder til en udtalelse af den rom. kejser Caligula: »havde dog det romerske Folk ikkun een Nakke!« underforstået, så dets hoved kunne kappes af i ét hug, jf. Svetons biografi »Cajus Cæsar Caligula«, kap. 30, i *Caji Svetonii Tranqvilli Tolv første Romerske Keiseres Levnetsbeskrivelse*, overs. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1802-03, ktl. 1281; bd. 1, s. 312.

I trykt udgave: Bind 7 side 31 linje 13

◀ **Tilhold** : holdepunkt, rettesnor.

I trykt udgave: Bind 7 side 31 linje 17

◀ **næstendeels** : lige ved, næsten.

I trykt udgave: Bind 7 side 31 linje 23

◀ **pratende** : snakkende, sludrende.

I trykt udgave: Bind 7 side 31 linje 27

◀ **de enkelte Skrifters ... Inspirationen** : se Karl Rosenkranz' fremstilling af den historiske, bibelske teologi i afsnittet »Die Kanonik« (§§ 57-60) i *Encyklopädie der theologischen Wissenschaften*, Halle 1831 [da. 1841], ktl. 35, s. 104-119. Her behandles først »Die Theopneustie der Schrift« (§ 58), dvs. spørgsmålet om, hvilke skriftsteder er inspireret af Gud. Den her forudsatte verbalinspirationslære bygger på 2 Tim 3,16. Dernæst behandles »Die Bildung des Kanons« (§ 59), dvs. spørgsmålet om, hvilke skrifter der skal regnes for kanoniske og således medtages i NT. Endelig behandles »Die Glaubwürdigkeit der biblischen Bücher« (§ 60), hvor der under tre aspekter føres bevis for de hellige skrifter: først deres »Authentic«, dvs. ægthed mht. skriftets opståen, dernæst deres »Integritet«, dvs. fuldstændighed i den betydning, at de ikke har forandret sig siden den første udfærdigelse, og endelig forfatterens »Axiopistie«, dvs. pålidelighed forstået således, at forfatteren ikke har været styret af uvedkommende motiver, da skriftet blev til.

I trykt udgave: Bind 7 side 32 linje 1

◀ **Englændernes Arbeide paa Tunnelen** : hentyder til det store arbejde med at grave den første tunnel under floden Themsen, som blev fulgt nøje af verdenspressen. Den fr. ingeniør M.I. Brunel begyndte udgravningen i 1825 og trods talrige uheld og tekniske problemer lykkedes det ham at færdiggøre arbejdet, så den sidste af de to buegange kunne åbnes for publikum i marts 1843. Dette blev anset for en af samtidens store tekniske bedrifter.

I trykt udgave: Bind 7 side 32 linje 3

◀ **satte i Requisition** : gjort krav på, rekvireret.

I trykt udgave: Bind 7 side 32 linje 8

◀ **rører** : vedrører el. forandrer.

I trykt udgave: Bind 7 side 32 linje 9

◀ **den underjordiske Vei** : hentyder formentlig til det ovenfor anførte tunnelarbejde (32,3).

I trykt udgave: Bind 7 side 32 linje 10

◀ **det kritiske Arbeide** : dvs. tekstkritiske arbejde, den historisk-filologiske undersøgelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 32 linje 14

◀ **daarligen** : som en dåre, dumt.

I trykt udgave: Bind 7 side 32 linje 15

◀ **unbefangen** : ty. frejdigt, ubekymret.

I trykt udgave: Bind 7 side 32 linje 19

◀ **trods Nogen** : så godt som nogen anden.

I trykt udgave: Bind 7 side 33 linje 1

◀ **den lærde kritiske Theologie** : hentyder formentlig til datidens protestantiske, konservative eksegese, repræsenteret af navne som H. Olshausen i Tyskland og C.E. Scharling i Danmark, der vendte sig mod Tübingerskolens (F.C. Baur, D.F. Strauß) mere radikale anskuelser.

I trykt udgave: Bind 7 side 33 linje 2

◀ **Naar en Philolog udgiver et Skrift af Cicero f. Ex.** : hentyder formentlig til den klassiske filolog og prof. Johan Nicolai Madvig (1804-86), der havde vundet europæisk ry for sine tekstkritiske udgaver af flere af den rom. politiker, jurist og filosof Marcus Tullius Ciceros (106-43 f.Kr.) skrifter.

I trykt udgave: Bind 7 side 33 linje 6

◀ **Ingenium** : lat. naturligt anlæg, begavelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 33 linje 8

◀ **in suspenso** : lat. i svævende tilstand, i uvished.

I trykt udgave: Bind 7 side 33 linje 20

◀ **ergo** : lat. altså. I en syllogisme, dvs. en logisk følgeslutning, betegner ordet overgangen fra de to præmisser til den deraf dragne konklusion.

I trykt udgave: Bind 7 side 33 linje 21

◀ **hvad han har bag Øre** : spiller formentlig på de to talemåder: 'at have noget bag øret', dvs. i hemmelighed at pønse på et anslag, og 'at skrive sig noget bag øret', dvs. at lægge mærke til noget for ikke at glemme det. Jf. E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 2, s. 617.

I trykt udgave: Bind 7 side 33 linje 29

◀ **Luthers Forkastelse af Jacobs Brev** : Luther opregner i slutningen af »Vorrede auf das neue Testament« (1522) de skrifter i NT, som må danne grundlag for den kristne tro, og hvortil Jakobsbrevet, som han kalder et 'stråbrev', ikke hører, jf. *Luthers Werke. Vollständige Auswahl seiner Hauptschriften. Mit historischen Einleitungen, Anmerkungen und Registern*, udg. af Otto von Gerlach, bd. 1-24, Berlin 1848 (forkortet *Luthers Werke*; bd. 1-10 er en stereotyp 2. udgave af Berlin 1840-41, som SK ejede, ktl. 312-316); bd. 20, s. 8. Luthers argumenter for, at Jakobsbrevet ikke stammer fra den første generation af kristne, findes i »Vorrede auf die Episteln St. Jakobi und Judä«. Her fremhæves især modsigelsen ml. Jakobsbrevets betoning af, at tro uden gerninger er ufrugtbar (if. Jak 2, 20-24, viser Abraham dette), og Paulus' betoning af, at det var troen, ikke gerningen, der gjorde Abraham retfærdig (Rom 4, 1-6). Jf. *Luthers Werke* bd. 22, s. 173-175. – **Luther**: Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk, prof. i Wittenberg, kirkereformator.

I trykt udgave: Bind 7 side 33 linje 35

◀ **Wessel har sagt ... hvor Trængsel er** : sigter formentlig til Johan Herman Wessels (1742-85) parodiske sørgespil *Kierlighed uden Strømper* (1772), 4. optog, 1. optrin. Hovedpersonen Johan er grebet af en konflikt mellem elskov og dyd: »Jeg pleier ellers gaae derfra, hvor Slagsmaal er, / Men jeg de Stridende med mig i Hiertet bær«, J.H. Wessel *Samlede Digte*, udg. af A.E. Boye, Kbh. 1832, s. 34.

I trykt udgave: Bind 7 side 34 linje 27

◀ **komme stikkende** : komme rendende.

I trykt udgave: Bind 7 side 34 linje 28

◀ **en Hund i et Spil Kegler** : talemåden, som betegner det at bringe forstyrrelse i noget, el. det at være meget uvelkommen, blev vistnok første gang brugt på dansk af J.L. Heiberg (159,4) i 21. scene af vaudevillen *Aprilsnarrene eller Intriguen i Skolen* (1826) i *Skuespil* (9,21) bd. 4, 1835, s. 73.

I trykt udgave: Bind 7 side 34 linje 30

◀ **pro et contra** : lat. for og imod, navnlig grunde for og imod en sag.

I trykt udgave: Bind 7 side 34 linje 32

◀ **i Hensigt paa** : med hensyn til.

I trykt udgave: Bind 7 side 35 linje 1

◀ **Claudatur** : sigter til det lat.-gr. udtryk 'claudatur parenthesis', slut el. luk parentes!

I trykt udgave: Bind 7 side 35 linje 5

◀ **e concessis** : egl. ex concessis, lat. ud fra det indrømmede, fx i forbindelse med at disputere ex concessis, dvs. grunde sine påstande på sætninger, som indrømmes af modstanderen.

I trykt udgave: Bind 7 side 35 linje 9

◀ **diætetiske** : som overholder diæten, dvs. den af lægen foreskrevne levevis, især mht. kosten; tilbageholdende.

I trykt udgave: Bind 7 side 35 linje 23

◀ **Mellemsætning** : indskudt bisætning el. parentes.

I trykt udgave: Bind 7 side 35 linje 24

◀ **et Menneske gaer i Farer hvor han gaer** : sigter til H.A. Brorsons salme »Jeg gaaer i Fare, hvor jeg

gaaer« (1734). Salmen blev optaget i hans *Troens rare Klenodie* 1739 i afsnittet »Om Tilliid paa Gud«, jf. *Troens rare Klenodie, i nogle aandelige Sange fremstillet af Hans Adolph Brorson*, udg. af L.C. Hagen, Kbh. 1834, ktl. 199, s. 279. DDS-1988, nr. 40.

I trykt udgave: Bind 7 side 35 linje 26

◀ **Anløb** : tilløb el. angreb.

I trykt udgave: Bind 7 side 35 linje 30

◀ **Paradeur** : fr. hest, der udmærker sig ved et smukt ydre og ved livlige, skolerigtige bevægelser.

I trykt udgave: Bind 7 side 35 linje 34

◀ Parenthes-**Durchløber**: durkløber, egl. ride- el. trækdyr (især hest), som er tilbøjelig til at løbe løbsk; (spøgende) meget hurtig hest.

I trykt udgave: Bind 7 side 35 linje 34

◀ **Hyp i Gallop** : spiller på udtrykket, at noget går 'i hop og galop', dvs. i fuld fart.

I trykt udgave: Bind 7 side 35 linje 35

◀ **ubique et nusquam** : lat. overalt og intetsteds; fast udtryk.

I trykt udgave: Bind 7 side 36 linje 10

◀ **Troens Kraft og Styrke** : muligvis allusion til 1 Kor 2,3-5, hvor Paulus skriver til korintherne: »Jeg optrådte hos jer i svaghed og med megen frygt og bæven, og min tale og min prædiken blev ikke fremført med overtalende visdomsord, men med Ånd og kraft som bevis, for at jeres tro ikke skulle afhænge af menneskers visdom, men af Guds kraft.«

I trykt udgave: Bind 7 side 36 linje 11

◀ **ligger ved Troens Dør** : hentyder formentlig til 1 Mos 4,7, hvor det hedder: »Er det ikke saa? at dersom du gjør godt, da er du behagelig, og dersom du gjør ikke godt, da er Synden den, som ligger for Døren, og dens Attraae skal være til dig, og du, du skal herske over den« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 7 side 36 linje 13

◀ **megen Frygt og Bæven** : 36,11.

I trykt udgave: Bind 7 side 36 linje 14

◀ **Tugtemester** : opdrager. Udtrykket hentyder formentlig til Gal 3,24, hvor Paulus skriver, at »Loven er vorden vor Tugtemester til Christum, at vi skulde blive retfærdiggjorte af Troen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 36 linje 16

◀ **spændes ikke** : går ikke i spand sammen, passer ikke til hinanden.

I trykt udgave: Bind 7 side 36 linje 18

◀ **Derfor læres ogsaa ... i Evigheden** : En kilde er forgæves eftersøgt, men den anførte lære beror formentlig på 1 Kor 13,8-13, især 12 (266,35).

I trykt udgave: Bind 7 side 36 linje 23

◀ **integri** : fuldstændige, hele.

I trykt udgave: Bind 7 side 37 linje 1

◀ **Her ligger Knuden** : fast udtryk med oprindelse i det klassiske 'hic nodus', lat. her er knuden, dvs. her er vanskeligheden.

I trykt udgave: Bind 7 side 37 linje 10

◀ **Troens Forfængelighed** : dvs. troens udvendighed, behagesyge, borgerliggørelse. Udtrykket hentyder formentlig til 2 Mos 20,7 (GT-1740), hvor det hedder: »Du skal ikke tage HERRENS din Guds Navn forfængeligen; thi HERREN skal ikke lade den være uskyldig, som tager hans Navn forfængeligen.« Sml. 1

Kor 15,14, hvor Paulus skriver: »Men er Christus ikke opstanden, da er vor Prædiken jo forgieves, saa er og Eders Tro forgieves«, og 17: »Men dersom Christus ikke er opstanden, da er Eders Tro forfængelig; saa ere I endnu i Eders Synder« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 37 linje 20

◀ **hvorledes kunne De troe ... Joh. Ev. 5, 44** : jf. Joh 5,44, hvor Jesus siger: »Hvorledes kunde I troe, I som tage Ære af hverandre, og den Ære, som er af den eneste Gud, søge I ikke?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 37 linje 20

◀ **Fattig Peer Eriksen** : fast udtryk, som især er kendt fra Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Den Stundesløse* (trykt 1731), hvor den pedantiske Peder Erichsen, søn af bogholderen Erich Madsen, endelig i 3. akt, 5. scene, opdager, at han er blevet taget ved næsen og ikke kan gifte sig med Vielgeschreys skønne datter, hvorfor han udbryder: »Ach jeg fattige Peer Erichsen!« Jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 5.

I trykt udgave: Bind 7 side 37 linje 33

◀ **Troen, der gjorde Fiskere til Apostle** : hentyder til Mark 1,16-20, hvor Jesus finder sine første disciple (Simon og Andreas, Jakob og Johannes), der er fiskere, men snart betragtes som apostle, jf. apostellisten Mark 3, 16-19.

I trykt udgave: Bind 7 side 37 linje 35

◀ **Troen, der kan flytte Bjerge** : hentyder til Matt 17,20, hvor Jesus siger til disciplene: »Har I en tro som et sennepsfrø, kan I sige til dette bjerg: Flyt dig herfra og derhen! og det vil flytte sig. Og intet vil være umuligt for jer.« Sml. 1 Kor 13,2.

I trykt udgave: Bind 7 side 37 linje 35

◀ **Zelotismen** : Zeloterne, 'de nidkære', betegnede på Jesu tid et parti af militante, jødiske oprørere. Sidenhen er zelotisme brugt til at betegne nidkærhed og principrytteri især mht. vedtagne tros lærdomme. Her er tænkt på tilhængerne af den ortodokse verbalinspirationslære (32,1).

I trykt udgave: Bind 7 side 38 linje 5

◀ **dog, naar Menneskens ... paa Jorden** : ordret efter Luk 18,8 (NT-1819) – i Jesu lignelse om enken og den uretfærdige dommer.

I trykt udgave: Bind 7 side 38 linje 20

◀ **in absurdum** : lat. til det urimelige. 'Reductio in (el. ad) absurdum' betegner i logikken en argumentationsform, hvor en påstands konsekvenser føres ud i selvmodsigelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 38 linje 30

◀ **sat** : i logisk betydning at hævde (ponere) noget, modsat at 'benægte' noget. M. Eiríksson bemærker i en note i *Om Baptister og Barnedaab* (49,29) følgende: »Dette, at *ponere*, *sætte*, er et af de Udtryk, som den nyere Philosophie bruger, ogsaa i de Tilfælde, hvor det ikke med Grund kan bruges eller burde bruges, nemlig om aandelige Ting eller Egenskaber, Ideer o.s.v.; disse Ting kunne ikke sættes, men kun antages, fattes, oplyses, udvikles og forklares«, s. 46.

I trykt udgave: Bind 7 side 38 linje 31

◀ **medens Græsset groer, saa dør Betragteren** : spiller på ordsproget: 'Mens græsset gror, dør horseemor (dvs. fælhoppen) el. koen', dvs. den hjælp, der skal nytte noget, må komme i rette tid. Udtrykket benyttes også om det at give løfter, hvis indfrielse udsættes alt for længe. Det findes optegnet i *Dansk Ordbog*, udg. af Videnskabernes Selskab, bd. 2, 1802, s. 426, sp. 2.

I trykt udgave: Bind 7 side 39 linje 7

◀ **Mediationens Betydning ... hvori Intet bestaaer** : Betegnelsen 'mediation' forekommer ikke hos Hegel (39,29), men er et nøglebegreb i den da. hegelianisme, hvor det gengiver Hegels term 'Vermittlung' el. 'Versöhnung'. Jf. A.P. Adlers bestemmelse af termen i *Populære Foredrag over Hegels objective Logik* (24,6), § 9, hvor det hedder: »den dialectiske Bevægelse, hvorved det hegelske System karakteriseres, ligger ikke blot i Negationen. Dialectik hos Hegel udtrykker baade den objective Nødvendighed, hvormed Umiddelbarheden gaaer over i det Modsatte, og den, hvormed begge, Umiddelbarhed og Tanke, gaae over i en fælleds, høiere Eenhed; den indbefatter altsaa baade Negationen og Mediationen. Vi have sagt, at Negationen er Umiddelbarhedens Overgang i det Modsatte; Mediationen er Modsætningernes Forsoning i

den høiere Eenhed«, s. 19. Idet al virkelighed if. den hegelianske filosofi er en spekulativ udviklingsproces, hvor modstridende positioner ophæves (202,35), idet de medieres, er mediationen en nødvendig akt for historiens fremadskriden. Mediationens betydning blev især diskuteret i forbindelse med debatten om 'modsigelsens grundsætning' (277,22).

I trykt udgave: Bind 7 side 39 linje 23

◀ **en Chimaire** : en kimære, et tankespind (108,27).

I trykt udgave: Bind 7 side 39 linje 26

◀ **den for sin Positivitet ... Philosophies Skepsis** : Den hegeliske filosofi beror på en uendelig skepsis, for så vidt som 'tvivlen' (56,11) el. det negative er drivkraften i den dialektiske bevægelse, hvorved ethvert moment i udviklingen 'ophæves' (202,35) ved en modsigelse. Det 'positive' (80,31) består da i, at modsigelsen gennem 'metoden' (102,25) atter forsones.

I trykt udgave: Bind 7 side 39 linje 28

◀ **Efter Hegel er Sandheden ... Moment i Sandheden** : sigter til Hegels filosofi, efter hvilken den absolutte ånd virkeliggør sig gennem den historiske og dialektiske udvikling, idet et standpunkt finder sin sandhed og berettigelse på det sted i udviklingen, hvor det forsoner (39,23) en foreliggende modsigelse for herefter selv at fremtvinge en ny modsigelse, hvorved det ophæves (202,35) som moment i et nyt standpunkt. – **Hegel**: Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831), ty. filosof, fra 1818 til sin død prof. i Berlin. SK havde i sit bibliotek en række separatudgaver af *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45 (forkortet *Hegel's Werke*).

I trykt udgave: Bind 7 side 39 linje 29

◀ **slaaer sig (...) til** : tilslutter sig, tilføjes.

I trykt udgave: Bind 7 side 39 linje 31

◀ **Imprimatur** : lat. må trykkes, censors skriftlige tilladelse til en bogs trykning. Der hentydes til 3. akt, 3. scene af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Erasmus Montanus* (trykt 1731), hvor Peer Degn med stor selvsikkerhed demonstrerer sine små latinkundskaber ved at opfatte 'Imprimatur' som en person og ikke som en tilladelse fra Det filosofiske Fakultets dekan: »Hvem er Imprimatur i Aar?« Jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 5. Bindene er uden årstal og sidetal.

I trykt udgave: Bind 7 side 39 linje 33

◀ **maxime** : lat. i højeste grad.

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 2

◀ **ligesaa svigefuld ... har været lykkelig** : If. Herodots *Historier*, 1. bog, kap. 32, mente den lydiske konge Kroisos, der var både rig og mægtig, at være det lykkeligste af alle mennesker. Da han spurgte den gr. filosof og statsmand Solon, om det ikke var tilfældet, sagde denne imidlertid, at spørgsmålet ikke kunne besvares, fordi han endnu ikke havde erfaret, om Kroisos havde endt sit liv lykkeligt. Ingen bør m.a.o. kaldes lykkelig, før hans liv er til ende. »Wer nun das meiste bis an sein Ende hat und dann freudigen Muthes sein Leben beschließt, der, o König, verdient nach meiner Einsicht den Namen des Glückseligen. Bei jeglichem Dinge muß man auf das Ende sehn, wie es hinaus geht; denn vielen hat Gott das Glück vor Augen gehalten und sie dann gänzlich zu Grunde gerichtet«, *Die Geschichten des Herodotos*, overs. af F. Lange, bd. 1-2, Berlin 1811-12, ktl. 1117; bd. 1, s. 19.

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 7

◀ **Systemets store Hemmelighed** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 219.

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 9

◀ **unter uns** : ty. mellem os, i fortrolighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 10

◀ **ligesom Hemmeligheden mellem Hegelianerne** : Der sigtes formentlig til den diskussion, som især opstod med Fr. Richters bog *Die Lehre von den letzten Dingen. Eine wissenschaftliche Kritik, von dem Standpunkte der Religion unternommen*, Breslau 1833, hvori det påstås at være en hemmelighed ml. hegelianere, at Hegels system nægter troen på den individuelle sjæls udødelighed (158,18). Richters påstand blev indgående diskuteret i C.H. Weißes *Die philosophische Geheimlehre von der Unsterblichkeit des*

menschlichen Individuums, Dresden 1834, og i C.F. Göschels *Von den Beweisen für die Unsterblichkeit der menschlichen Seele im Lichte der spekulativen Philosophie*, Berlin 1835, men også andre, bl.a. I.H. Fichte og L. Feuerbach, deltog i debatten, der førte til en splittelse af den hegelske skole. Jf. også H.L. Martensen, der i sine erindringer skriver: »Der var nemlig paa den Tid indtraadt en Splid i den Hegelske Skole. En tidligere Tilhænger, Fr. Richter, havde i et Skrift villet røbe, hvad han kaldte Systemets Hemmelighed, at Hegel nemlig skulde fornægte Udødelighedstroen og dermed den hele Christendom. Dette fremkaldte en Rystelse i Skolen, der dealte sig i to Partier, et venstre og et højre«, *Af mit Levnet*, bd. 1, Kbh. 1882, s. 95, og P.M. Møllers afhandling »Tanker over Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed, med Hensyn til den derhen hørende Literatur« (forkortet »Tanker over Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed«) i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 17, Kbh. 1837, s. 1-72, 422-453; s. 2; *Efterladte Skrifter* (40,32) bd. 2, 1842, s. 158-272; s. 159f.

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 10

◀ **Protagoras's Sophisme: »Alt er relativt** : Protagoras fra Abdera i Thrakien (o. 490-420 f.Kr.) var den ældste, mest alsidige og indflydelsesrige af de gr. sofister og har bl.a. lagt navn til en dialog af Platon (83,26). Protagoras' relativisme er udtrykt i den såkaldte 'homo mensura-tese' (mennesket er altings mål), som har indledt hans erkendelsesteoretiske hovedværk *Sandheden*; SK anfører denne sætning i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 244. Protagoras var også kendt for den påstand, at enhver sætning med samme ret kunne bekræftes og benægtes, hvilket Aristoteles (10,19) i 4. bog, kap. 4 af *Metafysikken* (1007b 19ff.) fortolker således, at alt på én gang er sandt (272,25).

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 11

◀ **Progres** : fremadskriden.

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 12

◀ **en Anekdote af Plutarch ... »naar vil han da bruge den«** : Der sigtes til en anekdote, som findes fortalt to steder i *Plutarchs moralische Abhandlungen*, overs. af J.F.S. Kaltwasser, bd. 1-9, Frankfurt am Main 1783-1800, ktl. 1192-1196. Dels i »Maximen von Königen und Feldherren«, hvor der berettes: »*Eudamidas* sahe einst in der Akademie den schon sehr alten *Xenokrates* mit seiner Schülern philosophiren. Da er nun hörte, daß derselbe die Tugend suche, so fragte er: 'Und wenn wird er sich ihrer bedienen?'«, bd. 2, 1784, s. 243. Dels i »Lakonische Maximen«, hvor det hedder: »*Eudamidas*, ein Sohn des *Archidamus* und Bruder des *Agis* sah in der Akademie den schon alten *Xenokrates* mit seinen Schülern disputiren, und erkundigte sich, wer der Alte wäre? Da ihm einer sagte, daß es ein Weiser sey, der die Tugend suche, so versetzte er: 'Und wenn will er sie denn brauchen, wenn er sie jetzt erst sucht?'« bd. 2, s. 348f. – **Plutarch**: Plutark (o. 50-125 e.Kr.), gr. filosof og historiker. – **Lacedæmonier Eudamidas**: Eudamidas I var statsleder i Sparta 331-305 f.Kr. – **Akademiet**: filosofisk skole, som blev grundlagt af Platon (83,26) i 387 f.Kr., og som efter Platons død fik dennes nevø, Speusippos som leder. Akademiet bestod indtil 529 e.Kr., hvor kejser Justinian lukkede det. – **Xenocrates**: gr. filosof (395-314 f.Kr.); han blev efter Speusippos' død i 339 f.Kr. leder af Akademiet.

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 13

◀ **Ataraxie** : upåvirkelighed, sindsro. Ataraksi er den store dyd hos de gr. livsfilosoffer som kynikerne, stoikerne og skeptikerne (81,2).

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 21

◀ **Socrates, der uden ... han ikke veed Noget** : hentydning til Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale* (41b f.), hvor Sokrates fortæller, at han ikke frygter døden, men tværtimod glæder sig til i Underverdenen at møde alle de andre helte, som blev uretfærdig dømt: »Det, tør jeg nok sige, vilde ikke være kedeligt! Og det vigtigste af det altsammen: at kunne tilbringe Tiden med at prøve og studere Folk dernelde, ligesom jeg har gjort det heroppe, og se, hvem af dem der er vise, og hvem der bilder sig ind at være det, men ikke er det; hvad vilde man ikke give for at faa Lejlighed til at prøve Føreren paa det store Togt til Troia, eller Odysseus eller Sisyfos eller tusinde andre Mænd og Kvinder?« *Platons Skrifter* (83,26) bd. 1, s. 292f. – **Socrates**: gr. filosof (469-399 f.Kr.).

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 24

◀ **Poul Møllers Levnet ... en eneste Ytring** : Den da. forf., filolog og filosof Poul Martin Møller (1794-1838) var fra 1826 ansat som filosofilærer ved Universitetet i Kristiania (Oslo) og fra 1831 som prof. i filosofi ved Københavns Universitet. Hans *Efterladte Skrifter* bd. 1-3, Kbh. 1839-43, ktl. 1574-1576, blev udg. af Chr. Winther, F.C. Olsen og Chr. Thaarup. Til bd. 3 er føjet F.C. Olsens biografi: »Poul Martin Møllers Levnet, med Breve fra hans Haand« (med ny paginering, s. 1-115). F.C. Olsen kommer ind på Møllers forhold til den hegelske filosofi i forbindelse med beskrivelsen af Møllers forsøg på at fremstille metafysikken i midten af 1830'erne og siger i en note: »Her et Exempel paa en af disse overraskende, ja næsten forskrækkende Domme, man stundom kunde høre af ham. En Ven bad ham engang at prøve paa, om han ikke i en kort

Sætning kunde angive det egentlig individuelle Punkt i den hegelske Philosophie. Poul Møller taug lidt og strøg sig om Hagen, som han laa i sin Sopha, og sagde derpaa: 'Jo, - Hegel er egentlig gal. Han lider af en Monomanie og troer, at Begrebet kan udbrede sig saadan - ' her gjorde han nogle udvidende Haandbevægelser og sagde ikke mere«, bd. 3, s. 109.

I trykt udgave: Bind 7 side 40 linje 32

◀ **Mærkeligere** : mere bemærkelsesværdig, mere interessant.

I trykt udgave: Bind 7 side 41 linje 8

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', i sig selv, netop derved.

I trykt udgave: Bind 7 side 41 linje 27

◀ **bag Øret** : 33,29; her: i tankerne.

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 5

◀ **Bogstav-Zelotismen** : 38,5. I et udkast til denne passage (*Pap. V B 1,6*) tales om den »stive Bogstav-Orthodoxie«.

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 6

◀ **Riddertiden egentligen slutter af ved Don Quixote** : jf. den sp. forf. Miguel de Cervantes Saavedras (1547-1616) parodiske ridderroman *Don Quijote* bd. 1-2, 1605-15, overs. af C.D. Biehl som *Den sindrige Herremands Don Quixote af Mancha Levnet og Bedrifter* bd. 1-4, Kbh. 1776-77, ktl. 1937-1940.

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 8

◀ **den comiske Opfattelse er altid den afsluttende** : I den spekulative æstetik, der opstår i begyndelsen af det 19. årh., kommer 'det komiske' til ny værdighed, idet det i den æstetiske begrebsudvikling ikke blot får tilskrevet en højere sandhedsgrad end 'det tragiske', men det komiske bliver også det perspektiv, der afslutter hele den æstetiske idé. Dette udtrykkes i den tyske litteratur af G.W.F. Hegel (39,29), men især af H.T. Röscher (112,15), F.T. Vischer, C.H. Weiße og A. Ruge, mens man på dansk finder det udviklet mange steder hos J.L. Heiberg (159,4), men også hos H.L. Martensen (især i hans anmeldelse af Heibergs *Nye Digte* (159,4) i *Fædrelandet* nr. 398-400, 10.-12. jan. 1841, sp. 3205-3224).

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 9

◀ **baldyrer** : broderer et stof dekorativt med forskellige tråde, perler o.l., fx til et bogomslag.

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 15

◀ **kunstige** : kunstfærdige.

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 15

◀ **»mageløse Opdagelse«** : hentydning til N.F.S. Grundtvig (42,32), der i 1825 fandt frem til den grundtanke, at kristendommens kilde ikke er Bibelen, men det levende ord, som gennem århundreder er blevet udtalt i kirken, dvs. Fadervor, den apostolske trosbekendelse og indstiftelsesordene ved nadver. Grundtvig beskrev opdagelsen i skriftet *Kirkens Gienmæle*, Kbh. 1826, men kaldte den ikke her mageløs. Det gør han til gengæld i afhandlingen »Om Christendommens Sandhed«, som blev trykt i *Theologisk Maanedsskrift*, udg. af N.F.S. Grundtvig og A.G. Rudelbach, bd. 6-9, Kbh. 1826-27, jf. ktl. 346-351, hvor det hedder: »Sandelig, jeg ledte med Flid, og velsignet være den Aand, der saa trofast ledsager hver *troende* Bibel-Læser, for hvert Øieblik og hver Time jeg ledte med Flid; thi fandt jeg end ikke det mageløse Vidnesbyrd, der kan beskjemme falske Christne, saa fandt jeg dog *et mageløst* Vidnesbyrd, der guddommeligt bestyrker de sande Christnes Tro, og avler himmelsk Glæde i deres Hjerter, det fandt jeg«, bd. 6, s. 20. Senere i afhandlingen: »Endelig fandt jeg, at hvad den christelige Tro nu og altid maatte takke, som for sin Udbredelse, saa for alle sine Seier-Vindinger, det var et mageløst Vidnesbyrd, som alle Sandheds-Venner maatte kjende gyldigt, og som derfor maatte være ligesaa uigjendriveligt og uovervindeligt, som *Sandhed* er selv«, bd. 8, s. 235.

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 27

◀ **te deum** : lat., begyndelsen af den ambrosianske lovsang ('te deum laudamus osv.'), der siden oldkirken benyttes i hymnetraditionen, ofte i forbindelse med festlige lejligheder som sejre o.l.; optaget i den danske salmebog med ordlyden: 'O store Gud! vi love dig osv.' (*DDS-1988*, nr. 9).

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 30

◀ **lade Grundtvig beholde hvad hans er** : spiller på talemåden om 'at give kejseren, hvad kejserens er' (23,32). – **Grundtvig**: Nicolai Frederik Severin Grundtvig (1783-1872), da. præst, (salme)digter, historiker, politiker m.m., fra 1839 præst ved Vartov Hospitalskirke i København.

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 32

◀ **begyndte i Tydskland med Delbrück** : I kladden til denne passage (*Pap.* VI B 21,7) står der: »Lücke – Delbrück«. Der sigtes til den ty. filosofiprofessor i Bonn, Ferdinand Delbrücks (1772-1848) skrift *Philipp Melancthon, der Glaubenslehrer. Ein Streitschrift*, Bonn 1826, der året efter gav anledning til en diskussion i skriftet *Über das Ansehen das heiligen Schrift und ihr Verhältnis zur Glaubensregel in der protestantischen und in der alten Kirche. Drei theologische Sendschreiben an Prof. Delbrück in Beziehung auf dessen Streitschrift, Phil. Melancthon, der Glaubenslehrer, von K.H. Sack, C.I. Nietzsche und Fr. Lücke*, Bonn 1827. Grundtvig oversatte og kommenterede et afsnit af Delbrücks skrift (»Om den Apostoliske Troes-Bekjendelse som christelig Troes-Regel«) i *Theologisk Maanedsskrift* (42,27) bd. 10, 1827, s. 122-150. Året efter diskuterede Grundtvig Delbrücks skrift i den første artikel i sin kritiske artikelserie »Nye Skrifter om Troes-Regelen i den Christne Kirke«, jf. *Theologisk Maanedsskrift* bd. 12, 1828, s. 29-84, mens han i den næste artikel behandlede det anførte modskrift, jf. bd. 12, s. 130-158.

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 34

◀ **ymtet om, at det ... Grundtvig skyldte denne Idee** : Det er usikkert, hvad der her hentydes til. Med hensyn til Lessing (65,2) sigtes der formentlig til slutningen af »Axiomata«, VII, hvor det hedder: »Das Apostolische Glaubensbekenntniß ist offenbar mehr aus einem mündlich überlieferten Lehrbegriffe entstanden, als unmittelbar aus der Schrift gezogen worden. Wäre es dieses: so würde es gewiß Theils vollständiger, Theils bestimmter seyn. Daß es dieses nicht ist, läßt sich weniger aus der Muthmaßung erklären, daß es nur ein Formular für Täuflinge seyn sollen, als daher, daß es den mündlich überlieferten Glauben enthält, der zur Zeit seiner Abfassung, als man die Bücher des N. Testaments so sorgfältig noch nicht durchsiebt hatte, auch den Grund noch nicht erkannte, sie so sorgfältig durchsieben zu müssen, gänge und gäbe war«, *Lessing's sämtliche Schriften* bd. 6, 1825, s. 80f.

I trykt udgave: Bind 7 side 42 linje 34

◀ **Forfarenhed** : dygtighed, kyndighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 43 linje 1

◀ **Tvivilsmaal** : tvivlsspørgsmål, problem

I trykt udgave: Bind 7 side 43 linje 2

◀ **Mag. Lindberg** : Jacob Christian Lindberg (1797-1857), teolog, skrev magisterafhandling i 1828; fra 1822 adjunkt ved Metropolitanskolen, hvor han underviste i hebraisk, men afskediget i 1830 p.g.a. sin ihærdige deltagelse i den grundtvigske kirkekamp. Han fik herefter først fast embede i 1844, hvor han blev præst i Tingsted på Falster. I en lang række afhandlinger forsvarede han de grundtvigske anskuelser, ligesom han begyndte at afholde aftensangsmøder for vakte lægfolk.

I trykt udgave: Bind 7 side 43 linje 11

◀ **Generalprocureur** : generalprokurør, embedsmand, der fungerede som kongens første juridiske rådgiver.

I trykt udgave: Bind 7 side 43 linje 12

◀ **fik Form, blev ... mindre mageløs** : I kladden til denne passage (*Pap.* VI B 21,8) står: »blev gennemtrængt af lidt Tanke og ikke mere saa hiatisk-vrælende som naar den foredrages paa Geniets paa Seerens, Bardens, Prophetens (thi Grundtvig forener mange verdenshistoriske Værdigheder med sin Stilling som Præst ved Vartou) Mundharpe.« Sml. *Pap.* VI B 31. – **hiatisk**: egl. gabende, af 'hiatus', lat. gab, hul; betegner dels noget springende, abrupt, dels i grammatik og metrik et ophold i talen, der opstår ved sammenstød af to vokaler; muligvis hentydning til Grundtvigs mange udråb. Den følgende fremstilling af Grundtvig kan suppleres af det udførlige udkast (*Pap.* VI B 29).

I trykt udgave: Bind 7 side 43 linje 14

◀ **Uqvemsord mod Bibelen ... de ældre Lutheranere** : Der sigtes formentlig til Grundtvigs afhandling »Skal den Lutherske Reformation virkelig fortsættes?«, som blev trykt i *Maanedsskrift for Christendom og Historie*, udg. af J.C. Lindberg, bd. 1, Kbh. 1831, s. 142-164, s. 241-277 og s. 422-484. Heri hedder det bl.a.: »Selv kan *Bibelen* ikke gjøre sig giældende, thi den er hverken en Gud eller et Menneske, eller en Aand, men kun en *Bog*, altsaa en død Ting, der ikke veed af sig selv at sige, og maa ligesaavel aandelig som legemlig

lade sig behandle efter Tykke af Menneskene, saa, naar vi glemmer det, og tale om Bibelen, som om den kunde tænke og tale og gjøre Mirakler, da er det netop en Levning af Middel-Alderens Over-Tro«, s. 472. Når denne fremstilling af Bibelen kunne støde de mere ortodokse lutheranere, skyldtes det, at Luther (33,35) med sit skriftprincip ('sola scriptura', dvs. skriften alene) satte Bibelen som den absolutte autoritet i trosanliggender.

I trykt udgave: Bind 7 side 43 linje 27

◀ **det levende Ord** : Udtrykket, der er knyttet til N.F.S. Grundtvigs 'mageløse opdagelse' (42,27), stammer fra ApG 7, 38, hvor der med »de levende Ord« (NT-1819; 1992: »livgivende ord«) menes Guds ord. Mens Grundtvig i 1825 i *Kirkens Gienmæle* (42,27) benytter udtrykket i betydningen 'ord af Guds mund', især i dåbspagten, ændres det op gennem 1830'erne til at betegne det 'talte' ord i modsætning til det 'døde' skriftord. I kladden (*Pap. VI B 29*) findes en udførligere diskussion af udtrykket.

I trykt udgave: Bind 7 side 43 linje 35

◀ **Ungdommeligheden ... Grundtvig jo ogsaa roser sig af** : Der sigtes muligvis til N.F.S. Grundtvigs (42,32) optræden ved den såkaldte Skamlingsbankefest den 4. juli 1844, jf. Grundtvigs skrift *Skovhornets Klang mellem Skamlings-Bankerne*, Kbh. 1844, ktl. U 45, som der henvises til i kladden (*Pap. VI B 33*), hvor Grundtvig parodieres som 'det unge Danmarks' leder. Jf. dog også Grundtvigs skrift *De historiske Minders Betydning, nærmest for Nordens Folkeliv. Tale 17de Januar 1845, i det Skandinaviske Selskab*, Kbh. 1845, hvor det bl.a. hedder: »er det ikke dog unægteligt, at naar Nordens Ungdom saaledes tømmer Brage-Bægeret i Fællesskab, da har det Nordiske Haab, som udsprang af de historiske Minder, vundet Ungdoms-Skikkelse, og det ikke en fattig og indskrænket, som hos den ungdommelige Skjald, men en Ungdom, som hans, der udtrykker hele Nordens i Mimers-Brønden gienfødte Ungdomskraft«, s. 28.

I trykt udgave: Bind 7 side 44 linje 5

◀ **Geist** : ty. ånd.

I trykt udgave: Bind 7 side 44 linje 9

◀ **Det om Grækenlands mageløse Fremtid varslende Genie** : Der sigtes formentlig til N.F.S. Grundtvigs (42,32) store forventning til det i 1832 nyoprettede græske kongerige. I *Haandbog i Verdens-Historien* bd. 1-3, Kbh. 1833-43, bemærker han således, hvordan den gamle græske ånd atter vil vækkes: »christelig oplyst vil Aanden fortsætte sin herlige ved Afguderiet fordreiede og afbrudte Bane«, bd. 1, s. 321.

I trykt udgave: Bind 7 side 44 linje 16

◀ **trange Vei for Frisproget** : hentyder formentlig til N.F.S. Grundtvig (42,32), der selv skiltes med sit frispog, dvs. bramfri tale, fx i skriftet *Frisprog med H.H. Hr. Biskop Mynsters Forslag til en ny forordnet Alterbog*, Kbh. 1839. Jf. *Pap. VI B 11*, hvor SK kredser om frisprogets stilart.

I trykt udgave: Bind 7 side 44 linje 20

◀ **Bedaarende** : bedragende, vildledende.

I trykt udgave: Bind 7 side 44 linje 29

◀ **Cap. IV og V** : *Philosophiske Smuler, SKS 4*, 258-271 og 287-306.

I trykt udgave: Bind 7 side 44 linje 31

◀ **summa summarum** : lat. 'summernes sum'; den samlede mængde.

I trykt udgave: Bind 7 side 44 linje 35

◀ **Især er det af Lindberg ... Beviis for at han er til** : sigter til J.C. Lindbergs (43,11) historiske undersøgelser over trosbekendelsens form i afhandlingen »Om den christne Troes-Bekjendelses Form i den sidste Udgave af den danske Alterbog« i *Nordisk Kirke-Tidende*, 1834, nr. 49-50, sp. 815-832 og sp. 844-848. Lindberg taler dog ikke om »Nonsens«, omend det udmærket udtrykker konklusionen af hans 'bevis', nemlig at hvis kirken ikke er apostolisk, så er den slet ikke til, hvilket ingen kristen kan påstå uden derved at give afkald på at være kristen.

I trykt udgave: Bind 7 side 45 linje 4

◀ **udklarende** : udredende (af en forvirret sammenhæng).

I trykt udgave: Bind 7 side 45 linje 11

◀ **Problemet er hævdet Samtidighedens Ligelighed** : dvs. det problem, at Gud engang har antaget menneskelig skikkelse, er gjort gældende med samme vægt, som hvis begivenheden var sket i dette øjeblik.

I trykt udgave: Bind 7 side 45 linje 13

◀ **urgerer** : fremhæver, lægger særlig vægt på.

I trykt udgave: Bind 7 side 46 linje 3

◀ **Nissen flytter med** : alm. talemåde, som findes optegnet i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (10,8) s. 24, nr. 643.

I trykt udgave: Bind 7 side 46 linje 6

◀ **skuffer** : bedrager, narrer.

I trykt udgave: Bind 7 side 46 linje 6

◀ **blive en Indledningsvidenskab nødvendig ... atten Aarhundreder** : I begyndelsen af 1840'erne begyndte N.F.S. Grundtvig (42,32), P.C. Kierkegaard og J.C. Lindberg (45,4) i en række afhandlinger at føre historisk bevis for teorien om trosbekendelsen som »det lille Ord af Vor Herres egen Mund«, overgivet af Kristus til Apostlene i de 40 dage ml. opstandelsen og himmelfarten. Se fx Grundtvigs afhandling »Kirkelige Oplysninger, især for Lutherske Christne« i *Nordisk Tidsskrift for christelig Theologie*, udg. af P.C. Kierkegaard, bd. 1-4, Kbh. 1840-42; bd. 1, s. 1-48, bd. 2, s. 171-207, bd. 4, s. 15-42.

I trykt udgave: Bind 7 side 46 linje 15

◀ **sætte (...)** ud for : forklare, fremstille.

I trykt udgave: Bind 7 side 46 linje 20

◀ **Tilvær** : eksistens.

I trykt udgave: Bind 7 side 46 linje 27

◀ **Adspredelse** : adspredthed, distraktion.

I trykt udgave: Bind 7 side 46 linje 32

◀ **incommensurabel** : umuligt at måle med samme enhed; usammenlignelig.

I trykt udgave: Bind 7 side 46 linje 34

◀ **Anathema** : bandlysning, forbandelse

I trykt udgave: Bind 7 side 47 linje 3

◀ **Da der engang blev Strid ... var kommen ind** : I 1834 angreb biskop Rasmus Møller den grundtvigske kirketeori i forordet til C.C. Boisens *Om Kirken og Præstens Forhold til samme*, Kbh. 1834, hvilket samme år udløste et modsvar fra J.C. Lindberg (43,11) i *Nordisk Kirke-Tidende*, nr. 11-14, 16, sp. 164-191, 219-234 og 257-284. Biskoppens søn, magister H.U. Møller, svarede herefter Lindberg i *Forsvar for den evangeliske Kirkes Grundsætning*, Kbh. 1834, hvortil Lindberg atter samme år replicerede i artiklen »Om den christne Troes-Bekjendelses Form i den sidste Udgave af den danske Alterbog« i *Nordisk Kirke-Tidende* (45,4), idet han med udgangspunkt i trosbekendelsens (apostolicums) tredje artikel ('Vi tror på Helligånden, den hellige, almindelige kirke, de helliges samfund, syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv') fremhævede, at det ikke blot gælder om at tro, at kirken er til, men også at den er 'nærværende' (nr. 49, sp. 831f.). Hertil svarede sognepræst H.U. Møller i artiklen »Om Bibelen som christen Troes eneste sikke Kilde«, trykt i *Christelig Kirketidende*, nr. 12-13, Kbh. 1835, s. 45-52, at man altid i forbindelse med den tredje trosartikel måtte underforstå et 'at være', altså 'jeg tror på den hellige, almindelige kirke at være', idet man ikke uden afgudsdyrkelse kunne tro på kirken i samme forstand, som man troede på Faderen, Sønnen og Helligånden. Lindberg erklærede nu i sit svar, at man først måtte tro på kirken, før man kunne tro på det, kirken troede og bekendte, jf. »Om Troen paa den hellige almindelige Kirke« i *Nordisk Kirke-Tidende*, nr. 30, 1835, sp. 465-472.

I trykt udgave: Bind 7 side 47 linje 9

◀ **en ny Forsagelse** : I forbindelse med trosbekendelsen (apostolicum) fremsiges først forsagelsen: 'Vi forsager Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen'.

I trykt udgave: Bind 7 side 47 linje 13

◀ **Abracadabra** : opr. trylleformular til fordrivelse af feber o.l.; opspind, vrøvl.

I trykt udgave: Bind 7 side 47 linje 15

◀ **naar** : hvornår.

I trykt udgave: Bind 7 side 47 linje 17

◀ **det Senere-Historiske** : dvs. mellemtiden, kirkens og Bibelens historie fra Kristi himmelfart til nutiden

I trykt udgave: Bind 7 side 47 linje 21

◀ **hvilken Dom Lindberg altid er bleven forfulgt med** : jf. fx H.N. Clausens skrift *Den theologiske Partiaand, dens Character og Stridsmaade oplyst ved Exempler*, Kbh. 1830, s. 19-86. Her påviser Clausen, at Lindbergs (43,11) fremstilling af ham som ukristelig beror på en uhæderlighed, der er styret af »Partiaandens Dæmon«, som »driver sit vanhellige Spil under Religionens Maske« (s. 86).

I trykt udgave: Bind 7 side 47 linje 34

◀ **den Different som Lindberg har exegetiseret over ... den Hellig-Aand** : I 1834, da J.P. Mynster (277,29) blev biskop, indledte Lindberg (43,11) et angreb på den form, trosbekendelsen havde fået i den nye alterbog, dvs. *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381, og som den tidligere havde haft i Mynsters vajsenhuskatekismus fra 1814. Her hed det i forbindelse med den tredje trosartikel (47,9) »den hellige Aand« i stedet for det traditionelle »den Helligaand«, hvorved, mente Lindberg, troen på Helligånden som person var blevet fornægtet. I artiklen »Om den christne Troes-Bekjendelses Form i den sidste Udgave af den danske Alterbog« i *Nordisk Kirke-Tidende*, 1834 (45,4), rettede Lindberg sin kritik mod alterbogen, og samme sted, nr. 1, 1835, sp. 1-10 blev Mynsters katekismus angrebet. Mynster forsvarede sin oversættelse i skriftet *Om de danske Udgaver af Luthers lille Katechismus*, Kbh. 1835, s. 43-47, men Lindberg gendrev straks efter Mynsters argumenter i *Frimodig Gjendrivelse af Hans Højærværdighed Hr. Biskop Dr. J.P. Mynsters Forsvar for den privilegerede Vaisenhuus-Catechismus*, Kbh. 1836. Mynsters discipel C.H. Kalkar tog nu i skriftet *Om Troesbekjendelsens Form i den danske Kirke*, Odense 1836, til genmæle, og påviste ved en gennemgang af 44 gamle katekismer, alterbøger o.l., at der altid i Danmark havde hersket frihed m.h.t. trosbekendelsens form, herunder udtrykket »den hellige Aand«. Lindberg tog atter til genmæle i *Nordisk Kirke-Tidende*, nr. 20-24, 1836, sp. 305-319, 323-334, 338-347 og 353-363. N.F.S. Grundtvig (42,32) havde et par gange grebet ind i debatten og irettesat Lindberg for dennes hang til at argumentere om bogstaver, bl.a. i artiklen »Den store Strid om det lille 'e' i Luthers Cathechismus« i *Nordisk Kirke-Tidende*, nr. 9, 1838, sp. 129-144. Striden, der havde flere deltagere, fortsatte frem til 1840.

I trykt udgave: Bind 7 side 48 linje 5

◀ **in casu** : lat. i dette tilfælde.

I trykt udgave: Bind 7 side 48 linje 20

◀ **anpriset** : omtalt rosende, berømmet.

I trykt udgave: Bind 7 side 48 linje 24

◀ **approximando** : lat. tilnærmelsesvist.

I trykt udgave: Bind 7 side 49 linje 5

◀ knytte sin evige Salighed **til den**: altså til trosbekendelsen.

I trykt udgave: Bind 7 side 49 linje 8

◀ **Baptisme, eller ... ligesom af Nadveren** : I perioden 1840-45 førtes i Danmark en omfattende diskussion af baptsismen, hvis ledere i Danmark var Julius Købner og Peder Christian Mønster. Omkring den sidstnævnte samledes en kreds af tilhængere, som i slutningen af okt. 1839 blev døbt ved neddykning i Lersøen uden for København. Dette stred mod de statskirkelige vedtægter og førte til en række politisager, jf. *Daabsmenigheden i Danmark. Udgave af Acterne, i Udvalg af danske og udenlandske Criminelsager og af mærkelige Forhandlinger om saadanne*, udg. af F.M. Lange, bd. 1-7, Kbh. 1836-41 (jf. ktl. 926-931); bd. 7, ktl. 932. I overensstemmelse med biskop J.P. Mynsters synspunkt krævede en plakat af 27. dec. 1842, at børn af baptistforældre døbttes, og københavnske baptistbørn blev herefter med magt bragt til Trinitatis Kirke og døbt mod forældrenes vilje. I skriftet *Om Religions-Forfølgelse*, Kbh. 1842, tog N.F.S. Grundtvig (42,32) stærkt afstand fra den borgerlige tvang i religiøse anliggender, mens P.C. Kierkegaard, der var sognepræst i Pedersborg-Kindertofte ved Sorø, i 1842 nægtede af forestå en tvangsdåb. Sagen mod P.C. Kierkegaard, der ikke ville give sig, kulminerede i 1845 og findes belyst i referatet fra Roskilde-konventet den 15. okt. 1845 samt i P.C. Kierkegaards artikel »Om baptistfødte Børns Tvangs-Daab«, jf. *Dansk Kirketidende*, Kbh. 1845,

hhv. nr. 12-13, sp. 177-196, og nr. 15-16, sp. 226-263. H.L. Martensen, der var imod Mynsters anskuelse, udgav skriftet *Den Christelige Daab betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal*, Kbh. 1843, ktl. 652, hvilket skabte en stor diskussion, jf. bl.a. Hans Brøchner *Nogle Bemærkninger om Daaben, foranledigede ved Prof. Martensens Skrift: 'Den christelige Daab'*, Kbh. 1843, ktl. U 27; M. Eiriksson *Om Baptister og Barsedaa, samt flere Momenter af Den kirkelige og speculative Christendom*, Kbh. 1844, hvorpå Martensen responderede i *Berlingske Tidende*, nr. 115, 29. april 1844; det anonyme *Epistola eller Sende-Brev til Sr. Magnus Eiriksson fra en anden gammel Landsbypræst*, Kbh. 1844, ktl. U 36, og H.N. Clausen *Om Kirketvang ved Baptistfødte Børns Daab*, Kbh. 1845.

I trykt udgave: Bind 7 side 49 linje 29

◀ **for at være sikker i sin Sag** : I trykmanuskriptet (*Pap. VI B 98,15*) er passagen ledsaget af en anmærkning, hvori det bl.a. hedder: »Den ellers med lykkelige Forudsætninger til at blive en dogmatisk Tænkner udrustede Prof. Martensen har i en lille Piece om Daaben ikke just legitimeret sig som saadan. Professoren etablerer Daaben som afgjørende for Saligheden; men for en Sikkerheds Skyld [i marginen: synes han naivt at antage og uden videre at sikre sig ved Brugen af dialektiske Forsigtigheds Midler] tilføjer han dog: at hvis Nogen ikke er bleven døbt kan han ogsaa blive salig. Det er videnskabeligt i alle Maader at være til Tjeneste med fiint Sand og grovt Sand. Det mangler blot, hvad jeg ærbødigst ikke betvivler, at der er Mangen som ved Læsningen af denne Piece er bleven beroliget i sin Saligheds Sag. [i marginen: (Besynderlig nok, i vor Tid er det slet ikke vanskeligt at berolige Menneskene i deres Saligheds Sag, snarere vanskeligt at gjøre dem urolige for den)]«. Der sigtes til H.L. Martensens skrift *Den Christelige Daab betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal* (49,29), s. 66-76.

I trykt udgave: Bind 7 side 49 linje 30

◀ **Holdningspunkt** : holdepunkt.

I trykt udgave: Bind 7 side 50 linje 3

◀ **at være Abrahams Børn** : Udtrykket hentyder formentlig til Rom 9,7, hvor det hedder: »ei heller ere Alle Abrahams Børn, fordi de ere Abrahams Sæd« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 50 linje 16

◀ **Extraordinarius** : lat. overordentlig, usædvanlig; benyttes især om en professor ved universitetet o.l., som er ansat uden for ordenen (extra ordinem), mods. ordinarius.

I trykt udgave: Bind 7 side 50 linje 23

◀ **Lapserie** : uopdragen, flabet adfærd, også erotisk.

I trykt udgave: Bind 7 side 50 linje 24

◀ **det sædelige Liv** : den gode, moralske livsførelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 50 linje 24

◀ **overalt** : i det hele taget, overhovedet.

I trykt udgave: Bind 7 side 51 linje 1

◀ **arrogerer sig** : gør fordring på el. tilskriver sig på uretmæssig vis.

I trykt udgave: Bind 7 side 51 linje 10

◀ **Allarm** : stort postyr, uro, spektakel.

I trykt udgave: Bind 7 side 51 linje 16

◀ **forfaren** : erfaren, dreven.

I trykt udgave: Bind 7 side 51 linje 18

◀ **Offer og Accidentser** : I købstæderne havde borgerne pligt til at yde præsten et pålignet beløb, 'præstepenge', mens bønderne i landsognene tilsvarende skulle betale præsten en vis procentdel af deres animalske produkter og især korn, 'tiende'. På kirkens højtidsdage kunne menighedens medlemmer betale deres præst et såkaldt 'offer', dvs. en frivillig pengegave. I en vis udstrækning modtog præsten endvidere 'accidenser', dvs. vederlag for at forrette kirkelige handlinger som brudevielse, barsedåb og begravelse. Se C.C. Boisen *Om Kirken og præstens Forhold til samme*, Kbh. 1834, s. 61-70

I trykt udgave: Bind 7 side 51 linje 25

◀ **mærkelige** : mærkbare.

I trykt udgave: Bind 7 side 51 linje 29

◀ **Rbd.** : rigsbankdaler; da. mønt fra 1813-75, da den blev afløst af kronen (1 daler = 2 kroner). En rbd. underinddeltes i 6 mark og en mark igen i 16 skilling. På 1 rbd. gik således 96 skilling. En fuldmægtig ved toldinspektionen i København havde i 1844 en årsløn på 600 rbd., og man regnede 400 rbd. for nok til at forsørge en familie. En håndværkssvend tjente almindeligvis 200 rbd. om året, men havde til gengæld fri kost og logi hos mesteren. En pige i huset fik højst 30 rbd. om året foruden kost og logi. Samtidig kostede et par sko o. 3 rbd.

I trykt udgave: Bind 7 side 51 linje 31

◀ **Grundtvig er Seer, Barde, Skjald, Prophet** : 43,14. Disse betegnelser, som SK ofte bruger om N.F.S. Grundtvig (42,32), benytter Grundtvig om sig selv rundt omkring i sine skrifter. Se også fx den 22. levering af *Dansk Pantheon, et Portraitgallerie for Samtiden*, der udkom i aug. 1844, hvori Grundtvig præsenteres som »et aldeles enestaaende og mageløst Exempel paa en Profet i 'Nyaarstiden« og som en »mægtig bevæget Seer« (upagineret).

I trykt udgave: Bind 7 side 52 linje 3

◀ **et hartad mageløst Blik ... eet Øie for det Dybe** : Der hentydes formentlig til de tre verdenskrøniker, som Grundtvig (42,32) udgav i årene 1812-17. Han fortolkede heri verdenshistorien ud fra et bibelkristent grundsyn, if. hvilket historien havde sit midtpunkt i Kristus, ligesom folkeslagernes op- og nedgangstider var bestemt af deres tro på Gud. I *Udsigt over Verdens-Krøniken* (25,23) hedder det om selve anskuelsesmåden, at den magtesløse, skyggeagtige historiebetragtning, som knytter sig til hukommelsen og kun løseligt sammenknytter fortidens hændelser, »den har i Kirken paa underfuld Maade opnaaet en Klarhed, hvori den forvandles til Beskuelse, og med dette nyskabde, poetiserende Øie skue vi Skyggen af Menneske-Slægten i sin gaadefulde Udvikling, kan med Øiet følge den fra Guld-Alderens Glands til vor Jern-Tids Mulm« (s. 601). Senere hedder det bl.a.: »Den levende historiske Anskuelse, som vi med et Ord kan kalde *Mindeblik*, bestaaer da deri, at vi betragte hele Slægten som eet Menneske, hvis Liv vi ere kaldte til at fortsætte, og hvis Kraft vi i Kjærlighed tilegne os, levende og virkelig bliver Anskuelsen, kun for saavidt vi hjertelig troe paa dens Sandhed, men Skyggen af den kan fremkomme uden synderlig Troe, naar Fornuften bliver sig aandig bevidst, og borger derved sig selv for Forestillingens Rigtighed« (s. 664). – **hartad**: nærvædt, næsten.

I trykt udgave: Bind 7 side 52 linje 4

◀ **Har ikke Muhamedanismen bestaaet i 1200 Aar** : Den arabiske profet Muhamed ibn Abdallah ibn Abdel-Muttalib (o. 570-632) grundlagde islam ('Muhamedanismen') i det 7. årh.

I trykt udgave: Bind 7 side 52 linje 21

◀ **Svig** : indbildning, illusion.

I trykt udgave: Bind 7 side 52 linje 24

◀ **den Gud, som skabte Mennesket i sit Billede** : jf. 1 Mos 1,26-27: »Gud sagde: 'Lad os skabe mennesker i vort billede, så de ligner os! (...).' Gud skabte mennesket i sit billede; i Guds billede skabte han det, som mand og kvinde skabte han dem.«

I trykt udgave: Bind 7 side 52 linje 31

◀ **kan ikke for** : kan ikke gøre for.

I trykt udgave: Bind 7 side 52 linje 31

◀ **Svoelstikke-Argumenter** : 'tændstik-argumenter'; tynde el. ubetydelige argumenter.

I trykt udgave: Bind 7 side 53 linje 6

◀ **vistnok** : rigtignok, ganske vist.

I trykt udgave: Bind 7 side 53 linje 8

◀ **Du blev funden for let** : spiller på beretningen om profeten Daniel, der tyder skriften på væggen for babylonerkongen Belshassar: »Dette er de ord, der blev skrevet: mené, mené, teqél, ufarsín. Og dette er ordenes tyding: Mené: Gud har talt dit kongeriges dage og gjort ende på det. Teqél: du er vejet på vægten

og fundet for let. Perés: dit kongerige er blevet delt og givet til mederne og perserne«, Dan 5, 25-28.

I trykt udgave: Bind 7 side 53 linje 24

◀ **blev lukket udenfor i Mørke** : hentydning til lignelsen om kongesønnens bryllup i Matt 22,13, hvor kongen, da en af bryllupsgæsterne ikke var passende klædt på, siger til sine tjenere: »Bind hænder og fødder på ham og kast ham ud i mørket udenfor«.

I trykt udgave: Bind 7 side 53 linje 24

◀ **Slagorden** : militært udtryk om en hærs opstilling el. formation inden et slag.

I trykt udgave: Bind 7 side 53 linje 26

◀ **Jean Paul siger ... i atten Aarhundreder** : Jean Paul er pseudonym for den ty. forf. og æstetiker Johann Paul Friedrich Richter (1763-1825), der specielt var kendt for sin humor. Den pågældende udtalelse er ikke identificeret hos Jean Paul, men kan stamme fra en anden forfatter, jf. kladden (*Pap.* VI B 25), hvor det hedder: »Jean Poul er det nok som har sagt«.

I trykt udgave: Bind 7 side 53 linje 32

◀ **Rhetoren** : den offentlige taler.

I trykt udgave: Bind 7 side 54 linje 7

◀ **er ene og alene betænkt paa** : dvs. tænker kun på.

I trykt udgave: Bind 7 side 54 linje 9

◀ **Som Islænderen ... Deres Velærværdighed** : Kilden er ikke identificeret. – **Velærværdighed**: If. rangforordningen af 12. aug. 1808 blev embedsmænd og titelindehavere placeret i ni rangklasser, som igen var opdelt i rangnumre. Rangforordningen blev (og bliver stadig) publiceret i den regelmæssigt udgivne *Kongelig Dansk Hof- og Stats-Calender*, hvori alle rangspersoner var anført. Til de enkelte rangklasser var knyttet særlige tiltaleformer, hvorefter 'Deres Velærværdighed' benyttes ved titulering af gejstlige personer af laveste rang el. slet ikke omfattet af rangforordningen.

I trykt udgave: Bind 7 side 54 linje 10

◀ **Deres Høiærværdighed** : alm. titulering af den højere og højeste gejstlighed, placeret i 2. til 6. rangklasse.

I trykt udgave: Bind 7 side 54 linje 12

◀ **de vide ikke hvad de gjøre** : sigter til Jesu korsord: »Fader, forlad [tilgiv] dem! thi de vide ikke, hvad de gjøre«, Luk 23,34 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 54 linje 25

◀ **Den gaaer ud fra Intet** : 110,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 55 linje 2

◀ **bittweise** : ty. 'bønvis', egl. overs. af lat. 'precario' (af 'precari', bede), der if. romerretten betegner det, som man har erhvervet sig ved bønner, og som man altså besidder ved andres nåde. Hegel benytter udtrykket tre gange, nemlig i forbindelse med diskussionen om filosofiens (den spekulative logiks) begyndelse, hvor der advares mod at begynde 'bittweise', dvs. med en betinget forudsætning, som den tidligere filosofi og fagvidenskaberne gør det. Jf. *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1,1, i *Hegel's Werke* bd. 3, s. 34, 66 og 69 (*Jub.* bd. 4, s. 44, s. 76 og s. 79). Hegels brug af udtrykket blev inddraget i den danske debat af F.C. Sibbern i dennes kritiske anmeldelse af J.L. Heibergs (159,4) spekulative tidsskrift *Perseus* (22,29) bd. 1, jf. *Bemærkninger og Undersøgelser* (24,6), s. 35 og s. 57.

I trykt udgave: Bind 7 side 55 linje 3

◀ **at vi Alle ere Christne** : 340,19.

I trykt udgave: Bind 7 side 55 linje 5

◀ **staaer der ikke i Geographien ... herskende i Danmark** : jf. fx J. Riise *Lærebog i Geographien for den studerende Ungdom*, 3. udg., Kbh. 1830, hvor det efterspurgte står anført i § 12 (s. 35) under rubrikken »Den danske Stat«.

I trykt udgave: Bind 7 side 55 linje 20

◀ **i Contoiret** : på kontoret.

I trykt udgave: Bind 7 side 55 linje 24

◀ **Grillefængerie** : fantasteri, sværmeri.

I trykt udgave: Bind 7 side 55 linje 30

◀ **flauere** : flovere.

I trykt udgave: Bind 7 side 56 linje 2

◀ **Seminarister** : elever på et lærerseminarium el. seminarieuddannede lærere; nedsættende om halvdannede personer, halvstuderende røvere.

I trykt udgave: Bind 7 side 56 linje 6

◀ **den tvivler om Alt** : Med Descartes (288,31) bliver det en fordring til filosofien, at den for at finde et fast grundlag el. udgangspunkt må forholde sig skeptisk til de overleverede grundsætninger, dvs. den må så vidt muligt tvivle om alt (179,20). Denne fordring bliver specielt videreført af Hegel, der i *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*, udg. af C.L. Michelet, bd. 1-3, Berlin 1836, ktl. 557-559, i *Hegel's Werke* (39,29) bd. 13-15; skriver: »Es ist Verwirrung, mit der die Philosophie überhaupt anfangen muß, und die sie für sich hervorbringt; man muß an allem zweifeln, man muß alle Voraussetzungen aufgeben, um es als durch den Begriff Erzeugtes wieder zu erhalten«, *Hegel's Werke* bd. 14, s. 69 (*Jub.* bd. 18, s. 69). Det særlige ved Hegels brug af tvivlen er, at han knytter den til en bestemt, systematisk metode (102,25). I den da. kontekst findes diskussionen om den filosofiske tvivls karakter og om, hvorvidt det filosofiske system skal bero på 'gudsfrygt' eller 'tvivl', i W.H. Rothes afhandling *Læren om Treenighed og Forsoning. Et speculativt Forsøg*, Kbh. 1836, ktl. 746, s. 516-518, hvor gudsfrygten betones; i en artikel af H.L. Martensen (179,20) samt i J.L. Heibergs »Recension over Hr. Dr. Rothes Treenigheds- og Forsoningslære«, hvor det fremhæves, at de to principper ikke er uforenelige, jf. *Perseus* (22,29) nr. 1, s. 1-89; s. 35. Diskussionen blev endvidere ført af F.C. Sibbern i dennes kritiske anmeldelse af Heibergs *Perseus* nr. 1 (22,29), hvori der findes en omfattende kritik af hegelianismens grundpåstande, bl.a. den, at et filosofisk system må begynde med tvivl, jf. *Bemærkninger og Undersøgelser* (24,6) s. 64.

I trykt udgave: Bind 7 side 56 linje 11

◀ **Skulde vi nu ikke ... at være Mennesker** : 110,25.

I trykt udgave: Bind 7 side 56 linje 15

◀ **Socrates siger ... en Fløitespiller** : I Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale* (27b) stiller Sokrates (40,24) sin anklager Meletos følgende spørgsmål: »Er der noget Menneske, Meletos, der anerkender Eksistensen af Menneskestemmer, men ikke af Mennesker? (...) Er der nogen, der anerkender Eksistensen af Hestevrinsken, men ikke af Heste, eller af Fløjteklang, men ikke af Fløjter.« *Platons Skrifter* (83,26) bd. 1, s. 276f.

I trykt udgave: Bind 7 side 56 linje 15

◀ **om De gaaer videre** : Sammen med udtryk som 'at komme ud over' og 'at gå ud over' er dette en typisk vending i den hegelske jargon. I Hegels (39,29) historisk anlagte filosofi demonstreres, hvordan de enkelte filosoffer er gået videre end forgængerer, og hvordan hans eget filosofiske system er et resultat af denne udvikling. Efter Hegels død i 1831 opstår en række filosofiske og ikke mindst teologiske bestræbelser, der vil 'gå ud over' Hegel, især den såkaldte ny-schellingianisme, som Karl Rosenkranz karakteriserede i en artikel fra 1835: »Der Neoschellingianismus, [Friedrich Julius] Stahl, [Jacob] Sengler, [Karl Friedrich] Bachmann, [Carl Philipp] Fischer, [Christian Hermann] Weiße, [Immanuel Hermann] Fichte, [Christlieb Julius] Braniß, [Otto Friedrich] Gruppe og anonyme Stimmen erheben sich gegen Hegel und verheißen eine andere Aera der Philosophie«, Rosenkranz *Kritische Erläuterungen des Hegel'schen Systems*, Königsberg 1840, ktl. 745, s. 26. Senere beskriver C. Ullmann i artiklen »Theologiske Aphorismer« (1844) situationen således: »Man har en Tidlang snakket uendelig meget om den saakaldte 'Gaaen udover.' Det var et Løsen, hvormed man meente at kunne nedslaae Alt. Hele Verden vilde gaae udover Hegel, og derpaa skulde ogsaa den Strauðiske Mythik og overhovedet ethvert Standpunkt kun kunne gjendrive ved et saadant, som gik ud derover, hvilket imidlertid, rigtigt udtrykt, vilde sige saa meget som, at det, som i en vis Retning var skredet længst fremad, det meest Radicale ogsaa var det i videnskabelig Henseende Bedste, det for Tidsalderen eneste Sande. 'Extremet leve!' blev tilraabt Alle, der som tilbageblevne vare nærved at betragtes som døde. Hvorhen ere vi nu komne ved dette Princip, den Gaaen udover? Rigtignok til et Punkt, som der ikke godt lader sig gaae udover, eftersom Luften selv her slipper og Alt er tilende - men mon ogsaa til Sandheden?« *Tidsskrift for*

udenlandsk theologisk Litteratur, udg. af H.N. Clausen og M.H. Hohlenberg, Kbh. 1844, s. 715f. Også i den da. kontekst benyttes sådanne vendinger, fx i forbindelse med J.L. Heiberg (159,4), der på logikkens (22,29), og H.L. Martensen, der på moralfilosofiens og teologiens område, 'går videre' end Hegel.

I trykt udgave: Bind 7 side 56 linje 21

◀ **à la Münchhausen** : sigter til den ty. baron og officer Karl Friedrich Hieronymus von Münchhausen (1720-97), der var kendt for sine overdrevne og fantastiske historier om egne bedrifter, herunder anekdoten om, hvordan han siddende på en hest sank i et morads, men dog frelste sig (97,28). Jf. *Baron von Münchhausens vidunderlige Reiser, Feldttog og Hændelser, fortalte af ham selv*, udg. af A.C. Hanson, Roskilde 1834.

I trykt udgave: Bind 7 side 56 linje 24

◀ **ægte speculative** : Udtrykket sigter formentlig til en hegeliensk sprogbrug. I sit tidlige skrift *Differenz des Fichteschen und Schellingschen Systems der Philosophie* (1801) taler Hegel (39,29) flere gange om den 'ægte' spekulation. Også H.L. Martensen fremhæver i *Grundrids til Moralphilosophiens System*, Kbh. 1841, ktl. 650, en »ægte speculativ Optimisme«, s. 61.

I trykt udgave: Bind 7 side 56 linje 33

◀ **Kun det Lige forståes af det Lige** : I notesbog 13:28, SKS 19, 397, fremhæver SK, hvordan denne talemåde kommer til udtryk i skeptikeren Sextus Empiricus' argumenter mod menneskets evne til at erkende sig selv gennem tænkningen, hvilket han stiller op mod »den chr: Sætning, at jeg erkjender i samme Grad som jeg selv er kjendt« (1 Kor 13,12).

I trykt udgave: Bind 7 side 57 linje 4

◀ **quicquid cognoscitur ... cognoscentis cognoscitur** : lat. 'alt hvad der erkendes, erkendes på den erkendendes måde'. H.L. Martensen anfører sætningen dels i sine forelæsninger over indledning til den spekulative dogmatik (1837/38), jf. SK excerpt i notesbog 4, SKS 19, 129, dels i *Den menneskelige Selvbevidstheds Autonomie*, ktl. 651, Kbh. 1841 [lat. 1837], s. 15. Martensen angiver som kilde Fr. v. Baader, der diskuterer sætningen i *Vorlesungen über speculative Dogmatik*, Münster 1830, ktl. 396, 2. hefte, s. 40. Udsagnet går tilbage til Thomas Aquinas, der har en lignende formulering i *Summa theologiae* 1, 12, 4, hvor han forklarer, at det ikke er muligt for den menneskelige erkendelse at fatte Guds væsen: »Cognitum autem est in cognoscente secundum modum cognoscentis« (lat. 'Det blev erkendt hos den erkendende på den erkendendes måde'), jf. det skolastiske, hermeneutiske aksiom: 'Quidquid recipitur per modum recipientis recipitur' (lat. 'Alt hvad der modtages, modtages på modtagerens måde').

I trykt udgave: Bind 7 side 57 linje 5

◀ **Mellemspillet mellem Cap. IV og Cap. V** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 272-286.

I trykt udgave: Bind 7 side 58 linje 4

◀ **Analogon** : gr. noget lignende, sidestykke.

I trykt udgave: Bind 7 side 58 linje 10

◀ **det Hegelske, at ... det Udvortes** : sigter til Hegels udvikling af dialektikken mellem 'det indre' ('das innere', væsenet) og 'det ydre' ('das Äussere', fænomenet), der resulterer i identiteten 'virkelighed', jf. *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1, 2, i *Hegel's Werke* bd. 4, s. 177-183 (*Jub.* bd. 4, s. 655-661). Mere kortfattet er behandlingen i § 140 i *Encyclopædie* (24,6) bd. 1, »Die Logik«, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 275-281 (*Jub.* bd. 8, s. 313-319). Inden for den da. hegelianisme blev denne dialektik beskrevet af bl.a. J.L. Heiberg (159,4) i *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik ved den kongelige militaire Høiskole*, Kbh. 1831-32 (også trykt som: *Grundtræk til Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik*, Kbh. 1832), II C, § 112-115, s. 68-71. I anmærkning 2 hedder det om væsenet bestemt som det indre: »Men ogsaa her gjælder det, at det saaledes bestemte Væsen er Phænomen, thi hvad der bestemmes som det Indre, er just i denne Bestemmelse bestemt som det Ydre, thi hver for sig er Totalitet; eller: det Indre, seet fra Standpunktet af det Ydre, er selv Ydre for dette, og i Modsætning hertil bliver det Ydre ligeledes Indre, paa samme Maade som Delene ere det Hele, og det Hele Delene. Hvad der endvidere bestemmes blot som Indre, er paa denne exclusive Maade bestemt blot som Ydre, og omvendt«. Jf. endvidere § 28 i A.P. Adlers *Populaire Foredrag over Hegels objective Logik* (24,6), især s. 158-160, hvor det bl.a. hedder: »I det Ydre viser Tingene (det Indre) sig som Andet, men kommer derved tillige frem som sig selv; i samme Øieblik den altsaa gaaer over i Andet, og ved Mediation med dette Andet faaer sin Bestemthed, negerer den det som Andet end sig, og vender altsaa tilbage til at have en umiddelbar Bestaaen under Mediationen. Men heraf sees tillige, at det Absolute ligesaameget er bestemt som *Forening af det Indre og Ydre*. (...) Sandheden ligger i, at det Indre og det Ydre ere i hinanden. Dermed ere begge *virkelige*; de have selv deres Modsatte i sig. Naar det Indre og det Ydre betinge hinanden som uadskillelige,

og adskilte *gaae over i hinanden og have deres Andet i sig*, saa er deres Resultat netop det, at *de ere i hinanden*. Relativiteten har da naaet sin høieste Potens, og er dermed tillige ophævet; den er fuldkommen og dermed tillige fuldkommet og udfyldt. Vi faae een umiddelbar Eenhed og Identitet af det Indre og Ydre, Umiddelbarhed og Mediation, Tanke og Væren. *Begge ere og de Tvende ere dog kun Eet*«, s. 158f.

I trykt udgave: Bind 7 side 58 linje 17

◀ **Distinctionen mellem den synlige og usynlige Kirke** : en klassisk luthersk skelnen mellem den ydre, reale kirke (med alle dens ufuldkommenheder) og den indre eller ideale kirke, 'Guds rige', som består af de troende. Også brugt om skellet mellem døbte og troende. Jf. § 124 i K.A. Hase *Hutterus redivivus eller den Evangelisk-Lutherske Kirkes Dogmatik*, overs. af A.L.C. Listow efter den ty. 4. udg. 1839 [1828] (jf. ktl. 581), Kbh. 1841, s. 322-326.

I trykt udgave: Bind 7 side 58 linje 21

◀ **Troens visse Aand** : Udtrykket stammer formentlig fra Luthers (33,35) oversættelse af Sl 51,12: »Schaffe in mir, Gott, ein reines Herz, und gieb mir einen neuen gewissen Geist« (»Skab i mig, Gud, et rent hjerte, og giv mig en ny, sikker ånd«), jf. *Die Bibel oder die ganze heilige Schrift nach der deutschen Übersetzung Dr. Martin Luthers mit einer Vorrede vom Dr. Hüffel*, Karlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3. GT-1740 oversætter: »en stadig Aand«, mens GT-1992 har »en fast ånd«.

I trykt udgave: Bind 7 side 59 linje 8

◀ **ligegyldig mod** : uinteresseret i.

I trykt udgave: Bind 7 side 59 linje 15

◀ **Vexelererne i Forgaarden ... som Vanhellige** : hentydning til Matt 21,12-17, der beretter om, hvordan Jesus rensede templet i Jerusalem ved at jage alle de handlende ud og vælte vekselernes boder og duehandlernes bænke, fordi de havde gjort Guds hus til en røverkule, skønt det skulle være et bedehus. – **Forgaarden**: indhegnet plads foran templet; NT-1819 oversætter med »Templet«, mens NT-1992 har »tempelpladsen«.

I trykt udgave: Bind 7 side 59 linje 30

◀ **at Aristoteles ... salige Tidsfordriv i Tænkning** : jf. 10. bog, kap. 7 og 8 (1177a 12-1178b 32) af Aristoteles' (10,19) *Den nikomachæiske Etik*. SK diskuterer stedet i notesbog 13:20, SKS 19, 389.

I trykt udgave: Bind 7 side 59 linje 34

◀ **saue** : save.

I trykt udgave: Bind 7 side 60 linje 33

◀ **Lessing** : Gotthold Ephraim Lessing (1729-81), ty. bibliotekar, lærd, digter og filosof. Der citeres i det følgende efter *Gotthold Ephraim Lessing's sämmtliche Schriften* bd. 1-32, Berlin 1825-28 [fra bd. 27, 1828, Berlin og Stettin], ktl. 1747-1762 (forkortet *Lessing's sämmtliche Schriften*).

I trykt udgave: Bind 7 side 65 linje 2

◀ **Grillefænger** : fantast, sværmer, også person, som er besværet af unyttige spekulationer el. bekymringer.

I trykt udgave: Bind 7 side 65 linje 5

◀ **dersom han, uden ... andetsteds i Fundamenterne** : Det metaforiske billede skal formentlig erindre om Lessing, der har benyttet et lignende, jf. fx afhandlingen »Eine Duplik« (1778) i *Lessing's sämmtliche Schriften* (65,2) bd. 5, 1825, s. 95-212; s. 109-114, og »Eine Parabel« (1778) i *Lessing's sämmtliche Schriften* bd. 6, 1825, s. 3-20; s. 4-8.

I trykt udgave: Bind 7 side 65 linje 8

◀ **luslidte** : luvslidte, udtjente.

I trykt udgave: Bind 7 side 65 linje 18

◀ **hvad Peer Degn ... først Degn** : sigter til 1. akt, 2. scene af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Erasmus Montanus* (trykt 1731), hvor Erasmus' far ønsker, at hans søn kunne blive præst, hvortil Peer Degn straks svarer: »Men Degn først.« Jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 5. – **Befordring**: forfremmelse,

avancement.

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 5

◀ **uden verdenshistorisk Vrælen** : formentlig hentydning til N.F.S. Grundtvig (42,32).

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 12

◀ **uden systematisk Vold** : formentlig hentydning til Hegel (39,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 12

◀ **Lessing i Qualitet af Lærd (...) at han var Bibliothekar** : De sidste 11 år af sit liv virkede Lessing som bibliotekar ved hertugen af Braunschweigs bibliotek i Wolfenbüttel og fik her tid til sine litterære, historiske og religionsfilosofiske studier. I *Lessing's sämmtliche Schriften* (65,2) bd. 1 findes J.F. Schinks Lessing-biografi, »Gotthold Ephraim Lessing's Leben. Neu bearbeitet, verbunden mit einer Charakteristik Lessing's als Dichter und Schriftsteller«.

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 21

◀ **Epigram** : kort, fyndigt vers, som udtrykker en almengyldig sandhed. Lessing skrev selv latinske epigrammer, men er især kendt for sit teoretiske arbejde over genren, jf. *Lessing's sämmtliche Schriften* (65,2) bd. 17, 1827, s. 67-238.

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 23

◀ **Autopsie** : af gr. 'autós', selv, 'ópsis', syn; iagttagelse med egne øjne, ved selvsyn.

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 24

◀ **Lessing som Digter** : Lessing var kendt for sin dramatik, bl.a. lystspillet *Minna von Barnhelm, oder das Soldatenglück* (1763), trykt i *Lessing's sämmtliche Schriften* (65,2) bd. 20, 1827, s. 195-344, og sørgespillene *Miß Sara Sampson* (1755) og *Emilia Galotti* (1772), trykt i *Lessing's sämmtliche Schriften* bd. 21, 1827, hhv. s. 3-144, og s. 185-304, samt ikke mindst det dramatiske digt *Nathan der Weise* (1779), trykt i *Lessing's sämmtliche Schriften* bd. 22, 1827, s. 13-254.

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 27

◀ **Lessing som Æstetiker** : Til Lessings æstetiske el. kritiske produktion hører *Hamburgische Dramaturgie* (1767-68), trykt i *Lessing's sämmtliche Schriften* (65,2) bd. 24-25, 1827, og afhandlingen *Laokoon oder über die Grenzen der Malerey und Poesie* (1766), trykt i *Lessing's sämmtliche Schriften* bd. 2, 1825, s. 121-397. I *Laokoon* bestemmer han digtningen som en kunst, der beskriver et tidsligt forløb (en handling), hvorimod det todimensionale maleri og den tredimensionale skulptur i en rumlig komposition kun kan fremstille en enkelt situation i et handlingsforløb, jf. kapitlerne XV-XVIII, især XVI, i *Lessing's sämmtliche Schriften* bd. 2, s. 265-299; s. 268f.

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 31

◀ **Demarcations-Linie** : grænse, der efter overenskomst sættes af to stridende magter, og som ingen af dem må overskride; grænselinje.

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 32

◀ **end en Paves** : hentyder formentlig til den grænselinje, som den berygtede pave Alexander VI, der sad i stolen 1492-1503, befalede, da der var opstået en strid ml. Spanien og Portugal.

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 33

◀ **Lessing som Viis (...) Fabelens ringe Dragt** : Lessing skrev selv fabler, gendigtede fabler (især af Æsop og Fædrus), ligesom han skrev afhandlinger om genren, jf. *Lessing's sämmtliche Schriften* (65,2) bd. 18, 1827, s. 3-298.

I trykt udgave: Bind 7 side 66 linje 35

◀ **barestens** : bare, blot.

I trykt udgave: Bind 7 side 67 linje 12

◀ **archimediske Punkt** : Den gr. matematiker, fysiker og opfinder Arkimedes (287-212 f.Kr.) fra Syrakus på Sicilien tillægges bemærkningen: »Giv mig et fast punkt, hvor jeg kan stå, så skal jeg bevæge Jorden«. Jf.

Marcellus-biografien 14, 7, i *Plutarks Vitae parallelae* (De parallelle liv), hvor det om Arkimedes' faste overbevisning om de geometriske loves mekaniske anvendelighed fortælles, at han sågar hævdede, »at man med en given Kraft var i Stand til at kunne bevæge enhver som helst given Byrde, ja skal endog, i overdreven Tillid til sit Bevises Styrke, have paastaet at kunne bevæge selve vor Jord, saafremt han imidlertid kunne have en anden Jord at træde over paa«, *Plutark's Levnetsbeskrivelser overs. af S. Tetens* bd. 1-4, Kbh. 1800-11, ktl. 1197-1200; bd. 3, s. 272.

I trykt udgave: Bind 7 side 67 linje 14

◀ **hiin Begivenhed ... 1812 Aar siden** : altså Jesu korsfæstelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 67 linje 21

◀ **Ataraxie** : 40,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 67 linje 24

◀ **balloteres** : foretages en afstemning med kugler, typisk hvide kugler for 'ja', sorte for 'nej'.

I trykt udgave: Bind 7 side 67 linje 26

◀ **de vrælende og de docerende** : sigter formentlig til hhv. grundtvigianerne og hegelianerne.

I trykt udgave: Bind 7 side 68 linje 3

◀ **hartad** : næsten, nærvæd.

I trykt udgave: Bind 7 side 68 linje 6

◀ **discrimen** : lat. forskel; afgørelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 68 linje 17

◀ **Nu er Lessing ... verdenshistorisk-systematiske Jernbane** : Lessing (65,2) nævnes kun enkelte steder i forbifarten i Hegels (39,29) filosofihistorie *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (56,11), *Hegel's Werke* bd. 15, s. 530 og s. 536f. (*Jub.* bd. 19, s. 530 og s. 536f.).

I trykt udgave: Bind 7 side 69 linje 15

◀ **med Jernbane-Fart** : dvs. med stor hastighed. Jernbanerne var samtidens store anlægsprojekt. De udvikledes i England fra o. 1830 for derefter at brede sig til det europæiske kontinent. Det første jernbaneanlæg i Danmark blev taget i brug i Holsten i 1844, hvor man åbnede strækningen mellem Kiel og Altona; dernæst fulgte i 1847 strækningen ml. København og Roskilde.

I trykt udgave: Bind 7 side 69 linje 24

◀ **Repetenter** : hjælpelærere ved universitetet, som gentager og gennemgår de holdte forelæsninger for og med de studerende.

I trykt udgave: Bind 7 side 69 linje 33

◀ **stereotyperet** : egl. om bogtryk, som er fremstillet ved stereotypi; klichéagtigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 69 linje 35

◀ **Formularbog** : håndbog, der indeholder formularer, dvs. foreskrevne former, hvorefter skrifter bør udarbejdes; især om en juridisk formularbog indeholdende eksempler på dokumenter, breve o.l., der tjener som forlæg og mønster.

I trykt udgave: Bind 7 side 69 linje 35

◀ **tager Kjende paa** : iagttager, fokuserer på.

I trykt udgave: Bind 7 side 70 linje 5

◀ **in verba magistri** : lat. til lærerens ord; at sværge 'in verba magistri' betyder at tro blindt på læreren. Udtrykket stammer fra Horats *Epistler* 1, 1, 14, jf. *Q. Horatii Flacci opera*, Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 224.

I trykt udgave: Bind 7 side 70 linje 7

◀ **Indklædningen** : sprogdragten, udtryksmåden (mods. indholdet).

I trykt udgave: Bind 7 side 70 linje 15

◀ **ligesom hiin Reisende ... han kjendte Parykken** : Historien fortælles senere udførligere, se *AE*, *SKS* 7, 559. Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 70 linje 17

◀ **Kjætteerne ikke faae Noget at rende med** : jf. *Gjentagelsen*, *SKS* 4, 91, hvor den alexandrinske teolog Titus Flavius Clemens påkaldes. I *Stromateis* 5, 9, mindede han sine læsere om, at han skrev allegorisk for dem, som allerede var indviet, af frygt for at profanere evangeliets hellige sandhed i hedningernes påhør.

I trykt udgave: Bind 7 side 71 linje 1

◀ **Stik-Ord** : slagord.

I trykt udgave: Bind 7 side 71 linje 4

◀ **sub rosa** : lat. under rosen, dvs. i fortrolighed, 'under fire øjne'. If. traditionen skulle en rose ophængt over bordet påminde det muntre selskab om sidenhen at vise diskretion med det ytrede.

I trykt udgave: Bind 7 side 71 linje 6

◀ **illuderer** : bedrager; undviger.

I trykt udgave: Bind 7 side 71 linje 17

◀ **den ædle Jacobis ... over ham** : sigter til en samtale, som den ty. filosof Friedrich Heinrich Jacobi (1743-1819) havde med Lessing (65,2) i juli 1780. Jacobi har berettet om samtalen i *Ueber die Lehre des Spinoza, in Briefen an Herrn Moses Mendelssohn* (1785), optrykt i *Friedrich Heinrich Jacobi's Werke*, udg. af F. Roth, bd. 1-6 (i 8 bd.), Leipzig 1812-25, ktl. 1722-1728 (forkortet *Jacobi's Werke*); bd. 4,1, 1819, s. 51-81.

I trykt udgave: Bind 7 side 71 linje 18

◀ **Lavaters elskelige eenfoldige Bekymring for hans Sjel** : Johann Caspar Lavater (1741-1801), schweizisk præst og forf., der var kendt for *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* bd. 1-4, Leipzig og Winterthur 1775-78, ktl. 613-616, men som også i perioden 1769-86 havde forfattet en række teologiske skrifter. Forholdet ml. Lessing og Lavater findes belyst i Lessings breve til sin bror fra 1770-71, jf. brev nr. 23, 26, 27, 38 og 40, i *Lessing's sämtliche Schriften* (65,2) bd. 27, 1827, s. 61-102, og i brev nr. 61 i Lessings »Briefwechsel mit Moses Mendelssohn«, *Lessing's sämtliche Schriften* bd. 26, 1827, s. 249-251. Desuden i »Anmerkungen zu Moses Mendelssohn's Briefwechsel mit Gotth. Ephr. Lessing«, *Lessing's sämtliche Schriften* bd. 29, 1828, s. 403f.

I trykt udgave: Bind 7 side 71 linje 19

◀ **hans sidste Ord** : 98,8.

I trykt udgave: Bind 7 side 71 linje 20

◀ **Hegel ogsaa være ... som misforstod ham** : En sådan udtalelse af Hegel (39,29) har ikke kunnet verificeres.

I trykt udgave: Bind 7 side 71 linje 23

◀ **i de samfulde sytten Bind** : sigter til udgaven af *Hegel's Werke* (39,29), som i perioden 1832-45 egl. udkom i 18 bd.

I trykt udgave: Bind 7 side 71 linje 29

◀ **Vildelse** : vildfarelse el. sindsforvirring.

I trykt udgave: Bind 7 side 71 linje 34

◀ **hvad allerede hiin alvorlige Romer ... Spøg og Alvor** : sigter til afsnittet »Maximen Römischer Feldherren« i *Plutarchs moralische Abhandlungen* (40,13) bd. 2, 1784, s. 269, hvor den rom. politiker Marcus Porcius Cato (den ældre), også kaldet Cato Censorius (234-149 f.Kr.), tillægges sentensen: »Ein Mensch der bey lächerlichen Dingen ernsthaft ist, wird dann bey ernsthaften lächerlich.« – **Cato Uticensis**: Marcus Porcius Cato (den yngre), også kaldet Cato Uticensis (95-46 f.Kr.); han var Cæsars berømte modstander og fik sit tilnavn efter byen Utica i Nordafrika, hvor han begik selvmord efter hos Platon (83,26) at have læst om

sjælens udødelighed. SK forveksler altså de to Catoer.

I trykt udgave: Bind 7 side 72 linje 5

◀ **mageløse Opdagelse** : 42,27.

I trykt udgave: Bind 7 side 72 linje 16

◀ **πολυμητις Οδυσευς** : gr. 'polýmētis Odysseús', den snilde (sindrige) Odysseus. Udtrykket forekommer mange steder i Homers *Iliaden* og *Odysseen*.

I trykt udgave: Bind 7 side 72 linje 17

◀ **darin haben Sie Recht ... gewußt hätte** : ty. »Det har De ret i, bare jeg havde vidst det«.

I trykt udgave: Bind 7 side 72 linje 18

◀ **havde mig til Bedste** : egl. prisp gav mig til alm. underholdning; gjorde grin med mig.

I trykt udgave: Bind 7 side 72 linje 20

◀ **Theses** : teser.

I trykt udgave: Bind 7 side 72 linje 22

◀ **Fanden gale mig** : alm. ed; verbet 'gale' betyder forgøre el. forhekse.

I trykt udgave: Bind 7 side 73 linje 3

◀ **Leietjener** : tjener, som antages til midlertidig tjeneste, også om person, der lejes som fremmedfører (guide) og foreviser et steds seværdigheder for tilrejsende.

I trykt udgave: Bind 7 side 73 linje 14

◀ **ligegyldig ved** : uinteresseret i.

I trykt udgave: Bind 7 side 73 linje 23

◀ **forhjælper** : hjælper.

I trykt udgave: Bind 7 side 73 linje 28

◀ **uden** for Tankeløsheden: bortset fra.

I trykt udgave: Bind 7 side 74 linje 29

◀ **Tilbedelse i Sandhed** : hentyder til Joh 4,24, hvor Jesus siger til den samaritanske kvinde: »Gud er ånd, og de, som tilbeder ham, skal tilbede i ånd og sandhed.«

I trykt udgave: Bind 7 side 75 linje 9

◀ **gode Raad, som endda ikke ere dyre** : hentyder til ordsproget 'gode råd er altid dyre, når man trænger til dem', E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (33,29) bd. 2, s. 145, nr. 7614.

I trykt udgave: Bind 7 side 75 linje 19

◀ **med Rette beklage ... nogen Anden** : Utroskab (horeri) udgjorde sammen med bortrømning (desertio) og ufrugtbarhed el. sterilitet (impotentia) de 'årsager, hvorfor ægtefolk må adskilles', jf. *Danske Lov* (25,25), 3. bog, kap. 16, § 15.

I trykt udgave: Bind 7 side 75 linje 31

◀ **puur og pære** : fast udtryk: helt og holdent, ren og skær.

I trykt udgave: Bind 7 side 76 linje 26

◀ **Svig** : bedrag, underfundighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 76 linje 26

◀ **forventede sidste § ... Systemet er færdigt** : 22,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 77 linje 15

◀ **Arbejdere ... paa Torvet (...)** at arbeide i Viingaarden : sigter til Jesu lignelse om arbejderne i vingården, hvor en vingårdsmand flere gange i løbet af dagen ser nogle stå ledige på torvet; han lejer dem og sender dem hen i sin vingård, Matt 20,1-16.

I trykt udgave: Bind 7 side 77 linje 22

◀ **sæt (...)** Consequents-Forholdet : sigter til logikkens hypotetiske form, idet udsagn 'sættes' (poneres, hævdes), hvorefter følgerne (konsekvensen) deraf udledes deduktivt. I sætninger af typen 'Hvis p, så q' kaldes p antecedens, mens q er konsekvensen.

I trykt udgave: Bind 7 side 77 linje 29

◀ **Overflødighed** : overmål.

I trykt udgave: Bind 7 side 78 linje 6

◀ **men Veien er Sandhed** : hentyder formentlig til Joh 14,6, hvor Jesus siger: »Jeg er vejen og sandheden og livet«.

I trykt udgave: Bind 7 side 78 linje 14

◀ **Adresseavisen** : egl. *Kjøbenhavns kongelig alene privilegerede Adressecomptoirs Efterretninger*, grundlagt 1759, det vigtigste organ for den københavnske avertering: Bortset fra *Berlingske Tidende* var *Adresseavisen* det eneste blad i København, som havde ret til at indrykke avertissementer mod betaling; fra 1800 udkom avisen seks dage om ugen, og i 1840'erne lå oplaget på 7000 eksemplarer.

I trykt udgave: Bind 7 side 78 linje 18

◀ **Forskrifter til Skjønnskrivning** : sigter til bøger som I. Levins *Album af nulevende danske Mænds og Qvinders Haandskrifter*, Kbh. 1846, ktl. 1955, der var beregnet på at øve skolebørn i at læse og tilegne sig en smuk håndskrift.

I trykt udgave: Bind 7 side 78 linje 23

◀ **løbe skjørnende sammen** : som mælk, der 'skørner', dvs. løber sammen og bliver tyk.

I trykt udgave: Bind 7 side 79 linje 9

◀ **thi hvad der blev anseet ... gjør ham usynlig** : Der sigtes formentlig til G.E. Lessings afhandling *Laokoon*, XII, i *Lessing's sämmtliche Schriften* (65,2) bd. 2, 1825, s. 248-258, hvor den kunstneriske behandling af det usynlige diskuteres i lyset af den fr. grev Caylus' teorier. Caylus anbefalede malerne at benytte begivenhederne i Homers *Iliade* som passende emner, og Lessing anfører som eksempel det usynlige slag ml. Minerva (gr. Pallas Athene) og Mars (gr. Ares), som findes i *Iliaden*, 21. sang, v. 385-434.

I trykt udgave: Bind 7 side 79 linje 32

◀ **Geheime-Statsraad** : statsforvaltningens øverste organ, den enevældige konges 'hemmelige' statsråd, som i 1845 bestod af syv medlemmer.

I trykt udgave: Bind 7 side 80 linje 3

◀ **bekjendt** : bekendtgjort, offentliggjort (ved reskripter, forordninger, plakater, instrukser e.l.)

I trykt udgave: Bind 7 side 80 linje 3

◀ **Naar Socrates derimod ved ... ethvert Forhold** : jf. fx *Sokrates' Forsvarstale* (31d) i *Platons Skrifter* (83,26) bd. 1, s. 282. SK har redegjort for Sokrates' (40,24) dæmon, dvs. den guddommelige stemme, der ledte Sokrates, i *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 207-215.

I trykt udgave: Bind 7 side 80 linje 6

◀ **posito** : lat. sat, antaget (om en præmis; udtrykket stammer fra klassisk logik).

I trykt udgave: Bind 7 side 80 linje 8

◀ **det Høieste han ... til det Samme** : Sokrates (40,24) skildrer sin særlige jordemoderkunst (majeutik) i Platons dialog *Theaitetos* 148e-151d, hvor det bl.a. hedder: »Hvad nu min Jordemoderkunst angaar, saa omfatter den det samme som den almindelige, men adskiller sig fra den derved, at den forløser Mænd og

ikke Kvinder, og ved at det er de barslende Sjæle og ikke Legemer, den tager Sigte paa. Men det allerbetydningsfuldeste ved min Kunst, det er det, at den paa enhver Maade kan gennemprøve, om det Tankefoster, den unges Sind sætter i Verden, er et Gøglebillede og et Øjenbedrag, eller et fuldbaarent og virkeligt Foster. Og det er gaaet mig paa samme Maade som Jordemødrene: selv er jeg ufrugtbar paa Visdom, og naar Folk bebrejder mig, som saa mange gør det, at jeg altid udspørger andre, men aldrig selv giver Svar paa noget, fordi jeg ingen Visdom besidder, saa har Vedkommende fuldstændig Ret. Og Grunden dertil er den, at det er paalagt mig af Guden at forløse andre, men selv at føde har han nægtet mig.« *Platons Skrifter* (83,26) bd. 6, s. 104 (150b-c).

I trykt udgave: Bind 7 side 80 linje 10

◀ **den rene Væren** : betegnelse for den første kategori i den spekulative logik. Jf. fx 1. bog, 1. afsnit, 1. kap. i Hegels *Wissenschaft der Logik* (21,29), hvor kategorien bestemmes som følger: »*Seyn, reines Seyn*, – ohne alle weitere Bestimmung. In seiner unbestimmten Unmittelbarkeit ist es nur sich selbst gleich, und auch nicht ungleich gegen Anderes, hat keine Verschiedenheit innerhalb seiner, noch nach Außen. Durch irgend eine Bestimmung oder Inhalt, der in ihm unterschieden, oder wodurch es als unterschieden von einem Anderen gesetzt würde, würde es nicht in seiner Reinheit festgehalten. Es ist die reine Unbestimmtheit und Leere. – Es ist *nichts* in ihm anzuschauen, wenn von Anschauen hier gesprochen werden kann; oder es ist nur dieß reine, leere Anschauen selbst. Es ist ebenso wenig etwas in ihm zu denken, oder es ist ebenso nur dieß leere Denken. Das Seyn, das unbestimmte Unmittelbare ist in der That *Nichts*, und nicht mehr noch weniger als Nichts«, *Hegel's Werke* bd. 3, s. 77f. (*Jub.* bd. 4, s. 87f.)

I trykt udgave: Bind 7 side 80 linje 24

◀ **Enhver kjender nu Vordens Dialektik fra Hegel** : jf. rubrikken »Werden« i 1. bog, 1. afsnit, 1. kap. i Hegels *Wissenschaft der Logik* (21,29), i *Hegel's Werke* bd. 3, s. 78-111 (*Jub.* bd. 4, s. 88-121), hvor tesen lyder: »*Das reine Seyn und das reine Nichts ist also dasselbe*. Was die Wahrheit ist, ist weder das Seyn, noch das Nichts, sondern daß das Seyn in Nichts, und das Nichts in Seyn, – nicht übergeht, – sondern übergegangen ist. Aber ebenso sehr ist die Wahrheit nicht ihre Ununterschiedenheit, sondern daß *sie nicht dasselbe*, daß *sie absolut unterschieden*, aber ebenso ungetrennt und untrennbar sind, und unmittelbar *jedes in seinem Gegentheile verschwindet*. Ihre Wahrheit ist also diese *Bewegung* des unmittelbaren Verschwindens des Einen in dem Anderen; *das Werden*; eine Bewegung, worin beide unterschieden sind, aber durch einen Unterschied, der sich ebenso unmittelbar aufgelöst hat«, *Hegel's Werke* bd. 3, s. 78f. (*Jub.* bd. 4, s. 88f.). I en anmærkning hertil hedder det videre: »Es muß dasselbe, was oben von der Unmittelbarkeit und Vermittelung, (welche letztere eine Beziehung aufeinander, damit *Negation* enthält), vom *Seyn* und *Nichts* gesagt werden, *daß es nirgend im Himmel und auf Erden Etwas gebe, was nicht Beides Seyn und Nichts in sich enthielte*. Freilich da hierbei von *Einem irgend Etwas* und *Wirklichem* die Rede wird, so sind darin jene Bestimmungen nicht mehr in der vollkommenen Unwahrheit, in der sie als *Seyn* und *Nichts* sind, vorhanden, sondern in einer weitem Bestimmung, und werden z.B. als *Positives* und *Negatives* aufgefaßt, jenes das gesetzte, reflektirte *Seyn*, dieses das gesetzte, reflektirte *Nichts*; aber *Positives* und *Negatives* enthalten jenes das *Seyn*, dieses das *Nichts* als ihre abstrakte Grundlage«, *Hegel's Werke* bd. 3, s. 81 (*Jub.* bd. 4, s. 91). J.L. Heiberg (159,4) foretager i »Det logiske System«, §§ 11-15, i *Perseus* nr. 2 (aug. 1838), s. 23-31, en ændring af systemets første triade (22,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 80 linje 27

◀ **Alternationen** : det foranderlige, omskiftelige.

I trykt udgave: Bind 7 side 80 linje 28

◀ **Man hører i vor Tid ... ere blevne Positive** : Den hegelianske, spekulative filosofi fremhæver gerne, at den ved sin metode (102,25) er positiv, fx i forhold til Kants (299,19) kritiske og negative filosofi. I hegeliansk sprogbrug kan 'det positive' betegne dels det umiddelbare, der skal ophæves (202,35) i refleksionen (det negative), dels den spekulative enhed, der atter skal forsones el. mediere (39,23) de af refleksionen satte modsætninger. Jf. fx J.L. Heibergs (159,4) fremstilling i § 15 af »Det logiske System« i *Perseus* (22,29), nr. 2, s. 30f. For at gennemføre sin metode må den hegelianske filosof dog forudsætte selv at besidde den absolutte sandhed el. det positive. I Schellings (102,24) forelæsninger over åbenbaringsfilosofien, som SK fulgte i Berlin i vintersemesteret 1841/42, placeres Hegels filosofi i forlængelse af Schellings tidlige identitetsfilosofi og betegnes derfor som en negativ filosofi. Jf. fx 9. forelæsning i notesbog 11, SKS 19, 312f. Schelling selv vil i sine forelæsninger gå videre og grundlægge en positiv filosofi, dvs. en filosofi, som relaterer sig til eksistensen. – **deres Takkebønner til Gud ... som hine Negative**: hentyder til Luk 18,11, hvor Jesus i en lignelse fortæller om en farisæer, der sagde: »Gud, jeg takker dig, fordi jeg ikke er som andre mennesker, røvere, uretfærdige, ægteskabsforbrydere, eller som tolderen dér.«

I trykt udgave: Bind 7 side 80 linje 31

◀ **Svig** : bedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 7 side 81 linje 2

◀ **den græske Skepsis ... i den nyere Philosophie** : Den ældre gr. skepticisme, der bl.a. havde forløbere i de førsokratiske filosoffer, fx eleaterne (279,24) og sofistene, dannede først skole med Pyrrhon fra Elis (o. 365-275 f.Kr.) og dennes elev Timon fra Phleious (o. 320-230 f.Kr.). Denne skepticisme vandt med Arkesilaos (o. 315-242 f.Kr.) og senere Karneades (o. 215-129 f.Kr.) indpas i det af Platon (83,26) grundlagte akademi, den såkaldte 'akademiske skepticisme', og blev senere videreført i den nyskepticisme, der opstod med den gr. læge og filosof Sextus Empiricus (o. 160-210). Jf. fremstillingen af den ældre skepticisme i 9. bog, kap. 11-12 i *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (82,31) bd. 1, s. 428-452, og af nyskepticismen i W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* bd. 1-11, Leipzig 1798-1819, ktl. 815-826; bd. 5, 1805, s. 267-396. Med den nyere filosofis skepsis sigtes bl.a. til den rolle 'tvivlen' fik i den filosofiske tradition fra Descartes (179,20), men også til den ty. idealisme i kølvandet på Kants (299,19) kritiske erkendelsesteori, ikke mindst den hegelianske (39,28). SK har tidligere behandlet emnet i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 280-283.

I trykt udgave: Bind 7 side 81 linje 2

◀ **sub specie æterni** : egl. 'sub specie aeternitatis', lat. 'under evighedens synspunkt' el. 'ud fra det eviges synspunkt'. Udtrykket stammer fra Spinoza (98,22), der i *Ethica* (1677) knytter det til erkendelsens højeste trin, den umiddelbare anskuelse el. intuitive erkendelse ('scientia intuitiva'), for hvilken de enkelte fænomener ses som led i den rationelt ordnede helhed. I *AE* karakteriseres i alm. med dette udtryk den spekulative idealismes standpunkt.

I trykt udgave: Bind 7 side 81 linje 21

◀ **Cothurne** : egl. høj, tyksålet fodbeklædning, anvendt af skuespillerne i den antikke tragedie; opstyltethed.

I trykt udgave: Bind 7 side 82 linje 11

◀ **hvor** : ifald, hvis.

I trykt udgave: Bind 7 side 82 linje 26

◀ **nøiet** : tilfreds.

I trykt udgave: Bind 7 side 82 linje 27

◀ **Ørkesløshed** : lediggang; her positivt om det at have god tid og ikke være forhuppet på at udrette noget.

I trykt udgave: Bind 7 side 82 linje 27

◀ **spreche** : ty. tale; også: sprekke, dvs. tale tysk el. tale højrøstet, pralende.

I trykt udgave: Bind 7 side 82 linje 28

◀ **Astronomien** : I kladden hedder det uddybende: »Saa borneret var imidlertid Socrates, 'der opgav Studiet af Astronomien, fordi han indsaee, at de himmelske Ting ikke vedkomme os.' Men dengang havde Prof. Heiberg hell. ikke beviist, at Astronomien var det, som Tiden fordrede. Nu har han beviist det, og saa er det viist. Claudius Rosenhoff har tidligere yttret noget lignende og paa Tivoli er der opført et Observatorium, hvor man forlyster sig for 2 Sk., medens fattig Folk gratis beskæftiger sig med Astronomie paa Runde-Taarn« (*Pap.* VI B 40, 5). Tivolis observatorium åbnede for publikum i sommeren 1845; hermed blev det konkurrent til det populære Rundetaarn, jf. artiklen »Rundetaarn« i *Den Frisindede*, nr. 114, 30. sept. 1845, s. 455f. J.L. Heibergs (159,4) i tiden velkendte interesse for astronomi kom til udtryk i artiklen »Stjernehimlen« i *Intelligensblade* (20,1) nr. 14, 1. okt. 1842, der bl.a. foranledigede en artikel af C. Rosenhoff i *Den Frisindede* nr. 117, 4. okt. 1842; sml. *Den Frisindede* nr. 148, 19. dec. 1843. Se endvidere Heibergs artikler »Stjerne-Calender for 1844, til Orientering i Himmellegemernes Bevægelser og Stillinger« og »Det astronomiske Aar« i *Urania*, Kbh. 1844, ktl. U 57. Heibergs interesse for astronomi er især genstand for satiren i det fjerde forord i *Forord*, SKS 4, 486-488. I det anførte bd. af *Urania* findes også artiklen »Kirke-Aaret«, hvori H.L. Martensen bl.a. diskuterer »Læren om Beboerne paa de hiinsidige Kloder og disses nærmere Samqvem med Guddommen«, s. 176 (181,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 82 linje 31

◀ **denne opgav han som Diogenes fortæller** : sigter til den gr. forf. Diogenes Laertios (3. årh. e.Kr.), der i 2. bog, kap. 5,21 af sin filosofihistorie beretter om Sokrates (40,24): »Da han indsaee, at hiin Granskning i fysiske Ting ikke egentlig er vor Sag, begyndte han at filosofere i Værkstederne og paa Torvet om Sæderne«, jf. *Diogen Laërteses filosofiske Historie*, eller: *navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn, i ti Bøger*, overs. af B. Riisbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111 (forkortet *Diogen*

◀ **naar han senere stod stille og stirrede hen for sig** : jf. begyndelsen af Platons *Symposion*, hvor Aristodemos må forklare de ventende gæster i Agathons hus, at Sokrates (40,24) på vejen derhen var blevet stående ved nabohuset: »Det er en Vane, han har: undertiden stiller han sig op og bliver staaende, hvor det kan træffe sig«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 3, s. 92 (174c-175a). Senere i samme dialog fortæller Alkibiades, hvordan Sokrates engang var faldet i tanker og blev stående på samme sted et helt døgn, jf. *Platons Skrifter* bd. 3, s. 144 (220c).

◀ **Ifølge en udmærket Afhandling ... været noget ironisk** : Der sigtes til teologen Hans Frederik Helveg (1816-1901) afhandling »Orest og Odip eller Collisionen« i *For Literatur og Kritik. Et Fjerdingaarsskrift*, udgivet af Fyens Stifts literære Selskab, bd. 3, Odense 1845, s. 18-69, hvori der s. 55-60 findes et afsnit om Sokrates (40,24). Helveg berører dog ikke eksplicit Sokrates' ironi, selvom SK i sin magisterafhandling *Om Begrebet Ironi* fra 1841 (jf. SKS 1) udførligt havde redegjort for Sokrates' negative ironi.

◀ **privatissime** : lat. ganske privat, hemmeligt.

◀ **Naar saaledes Socrates ... til paa Havet** : SKs parafrase af Platons dialog *Gorgias* (511d), hvor Sokrates (40,24) som modsætning til en taler, der gør sig til af sin talekunst (retorik), fortæller om en ydmyg skipper, der ved sin sømandskunst (navigation) redder nogen fra druknedøden: »Den, der udøver denne Kunst og har viist os en saa stor Tjeneste, stiger i Land og gaaer beskeden frem og tilbage paa Strandbredden ved Siden af sit Skib. Han forstaaer nemlig at beregne, mener jeg, at det er heel vanskeligt at bestemme, hvilke af de Medseilende han har gavnet ved ikke at lade dem drukne underveis, og hvilke han har skadet, thi han veed, at naar han sætter dem i Land, ere de i ingen Henseende blevne bedre, hverken paa Legeme eller Sjæl, end da de gik ombord«, *Udvalgte Dialoger af Platon* (83,26) bd. 3, s. 165 (*Platons Skrifter* bd. 2, s. 199).

◀ **ifølge Plato og Alcibiades ... ansee ham for sær, ατοπος** : Det 'underlige', 'sære', 'påfaldende' (gr. ατοπος) ved Sokrates fremhæves flere steder i Platons dialoger, fx i *Alkibiades I*, 106a, og *Symposion*, 215a. I *Theaitetos*, 149a, siger han, at man kalder ham en stor særling, der sætter folk i forlegenhed, jf. *Platons Skrifter*, hhv. bd. 10, s. 239, bd. 3, s. 138 og bd. 6, s. 102. Se også *Begrebet Angest*, SKS 4, 386, og *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 388. – **Plato**: gr. filosof (427-347 f.Kr.), elev af Sokrates (40,24), grundlagde i 387 f.Kr. Akademiet i Athen, hvor Aristoteles (10,19) var blandt hans elever. Når SK citerer fra *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise, bd. 1-8, Kbh. 1830-56 (bd. 1-3, 1830-38, ktl. 1164-1167), el. fra den græsk/latinske udgave *Platonis quae exstant opera*, udg. af Fr. Ast, bd. 1-11, Leipzig 1819-32, ktl. 1144-1154 (forkortet *Platonis opera*), vil dette blive oplyst i kommentaren. Ellers vil der blive henvist til *Platons Skrifter*, udg. ved Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41]. – **Alcibiades**: Den historiske Alkibiades (o. 450-404 f.Kr.) var en athensk politiker, men i Platons *Symposion* optræder han som den unge, smukke beundrer af Sokrates. Han optræder også i de to dialoger, der bærer hans navn (*Alkibiades I* og *Alkibiades II*), og som traditionelt har været tillagt Platon, men stammer fra en senere tid.

◀ **Socrates derimod (...) sin Idee, med Uvidenheden** : I sine samtaler i Platons dialoger påberåber Sokrates (40,24) sig ofte sin uvidenhed, idet han, som han fortæller i *Sokrates' Forsvarstale*, kun ved, at han intet ved, modsat de mange, der bilder sig ind at vide noget, jf. *Platons Skrifter* (83,26) bd. 1, s. 265-293, bl.a. s. 270 (21d). SK diskuterer Sokrates' uvidenhed i *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 217-222.

◀ **ergo** : lat. altså (33,21).

◀ **Privat-Docent** : Især i Tyskland brugte man ved universiteterne privatdocenter, dvs. forelæsere, der var doktorer, men ikke ansat. I den da. kontekst fandtes der ikke sådanne privatdocenter, fx var H.L. Martensen (1808-94) fast ansat ved Københavns Universitet fra 1838. I en upubliceret artikel fra 1846 skriver SK: »Ja,

den typiske Figur, hvilken jeg bestandig har brugt, om langt fra ikke med samme Held saa dog paa den samme Maade som Holberg brugte Magisteren: *Privatdocenten*, findes i Virkeligheden slet ikke i Danmark. Privatdocenten er en ægte tysk Figur« (herefter følger en nærmere udredning, *Pap. VII,1 B 88*, s. 293f.).

I trykt udgave: Bind 7 side 84 linje 1

◀ **holsteensk Sild** : røgede sild el. brislinger fra Holsten og Slesvig, som blev falbudt på torvene i København.

I trykt udgave: Bind 7 side 84 linje 14

◀ **chimærisk Mediation** : dvs. en mediation (39,23), som er tankespind (108,27).

I trykt udgave: Bind 7 side 84 linje 22

◀ **exequerende** : fuldbyrdende, udførende.

I trykt udgave: Bind 7 side 85 linje 12

◀ **Privatissimer** : egl. særlige forelæsninger for en enkelt el. nogle ganske få. Her i betydningen: inderste, skjulte el. hemmelige tanker.

I trykt udgave: Bind 7 side 85 linje 15

◀ **rører Sprogets Vand** : hentyder til Joh 5,4: »Thi paa visse Tider foer en Engel ned udi Dammen, og oprørte Vandet. Hvo som da først, efter Vandets Oprør, steeg ned, blev sund, hvadsomhelst Syge han var behæftet med« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 85 linje 20

◀ **Lucian lader i Underverdenen Charon fortælle følgende Historie** : Lukian fra Samosata i Syrien (o. 120-80 f.Kr.), gr. forf., især kendt for sine mange satiriske dialoger. Der sigtes til dialogen mellem Hermes (Merkur) og de dødes færgemand Charon i Lukians skrift »Charon, oder der Besuch« i *Lucians Skrifter* bd. 1-4, Zürich 1766-73, ktl. 1135-1138; bd. 2, 1769, s. 291f., hvor Charon fortæller: »Es ward einer von seinem Freunde auf den Abend des folgenden Tags, wenn ich nicht irre, zu Gaste gebeten: 'Sehr wol,' sagte dieser: Ich will kommen; 'indem er es aber sagte, fiel, ich weiß nicht wie, ein Ziegel vom Dache, und schlug ihn zu tode. Ich mußte also lachen, daß er so sein Versprechen nicht halten konnte.«

I trykt udgave: Bind 7 side 85 linje 30

◀ **Differents-Viden** : 'forskelligheds-viden', dvs. en viden, der adskiller et menneske fra et andet, fx at den ene kan et sprog, som den anden ikke kan.

I trykt udgave: Bind 7 side 86 linje 12

◀ **og ikke er** : heller ikke er.

I trykt udgave: Bind 7 side 86 linje 20

◀ **Den, der kan hugge i Steen** : Sokrates (40,24) var søn af en stenhugger og skulle selv have udøvet dette erhverv, før han begyndte at filosofere, jf. 2. bog, kap. 5, 18-19 af *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (82,31) bd. 1, s. 65f.

I trykt udgave: Bind 7 side 88 linje 6

◀ **at han var saa ligegyldig ved at døe** : SK har udviklet Sokrates' (40,24) ironiske forhold til døden i *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 139-142.

I trykt udgave: Bind 7 side 88 linje 8

◀ **uden Aflad** : uafladeligt, uden ophør.

I trykt udgave: Bind 7 side 88 linje 21

◀ **bifrontisk** : efter den rom. gud Janus bifrons (lat. 'tve-pandet'), der med sine to ansigter kunne se i hver sin retning; dobbeltbundet.

I trykt udgave: Bind 7 side 88 linje 32

◀ **incommensurabelt** : umuligt at måle med samme enhed, usammenligneligt.

I trykt udgave: Bind 7 side 89 linje 8

◀ **Den socratiske Stirren** : 82,32.

I trykt udgave: Bind 7 side 89 linje 9

◀ **Nei, Socrates ... med daarlig Snak** : sigter til Platons dialog *Faidon* (70c), hvor Sokrates (40,24) siger: »Idetmindste troer jeg ikke, sagde Socrates, at den, der hører vor Samtale, var det selv en Komødiestriver, tør sige, at jeg fører daarlig Snak, og taler om Ting, som ikke angaae mig«, *Udvalgte Dialoger af Platon* (83,26) bd. 1, 1838, s. 27 (*Platons Skrifter* bd. 3, s. 178). SK citerer stedet i *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 124. - **daarlig**: tåbelig, dum.

I trykt udgave: Bind 7 side 89 linje 16

◀ **som da Oraklet ... skal blive Dig opfyldt** : sigter til afsnittet »Warum Pythia ihre Orakel nicht mehr in Versen ertheilet« i *Plutarchs moralische Abhandlungen* (40,13) bd. 4, 1789, s. 39, hvor det hedder: »Desgleichen da *Dinomenes*, der Sicilianer, seiner Söhne wegen das Orakel befragte, antwortete es: 'sie würden alle drey zur Herrschaft gelangen.' Auf die zweyte Frage: 'Doch wohl zu ihrem Verderben, großer Apollo?' sagte dieser: 'Auch das will ich dir gewähren.'«

I trykt udgave: Bind 7 side 89 linje 19

◀ **Derimod har Mag. Kierkegaard ... negative Forhold til Bønnen** : jf. SKs magisterafhandling *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 223f. Der sigtes til to passager (138b f. og 143a) i C.J. Heises oversættelse af *Alkibiades II*, jf. *Udvalgte Dialoger af Platon* (83,26) bd. 1, 1830, s. 159f. hhv. s. 170 (*Platons Skrifter* bd. 10, s. 287, hhv. s. 293).

I trykt udgave: Bind 7 side 89 linje 28

◀ **Pul** : el. puld, dvs. den øverste del af en hat.

I trykt udgave: Bind 7 side 89 linje 34

◀ **see ham Ansigt til Ansigt** : spiller måske på 1 Kor 13,12, hvor Paulus skriver, at når det fuldkomne kommer, »da skal vi se ansigt til ansigt«.

I trykt udgave: Bind 7 side 89 linje 35

◀ **Skriftens Ord ... naar man faster** : sigter til Jesu formaning i bjergprædikenen: »Men naar du faster, da salv dit Hoved, og toe [vask] dit Ansigt, at ikke Menneskene skulle see dig faste, men din Fader, som er i Løndom, og din Fader, som seer i Løndom, skal betale dig aabenbare«, Matt 6,17-18 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 90 linje 1

◀ **uudsigelige Sukke** : spiller på Rom 8,26, hvor Paulus skriver, at »Ånden selv går i forbøn for os med uudsigelige sukke«.

I trykt udgave: Bind 7 side 90 linje 6

◀ **de comiske Partier i et romantisk Drama** : sigter til de komiske scener, som bryder (og ofte kommenterer) den egentlige handlingsgang i de romantiske skuespil, fx Shakespeares (99,26) og Ludwig Tiecks.

I trykt udgave: Bind 7 side 90 linje 15

◀ **Hauptpastor Goetze** : Johann Melchior Goeze (1717-86), ty. præst, var Lessings ortodokse hovedmodstander i den strid, der udspandt sig om Lessings anonyme udgave af dele af et rationalistisk skrift af Hermann Samuel Reimarus. Skriftet udkom som *Von dem Zweck Jesu und seiner Jünger*, Berlin 1774, og *Fragmente des Wolfenbüttelschen Ungenannten*, Berlin 1777, almindeligvis kaldet 'Wolfenbüttlerfragmenterne'. Lessing udgav derefter en række skrifter i striden: *Eine Parabel* (1778), *Gotth. Ephr. Lessing's nöthige Antwort auf eine sehr unnöthige Frage des Herrn Hauptpastor Goeze in Hamburg* (1778), *Der nöthigen Antwort auf eine sehr unnöthige Frage (...) Erste Folge* (1778), *Axiomata, wenn es deren in dergleichen Dingen giebt. Wider den Herrn Pastor Goeze in Hamburg* (1778) og *Anti-Goeze. D.i. Nothgedrungenener Beiträge zu den freiwilligen Beiträgen des Herrn Pastor Goeze Erster (Gott gebe, letzter!) - Elfter*, 1-11 (1778), som alle findes optrykt i *Lessing's sämmtliche Schriften* (65,2) bd. 6, 1825, s. 3-224.

I trykt udgave: Bind 7 side 90 linje 18

◀ **ergötzlich** : ty. fornøjelig, morsom; ordspil på Goetze.

I trykt udgave: Bind 7 side 90 linje 18

◀ **ægte speculativ** : 56,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 90 linje 22

◀ **Vordelsen** : tilblivelsen.

I trykt udgave: Bind 7 side 90 linje 30

◀ **den græske Opfattelse af Eros, som findes i Symposiet** : Der sigtes specielt til Sokrates' gengivelse af Diotimas mytiske fortælling om Eros' dobbeltnatur i Platons *Symposion* (203b-204c). I anledning af Afrodites fødsel holdt guderne gilde, og Penia (den fattige, som savner og trænger) mødte op for at tigge. Da hun så den berusede Poros (den rige, vise og skønne) sove i haven, lagde hun sig ind til ham og blev svanger med Eros. Derfor er Eros ikke en gud, der hviler i sin egen fuldkommenhed, men en 'Daimon', der overvinder sin mangel ved en bestandig stræben efter det fuldkomne. Jf. *Platons Skrifter* (83,26) bd. 3, s. 125f.

I trykt udgave: Bind 7 side 91 linje 15

◀ **Plutarch i hans Værk ... at minde om Plato** : I Plutarks afhandling »Ueber Isis und Osiris« i *Plutarchs moralische Abhandlungen* (40,13) bd. 3, 1786, s. 449, hedder det bl.a: »Es ist auch so gar unwahrscheinlich nicht, daß *Hesiodus*, der das Chaos, die Erde, den Tartarus und die Liebe zu den allerersten Dingen macht, keine andere, sondern eben diese Grundwesen angenommen habe, wenn wir nur die Namen vertauschen und für *Isis* die Erde, für *Osiris* die Liebe, und für *Typhon* den Tartarus setzen. Denn unter dem Chaos scheint blos der Ort oder der Raum des Weltalls zu verstehen zu seyn.« Dette får Plutark til at minde om Platons fremstilling af Eros' dobbeltnatur i *Symposion*, som han derpå kommenterer: »Der *Reichthum* nun ist nichts anders, als das erste Liebenswürdige, Begehrliche, Vollkommene und Selbstgenügsame. Unter der *Armut* versteht er die Materie, die an und für sich des Guten bedürftig ist, aber von demselben angefüllet wird, sich stets nach ihm sehnet, und zur Theilnehmung gelangt. Der von beyden erzeugte, ist die Welt, der *Horus*, der zwar nicht unsichtbar, nicht unveränderlich, nicht unvergänglich ist, aber immerfort aufs neue gebohren wird und eben durch die abwechselnde Zufälle und Umläufe beständig neu zu bleiben und sich vor dem Untergange zu erhalten sucht«, s. 449f. I den fortsatte udvikling tales der også om 'eksistens': »Ueberhaupt aber gehört diesem *Osiris* der Vorzug, wie auch *Plato* und *Aristoteles* meynt. Denn die erzeugende und belebende Kraft der Natur bewegt sich zu ihm und zur Existenz, die zerstörende og verderbende aber bewegt sich von ihm weg og zur Nichtexistenz. Deshalben wird auch die erstere *Isis* genennt, weil sie mit Weisheit geht og sich bewegt, og folglich als eine belebte og vernünftige Bewegung anzusehen ist. (...) So haben auch die Alten, wie *Plato* versichert, für *Usia* (Existenz) *Isia* gesagt«, s. 452. – **Isis, Orisis og Typhon**: I egyptisk mytologi er Osiris, herskeren i de dødes rige, søn af jordguden Keb (Geb) og himmelgudinden Nut og gift med sin søster Isis, med hvem han har sønnen Horos. Osiris bliver dræbt af sin bror Seth, men det lykkes Isis at kalde ham tilbage til livet, mens Horos hævner sin far ved af besejre Seth. Tyfon er i gr. mytologi et vældigt, ildsprudende uhyre, som i sit oprør mod de olympiske guder bliver besejret af Zeus og derpå spærret inde i Underverdenen. Grækerne genfandt Tyfon i den egyptiske gud Seth, der opfattedes som et ondt væsen. – **at Hesiodus ... for Grundvæsener**: Der sigtes til den gr. digter Hesiods (o. 700 f.Kr.) *Theogonien*, 115-122, som der i øvrigt også henvises til af den første taler, Faidros, i Platons *Symposion* (178a-c), *Platons Skrifter* (83,26) bd. 3, s. 96.

I trykt udgave: Bind 7 side 91 linje 16

◀ **Dette var Socrates's Mening** : I kladden (*Pap.* VI B 35,24) er bl.a. tilføjet: »Dette var det Socrates udvikler i Symposiet. Mag. Kierkegaard har i sin Disputats vel været opmærksom paa at udfinde det Socratiske men skjønnes ikke at have forstaaet det, formodl. fordi han ved Hjælp af den hegelske Philosophie var blevet superklog og objektiv og positiv, ell. ikke har haft Mod til at vedkjende sig Negationen.«

I trykt udgave: Bind 7 side 91 linje 26

◀ **Münchhausen** : 56,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 1

◀ har sin **Realitet**: dvs. berettigelse på sit område.

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 1

◀ **dette og det følgende Punkt** : If. indholdsfortegnelsen begynder § 3 først nedenfor med sætningen: »Lessing har sagt ...«, og således henviser 'dette' til § 2, mens 'følgende' henviser til § 3.

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 9

◀ **eviterende** : undvigende, unddragende sig (et direkte forhold).

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 12

◀ **forhjælpe (...) til** : hjælpe til at opnå.

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 14

◀ **Continuitet** : her: forbindelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 14

◀ **Lessing har sagt ... evige Fornufts-Sandheder** : jf. Lessings afhandling *Über den Beweis des Geistes und der Kraft. An den Herrn Director Schumann zu Hannover (1777)*, trykt i *Lessing's sämtliche Schriften* (65,2) bd. 5, 1825, s. 75-85, hvor det s. 80 hedder: »Wenn keine historische Wahrheit demonstirt werden kann: so kann auch nichts *durch* historische Wahrheiten demonstirt werden. / Das ist: *zufällige Geschichtswahrheiten können der Beweis von nothwendigen Vernunftwahrheiten nie werden.*«

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 18

◀ **at den Overgang ... er et Spring** : I den ovenfor anførte afhandling s. 82f., hedder det: »Man sagt freilich: aber eben der Christus, von dem du historisch muß gelten lassen, daß er Todte erweckt, daß er selbst vom Tode erstanden, hat es selbst gesagt, daß Gott einen Sohn gleiches Wesens habe, und daß Er dieser Sohn sey. / Das wäre ganz gut! Wenn nur nicht, daß dieses Christus gesagt, gleichfalls nicht mehr als historisch gewiß wäre. / Wollte man mich noch weiter verfolgen und sagen: 'O doch! das ist mehr als historisch gewiß; denn inspirirte Geschichtschreiber versichern es, die nicht irren können: / So ist auch das, leider, nur historisch gewiß, daß die Geschichtschreiber inspirirt waren und nicht irren konnten. / Das, das ist der garstige breite Graben, über den ich nicht kommen kann, so oft und ernstlich ich auch den Sprung versucht habe. Kann mir jemand hinüber helfen, der thue es; ich bitte ihn, ich beschwöre ihn. Er verdient ein Gotteslohn an mir.«

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 19

◀ **hiint »Smulernes« Problem ... en historisk Viden** : jf. titelbladet på *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 213.

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 23

◀ **Discipelens Læsning ... læser ikke endda** : Når eleverne i klassen skulle læse lektien højt i kor, var det en spøg i stedet halvhøjt at repetere: 'jeg lader som om jeg læser og læser ikke endda'. - **endda**: alligevel.

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 26

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', i sig selv, netop derved.

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 28

◀ **Quasi-Dogmet om Helvedstraffenes Evighed** : jf. diskussionen af 'Helvede-Straffenes Evighed', dvs. læren om den evige 'usalighed' og 'fortabelse' efter døden, i journaloptegnelsen JJ:342, SKS 18, 252. Både GT og NT angiver straffene i Helvede som evige, hvilket også læres af kirken i *Confessio Augustana*, § 17. Jf. fx SKs referat af H.N. Clausens forelæsninger (§ 39, afsnit 3) i notesbog 1:6, SKS 19, 31f. - **Quasi-Dogmet**: dvs. en lære, som nærmest er et dogme.

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 35

◀ **hvorledes et Historisk ... en evig Salighed** : jf. titelbladet på *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 213, hvor der dog ikke siges »afgjørende«.

I trykt udgave: Bind 7 side 92 linje 36

◀ **som sat** : 38,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 93 linje 3

◀ **en Smørrebrød** : noget, der ikke volder vanskeligheder; en let sag. Udtrykket findes optegnet i C. Molbech *Dansk Ordbog* bd. 1-2, Kbh. 1833, ktl. 1032; bd. 2, s. 374, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 7 side 93 linje 5

◀ **Disjunktionen** : egl. den logiske konstant 'eller', men også, som her, om logiske sætninger af typen: 'enten – eller'.

I trykt udgave: Bind 7 side 93 linje 26

◀ **gjør Opbud** : overgiver sig, erklærer sig fallit.

I trykt udgave: Bind 7 side 94 linje 6

◀ **slaae sig selv paa Munden** : kalde det sagte tilbage, tage sine ord i sig igen. Talemåden findes optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (33,29) bd. 2, s. 43.

I trykt udgave: Bind 7 side 94 linje 7

◀ **al Tænkning ligger i Immanentsen** : dvs. tænkningen kan ikke overskride (transcendere) den forudsætning, at den er tænkning, og må følgelig forblive indenfor denne. I Hegels spekulative filosofi udfolder begrebet sig immanent i det logiske system i kraft af indre modsigelser og er således ikke drevet af noget udefrakommende. Resultatet af denne dialektiske udvikling er virkeliggørelsen af det, der allerede ved begyndelsen forelå som mulighed. Jf. Hegels *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1, 1, hvor det om filosofien hedder, at den er: »das Vorwärtsschreiten (...) ein Rückwärtsgehen und Begründen (...) durch welches erst sich ergebe, daß das, womit angefangen wurde, nicht bloß ein willkürlich Angenommenes, sondern in der That Theils das *Wahre*, Theils das erste *Wahre* sey. / Man muß zugeben, daß es eine wesentliche Betrachtung ist, – die sich innerhalb der Logik selbst näher ergeben wird, – daß das Worwärtsgehen ein *Rückgang* in den *Grund*, zu dem *Ursprünglichen* und *Wahrhaften* ist, von dem das, womit der Anfang gemacht wurde, abhängt, und in der That hervorgebracht wird. – So wird das Bewußtseyn auf seinem Wege von der Unmittelbarkeit aus, mit der es anfängt, zum absoluten Wissen, als seiner innersten *Wahrheit*, zurückgeführt (...). Das Wesentliche für die Wissenschaft ist nicht so sehr, daß ein rein Unmittelbares der Anfang sey, sondern daß das Ganze derselben ein Kreislauf in sich selbst ist, worin das Erste auch das Letzte, und das Letzte auch das Erste wird«, *Hegel's Werke* bd. 3, s. 64f. (*Jub.* bd. 4, s. 74f.). Begrebet om den immanente, spekulative tænkning skal forstås i forlængelse af Platons teori om, at al erkendelse er erindring (188,12).

I trykt udgave: Bind 7 side 94 linje 10

◀ **Über den Beweis ... Director Schumann** : ty. »om beviset i ånd og kraft; til hr. rektor Schumann« (92,18). – Titlen er et citat fra 1 Kor 2,4 (36,11).

I trykt udgave: Bind 7 side 94 linje 14

◀ **Concessioner** : indrømmelser.

I trykt udgave: Bind 7 side 94 linje 19

◀ **aber nun, wenn sie ... zuverlässiger?** : ty. »men nu: hvis de *kun* er lige så tilforladelige, hvorfor gør man dem ved denne anvendelse til pludselig at være uendelig mere tilforladelige?« Citat fra *Über den Beweis des Geistes und der Kraft* (92,18), s. 79, hvor det forinden hedder: »*Erstlich*; wer läugnet es, – ich nicht – daß die Nachrichten von jenen Wundern und Weissagungen eben so zuverlässig sind, als nur immer historische Wahrheiten seyn können?« Derefter følger det af SK citerede.

I trykt udgave: Bind 7 side 94 linje 22

◀ **»aber wer wollte auf ... wagen?«** : ty. »men hvem ville på grund af denne tro vove noget af stor og varig betydning, hvis tab ikke kunne erstattes«. Citat fra *Über den Beweis des Geistes und der Kraft* (92,18), s. 81, hvor det forinden hedder: »Wir alle glauben, daß ein Alexander gelebt hat, welcher in kurzer Zeit fast ganz Asien besiegte.« Dernæst følger det af SK citerede, hvorpå Lessing slutter: »Wer wollte, diesem Glauben zu Folge, aller Kenntniß auf ewig abschwören, die mit diesem Glauben stritte? Ich wahrlich nicht.«

I trykt udgave: Bind 7 side 94 linje 27

◀ **De Beviser ... Helvedstraffenes Evighed** : 92,35.

I trykt udgave: Bind 7 side 94 linje 29

◀ **Denne Forskjel ... det Efterhistoriske** : jf. kap. 5, især § 2, i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 296-301. SK har ikke tidligere benyttet udtrykket 'det Efterhistoriske'.

I trykt udgave: Bind 7 side 95 linje 6

◀ **Af Efterretningerne ... have hjulpet ham** : jf. *Über den Beweis des Geistes und der Kraft* (92,18), s. 76f., hvor det hedder: »Wenn ich zu Christi Zeiten gelebt hätte: so würden mich die in seiner Person erfüllten Weissagungen allerdings auf ihn sehr aufmerksam gemacht haben. Hätte ich nun gar gesehen, ihn Wunder thun; hätte ich keine Ursache zu zweifeln gehabt, daß es wahre Wunder gewesen: so würde ich zu einem, von so langeher ausgezeichneten, wunderthätigen Manne allerdings so viel Vertrauen gewonnen haben, daß ich willig meinen Verstand dem seinigen unterworfen hätte; daß ich ihm in allen Dingen geglaubt hätte, in welchen eben so ungezweifelte Erfahrungen ihm nicht entgegen gewesen wären. / Oder, wenn ich noch jetzt

erlebte, daß Christum oder die christelige Religion betreffende Weissagungen, von deren Priorität ich längst gewiß gewesen, auf die unstreitigste Art in Erfülling gingen; wenn noch jetzt von glänligen Christen Wunder gethan würden, die ich für echte Wunder erkennen müßte: was könnte mich abhalten, mich diesem *Beweise des Geistes und der Kraft*, wie ihn der Apostel nennt, zu fügen?«

I trykt udgave: Bind 7 side 95 linje 9

◀ **protesterer han derfor ... hvilke han læser** : jf. *Über den Beweis des Geistes und der Kraft* (92,18), s. 77f., hvor det i forlængelse af ovenstående citat hedder: »In dem letztern Falle war noch *Origenes*, der sehr Recht hatte, zu sagen, daß die christelige Religion an diesem Beweise des Geistes und der Kraft einen eigenen göttlichen Beweis habe, als alle griechische Dialektik gewähren könne. Denn, noch war zu seiner Zeit, 'die Kraft, wunderbare Dinge zu thun, von denen nicht gewichen,' die nach Christi Vorschrift lebten; und wenn er ungezweifelte Beispiele hiervon hatte, so mußte er nothwendig, wenn er nicht seine eigenen Sinne verläugnen wollte, jenen Beweis des Geistes und der Kraft anerkennen. / Aber ich, der ich auch nicht einmal mehr in dem Falle des *Origenes* bin; der ich in dem achtzehnten Jahrhunderte lebe, in welchem es keine Wunder mehr giebt; wenn ich anstehe, noch jetzt auf den Beweis des Geistes und der Kraft etwas zu glauben, was ich auf andere, meiner Zeit angemessenere Beweise glauben kann: woran liegt es? (...) Den *Origenes* anführen, und ihn sagen lassen, 'daß der Beweis der Kraft wegen der erstaunlichen Wunder so heiße, die zur Bestätigung der Lehre Christi geschehen:' ist nicht allzuwohl gethan, wenn man das, was unmittelbar bei dem *Origenes* darauf folgt, seinen Lesern verschweigt.« – Som motto for sin afhandling har Lessing den passage fra den gr. teolog Origenes' (o. 185-254) skrift mod Kelsos (*Contra Celsum*, 1, 2, sml. 1, 46), som er udgangspunktet for hans diskussion. Den lyder: 'på grund af de store undere, hvis realitet kan bevises på mange måder, men især ved den kendsgerning, at man endnu finder spor af dem hos de mennesker, der har indrettet deres liv efter Guds ord.'

I trykt udgave: Bind 7 side 95 linje 12

◀ **e concessis** : 35,9.

I trykt udgave: Bind 7 side 95 linje 24

◀ **hvilken Christendommen har hævet** : jf. hhv. Gal 3,28, Rom 10,12, 1 Kor 12,13, Kol 3,11 og Gal 2,3.

I trykt udgave: Bind 7 side 95 linje 29

◀ **hvad der i Smulerne ... med et Paradox** : jf. kap. 4 i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 258-267.

I trykt udgave: Bind 7 side 95 linje 31

◀ **at Forskjellen ... et Forsvindende** : jf. kap. 5, § 2 i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 300f.

I trykt udgave: Bind 7 side 95 linje 33

◀ **zufällige Geschichtswahrheiten ... nie werden** : ty. »tilfældige historiske sandheder kan aldrig blive beviset for nødvendige fornuftsandheder« (92,18).

I trykt udgave: Bind 7 side 96 linje 2

◀ **Subdivision** : underinddeling.

I trykt udgave: Bind 7 side 96 linje 6

◀ **den hele Misforstaaelse ... Historiskes Nødvendighed** : sigter især til den hegelske filosofi, if. hvilken den absolutte idé (Gud) folder sig ud (kommer til sig selv) med nødvendighed i historiens dialektiske forløb.

I trykt udgave: Bind 7 side 96 linje 16

◀ **μεταβασις εις αλλο γενοσ** : gr. (metábasis eis állo génos) overgang til en anden art el. (begrebs-)sfære; pludseligt spring i en bevisførelse el. argumentation, hvor man på fejlagtig måde giver sig til at tale om noget andet end det, som sagen drejer sig om. Dette almindeligt benyttede udtryk findes i en lignende form hos Aristoteles (10,19), der i *Analytica posteriora* 1. bog, kap. 7 (75a 38) skriver, at beviser i én videnskab ikke umiddelbart kan overføres til en anden, fx kan geometriske sandheder ikke bevises aritmetrisk.

I trykt udgave: Bind 7 side 96 linje 24

◀ **systematisk-bagvendte** : 103,2.

I trykt udgave: Bind 7 side 96 linje 29

◀ **hvad der blev fremhævet i Smulerne, at nødvendigt bliver Intet til** : jf. § 1 af »Mellemspil« i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 273-275.

I trykt udgave: Bind 7 side 96 linje 30

◀ **Lessing siger endog ... har forstaaet derved** : jf. *Über den Beweis des Geistes und der Kraft* (92,18), s. 82, hvor det hedder: »Aber nun mit jener historischen Wahrheit in eine ganz andere Klasse von Wahrheiten hinüber springen, und von mir verlangen, daß ich alle meine metaphysischen und moralischen Begriffe darnach umbilden soll; mir zumuthen, weil ich der Auferstehung Christi kein glaubwürdiges Zeugniß entgegen setzen kann, alle meine Grundideen von dem Wesen der Gottheit darnach abzuändern: wenn das nicht eine μεταβασις εις άλλο γενος ist; so weiß ich nicht, was *Aristoteles* sonst unter dieser Benennung verstanden.«

I trykt udgave: Bind 7 side 97 linje 1

◀ **Das, das ist der garstige ... Sprung versucht habe** : ty. »Det, det er den fæle brede grøft, som jeg ikke kan komme over, lige meget hvor ofte og alvorligt jeg har forsøgt springet« (92,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 97 linje 6

◀ **Spring kun en Vending i Stilen** : I et udkast (*Pap. V B 1,3*) til *Philosophiske Smuler* hedder det: »Lessing bruger det Ord: *Spring* om det er et Udtryk ell. en Tanke, er ligegyldigt, jeg forstaaer det som en Tanke.«

I trykt udgave: Bind 7 side 97 linje 8

◀ **breit** : ty. »bred« (92,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 97 linje 10

◀ **Lady Machbeths Lidenskab ... kan aftvætte den** : Der sigtes til søvngængerscenen i 5. akt, 1. scene i Shakespeares (99,26) tragedie *Macbeth*, hvor Lady Macbeth efter at have bevæget sin mand til at myrde Kong Duncan, for at han selv kan blive konge, nu lider store samvittighedskvaler. Hendes stuepige og læge overværer, hvordan hun går i søvne, mens hun forgæves søger at vaske Duncans blod af sine hænder: »Her lugter altid – altid end af Blod! / Al Østens Myrrha ei borttage kan / Liigstanken her af denne lille Haand!« *Macbeth. Tragedie i fem Acter. Efter Shakspeare og Schiller bearbejdet til Opførelse paa den danske Skueplads ved P. Foersom*, Kbh. 1816, s. 101-106; s. 104. Sml. journaloptegnelserne JJ:61 og JJ:347, SKS 18, 159 hhv. 254. Stykket blev opført på Det kgl. Teater 14 gange fra 1817 til 1846; sidst i 1843, hvor det opførtes 5., 9. og 25. marts.

I trykt udgave: Bind 7 side 97 linje 14

◀ **ernstlich** : ty. »alvorligt« (92,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 97 linje 16

◀ **pudseerlig** : pudsigt, løjerligt.

I trykt udgave: Bind 7 side 97 linje 17

◀ **tager sig selv i Nakken, à la Münchhausen** : Der sigtes til den kendte historie om, hvordan Münchhausen under felttoget mod tyrkerne reddede sig selv og den hest, han red på, op af et morads ved at løfte sig i håret. Jf. *Baron von Münchhausens vidunderlige Reiser, Feldttog og Hændelser* (56,24), s. 27.

I trykt udgave: Bind 7 side 97 linje 28

◀ **Dito Dito** : her: gentagende, eftersnakkende.

I trykt udgave: Bind 7 side 97 linje 36

◀ **ægte-speculativ Medieren** : 56,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 98 linje 1

◀ **Creti og Pleti** : fast udtryk: alle slags folk, hvem som helst (opr. betegnelse for kong Davids livgarde).

I trykt udgave: Bind 7 side 98 linje 1

◀ **Løsen** : motto, nøgleord; der sigtes formentlig til de gr. filosofers paroleagtige meninger, som de fx fremstilles hos Diogenes Laertios (82,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 98 linje 5

◀ **Jacobi (...)** var den Skriftefader ... **L.s sidste Ord** : F.H. Jacobis samtale med Lessing (65,2) fandt sted et halvt år før Lessings død. Han meddelte indholdet af samtalen i et brev til Moses Mendelsohn (101,10), som blev publiceret i *Ueber die Lehre des Spinoza* (71,18), s. 51-74 (det 'sidste ord' står på s. 74 og citeres i det følgende af SK).

I trykt udgave: Bind 7 side 98 linje 8

◀ **Begeistringens udtømmelige Talsmand** : F.H. Jacobis (71,18) filosofi var i modsætning til fornuftsvidenskaben en slags livsfilosofi el. umiddelbarhedsfilosofi, der lagde hovedvægten på tro og følelse; han opfattede den religiøse tro som en umiddelbar vished om Gud, som fornuften ikke kan begribe. Jacobi var også kendt for at skrive i en begejstret stil. SK nævner senere, at han repræsenterede følelsen med begejstring (228,1).

I trykt udgave: Bind 7 side 98 linje 18

◀ **Katechumen** : i den ældste kristne kirke benævnelse for en til kristendommen omvendt jøde el. hedning, som endnu ikke var døbt. Denne havde sin særlige plads i kirken og måtte ikke være til stede ved uddelelsen af nadveren. Senere forstod man ved en katekumen et ung menneske, der forberedte sig til konfirmationen.

I trykt udgave: Bind 7 side 98 linje 19

◀ **Forfærdet opdager han ... Grunden er Spinozist** : jf. *Ueber die Lehre des Spinoza* (71,18), s. 39 og især s. 54-74, hvor Lessing i en samtale med Jacobi fortæller, at han ikke tror på den ortodokse, personlige Gud, men mere sympatiserer med Spinozas (98,22) panteisme.

I trykt udgave: Bind 7 side 98 linje 21

◀ **Den Begeistrede vover ... frelsende salto mortale** : jf. *Ueber die Lehre des Spinoza* (71,18), s. 59, s. 73f., sml. s. XL. – **Spinoza**: Baruch (el. Benedikt) de Spinoza (1632-77), holl. filosof, der gennem naturvidenskabelige og filosofiske studier efterhånden fjernede sig fra den jødiske tro og i 1656 blev udstødt af synagogen. Hans hovedværk, *Ethica ordine geometrico demonstrata* (afsluttet 1675, *Etik fremstillet efter den geometriske metode*), udkom posthumt i 1677.

I trykt udgave: Bind 7 side 98 linje 22

◀ **i Kraft af det Absurde** : Udtrykket er benyttet i *Gjentagelsen* og *Begrebet Angest*, men er især udfoldet i *Frygt og Bæven*. Jf. SKS 4.

I trykt udgave: Bind 7 side 98 linje 31

◀ **Qvindens Styrke, hvilken er i Svaghed** : spiller på Hamlets replik i 1. akt, 2. scene af Shakespeares (99,26) tragedie *Hamlet* (o. 1600): »Svaghed, dit Navn er Qvinde!« *William Shakspeare's Tragiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, bd. 1-9 [bd. 8-9 har titlen *Dramatiske Værker*], Kbh. 1807-25, ktl. 1889-1896; bd. 1, 1807, s. 22.

I trykt udgave: Bind 7 side 99 linje 21

◀ **Shakespeare** : William Shakespeare (1564-1616), eng. dramatiker og lyriker.

I trykt udgave: Bind 7 side 99 linje 26

◀ **in casu** : lat. i det givne tilfælde.

I trykt udgave: Bind 7 side 99 linje 27

◀ **Horreur** : fr. gysen, forfærdelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 99 linje 29

◀ **Gut, sehr gut! ... wenn es angeht** : ty. »Godt, meget godt! Jeg kan også bruge alt dette; men jeg kan ikke gøre det samme med det. I det hele taget synes jeg ikke dårligt om Deres *Salto mortale* og jeg begriber, hvordan et godt hovede på denne måde hovedkulds prøver at komme afsted; tag mig med, hvis det kan lade sig gøre«. Citat fra *Ueber die Lehre des Spinoza* (71,18), s. 74.

I trykt udgave: Bind 7 side 99 linje 31

◀ **Wenn Sie nur auf ... es von selbst** : ty. »Hvis bare De vil træde på det elastiske sted, som svinger mig
42 af 215 sider

bort, så går det af sig selv«. Citat fra *Ueber die Lehre des Spinoza* (71,18), s. 74.

I trykt udgave: Bind 7 side 100 linje 8

◀ **det archimediske Punkt** : 67,14.

I trykt udgave: Bind 7 side 100 linje 11

◀ **Auch dazu gehört schon ein Sprung ... zumuthen darf** : ty. »Også dertil behøves allerede et spring, som jeg ikke længere må kræve af mine gamle ben og mit tunge hovede«. Citat fra *Ueber die Lehre des Spinoza* (71,18), s. 74, hvor der dog står: »dazu gehörte«.

I trykt udgave: Bind 7 side 100 linje 14

◀ **at tale om Mad og Drikke ... og andet saadant** : I Platons dialog *Gorgias* er Sokrates i selskab med den ansete sofist Gorgias samt dennes elever og beundrere. Den unge, ivrige Polos mener, ligesom sin lærer Gorgias, at han kan svare på alt, hvilket Sokrates dog snart får sat i relief. Nu bryder Kallikles, en anden beundrer af Gorgias, ind i samtalen, og efter at Sokrates på vanlig vis har stillet ham en række ledende spørgsmål, udbryder han (490c-d): »Din Tale dreier sig altid om Mad og Drikke, og Læger og andet Tant, men jeg mener intet af alt dette«, *Dialoger af Platon* (83,26) bd. 3, s. 110 (*Platons Skrifter* bd. 2, s. 172).

I trykt udgave: Bind 7 side 100 linje 17

◀ **item** : lat. fremdeles, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 7 side 100 linje 18

◀ **fromme Svig** : efter det klassiske udtryk 'pia fraus'; en uskyldig list, et velment bedrag.

I trykt udgave: Bind 7 side 100 linje 23

◀ **for at spille med Præpositioner, hvad Jacobi yndede saa meget** : Der hentydes formentlig til Hegels (39,29) kritik af Jacobis begrebsbestemmelser i sin anmeldelse af bd. 3 af *Jacobi's Werke* (71,18), som først blev trykt i *Heidelbergische Jahrbücher der Literatur*, 1817, nr. 1-2, hvor det hedder: »Dergleichen Bestimmungen, noch mehr die dunkleren, welche in bloßen Präpositionen, z.B. *außer* mir, *über* mir u.s.f. enthalten sind, mögen nicht wohl dazu dienen, Mißverständnisse zu entfernen; der Erfolg hat vielmehr gezeigt, daß sie solche eher veranlassen und vermehren. Denn der bloßen Verständigkeit, die zunächst damit ausgedrückt ist, und zwar in den Präpositionen auf eine unvollkommnere Weise, ist die im Uebrigen herrschende Idee des Geistes zuwider«, *Hegel's Werke* (39,29) bd. 17, s. 33 (*Jub.* bd. 6, s. 343). F.A. Trendelenburg henviser i *Logische Untersuchungen* (107,2) bd. 1, s. 191, til denne passage af Hegel.

I trykt udgave: Bind 7 side 101 linje 8

◀ **hvad der mellem ... Emilie (Reimarus) afhandles** : Jacobi fortæller selv i en note, hvordan hans breve om Lessing (65,2) blev bragt til den ty. oplysningsfilosof Moses Mendelssohn (1729-86) gennem Elise Reimarus (død 1805), som var datter af forfatteren til 'Wolfenbüttler-fragmenterne' (90,18); hun omtales i Jacobis udgivne værk som 'Emilie', jf. *Ueber die Lehre des Spinoza* (71,18), s. 37.

I trykt udgave: Bind 7 side 101 linje 10

◀ **høiligen** : i høj grad, højt.

I trykt udgave: Bind 7 side 101 linje 13

◀ **mit halbem Lächeln ... der äußersten Contraction** : ty. »med et halvt smil: Han var måske selv det højeste væsen og på nærværende tidspunkt i den yderste kontraktions tilstand«. Jf. *Ueber die Lehre des Spinoza* (71,18), s. 74.

I trykt udgave: Bind 7 side 101 linje 14

◀ **Lessing blev erklæret for Pantheist** : dvs. for tilhænger af Spinoza (98,22).

I trykt udgave: Bind 7 side 101 linje 16

◀ **en senere Hentydning ... sagde L. til J.** : jf. *Ueber die Lehre des Spinoza* (71,18), s. 79, hvor det hedder: »Da bey Gleim in Halberstadt (wohin mich Lessing, nach meinem zweiten Besuche bey ihm, begleitet hatte) während wir zu Tische saßen, unversehens ein Regen kam, und Gleim es bedauerte, weil wir nach Tische in seinen Garten sollten, sagte Lessing, der neben mir saß: 'Jacobi, Sie wissen, das thue ich vielleicht'. Ich antwortete: 'Oder ich.' Gleim sah uns etwas verwundert an; aber ohne weiter nachzufragen.« -

Gleim: Johann Wilhelm Ludwig Gleim (1719-1803), ty. digter, som levede i Halberstadt.

I trykt udgave: Bind 7 side 101 linje 18

◀ **Jacobi, Sie wissen, das thue ich vielleicht** : ty. »Jacobi, De ved, det er måske mig, der gør det«, dvs. er årsag til regnen (101,18). Til det sidste ord er der i kladden (*Pap.* VI B 35,34) tilføjet: »Hvis L. maaskee endog hermed har villet hentyde til et Sted hos Aristophanes, hvor Strepsiades af den ny Philosophie undervises om, hvorledes Regn fremkommer, medens han har troet at det var Jupiter der regnede (og paa egen Maade) saa er Spøgen ikke mindre«, jf. *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 197, hvor dette sted af Aristofanes' komedie (112,15) *Skyerne* er anført.

I trykt udgave: Bind 7 side 101 linje 22

◀ **andraget paa** : foreslået, anmodet om.

I trykt udgave: Bind 7 side 101 linje 29

◀ **gaae om igjen til Præsten** : hentyder formentlig til sagen om professoren og præsten T.C. Bruun (1750-1834), der i 1783 udgav skriftet *Mine Frie-Timer eller Fortællinger efter Bocaccio og Fontaine*. Pga. skriftets løssluppenhed blev han dømt til at møde op hos biskop N.E. Balle for at blive eksamineret i kristendomskundskab.

I trykt udgave: Bind 7 side 101 linje 29

◀ **I Smulerne har jeg ... sammensat Dyr end Typhon** : jf. kap. 3 i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 242-252. Der sigtes til Platons dialog *Faidros*, hvor Sokrates og den unge Faidros spadserer ud af byen for at finde et roligt sted, hvor de kan samtale. Da det sted, de ankommer til, er knyttet til et gammelt sagn, får det Faidros til at spørge, om Sokrates tror, at sagnet er sandt. Sokrates svarer da, 229d-230a: »Ærlig talt, Faidros, saa finder jeg, at den Slags Spekulationer nok kan være meget yndige; men de kræver en Mand, der er svært dygtig og en energisk Slider, som der saa sandelig ikke er nogen Grund til at misunde, om ikke af anden Grund, saa fordi han efter Løsningen af dette Spørgsmaal konsekvent maa se at faa en Forklaring stablet paa Benene, af hvad Kentaurerne er for nogle Væsener, og saa er der Chimaira, og dernæst tropper der en hel Vrimmel op af de ligesaa mærkværdige Gorgoner og Pegasos'er, og Masser af andre fantastiske Skabninger, rene Uhyrligheder, som man ikke aner hvad man skal stille op med. Og hvis man nu ser skeptisk paa alle disse Fænomener og vil anlægge et rationelt Synspunkt paa hvert af dem, saa vil man behøve en Masse Tid, da man vil komme til at tumle med en Opgave, hvor der hverken er Ende eller Begyndelse. Dertil har jeg absolut ikke Tid. Og Grunden, min kære Ven, er den, at jeg endnu ikke er naaet til at kende mig selv, hvad Indskriften i Delfi jo siger man skal. Naar jeg nu stadig er uvidende om dette, kan du nok forstaa, jeg finder det latterligt at spekulere paa uvedkommende Ting. Derfor lader jeg nu saadanne Ting staa ved deres Værd, slutter mig til, hvad der i Almindelighed tros derom, og - som sagt - undersøger ikke saadant noget, men mig selv, for at klare, om jeg er et Uhyre, der er mere uberegneligt og hidsigt end selve den ildsprudende Tyfon, eller om jeg er et mere fredeligt og usammensat Væsen med Andel i det guddommelige og fri for alt det tyfoniske«, *Platon Skrifter* (83,26) bd. 6, s. 16f. - **Typhon**: en titan, det sidstfødte barn af Jorden og Tartaros (underverdenens dyb), er et uhyre med vældig kraft og med hundrede dragehoveder, hvis øjne spruder ild. Under en kamp mod Zeus blev det styrtet ned i Tartaros og har siden givet sig til kende ved vulkanudbrud.

I trykt udgave: Bind 7 side 101 linje 31

◀ **Philosophem** : filosofisk påstand, betragtning el. læresætning.

I trykt udgave: Bind 7 side 102 linje 4

◀ **er opkommet i Menneskehedens Hjerte** : hentyder til 1 Kor 2,9, hvor Paulus taler om, at denne verdens herskere ikke har kendt Guds hemmelige visdom, men at det, som »ikke er opkommet i noget Menneskes Hierte« (NT-1819), det har Gud åbenbaret for os ved Ånden.

I trykt udgave: Bind 7 side 102 linje 4

◀ **Zweifeln, ob es nicht ... sich selbst hinaus** : ty. »At tvivle om der ikke findes noget, som ikke blot overstiger alle begreber, men ligger fuldkommen udenfor begrebet, det er det, jeg kalder for et spring ud over sig selv«. Citat fra et tillæg (»Erinnerungen an Herrn Jacobi«) til *Ueber die Lehre des Spinoza* (71,18), s. 110.

I trykt udgave: Bind 7 side 102 linje 8

◀ **»Frygt og Bæven ... det Bind af Lessing** : SK knytter i sit pseudonyme skrift *Frygt og Bæven. Dialektisk Lyrik af Johannes de silentio*, Kbh. 1843, an til Lessing, men ikke til det bd. 5 af *Lessing's*

sämmtliche Schriften (65,2), som diskuteres i dette afsnit af AE.

I trykt udgave: Bind 7 side 102 linje 19

◀ **I hiint Skrift ... dogmatisk Bestemmelse** : jf. *Frygt og Bæven*, SKS 4, 137 noten. – **κατ' ἐξοχήν**: gr. (kat' exochēn) i fortrinlig grad, i eminent forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 102 linje 20

◀ **den schellingske intellektuelle Anskuelse** : Skønt F.W.J. Schelling selv tillægger J.G. Fichte den første egl. brug af begrebet 'den intellektuelle anskuelse', så knyttes det i alm. til Schellings tidlige identitetsfilosofi, som den fx kom til udtryk i *System des transcendentalen Idealismus* (1800). Jf. SKs referat af Schellings 10. forelæsning over »Philosophie der Offenbarung« i vintersemesteret 1841/42 (SKS 19, 313-315), hvor Schelling anfører og gendriver Hegels kritik. Den intellektuelle anskuelse er hos Schelling organet for al transcendental tænkning og angiver således mulighedsbetingelsen for, at man kan forestille sig det absolutte, sådan som det især sker i kunsten. – Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854), ty. filosof, studerede 1790-95 filosofi og teologi i Tübingen sammen med Hegel (39,29), blev 1798 ekstraordinær prof. i Jena, 1803 ordinær prof. i Würzburg, underviste ved universitetet i Erlangen fra 1820 til 1827, da han blev prof. i München. Under store forventninger blev han i 1841 – efter ikke at have publiceret et værk i 25 år – kaldet til universitetet i Berlin som modvægt mod venstrehegelianismen, men trak sig tilbage i 1846.

I trykt udgave: Bind 7 side 102 linje 24

◀ **hvad Hegel ... vil sætte istedet: Methoden** : Hegels (39,29) fremstilling af Schellings 'intellektuelle anskuelse', som han angriber for at være uvidenskabelig, findes i *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (56,11), i *Hegel's Werke* bd. 15, s. 646-683 (*Jub.* bd. 19, s. 646-683). For Hegel betegner 'metoden' den særegne dialektiske fremgangsmåde, efter hvilken han udarbejder sit videnskabelige (filosofiske) system, hvori 'begrebet', som er fælles for tanken og dens genstand, spekulativt udvikles gennem de tre vidensområder: metafysikken, som Hegel kalder 'logikken', naturfilosofien og åndsfilosofien. If. Hegel afspejler den dialektiske metode den modsigelse eller ufuldkommenhed i begrebet selv, der tvinger det over i sin modsætning ('negation') og herfra videre til at 'ophæve' (202,35) denne i en ny højere enhed, hvor modsigelsen er 'forsonet' (39,23). Hegel diskuterer sin metode i fortalen til *Phänomenologie des Geistes*, udg. af J. Schulze, Berlin 1832 [1807], ktl. 550, i *Hegel's Werke* bd. 2, s. 37-46 (*Jub.* bd. 2, s. 45-54), ligesom han giver en beskrivelse af metoden i kapitlet »Die absolute Idee« i *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 2, i *Hegel's Werke* bd. 5, s. 327-353 (*Jub.* bd. 5, s. 327-353).

I trykt udgave: Bind 7 side 102 linje 25

◀ **Edelmann, Bettelmann ... Schuster, Schneider** : ty. »Adelsmand, tigger, doktor, præst, skomager, skrædder«. I renskriften (*Pap.* VI B 98) fortsætter teksten på dansk med: »Borgmester, Major«. Denne børneremse, der findes i forskellige versioner, udføres almindeligvis ved, at en pige for at få sin kommende mands stilling at vide ét for ét plukker bladene af en blomst; det navn, der falder på det sidste blad, bliver hendes mands stilling. Jf. H.F. Feilberg *Bidrag til en Ordbog over jyske Almuesprog* bd. 1, Kbh. 1886, s. 530, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 7 side 102 linje 30

◀ **Methodens inverse Gang** : dvs. det forhold, at den dialektiske udvikling ender i et resultat, der allerede er forudsat ved begyndelsen. Hegel skriver selv i 1. bog af *Wissenschaft der Logik* (21,29): »Man muß zugeben, daß es eine wesentliche Betrachtung ist, – die sich innerhalb der Logik selbst näher ergeben wird, – daß das Vorwärtsgehen ein Rückgang in den Grund, zu dem Ursprünglichen und Wahrhaften ist, von dem das, womit der Anfang gemacht wurde, abhängt, und in der That hervorgebracht wird«, *Hegel's Werke* bd. 3, s. 64 (*Jub.* bd. 4, s. 74). F.C. Sibbern klandrer på dette punkt Hegel: »Den hele inverse Gang, som Hegel gaaer, idet han ikke gaaer ud fra det Oprindeliges, det egentlige Alconstitutives Idee, men i sin hele Philosophie gaaer nedefra opad, for at naae hen dertil, og ender, hvor det Stade er naaet, fra hvilket ifølge hans egen hele Lære Alt først skulde kunne vise sig i sin Sandhed, fører med sig, at der hos ham heelt igjennem fattes den egentlige Basis for en sand Deduction, som for den sande Opklaring«, *Bemærkninger og Undersøgelser* (24,6) s. 38 (jf. også s. 19, s. 39-41, s. 132 og s. 148).

I trykt udgave: Bind 7 side 103 linje 2

◀ **den ligger i Frygt og Bæven** : Titlen på *Frygt og Bæven* spiller på Fil 2,12, hvor Paulus skriver til filipperne: »arbejder paa Eders egen Saliggjørelse med Frygt og Bæven« (NT-1819). Jf. også 1 Kor 2,3, hvor Paulus skriver til korintherne: »jeg var hos Eder med Ydmyghed, og med Frygt, og med megen Bæven« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 103 linje 3

◀ **vælig** : (om hest) fyrig, kraftfuld.

I trykt udgave: Bind 7 side 103 linje 17

◀ **Leiehest** : hest, der udlejes til brug.

I trykt udgave: Bind 7 side 103 linje 18

◀ **Wenn Gott in seiner Rechten ... für dich allein!** : ty. »Hvis Gud i sin højre [hånd] holdt al sandhed indelukket og i sin venstre den eneste, altid livlige drift til sandhed, skønt med den tilføjelse, at jeg altid og evigt skal tage fejl, og han sagde til mig: vælg! Jeg ville ydmygt falde i hans venstre og sige: Giv, Fader! den rene sandhed er jo dog kun for dig alene!« Citat fra Lessings afhandling *Eine Duplik* (65,8), s. 100, hvor der dog står »hielte, und spräche«. I N.F.S. Grundtvigs artikel om Delbrücks skrift (42,34) fremhæves denne passage af Lessing, som Delbrück påkalder sig, som en naiv tankeleg, jf. *Theologisk Maanedsskrift* (42,27) bd. 12, 1828, s. 41-43. SK knytter også an til passagen i talen »Forventningen af en evig Salighed« i *Tre opbyggelige Taler*, Kbh. 1844, SKS 5, 267.

I trykt udgave: Bind 7 side 103 linje 23

◀ **mestendeels** : for det meste; omtrent.

I trykt udgave: Bind 7 side 103 linje 30

◀ **spille effen og ueffen** : sigter til en leg, hvor en af deltagerne tager et antal pebernødder e.l. i sin lukkede hånd og spørger: 'effen el. ueffen', dvs. er der et lige el. ulige antal.

I trykt udgave: Bind 7 side 103 linje 33

◀ **foranlediget ved en from ... Lessing udgivne Fragmenter** : Udtrykket »en from Mands Forsvar« hentyder formentlig til begyndelsen af *Eine Duplik* (65,8), s. 95, hvor J.M. Goeze (90,18) omtales som en 'from mand'.

I trykt udgave: Bind 7 side 104 linje 1

◀ **End ikke den brav ... opfyldtes i Lessing** : Det er usikkert, om der sigtes til en bestemt udtalelse; en sådan er ikke identificeret. – **Apocalypsen**: dvs. Johannes Åbenbaring.

I trykt udgave: Bind 7 side 104 linje 5

◀ **indslaget** : slagtet til nedsaltning.

I trykt udgave: Bind 7 side 104 linje 10

◀ **Trods Nogen** : så vel som nogen anden.

I trykt udgave: Bind 7 side 104 linje 13

◀ **at rende fra Herodes til Pilatus** : dvs. løbe forgæves rundt. Talemåden har sin baggrund i Luk 23, hvor det fortælles, hvordan Jesus føres til Pilatus, af denne til Herodes og så til Pilatus igen, mens ingen af dem ser sig i stand til at dømme ham. Optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (33,29) bd. 1, s. 665.

I trykt udgave: Bind 7 side 104 linje 16

◀ **smudske** : smudse, snavse.

I trykt udgave: Bind 7 side 104 linje 18

◀ **at Systematikerne jo ... ikke er færdigt** : 22,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 104 linje 30

◀ **Indbegreb** : sammenfatning.

I trykt udgave: Bind 7 side 104 linje 33

◀ **mærkeligt** : bemærkelsesværdigt, interessant.

I trykt udgave: Bind 7 side 105 linje 11

◀ **den einzigen immer regen Trieb** : ty. »den eneste, altid livlige drift« (103,23).

I trykt udgave: Bind 7 side 105 linje 12

◀ **Da Agent Behrend havde mistet ... at beholde den** : Israel Joachim Behrend (o. 1761-1821), agent og stadsmægler, en københavnsk original, om hvem talrige anekdoter var i omløb. En del af disse findes optegnet i *Dumriana eller Indfald, Anekdoter og Charactertræk af Claus Dumrians Levnet*, udg. af L.N. Bjørn, Kbh. 1829. Heri fortælles også denne anekdote: »En Dag, da det var Regnveir, gik Hr. D* ud og havde en ny grøn Silkeparaplye over sig. Henimod Middag kommer han hjem uden Paraplye, og da hans Kone bliver dette vaer, spørger hun ham, hvor han havde sat den. 'Ja det veed jeg ikke,' sagde han, 'jeg har været paa saa mange Steder, at jeg ikke kan erindre dem alle. Men eet Sted maa jeg dog have glemt den; jeg vil sætte den i Aviserne. Men veed du hvad, Kone? jeg vil sætte, at det var en gammel Lærredsparaplye, for saa faaer jeg den sikkert, og saa behøver jeg heller ikke at give meget i Findeløn«, s. 19. – **Nankings**: paraply af nanking, dvs. et tæt vævet, lysegult bomuldsstof, som opr. blev fremstillet i Kina.

I trykt udgave: Bind 7 side 105 linje 19

◀ **fornemligen** : især, specielt.

I trykt udgave: Bind 7 side 106 linje 2

◀ **Opfindelse af Hegel ... i Logiken** : I modsætning til den klassiske logik fremstiller Hegel (39,29) i sin spekulative logik alle kategorierne som en dialektisk udvikling, hvor begreberne ved at negeres og forsones (39,23) folder sig ud. Således sætter fx det abstrakte og indholdsløse begreb 'væren' sin modsætning 'intet' og forenes med det i begrebet 'vorden' (80,27). Denne bevægelse fra 'væren' over 'intet' til 'vorden' er if. Hegel en logisk bevægelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 106 linje 6

◀ **at gaae videre** : 56,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 106 linje 17

◀ **Systematikere indrømme, at ... ind i Logiken** : Det har ikke kunnet afgøres, hvem der her sigtes til.

I trykt udgave: Bind 7 side 106 linje 18

◀ **Sluddermads** : snakkesalig person, vrøvlehoved.

I trykt udgave: Bind 7 side 106 linje 33

◀ **Aristoteles** : 10,19.

I trykt udgave: Bind 7 side 107 linje 1

◀ **Trendlenburg (Logische Untersuchungen) ... den fortsatte Gjensidighed** : Friedrich Adolph Trendelenburg (1802-72), ty. filosof, prof. i Berlin, som bl.a. udgav *Elementa logices Aristotelicae*, Berlin 1842, ktl. 844, og *Die logische Frage in Hegel's System. Zwei Streitschriften*, Leipzig 1843, ktl. 846. Der sigtes her til kapitlerne »Die dialektische Methode« og »Die Bewegung« i Trendelenburgs *Logische Untersuchungen* bd. 1-2, Berlin 1840, ktl. 843; bd. 1, s. 23-99 hhv. s. 110-122.

I trykt udgave: Bind 7 side 107 linje 2

◀ **et lille Partie i Plutarchs Skrift om Isis og Osiris** : I Plutarks afhandling »Ueber Isis und Osiris« i *Plutarchs moralische Abhandlungen* (40,13) bd. 3, 1786, s. 452f. hedder det: »Ueberhaupt aber gehört diesem Osiris der Vorzug, wie auch Plato und Aristoteles meynt. Denn die erzeugende und belebende Kraft der Natur bewegt sich zu ihm Weg und zur Existenz, die zerstörende und verderbende aber bewegt sich von ihm und zur Nichtexistenz. Deshalben wird auch die erstere Isis genennt, weil sie mit Weisheit geht und sich bewegt, und folglich als eine belebte und vernünftige Bewegung anzusehen ist. Denn Isis ist keinesweges ein ausländischer Name, sondern, wie alle Götter den gemeinschaftlichen Namen Theos von Theaton (sichtbar) und Theon (laufend) bekommen haben; eben so wird auch diese Göttin wegen ihrer Weisheit und Bewegung von uns sowohl, als von den Aegyptern Isis genennt. So haben auch die Alten, wie Plato versichert, für Usia (Existenz) Isia gesagt, und die Wörter Noesis (Einsicht) und Phronesis (Klugheit) als eine Bewegung des Verstandes, der sich reget und angetrieben wird, desgleichen Synienai (verstehen) Agathon, (gut) und Arete (Tugend oder vorzügliche Eigenschaft) überhaupt von denjenigen, die erfinden und betrachten, gebraucht; gleichwie sie auf der andern Seite mit dem entgegengesetzten Namen dasjenige, was die Natur bestrickt, fesselt, abhält und verhindert, daß sie nicht ihren ordentlichen Weg gehen kann, geschimpft, und es bald Kakia (Bosheit), bald Aporia (Unwissenheit), bald Delia (Feigheit) und Ania (Kummer) genennt haben.«

I trykt udgave: Bind 7 side 107 linje 8

◀ **ligegyldigt mod** : indifferent over for.

I trykt udgave: Bind 7 side 107 linje 19

◀ **limiteres** : begrænses, indskrænkes.

I trykt udgave: Bind 7 side 107 linje 20

◀ **subrept** : ved tilsnigelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 107 linje 28

◀ **har haft bag Øret** : dvs. har haft til hensigt (33,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 107 linje 30

◀ **Abbreviatur** : forkortelse, sammenfatning.

I trykt udgave: Bind 7 side 107 linje 32

◀ **Begyndelsen er og atter ikke er** : sigter til Hegels (39,29) spekulative logik, der begynder med 'den rene væren', som er 'intet' (80,24).

I trykt udgave: Bind 7 side 108 linje 2

◀ **Systemet begynder, saa siges der, med det Umiddelbare** : jf. kapitlet »Womit muß der Anfang der Wissenschaft gemacht werden« i 1. bog af *Wissenschaft der Logik* (21,29) i *Hegel's Werke* bd. 3, s. 59-74 (*Jub.* bd. 4, s. 69-84).

I trykt udgave: Bind 7 side 108 linje 5

◀ **Nogle ere endog ... det Umiddelbareste af Alt** : Det er et typisk træk i den hegelianske jargon at graduere udtryk som 'det umiddelbare', fx kalder J.L. Heiberg begyndelsen »den yderste Abstraction af Alt« (110,19), mens Adler i *Populaire Foredrag over Hegels objective Logik* (24,6) skriver om den umiddelbare væren: »Midlet, der har givet os den, er Abstractionen, og hvad Abstractionen lader tilbage, hvad selv den yderste Abstraction ikke har kunnet tilintetgjøre, er det meest umiddelbare af Alt; det er en Væren, som Tanken ikke har kunnet gjøre Ende paa«, s. 21.

I trykt udgave: Bind 7 side 108 linje 5

◀ **den rene Væren en reen Chimære** : formentlig et alm. kritikpunkt i tiden, jf. fx J.E. Erdmann *Grundriss der Logik und Metaphysik*, Halle 1841, ktl. 483, s. 17, hvor den 'væren', der er forskellig fra 'eksistens' og 'virkelighed' netop kaldes en 'Chimäre', dvs. et fantasifoster, tankespind.

I trykt udgave: Bind 7 side 108 linje 27

◀ **Tilsvar** : svar (på en indvending).

I trykt udgave: Bind 7 side 108 linje 31

◀ **Hændelse** : tilfældighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 109 linje 2

◀ **den slette Uendelighed** : Hegel skelner ml. en sand, positiv uendelighed og en slet, negativ uendelighed. Den slette uendelighed er en tankeudvikling, der munder ud i en endeløs række af ensartede led, og som ikke defineres af en bestemt modsætning, så den kan indgå i den dialektiske proces ved at modsigelsen, som i den sande uendelighed, hæves (202,35). Jf. fx *Encyclopädie* (24,6) bd. 1, i *Hegel's Werke* bd. 6, § 94 med tillæg, s. 184 (*Jub.* bd. 8, s. 222).

I trykt udgave: Bind 7 side 109 linje 14

◀ **vrede som Tydskere** : fast udtryk, bl.a. kendt fra Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Den Vægelsindede* (3 akter, trykt 1731), hvor Christopher i 2. akt, 15. scene, siger om Apicius: »Han er vred som en Tydsk.« Jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 1.

I trykt udgave: Bind 7 side 109 linje 19

◀ **Plutarch taler om ... Uendelighed af Verdener** : Der sigtes til Plutarks (40,13) afhandling »De defectu oraculorum« (lat. »Om oraklernes forfald«), i *Plutarchi Chaeronensis varia scripta quae Moralia vulgo*

vocantur, stereotyp udg., bd. 1-6, Leipzig 1829, ktl. 1172-1177; bd. 3, s. 163.

I trykt udgave: Bind 7 side 109 linje 31

◀ **ευθους αοριστου ... υπολαμβανουσης** : gr. »idet straks en ubestemt og besværlig uendelighed [af verdener] dukkede op [for dem, der overskred tallet 1]«.

I trykt udgave: Bind 7 side 109 linje 33

◀ **μεταβασις εις αλλο γενοσ** : 96,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 110 linje 16

◀ **hegelske Logikere** : Den første fremstilling af den spekulative (hegelske) logik på dansk er J.L. Heibergs *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie* (58,17), hvor det i §§ 26-27 hedder: »Abstraherer man fra enhver Bestemmelse i Alt – hvilket er nødvendigt, for at komme udenfor alle Forudsætninger, og heri bestaaer det at komme til *Begyndelsen*, som er det Abstract-Umiddelbare – saa bliver der kun Eet tilovers, hvorfra ikke videre kan abstraheres, fordi det selv er uden Forudsætning, og følgelig det Abstract-Umiddelbare eller *Begyndelsen*; og dette Ene er *Væren* i Almindelighed, eller den abstracte eller absolute *Væren*, den yderste Abstraction af Alt. // Abstraherede man endnu fra dette, saa tog man den yderste (sidste) Abstraction bort, og følgelig blev Intet tilovers. Men da der *ikke kan* abstraheres derfra (§ 26), saa er den yderste Abstraction allerede foretaget dermed, og *Væren* er saaledes det Samme som Intet«, s. 11. Jf. også fremstillingen i Heibergs afhandling »Det logiske System. Første Afhandling, indeholdende Paragrapherne 1-23« i *Perseus* (22,29) nr. 2, 1838, s. 1-45. Den spekulative logik blev også udarbejdet på dansk af Rasmus Nielsen i *Den speculative Logik i dens Grundtræk* hæfte 1-4, Kbh. 1841-44 (der udkom kun disse fire hæfter, og det sidste slutter midt i en sætning i § 26), og af A.P. Adler i *Populaire Foredrag over Hegels objective Logik* (24,6). Se endvidere J.E. Erdmanns *Grundriss der Logik und Metaphysik* (108,27), og K. Werders *Logik. Als Commentar und Ergänzung zu Hegels Wissenschaft der Logik. 1ste Abtheilung*, Berlin 1841, ktl. 867.

I trykt udgave: Bind 7 side 110 linje 19

◀ **Lad os være Mennesker** : alm. talemåde; i H.C. Andersens eventyr »Lykkens Kalosker« er det den eneste menneskelige tale, Poppedrenge behersker og derfor altid gentager, jf. *Tre Digtninger*, Kbh. 1838, s. 42-44.

I trykt udgave: Bind 7 side 110 linje 25

◀ **in actu** : lat. i virkeligheden; virkeliggjort.

I trykt udgave: Bind 7 side 110 linje 29

◀ **det som Systemet siger, at det begynder med Intet** : Hegels spekulative logik begynder med den 'rene væren' (80,24), hvilket viser sig at være det samme som 'intet'. Jf. kapitlet »Womit muß der Anfang der Wissenschaft gemacht werden?« i 1. bog af *Wissenschaft der Logik* (21,29), hvor det hedder: »Der Anfang ist nicht das reine Nichts, sondern ein Nichts, von dem Etwas ausgehen soll; das Seyn ist also auch schon im Anfang enthalten. Der Anfang enthält also Beides, Seyn und Nichts; ist die Einheit von Seyn und Nichts; – oder ist Nichtseyn, das zugleich Seyn, und Seyn, das zugleich Nichtseyn ist«, *Hegel's Werke* bd. 3, s. 68 (*Jub.* bd. 4, s. 78).

I trykt udgave: Bind 7 side 110 linje 33

◀ **Urtekræmmerforklaringer** : umoralske el. ukyndige udenomsforklaringer, som er kendetegnende for urtekræmmere.

I trykt udgave: Bind 7 side 111 linje 10

◀ **Mislighed** : tvivl, betænkelighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 111 linje 10

◀ **in abstracto** : lat. i almindelighed, abstrakt.

I trykt udgave: Bind 7 side 111 linje 17

◀ **tautologisk Omskrivning** : dvs. en logisk (deduktiv) omskrivning, hvor den udledte sætning allerede er indeholdt i den sætning, den udledes af. Kritikken af det hegelske system for at bygge på en tautologi findes fx hos F.C. Sibbern, der i *Bemærkninger og Undersøgelser* (24,6), s. 35f., kalder Hegels påstand om, at 'væren' er det samme som 'intet', for en tautologi. SK lader senere i *AE* det tautologiske gælde hele det

hegelske system, som nemlig hviler på den spekulative forestilling om en absolut identitet, indenfor hvilken modsigelserne opstår og forsones. Den hegelske modsigelse ml. 'tænken' og 'væren' (118,27) er således en udvikling indenfor systemet el. tænkningen, hvorfor der ikke er tale om en væsentlig modsigelse, da 'væren' her allerede er en 'tænkt' væren.

I trykt udgave: Bind 7 side 111 linje 21

◀ **et Spring** : 21,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 111 linje 26

◀ **næstendeels** : meget nær ved, næsten.

I trykt udgave: Bind 7 side 111 linje 27

◀ **Trop, der lidt efter lidt ... var at have faaet den** : hentyder til 3. scene af J.L. Heibergs (159,4) vaudeville *Recensenten og Dyret* (1826), hvor evighedsstudenten Trop, der som 60-årig stadig er ved at afslutte sit jurastudium, siger: »Jeg kan, hvad Øieblik det skal være, skaffe Attest paa, at jeg har været nær ved at tage latinsk juridisk Examen. Det er jo dog Noget«, *Skuespil* (9,21) bd. 3, 1834, s. 202. Stykket blev i perioden 1826-45 opført på Det kgl. Teater 85 gange; sidst 13. og 25. sept. 1845.

I trykt udgave: Bind 7 side 111 linje 28

◀ **en Tvivlen om Alt** : 56,11.

I trykt udgave: Bind 7 side 112 linje 1

◀ **slaaer om** : hegeliensk udtryk, der i den spekulative logik betegner, hvordan begrebet if. fornuftens dialektiske natur 'slår om' i sin modsætning, så at sandheden fremkommer i en højere identitet, der opbevarer såvel den (tilsyneladende) forskel som identiteten.

I trykt udgave: Bind 7 side 112 linje 1

◀ **Skipperefterretning** : egl. (utroværdig) efterretning, som stammer fra en skipper; fantastisk løgnehistorie, 'søforklaring'.

I trykt udgave: Bind 7 side 112 linje 2

◀ **Rötscher f. Ex. ... i verdenshistorisk Udvikling** : Heinrich Theodor Rötscher (1803-71), ty. prof., filosof og æstetisk kritiker. Der hentydes til Rötschers *Aristophanes und sein Zeitalter. Eine philologisch-philosophische Abhandlung zur Alterthumsforschung*, Berlin 1827, fx s. 31-37. SK diskuterer dette værk i *Om Begrebet Ironi. - Aristophanes*: gr. satirisk komediedigter (o. 445-385 f.Kr.), der skrev 44 komedier, hvoraf 11 er overleverede.

I trykt udgave: Bind 7 side 112 linje 15

◀ **sætter sig den Opgave at forklare Hamlet ... ved en Beslutning** : Der sigtes her til kapitlet om Hamlet (99,21) i *Cyclus dramatischer Charaktere*, Berlin 1844 (som er 2. del af *Die Kunst der dramatischen Darstellung. In ihrem organischen Zusammenhange wissenschaftlich entwickelt* bd. 1-3, Berlin 1841-46), s. 99-132. SK inddrager denne analyse i sin diskussion af Hamlet i *Stadier paa Livets Vej*, SKS 6, 418f.

I trykt udgave: Bind 7 side 112 linje 18

◀ **flau** : flov.

I trykt udgave: Bind 7 side 112 linje 31

◀ **Piece-Forfatter** : 9,5.

I trykt udgave: Bind 7 side 113 linje 2

◀ **et forbigangent Øiebliks videnskabelige Konflikter ... igjen i Systemet** : Diskussionen af Hegels logik, specielt kritikken af systemets begyndelse, kom op gennem 1830'erne til udtryk i mange skrifter og artikler, bl.a. foranlediget af Schellings kritik i fortalen til et skrift af Cousin (181,26). Et af stridspunkterne var, hvilken rolle Hegels *Phänomenologie des Geistes* (102,25) skulle indtage i det samlede system, idet den først var tænkt som en indledning til videnskaben overhovedet. Senere i *Encyclopädie* (24,6) bliver den indrangeret i den systematiske helhed, der består af logikken, naturfilosofien og åndsfilosofien. Åndsfilosofien er atter inddelt i hhv. den subjektive, den objektive og den absolutte ånd. Fænomenologien placeres ml. antropologi og psykologi under den subjektive ånd. Jf. fx diskussionen i F.A. Trendelenburgs *Die*

logische Frage in Hegels System (107,2), s. 23-25.

I trykt udgave: Bind 7 side 113 linje 6

◀ **Man har skrevet en stor Bog derom** : Der sigtes formentlig ikke til et bestemt værk; men blandt de bøger, som kunne passe på karakteristikken, er C.L. Michelets (227,23) filosofihistorie *Geschichte der letzten Systeme der Philosophie in Deutschland von Kant bis Hegel* bd. 1-2, Berlin 1837-38, ktl. 678-679; især bd. 2, s. 616f., og I.H. Fichte *Beiträge zur Charakteristik der neueren Philosophie, oder kritische Geschichte derselben von Des Cartes und Locke bis auf Hegel*, 2. udg., Sulzbach 1841 [1829], ktl. 508, s. 798-835, s. 843 og s. 863f.

I trykt udgave: Bind 7 side 113 linje 15

◀ **adspreder** : forstyrrer, distraherer.

I trykt udgave: Bind 7 side 113 linje 17

◀ **det empiriske Jeg (...)** **det rene Jeg - Jeg** : Der sigtes til den ty. idealisme, som i forlængelse af Kants (299,19) distinktion ml. det empiriske jeg og det transcendentale ego (for Kant kun et formalt grænsebegreb) udvikler en spekulativ, systematisk filosofi. Udtrykket 'det rene jeg-jeg' forbindes almindeligvis med J.G. Fichte, for hvem det udtrykker selvbevidsthedens struktur og dermed filosofiens grundlag. Jeg-jeget, det absolutte, guddommelige jeg kommer til udtryk gennem en skabende aktivitet, der ved at tænke sig selv også frembringer sig selv, og som betinger såvel det empiriske jeg som tingenes verden. Fichtes absolutte jeg bliver videreudviklet i Schellings subjekt-objekt (115,30) og ikke mindst i Hegels (39,29) absolutte ånd, som SK også sigter til.

I trykt udgave: Bind 7 side 113 linje 26

◀ **ein, zwei, drei Kokolorum** : ty. egl. 'eins', »en, to, tre kokolorum [el. kakkolorum, dvs. hokus pokus]«; trylleformel.

I trykt udgave: Bind 7 side 113 linje 29

◀ **Nemesis** : navnet på den gr. gudinde for balance i tingene, for hævn og straf; den straffende retfærdighed, der retter sig mod ufortjent lykke og overmod.

I trykt udgave: Bind 7 side 114 linje 10

◀ **hævdet** : gjort gældende, holdt i hævd.

I trykt udgave: Bind 7 side 114 linje 11

◀ **en Skuffelse** : et bedrag, en illusion.

I trykt udgave: Bind 7 side 114 linje 24

◀ **Smulerne søgte at paavise ... end det Tilkommende** : jf. »Mellemspil« i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 272-284.

I trykt udgave: Bind 7 side 114 linje 25

◀ **godhedsfuld** : venlig, elskværdig. Dette udtryk, der normalt kun benyttedes i den formelle brev- og forretningsstil, havde J.L. Heiberg (159,4) anført i artiklen »Sprogfejl« med den korte, vittige bemærkning: »Et pudsserligt [97,17] Ord«, *Kjøbenhavns flyvende Post. Interimsblad*, 7. marts 1834, nr. 12, sp. 8.

I trykt udgave: Bind 7 side 114 linje 32

◀ **Verden nu har bestaaet i 6000 Aar** : Bl.a. med udgangspunkt i forskellige steder i GT har man siden den kristne oldtid ment, at verden var skabt o. 4000 år f.Kr. Dette blev fx hævdet af den irsk-anglikanske ærkebiskop James Ussher, der i *Annales Veteris Testamenti* (1659) nåede frem til, at verden blev skabt 4004 f.Kr. Endnu langt op i det 19. årh. blev disse og lignende beregninger af mange betragtet som autoritative.

I trykt udgave: Bind 7 side 115 linje 5

◀ **contemplerende** : rent betragtede.

I trykt udgave: Bind 7 side 115 linje 8

◀ **Qvodlibet** : lat. 'hvad man har lyst til', 'hvad som helst'. Udtrykket benyttes almindeligvis om noget, der er sammenstillet uden tilsyneladende orden eller sammenhæng; et miskmask.

I trykt udgave: Bind 7 side 115 linje 15

◀ **en anden Forfatter ... uden at have en Ethik** : jf. midnatsoptegnelsen den 2. feb. i »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'« i *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 216.

I trykt udgave: Bind 7 side 115 linje 17

◀ **Subjekt-Objektet** : Kendeteggnende for den ty. idealismes dominerende filosoffer er teorien om enhed (identitet) af erkendelsens subjekt og objekt. Hos J.G. Fichte findes den i hans videnskabslære fra 1794, hvor det i en anmærkning hedder: »*Ich ist notwendig Identität des Subjects und Objects; Subject-Object: und dies ist es schlechthin ohne weitere Vermittelung*«, *Johann Gottlieb Fichte's sämmtliche Werke*, udg. af I.H. Fichte, bd. 1-11, Berlin og Bonn 1834-46, ktl. 489-499; bd. 1, s. 98 noten. Udtrykket er dog især kendt fra Schellings (102,24) identitetsfilosofi, hvor det absolutte er den oprindelige, fælles grund el. identitet, hvori modsætninger som ånd-natur, frihed-nødvendighed og subjekt-objekt forklares, jf. *System des transcendentalen Idealismus*, Tübingen 1800, s. 434f. Hos Hegel (39,29) er det absolutte (enheden) betegnet ved ideen, der som sådan er såvel forudsætningen for systemets udvikling som dets mål (118,27).

I trykt udgave: Bind 7 side 115 linje 30

◀ **Mellembestemmelserne** : de tankemæssige bindeled el. overgange mellem to størrelser el. begreber.

I trykt udgave: Bind 7 side 115 linje 36

◀ **in casu** : lat. i dette tilfælde

I trykt udgave: Bind 7 side 116 linje 8

◀ **hiint Lessings Ord** : se *AE*, SKS 7, 103.

I trykt udgave: Bind 7 side 116 linje 21

◀ **otium** : lat. lediggang, fritid.

I trykt udgave: Bind 7 side 116 linje 26

◀ **den platoniske Opfattelse ... forsatte Besiddelse af hvad han har** : sigter til den samtale, Sokrates har med Agathon i Platons *Symposion* (199e-201e), inden han gengiver Diotimas uddybende belæring (91,15), jf. *Platons Skrifter* (83,26) bd. 3, s. 121-123.

I trykt udgave: Bind 7 side 117 linje 8

◀ **det Græske bestandigt at ville være en Lærende** : Hvis der sigtes til et bestemt udsagn, kunne det være Plutarks (40,13) Solon-biografi, kap. 31, hvor det fortælles, at Solon havde påbegyndt et stort værk: »Dette Værk opgav han, ikke, som Plato siger, af Mangel paa Tid og Leilighed, men snarere af Alderdom, af Frygt for Værkets Vidtløftighed; thi at han ikke manglede Tid, vise følgende Linier af ham: 'Stedse jeg lærer, og fremmes i Kundskab under at ældes'«, *Plutark's Levnetsbeskrivelser* (67,14) bd. 1, s. 365.

I trykt udgave: Bind 7 side 117 linje 19

◀ **Man har ofte mindet om ... Ondt og Friheden** : Der sigtes til systemer som Spinozas (98,22) og Schellings (102,24), men også Hegels (39,29). I en da. kontekst blev Schellings system netop angrebet på anførte punkter i en række skrifter og artikler, som N.F.S. Grundtvig (42,32) udgav i perioden 1812-19, jf. fx *Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng* (1812), *Imod den lille Anklager, det er Prof. H.C. Ørsted, med Beviis for at Schellings Philosophie er uchristelig, ugudelig og løgnagtig* (1815) og forskellige artikler i tidsskriftet *Dannevirke* (1816-19).

I trykt udgave: Bind 7 side 117 linje 31

◀ **man bekæmper de pantheistiske ... Aphorismer** : sigter formentlig til afhandlinger som F.v. Baaders *Revision der Philosopheme der Hegel'schen Schule bezüglich auf das Christenthum*, Stuttgart 1839, ktl. 416, og I.H. Fichtes »Aphorismen über die Zukunft der Theologie, in ihrem Verhältnisse zu Spekulation und Mythologie«, i *Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie*, udg. af Fichte, bd. 3, Bonn 1839 (jf. ktl. 877-911), s. 200-285. - **tumultuariske**: tumultagtige, uordnede, henkastede.

I trykt udgave: Bind 7 side 118 linje 5

◀ **urgerer** : fremhæver, lægger vægt på.

I trykt udgave: Bind 7 side 118 linje 8

◀ **Fanden gale mig** : alm. ed; verbet 'gale' betyder forgøre el. forhekse.

I trykt udgave: Bind 7 side 118 linje 13

◀ **en forsikkrende Blanquet** : sigter formentlig til såkaldt 'stemplet papir' (312,32).

I trykt udgave: Bind 7 side 118 linje 17

◀ **I Comitee-Betænkninger ... dissenterende Votum følger med** : Efter indførelsen af de rådgivende stænderforsamlinger i 1834 blev der nedsat en lang række komiteer, hvis betænkninger blev publiceret med en opgørelse over stemmeafgivelsens vota for og imod betænkningens enkelte paragraffer, fx 'antaget med 59 stemmer mod 4'. Jf. fx »Betænkninger og Petitioner fra Østifternes Stænderforsamling i Aaret 1844« i *Roskilde Stænder-Tidende* (11,33), Kbh. og Roskilde 1844, bd. 2, s. I-CLXXII. – **dissenterende Votum**: afvigende meningstilkendegivelse, som er ført til protokols.

I trykt udgave: Bind 7 side 118 linje 18

◀ **Copist** : egl. underordnet sekretær i offentlig tjeneste; afskriver.

I trykt udgave: Bind 7 side 118 linje 24

◀ **Den systematiske Idee er Subjekt-Objektet, er Enhed af Tænken og Væren** : Skønt den filosofiske påstand om enhed af væren og tænken er kendt bl.a. fra Descartes (288,31), Spinoza (98,22) og den ty. idealismes enhed af 'subjekt-objektet' (115,30), så sigtes der med denne enhed betegnet som den »systematiske Idee« til den hegelske filosofi. Jf. kapitlet »Die Idee« i *Encyclopädie* (24,6), hvor det i § 214 hedder: »Die Idee kann als die *Vernunft*, (dieß ist die eigentliche philosophische Bedeutung für *Vernunft*), ferner als *Subjekt-Objekt*, als die *Einheit des Ideellen und Reellen, des Endlichen und Unendlichen, der Seele und des Leibs*, als die *Möglichkeit, die ihre Wirklichkeit an ihr selbst hat*, als das, dessen *Natur nur als existierend begriffen* werden kann u.s.f. gefaßt werden, weil in ihr alle Verhältnisse des Verstandes, aber in ihrer *unendlichen Rückkehr* und Identität in sich enthalten sind«, *Hegel's Werke* bd. 6, s. 388 (*Jub.* bd. 8, s. 426). Og videre i § 215: »Weil die Idee a. *Proceß* ist, ist der Ausdruck für das Absolute: die *Einheit* des Endlichen und Unendlichen, des Denkens und Seyns u.s.f. wie oft erinnert, falsch; denn die Einheit drückt abstrakte, *ruhig* beharrende Identität aus. Weil sie b. *Subjektivität* ist, ist jener Ausdruck ebenso falsch, denn jene Einheit drückt das *Ansich*, das *Substantielle* der wahrhaften Einheit aus. Das Unendliche erscheint so als mit Endlichem nur *neutralisirt*, so das Subjektive mit dem Objektiven, das Denken mit dem Seyn. Aber in der *negativen* Einheit der Idee greift das Unendliche über das Endliche hinüber, das Denken über das Seyn, die Subjektivität über die Objektivität. Die Einheit der Idee ist Subjektivität, Denken, Unendlichkeit, und dadurch wesentlich von der Idee als *Substanz* zu unterscheiden, wie diese *übergreifende* Subjektivität, Denken, Unendlichkeit von der *einseitigen* Subjektivität, dem einseitigen Denken, der einseitigen Unendlichkeit, wozu sie sich urtheilend, bestimmend herabsetzt, zu unterscheiden ist«, *Hegel's Werke* bd. 6, s. 390f. (*Jub.* bd. 8, s. 428f.).

I trykt udgave: Bind 7 side 118 linje 27

◀ **transfigureret** : forvandlet, i bibelsk betydning: forklaret, dvs. forvandlet til en højere form.

I trykt udgave: Bind 7 side 119 linje 20

◀ **telluriske** : efter Tellus, det lat. navn på jordens gudinde (gr. Gæa), jordiske.

I trykt udgave: Bind 7 side 119 linje 26

◀ **Oppositions-Pressen** : De betydeligste af de blade, der i 1845 stod i opposition til enevælden, var det liberale *Fædrelandet* (grundlagt 1834), det demokratiske *Kjøbenhavnsposten* (grundlagt 1827) og det republikanske *Corsaren* (grundlagt 1840).

I trykt udgave: Bind 7 side 119 linje 32

◀ **Pog** : (lille) dreng, knægt.

I trykt udgave: Bind 7 side 119 linje 35

◀ **Kjeldermand** : egl. mand, der bor i en kælder, især mand, der driver restauration el. detailforretning i en kælder; uoplyst, uvidende person.

I trykt udgave: Bind 7 side 120 linje 1

◀ **sit venia verbo** : lat. 'undskyld udtrykket!'; stammer opr. fra Plinius den yngres (63-113) *Epistolæ* 5,6,46.

I trykt udgave: Bind 7 side 122 linje 4

◀ **større christelig Glæde i Himlen over denne Ene** : jf. Luk 15,1-7, hvor Jesus afslutter sin lignelse om manden, der havde mistet et af sine 100 får og forladt de 99 for at finde det, med ordene: »Sådan bliver der større glæde i himlen over én synder, der omvender sig, end over nioghalvfems retfærdige, som ikke har brug for omvendelse.«

I trykt udgave: Bind 7 side 122 linje 19

◀ **incommensurable for** : usammenlignelige for el. uforenelige med.

I trykt udgave: Bind 7 side 122 linje 21

◀ **vinker** : giver tegn; drager til.

I trykt udgave: Bind 7 side 122 linje 31

◀ **Labanstreger** : lømmelstreger, provokerende optræden.

I trykt udgave: Bind 7 side 123 linje 13

◀ **høimodige** : ædelmodige, tapre.

I trykt udgave: Bind 7 side 123 linje 31

◀ **Indbegreb** : samling.

I trykt udgave: Bind 7 side 123 linje 35

◀ **i Søndags blev der lyst for sexten Par** : If. *Kirke-Ritual for Danmark og Norge* af 1685 skulle præsten tre på hinanden følgende søndage fra prædikestolen oplyse, at NN agtede at indgå ægteskab med NN: »Lyses til Ægteskab første Gang for N.N. og N.N. / Disse Personer velsigne Gud ud af det Høye, at deres Christelige Forretagende maa vel begyndes, lykkeligen fremmes og saligen endes dem selv til en god Samvittighed og andre til et got Exempel og Eftersyn: / Dersom nogen haver noget der udi at sige, han sige det i Tide, eller siden tie stille.« Og således fremdeles anden og tredje gang med samme ordlyd, jf. *Dannemarks og Norges Kirke-Ritual*, Kbh. 1762, s. 315f. (denne udg. var stadig gældende på SKs tid). Lysning til ægteskab var en lovfæstet pligt, der var fastsat i *Danske Lov* (25,25), 2. bog, 8. kap., § 4, og som blev stadfæstet ved forordning af 30. april 1824, § 2.

I trykt udgave: Bind 7 side 124 linje 7

◀ **Stormgaden** : løber ml. Christiansborgs ridebane og Vestervold (*se kort 2, A3*).

I trykt udgave: Bind 7 side 124 linje 7

◀ **Liigtaler**: præstens tale ved en grav; den kan også med præstens godkendelse holdes af en lægmand.

I trykt udgave: Bind 7 side 124 linje 11

◀ **de Forklarede** : de, der er forvandlet til en anden (og herligere) skikkelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 124 linje 23

◀ **at anvise China ... systematiske Procession** : sigter til den hegelianske historiefilosofi, der søger at påvise, hvordan verdensånden gennem den historiske og spekulativt dialektiske udvikling er blevet sig selv bevidst. Hegel begynder i *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*, udg. af E. Gans og K. Hegel, Berlin 1840 [1837], med en skildring af Kina, Indien og Persien og inddeler i øvrigt hele udviklingen i fire overordnede perioder (»Die orientalische Welt«, »Die griechische Welt«, »Die römische Welt« og »Die germanische Welt«), jf. *Hegel's Werke* (39,29) bd. 9 (*Jub.* bd. 11).

I trykt udgave: Bind 7 side 124 linje 33

◀ **Seminarist-Præk** : 56,6.

I trykt udgave: Bind 7 side 124 linje 35

◀ **Veien og Sandheden** : 78,14.

I trykt udgave: Bind 7 side 125 linje 6

◀ **Ligesom Smulerne ... Ideen bliver historisk** : se »Mellemspil« i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 272-286. – **in concreto**: lat. i det konkrete tilfælde, i et bestemt tilfælde (modsat 'in abstracto', abstrakt, i almindelighed).

I trykt udgave: Bind 7 side 125 linje 8

◀ **hvad en Sophist ... i en Nøddeskal** : Det er usikkert, hvem der sigtes til. Plinius den ældre fortæller i *Historia naturalis* 7, 21, med henvisning til Cicero (33,6), at der fandtes en pergamentafskrift af Homers *Iliade*, som var så lille, at den kunne opbevares i en nøddeskal. Der kunne muligvis i stedet være tænkt på Hamlets kendte replik i 2. akt, 2. scene, v. 273-275, af Shakespeares tragedie *Hamlet*, hvor det hedder: »Gode Gud! jeg kunde lade mig indspærre i en Nøddeskal, og ansee mig for Konge over et uendeligt Rige, dersom jeg kun ikke var plaget af onde Drømme«, *William Shakspeare's Tragiske Værker* (99,21) bd. 1, 1807, s. 74f.

I trykt udgave: Bind 7 side 125 linje 18

◀ **compendieusere** : mere sammentrængt.

I trykt udgave: Bind 7 side 125 linje 20

◀ **Tilhold** : holdepunkt, støtte.

I trykt udgave: Bind 7 side 125 linje 27

◀ **er nidkjær paa** : våger strengt over.

I trykt udgave: Bind 7 side 125 linje 31

◀ **Accessorium** : lat. noget som følger med el. kommer til; biting, tilbehør.

I trykt udgave: Bind 7 side 126 linje 20

◀ **leflende** : flirtende, letfærdigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 126 linje 24

◀ **lønsyg** : begærlig, gridsk efter belønning.

I trykt udgave: Bind 7 side 127 linje 1

◀ **pro (...) contra** : lat. for ... imod, navnlig om grunde for og imod en sag.

I trykt udgave: Bind 7 side 127 linje 8

◀ **Syllogistiker** : dvs. logiker. Den klassiske, syllogistiske logik blev grundlagt af Aristoteles (10,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 127 linje 9

◀ **μεταβασις εις αλλο γενοσ** : 96,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 127 linje 10

◀ **thi ethvert Menneske er en unyttig Tjener** : hentyder til Luk 17,10, hvor Jesus siger til apostlene: »Når I har gjort alt det, I har fået besked på, skal I sige: Vi er unyttige tjenere, vi har kun gjort, hvad vi skulle gøre.«

I trykt udgave: Bind 7 side 127 linje 30

◀ **en af dem, for hvem Judas blev Veileder** : sigter til ApG 1,16, hvor Peter siger til skaren omkring ham: »I Mænd, Brødre! det burde de Skriftens Ord at fuldkommes, hvilke den Hellig Aand havde forud talet ved Davids Mund, om Judas, som blev deres Veileder, der grebe Jesum« (NT-1819). Judas havde fået 30 sølvpenge for at forråde Jesus, jf. Matt 26,15.

I trykt udgave: Bind 7 side 128 linje 3

◀ **pro virili** : egl. 'pro virili parte', lat. for en mands del, dvs. såvidt en mand formår; af alle kræfter.

I trykt udgave: Bind 7 side 128 linje 6

◀ **Teleologie** : formålsbestemthed.

I trykt udgave: Bind 7 side 128 linje 8

◀ **hævder** : tager vare på, håndhæver.

I trykt udgave: Bind 7 side 128 linje 10

◀ **Gud (...) sit Væsen, hvilket er Kjerlighed** : jf. 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed.«

I trykt udgave: Bind 7 side 128 linje 17

◀ **det guddommelige Vanvids**: hentydning til Platons dialog *Faidros* (244a-245b, 256 og 265b), hvor der findes en længere udvikling af dette begreb og dets forskellige skikkelser: profetisk begejstring, religiøs ekstase, poetisk inspiration og erotisk vanvid. Jf. *Platons Skrifter* (83,26) bd. 6, s. 35-37, s. 51, og s. 63f.

I trykt udgave: Bind 7 side 128 linje 28

◀ **Frygt og Bæven** : 103,3.

I trykt udgave: Bind 7 side 128 linje 32

◀ **Composition** : sammensætning, blanding.

I trykt udgave: Bind 7 side 128 linje 35

◀ **at det Udvortes ... for det Andet** : 58,17. – **commensurabelt for**: sammenligneligt, foreneligt el. ligartet med.

I trykt udgave: Bind 7 side 129 linje 4

◀ **qvindeligt** : kvindagtigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 129 linje 20

◀ **I Fabler og Eventyr ... kommer Aanden tilsyne** : En sådan lampe var især kendt fra Oehlenschlägers (260,19) dramatiske eventyr *Aladdin, eller Den forunderlige Lampe*, trykt i *Adam Oehlenschlägers Poetiske Skrifter* bd. 1-2, Kbh. 1805, ktl. 1597-1598; bd. 2, s. 75-436. Oehlenschlägers drama byggede på »Geschichte Aladdins oder die Wunderlampe« (531. til 558. nat) i *Tausend und eine Nacht. Arabische Erzählungen*, overs. af G. Weil, bd. 1, udg. af A. Lewald, Stuttgart 1838, bd. 2-4, Pforzheim 1839-41, ktl. 1414- 1417; bd. 3, 1841, s. 163-313.

I trykt udgave: Bind 7 side 129 linje 22

◀ **aber** : ty. men.

I trykt udgave: Bind 7 side 129 linje 31

◀ **Fortgangen** : den fortsatte bevægelse el. udvikling, fremgangen.

I trykt udgave: Bind 7 side 129 linje 33

◀ **forlokkende** : forførende, fristende.

I trykt udgave: Bind 7 side 129 linje 35

◀ **vos** : dialektalt talesprog: os; her i betydningen: jer.

I trykt udgave: Bind 7 side 130 linje 1

◀ **tæller et Menneskes Hovedhaar** : jf. Matt 10,30, hvor Jesus siger til disciplene: »Men på jer er selv alle hovedhår talt.«

I trykt udgave: Bind 7 side 130 linje 6

◀ **utallige, som Havets Sand** : jf. 1. Mos 22,17, 1 Kong 4,20, Jer 33,22 og Rom 9,27.

I trykt udgave: Bind 7 side 130 linje 6

◀ **Luftsyn** : luftspejling, overført: sansebedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 7 side 130 linje 19

◀ **Skyggespil** : blændværk (300,3).

I trykt udgave: Bind 7 side 130 linje 23

◀ **Don Quixote (...) en Nisse, der fordærvede ham Alt** : hentyder formentlig til Don Quijote, der tror, at en troldmand forsøger at ødelægge alt for ham, fx ved at fortrylle den skønne Dulcinea, så hun ligner en ussel bondepige. I 2. del, kap. 32 lyder Don Quijotes klage: »Troldmænd har forfulgt mig, Troldmænd forfølger mig, og Troldmænd vil forfølge mig, indtil de har kastet mig og mit høje Ridderskab i Forglemmelsens Afgrund«, *Den sindrige Herremands Don Quixote af Mancha Levnet og Bedrifter* (42,8) bd. 3, 1777, s. 295.

I trykt udgave: Bind 7 side 130 linje 25

◀ **forsøge mig** : sætte mig på prøve.

I trykt udgave: Bind 7 side 130 linje 36

◀ **lade mig gjøre Arbeidet ... ham, der gjorde det** : hentyder muligvis til skuespildirektør Dalby forklædt som »Haarskjærer« i 4. scene af H.C. Andersens vaudeville *En Comedie i det Grønne (Skuespilleren imod sin Vilje)*, som blev opført på Det kgl. Teater 13. maj og 8. nov. 1840. Som tak for SKs hårde anmeldelse af H.C. Andersen i *Af en endnu Levendes Papirer*, jf. SKS 1, 7-57, fyldte Andersen satirisk sin »Haarskjærer«s replikker med hegelske brokker fra SKs bog.

I trykt udgave: Bind 7 side 131 linje 1

◀ **en anden Forfatter ... 70,000 Favne Vands Dyb** : nemlig Frater Taciturnus i *Stadier paa Livets Vei*, SKS 4, 411f., 433f. og 439. Selve talstørrelsen, som her betegner noget uendeligt (dybt), er formentlig inspireret af Hegels tale om den indiske omgang med astronomiske, nærmest mytiske talstørrelser, fx at en konge skulle have regeret i '70000' år, jf. *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (124,33), i *Hegel's Werke* bd. 9, s. 200 (*Jub.* bd. 11, s. 222). Tallet forekommer dog også i GT (2 Sam 24,15 og 1 Kong 5,29). – **Favne**: Indtil metersystemet i 1907 blev indført i Danmark, og de tidligere måleenheder ved lov blev afskaffet 1916, var 'favn' en officiel måleenhed, svarende til 1,88 m.

I trykt udgave: Bind 7 side 131 linje 17

◀ **die Weltgeschichte ist das Weltgericht** : ty. »verdenshistorien er verdens dom«. Bevinget ord, der stammer fra næstsidste strofe i Friedrich Schillers digt »Resignation«: »Wer dieser Blumen eine brach, begehre / Die andre Schwester nicht! / Genieße, wer nicht glauben kann! Die Lehre / Ist ewig, wie die Welt. Wer glauben kann, entbehre / Die Weltgeschichte ist das Weltgericht«, *Schillers sämtliche Werke*, Stuttgart og Tübingen 1838, bd. 1-12, ktl. 1804-1815; bd. 1, s. 98.

I trykt udgave: Bind 7 side 131 linje 22

◀ **Commensurabiliteten for** : sammenligneligheden mellem.

I trykt udgave: Bind 7 side 131 linje 25

◀ **der er Forskjel paa Kong Salomon og Jørgen Hattemager** : ældre talemåde, der blev levendegjort i J.L. Heibergs (159,4) vaudeville *Kong Salomon og Jørgen Hattemager* (9,21).

I trykt udgave: Bind 7 side 132 linje 2

◀ **en Spurv i Tranedands** : spiller på ordsproget: 'Det er ikke for Spurv at komme i Tranedans', dvs. man skal ikke søge omgang med sine overmænd; det findes optegnet i C. Molbech *Danske Ordsprog* (11,3), s. 209, nr. 3286.

I trykt udgave: Bind 7 side 132 linje 31

◀ **Figenblad** : dække, skjul. Udtrykket alluderer til syndefaldsberetningen, hvor det fortælles om Adam og Eva, at deres øjne åbnedes, da de havde spist af kundskabens træ, hvorfor de syede figenblade sammen og bandt dem om livet, jf. 1 Mos 3,7.

I trykt udgave: Bind 7 side 132 linje 35

◀ **knechtisch dem Gesetz der Schwere** : ty. (tjener) »slavisk tyngdens lov«. Dette er et vers fra den første udgave af Fr. Schillers digt »Die Götter Griechenlands«, hvori 17. strofe lyder: »Unbewußt der Freuden, die sie schenket, / Nie entzückt von ihrer Herrlichkeit, / Nie gewahr des Geistes, der sie lenket, / Sel'ger nie durch meine Seligkeit, / Fühllos selbst für ihres Künstlers Ehre, / Gleich dem todten Schlag der Pendeluhr, / Dient sie knechtisch dem Gesetz der Schwere - / Die entgötterte Natur«, *Schillers sämtliche*

Werke (131,22) bd. 1, s. 103.

I trykt udgave: Bind 7 side 133 linje 5

◀ **det Stofartige** : det historiske, empiriske virkelighedsstof.

I trykt udgave: Bind 7 side 133 linje 11

◀ **i jo Mindre** : dvs. i jo mindre grad el. jo mindre.

I trykt udgave: Bind 7 side 133 linje 12

◀ **ubenævnte Tal (...)** de **benævnte** : I regning og matematik er tal 'benævnte', når der til tallet er tilføjet arten af det talte, fx 3 meter, 4 lande, hvor det med 'ubenævnte' tal blot hedder: 3 hhv. 4.

I trykt udgave: Bind 7 side 133 linje 22

◀ **Lignelsen** : billedet, metaforen.

I trykt udgave: Bind 7 side 133 linje 27

◀ **Som en ædel Græker har sagt ... (νηστευειν κακοτητος)** : sigter til Plutarks (40,13) afhandling »De cohibenda ira« (lat. Om at beherske sin vrede), kap. 16, hvor den gr. naturfilosof Empedokles (o. 490-o. 440 f.Kr.) citeres for at have sagt: »νηστεῦσαι κακότητος«, gr. (nēsteûsai kakótētos) 'Vær fastende i slethed'. Jf. Plutark *Moralische Schriften* (i *Plutarchs Werke* bd. 20-32) bd. 1-13 med fortsat paginering, overs. af J.C.F. Bähr, Stuttgart 1828-38, ktl. 1178-1180; bd. 11, 1835, s. 1439, hvor udtrykket oversættes »in der Bosheit stets ein Fasten zu halten«, mens en note hertil anfører det gr. udtryk samt en ordret oversættelse: »an Bosheit zu fasten«.

I trykt udgave: Bind 7 side 133 linje 31

◀ **at det Ethiske ... finde sin Concretion** : Dette er Hegels anskuelse, som især er udviklet i *Philosophie der Geschichte* (124,33) og i *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, udg. af E. Gans, Berlin 1833, ktl. 551 (forkortet *Philosophie des Rechts*), i *Hegel's Werke* (39,29) bd. 8 (*Jub.* bd. 7). I det sidstnævnte værk fremstiller Hegel 'den objektive ånd' i dens to abstrakte momenter 'den formelle ret' og 'die Moralität', dvs. den subjektive etik. Da disse momenter ikke i sig selv kan gøre krav på virkelighed, må de forenes el. forsones (39,23) i den højere enhed, 'die Sittlichkeit', der kommer til udtryk i statens institutionaliserede skikke og sæder.

I trykt udgave: Bind 7 side 134 linje 10

◀ **storagtig** : vigtig, hoven, arrogant.

I trykt udgave: Bind 7 side 134 linje 16

◀ **hvad gjør Tydsken ikke for Penge** : hentyder formentlig til J.H. Wessels komiske versfortælling »Stella« (1785), der indledes med ordene: »Hvad gjør Vildtydsken ei for Penge!« Jf. *Samlede Digte af Johan Hermann Wessel* (34,27), s. 127.

I trykt udgave: Bind 7 side 134 linje 19

◀ **en Seer, en verdenshistorisk ... eet blaåt Øie** : 52,3.

I trykt udgave: Bind 7 side 134 linje 34

◀ **ved Hjælp af Kaffe grums og ved at lægge Kort op** : hentyder til to af spådomskunstens almindeligste metoder. Den, der skulle spås, skulle kaste noget kaffe grums i en kop el. på en plan flade, hvorpå man efter nogle regler kunne tyde de forskellige mønstre. Eller man kunne lægge forskellige rækker af spillekort, hvor det enkelte kort el. kortenes rækkefølge efter fastlagte regler fik en bestemt betydning. Der fandtes mange, folkelige spådomsbøger, ligesom der fandtes mange spåkvinder og -mænd. Se fx artiklen »Spaamænd og Spaaqvinder« i *Politievennen*, 20.-27. sept. 1844, nr. 1499-1500, s. 593-600 og 614-617.

I trykt udgave: Bind 7 side 135 linje 2

◀ **Stikord** : parole, slagord.

I trykt udgave: Bind 7 side 135 linje 3

◀ **hvad det er Tiden fordrer** : 10,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 135 linje 4

◀ **Confusionsmagerie** : det at bibringe forvirring, uklarhed og forstyrrelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 135 linje 4

◀ **confirmeres i en Straffeanstalt** : If. kgl. resolution af 2. dec. 1812 kunne myndighederne »lade saadanne Personer indsætte til Tvangsunderviisning og Confirmation i Forbedringshuset, der, uagtet de ere over den almindelige Confirmationsalder og endda ikke confirmerede, vise sig uvillige til at modtage fornøden Underviisning«. Især de jyske sigøjnere havde vist sig uvillige og blev i stort tal hensat i Viborg Tugthus til underviisning og konfirmation, jf. notesbog 6:8, SKS 19, 194.

I trykt udgave: Bind 7 side 135 linje 10

◀ **ægte speculative** : 56,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 135 linje 11

◀ **velbaarne** : titulatur til person, der i rangforordningen (54,10) optræder i 3. og 4. rangklasse, fx en ordinær professor (4. klasse).

I trykt udgave: Bind 7 side 135 linje 12

◀ **efter hiin elskelige ... Høne paa Bordet** : sigter til Henrik IV af Frankrig, der på spørgsmålet om, hvor meget landets skatteindtægter indbragte ham, svarede: »Saameget, som jeg vil. Thi da jeg besidder mine Undersaatters Kiærlighed, kan jeg fordre af dem saameget jeg vil. Men jeg haaber dog, at hvis Gud endnu nogen Tid vil opholde mit Liv, skal jeg bringe det saavidt, at der ikke skal findes nogen Bonde i mit Rige, som jo om Søndagen i det mindste skal have en Høne i sin Gryde«, *Karl Friedrich Beckers Verdenshistorie*, omarbejdet af J.G. Woltmann, overs. og forøget af J. Riise, bd. 1-12, Kbh. 1822-29, ktl. 1972-1983; bd. 7, 1824, s. 303.

I trykt udgave: Bind 7 side 136 linje 1

◀ **overflødeligt** : overdådigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 136 linje 3

◀ **hiint store Maaltid ... Mundsmag til Hver især** : En evt. kilde er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 136 linje 3

◀ **Bælgetræder** : egl. person, der træder bælgen i en smedje el. (oftere) ved et orgel; person, der ikke selvstændigt frembringer noget.

I trykt udgave: Bind 7 side 136 linje 14

◀ **mingelerer** : piller ved; sammenblander.

I trykt udgave: Bind 7 side 136 linje 20

◀ **«et Glas Vand»** : hentydning til A.E. Scribes (565,33) komedie *En Glas Vand eller Liden Tue kan vælte stort Læs*, overs. af Th. Overskou, Kbh. 1841, der handler om, hvordan hertuginde af Marlborough, som var dronning Annas fortrolige, ved et uheld kom til at spilde et glas vand på majestætens kjole, hvilket medførte, at dronningen styrtede hertugindeens ellers respekterede mand, hertugen af Marlborough. Stykket blev fra premieren 29. juni 1841 til 22. dec. 1845 opført på Det kgl. Teater 30 gange.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 4

◀ **Socrates** : 40,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 12

◀ **Systemet bag efter fatte hans Nødvendighed** : Hegels (39,29) fremstilling af Sokrates (40,24) som et bestemt, nødvendigt moment i ideens udfoldelse i tiden findes udførligst i *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (56,11), i *Hegel's Werke* bd. 14, s. 42-122 (*Jub.* bd. 18, s. 42-122).

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 13

◀ **hans Moder var en Gjordemoder** : I 2. bog, kap. 5 af *Diogen Laërtes filosofiske Historie* (82,31) indledes afsnittet om Sokrates (40,24) med oplysningen: »Sokrat, Søn af Sofronisk, en Steenhugger og af

Fænarete, en Jordemoder, var føed i Athen, og fra Familiestedet Alopeke«, bd. 1, s. 64.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 14

◀ **at hans Fader ved et Orakel ... aldrig tvinge det** : I kap. 20 af Plutarcks afhandling »Ueber den Genius des Sokrates« hedder det: »Man glaubt gemeinlich, daß der Genius den Menschen nur im Schlafe göttliche Dinge eingebe; daß er auf Wachende, die ihr völliges Bewußtseyn haben, dieselbe Wirkung äussere, hält man für ungereimt und ungläublich. Aber dieß kommt mir eben so vor, als wenn Jemand behaupten wollte, der Tonkünstler spiele auf einer Leyer mit nachgelassenen Saiten, eine rein gestimmte könne er gar nicht brauchen. Man sieht nämlich nicht ein, daß daran nur die in dem Menschen herrschende Unruhe, der Mangel aller Harmonie, Ursache ist, wovon aber unser Freund *Sokrates* gänzlich befreyet war, wie auch das seinem Vater ertheilte Orakel dieß schon von ihm als einem Kinde geweissagt hatte. Denn es befahl, der Vater sollte seinen Sohn alles was ihm einfiele, thun lassen, ohne ihn zu einer Sache zu zwingen, oder von etwas abzuhalten; er sollte vielmehr seinen Begierden freyen Lauf verstatten, und nur für ihn dem *Jupiter Agoräus* und den Musen Gelübde thun, übrigens aber sich um seinen Sohn weiter gar nicht bekümmern, weil er schon in sich selbst einen Wegweiser durch dieses Leben hätte, der besser wäre als alle andere Lehrer und Erzieher«, *Plutarchs moralische Abhandlungen* (40,13) bd. 5, 1793, s. 169f.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 15

◀ **at han blev gift, netop med Xantippe** : Der hentydes formentlig ironisk til en anekdote i Diogenes Laertios' filosofihistorie, 2. bog, kap. 5, 37, hvor Sokrates om sit forhold til sin arrige hustru Xanthippe siger: »At leve med en arrig Qvinde er, sagde han, som Staldfolks Omgang med vilde Heste; naar de have faaet Magt over disse, kunne de let komme afsted med de andre; saaledes vil jeg, naar jeg forstaaer at omgaaes med Xantippe, ogsaa kunne skikke mig efter andre Mennesker«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (82,31) bd. 1, s. 73. Jf. også *Stadier paa Livets Vej*, SKS 6, 435f.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 17

◀ **han blev dømt fra Livet netop med tre Stemmers Majoritet** : Der sigtes til retssagen mod Sokrates (40,24), som den er skildret i Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale*. Afstemningen for og imod at dømme Sokrates til døden falder således ud, at tilhængerne får overtal med 3 stemmer (36a) – if. Fr. Asts gr./lat. udgave *Platonis opera* (83,26) bd. 8, 1825, s. 142, Fr. Schleiermachers ty. overs. i *Platons Werke* bd. 1-6, Berlin 1804-28, ktl. 1158-1163; bd. 1, 2. udg. 1817, s. 220. Senere udgivere læser på dette sted »30«, jf. fx *Platons Skrifter* (83,26) bd. 1, s. 287.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 18

◀ **da han gik omkring paa Torvet** : 82,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 22

◀ **Sophisterne** : fælles betegnelse for en gruppe gr. lærere, der i det 5. årh. f.Kr. underviste i filosofi, retorik og statsmandskunst, og som i en række af Platons (83,26) dialoger udsættes for Sokrates' (40,24) kritiske samtaler.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 23

◀ **(cfr. Antoninus philos ... stor Moro for hans Venner** : *Ad se ipsum* (lat. 'til sig selv') er den lat. betegnelse for det græsksprogede værk Τὰ εἰς ἑαυτόν (ofte kaldet *Selvbetrægtninger* el. *Meditationer*) af den rom. kejser Marcus Aurelius Antoninus (121-180), jf. *M. Antoninus Commentarii libri XII*, udg. af J.M. Schultz, Leipzig 1829, ktl. 1218, og *Marc. Aurel. Antonin's Unterhaltungen mit sich selbst*, overs. af J.M. Schultz, Schleswig 1799, ktl. 1219. I 11. bog, § 28 hedder det: »Som Sokrates med en stump fåreskind om livet, da Xanthippe havde taget hans tøj og var gået ud. Og det han sagde til sine venner, da de skammede sig og trak sig tilbage, fordi de så ham i det udstyr.«

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 24

◀ **Omhæng** : hvad der er hængt omkring noget til dækning el. pynt, især om gardiner o.l. hængt omkring en seng.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 29

◀ **Ballotation** : afstemning, egl. en sådan, hvor valget gennemføres med (typisk hvide og sorte) kugler i stedet for stemmesedler.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 32

◀ **forstod ikke engang ... tælle Stemmer (cfr. Xenophon)** : Den gr. soldat, historiker og forfatter

Xenofon (430-355 f.Kr.) skrev fire 'sokratiske' skrifter, men det anførte findes ikke heri. Der sigtes formentlig til Platons dialog *Gorgias* (473e-474a), hvor Sokrates siger: »Ser du, Polos, jeg er ikke Politiker, og da jeg fornylig blev udtaget til Raadsformand, dengang min Kreds havde Forretningsførelsen efter Tur, gjorde jeg mig frygtelig til Latter, da jeg ikke forstod at sætte under Afstemning. Saa du maa virkelig ikke forlange af mig, at jeg skal foretage en Afstemning blandt de tilstedeværende. (...) For jeg forstaar mig kun paa at føre eet Vidne paa, hvad jeg siger, nemlig netop den, med hvem jeg taler; alle andre bekymrer jeg mig ikke om; og hans, og kun hans Stemme forstaar jeg mig paa at indhente, alle andre tager jeg ikke Hensyn til«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 2, s. 150.

I trykt udgave: Bind 7 side 137 linje 33

◀ **durcheinander** : ty. mellem hinanden, hulter til bulter.

I trykt udgave: Bind 7 side 138 linje 17

◀ **dristigt Vovet, der er halvt vundet** : spiller på talemåden 'Dristig vovet er halv vundet', bl.a. benyttet af J.L. Heiberg (159,4) som titel på et lystspil fra 1817. Den findes optegnet i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (10,8), s. 15, nr. 383; s. 112, nr. 2941.

I trykt udgave: Bind 7 side 139 linje 5

◀ **tummultuarisk** : tumultagtigt; højrøstet.

I trykt udgave: Bind 7 side 139 linje 9

◀ **skuffende** : bedrageriske, svigefulde.

I trykt udgave: Bind 7 side 139 linje 11

◀ **aflade** : ophøre, holde op med.

I trykt udgave: Bind 7 side 139 linje 14

◀ **Approximation** : tilnærmelse; det gradvist at nærme sig til noget.

I trykt udgave: Bind 7 side 139 linje 22

◀ **Schellings intellektuelle Anskuelse** : 102,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 139 linje 27

◀ **han har selv sagt ... Fortjeneste er Methoden** : 102,25.

I trykt udgave: Bind 7 side 139 linje 28

◀ **et Vilkaar** : en vilkårlighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 140 linje 3

◀ **valore intrinseco** : lat. 'efter indre værd'. Man skelnede mellem en mønts ydre værd (valor extrinsecus), som var fastsat af staten, og dens indre værd (valor intrinsecus), dvs. værdien af det metal, den indeholdt.

I trykt udgave: Bind 7 side 140 linje 11

◀ **forskylder** : gør sig skyldig i, forvolder.

I trykt udgave: Bind 7 side 140 linje 12

◀ **Monomotapa** : kongerige i det sydøstlige Afrika (Zimbabwe og Mozambique), som er meget omtalt fra det 15. til det 18. årh., hvor det gik i opløsning. Dette rige optræder ikke hos Hegel (39,29), men navnet er ofte i satirisk øjemed anvendt om et eksotisk rige.

I trykt udgave: Bind 7 side 140 linje 14

◀ **ligesom det Skolemesteren ... slaer Jeronimus** : sigter til 12. scene af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Jule-Stue* (trykt 1724), hvor skolemesteren leverer et så brillant forsvar for julestuers berettigelse, at den gamle Jeronimus til alle børnenes glæde må overgive sig. Efter først at have henvist til en romersk autoritet fortsætter skolemesteren: »Jeg selv legger dette dertil, at eftersom Nisser og Underjorske Folk drive store Fester bort, med Klagen og Hysten, eftersom de ingen Deel har derudi, saa bør vi, for at lade see, at vi har Part derudi, glæde og fryde os; thi ligesom den Fugl Phoenix, som findes i Arabien, lever tusinde Aar udi

Eensomhed, og opbrænder sig selv saasnart hun udlegger en Unge, paa det hun ikke skal leve udi Societet og Samqvem med andre af sin Art, saa bør vi Mennesker derimod, for at lade see, at vi ikke slægte paa saadan umælende Creatur, holde Samqvem og Lystigheder. Ἐπιθροπος, siger Aristoteles, ἔστι ζῶον πολιτικὸν, id est: homo est animal sociabile, og derfor, ligesom Paradiis-Fuglen ...«, hvortil Jeronimus afbryder: »Nok! nok Skolemester, jeg hører nok at jeg maae give mig tabt; den Lignelse om den Fugl Phoenix slog mig særdeles; jeg vil da tilstæde at man holder Julestue.« Jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 2.

I trykt udgave: Bind 7 side 140 linje 19

◀ **Privat-Docent** : 84,1.

I trykt udgave: Bind 7 side 140 linje 24

◀ **saa gaaer det som Kjæp i Hjul** : Talemåden 'det går som kæp i hjul', dvs. det går så hurtigt som hjulegerne løber rundt, findes optegnet i C. Molbech *Danske Ordsprog* (11,3), s. 321, i varianten: »Munden gaaer paa ham, som Kieppene i et Hiul«.

I trykt udgave: Bind 7 side 140 linje 26

◀ **Methoden optager kun een Chineser** : hentydning til Hegel (39,29), der i afsnittet om Kina i *Philosophie der Geschichte* (124,33), i *Hegel's Werke* bd. 9, s. 141-169 (*Jub.* bd. 11, s. 163-191), dog nævner et par stykker flere.

I trykt udgave: Bind 7 side 140 linje 27

◀ **især ingen preussisk** : Berlin, der var den ty. stat Preussens hovedstad, var hegelianernes højborg.

I trykt udgave: Bind 7 side 140 linje 28

◀ **Den, der har Korset, signer sig selv først** : dvs. man ser først på sin egen fordel. Talemåden findes optegnet i *Dansk Ordbog*, udg. af Videnskabernes Selskab, bd. 3, 1820, s. 273, sp. 2.

I trykt udgave: Bind 7 side 140 linje 29

◀ **Markfred** : det at have sine marker i fred for andres husdyr o.l.

I trykt udgave: Bind 7 side 141 linje 9

◀ **Løsgængere** : personer, som ikke har fast opholdssted, tjeneste el. næringsvej. If. *Danske Lov*, 3. bog, kap. 19, § 16, var løsgængere i øvrigt hjemfaldne til straf. Forordning af 21. aug. 1829, § 2-3 fastsætter straffen til fængsel i 5-30 dage, mens gentagelse straffes med forbedringshusarbejde i op til et år, en straf, der fordobles for hver ny pågribelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 141 linje 10

◀ **Eiendoms-Sikkerhed** : dvs. den lovsikrede betryggelse af ens (især faste) ejendom. Jf. artiklen »Om Eiendomssikkerhed« i *Politievennen*, 1. dec. 1843, nr. 1457, og 9. feb. 1844, nr. 1844.

I trykt udgave: Bind 7 side 141 linje 15

◀ **Sjouerne**: person, der tager løst, tilfældigt arbejde; en løs eksistens, slyngel.

I trykt udgave: Bind 7 side 141 linje 15

◀ **en masse** : fr. i massevis, under ét, på én gang.

I trykt udgave: Bind 7 side 141 linje 16

◀ **at spille i Lotteriet** : Det officielle tallotteri blev i Danmark oprettet af G.D.F. Koës i 1771, men blev allerede i 1773 overtaget af staten, der stod for det, indtil det i 1851 blev ophævet ved lov. Tallotteriet var overordentlig populært, især blandt de lavere samfundsklasser. Det blev trukket hver uge i både København og Altona, efter 1773 desuden i Vandsbek; men da mange var utilfredse med spillet, idet de fattige kun blev fattigere, indskrænkedes trækningdagene fra 1. juli 1844 til hver anden uge, og trækningstidspunktet blev flyttet til lørdag kl. 12, da de mange arbejdere først fik udbetalt deres løn lørdag eftermiddag, jf. artiklerne »Tallotteriets Indskrænkning« og »Om Lotterie i Danmark« i *Politievennen*, nr. 1480, 10. maj 1844, s. 289-291, hhv. nr. 1505, 1. nov. 1844, s. 706-8. Udtrækningen i København blev foretaget af drengene i Det kgl. Opfostringshus (en anstalt under fattigvæsenet), som også havde en anelig indtægt af lotteriet. Trækningen foregik opr. foran Københavns Rådhus på Nytorv, men flyttede snart til det nærliggende Vandkunsten. Stadsmusikantens folk leverede musik ved trækningen, således at der lød trompeter og pauker, hver gang et

nummer blev trukket. En fuldstændig beskrivelse findes i artiklen »Tallotteriets Trækning« i *Politievennen*, nr. 1404, 26. nov. 1842, s. 766-768.

I trykt udgave: Bind 7 side 141 linje 17

◀ **være interesseløs** : 285,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 141 linje 18

◀ **gjenner Kreaturene bort fra dens Helligdom** : allusion til Jesu tempelrensning, jf. Joh 2,14f.

I trykt udgave: Bind 7 side 141 linje 23

◀ **og kun Frygten for det uhyre Arbejde** : dvs. og er frygten kun for det uhyre arbejde.

I trykt udgave: Bind 7 side 142 linje 3

◀ **lades ringe om** : haves ringe tanker om, ses stort på.

I trykt udgave: Bind 7 side 142 linje 12

◀ **Falstaff siger etsteds ... Dato er slettet ud** : Der sigtes til 2. akt, 4. scene af Shakespeares skuespil *Kong Henrik den Fjerde. Første del* (o. 1597), hvor prins Henrik i P. Foersoms da. overs. siger: »Nu, I gode Herrer! hvem der nu havde et ærligt Ansigt og en god Samvittighed!« Falstaff svarer: »Begge Dele har jeg havt; men Aarstal og Datum er sliidt af dem, og derfor vil jeg krybe i Skjul«, *William Shakspeare's Tragiske Værker* (99,21) bd. 3, 1815, s. 88.

I trykt udgave: Bind 7 side 142 linje 14

◀ **Dag fra Dag** : dag for dag, daglig.

I trykt udgave: Bind 7 side 142 linje 26

◀ **lader os** : lad os.

I trykt udgave: Bind 7 side 142 linje 30

◀ **geläufigt** : ty. (med da. endelse) let og flydende.

I trykt udgave: Bind 7 side 143 linje 3

◀ **quod desideratur** : lat. 'hvad der ønskes', 'hvad der savnes'.

I trykt udgave: Bind 7 side 143 linje 4

◀ **quod erat demonstrandum** : lat. 'hvilket skulle bevises'. Alm. slutningsformel i et matematisk el. logisk bevis.

I trykt udgave: Bind 7 side 143 linje 5

◀ **glemme Hunden ... hvad den havde** : hentydning til Æsops fabel nr. 136 (som i visse udgaver har nr. 133, nr. 233 el. nr. 186) om hunden, der med et stykke kød i munden vadede gennem en flod. Da den så sit eget spejlbillede i vandet, troede den at se en anden hund med et større stykke kød i munden. Derfor slap den sit eget kødstykke for at snappe efter det andet og gik derved glip af dem begge. Sml. *Phædri Æsopiske Fabler*, overs. af M.R. Thaarup, Kbh. 1826, s. 4.

I trykt udgave: Bind 7 side 143 linje 11

◀ **men Betragteren døer** : 39,7.

I trykt udgave: Bind 7 side 143 linje 17

◀ **in concreto** : lat. i det konkrete, enkelte tilfælde.

I trykt udgave: Bind 7 side 143 linje 22

◀ **Kofods Historie** : Hans Ancher Kofod *Historiens vigtigste Begivenheder, fragmentarisk fremstillede for Begyndere*, Kbh. 1808; herefter i mange forøgede udgaver.

I trykt udgave: Bind 7 side 143 linje 23

◀ **in abstracto** : lat. i almindelighed, abstrakt.

I trykt udgave: Bind 7 side 143 linje 24

◀ **maa tage med** : I manuskriptet (*Pap. VI B 40,7*) findes her følgende anmærkning: »Saaledes vilde upaatvivlelig Prof. Rasmus Nielsen i Qvalitet af systematisk Peer Degn og Imprimatur finde en Plads for Stiftsprovst Tryde, der jo ogsaa baade skal systematisk kunne sine Ting meget godt saavel inden ad som udenad, som ogsaa skal have Fortjeneste af at bringe Systemet om i Familierne, og endeligen vel ogsaa er deri forskjellig fra de egl. Heglianere, at han antager, at Verdenshistorien har faaet en lidt forlænget Dyrehavstid og først er forbi med Prof. R. Nielsen. – Derimod vilde Cand. Barfoed maaskee finde en Plads for Pastor Helveg, der ogsaa som Capellan pro persona bør tages med.« Sml. trykmanuskriptet (*Pap. VI B 98,34*).

I trykt udgave: Bind 7 side 144 linje 1

◀ **mestendeels** : for størstedelens vedkommende, omtrent.

I trykt udgave: Bind 7 side 144 linje 8

◀ **Samviden med Gud** : delagtighed i Guds viden. Udtrykket og tanken blev benyttet og udviklet af H.L. Martensen, der bl.a. i *Den menneskelige Selvbevidstheds Autonomi* (57,5), s. 54, opfatter denne 'samviden' som en bredere form af 'samvittighed'. Dette sker i tilknytning til Franz von Baaders opfattelse af Guds viden som den primære og forbilledlige, mens den menneskelige viden kun er et afbillede, dvs. afledt af det guddommelige og delagtig i denne, en samviden, medviden ('conscientia').

I trykt udgave: Bind 7 side 144 linje 15

◀ **τελος** : gr. (télos) mål; formål, endemål.

I trykt udgave: Bind 7 side 144 linje 21

◀ **Gud er de Levendes Gud** : jf. fx Matt 22,32: »Han er ikke Gud for døde, men for levende.«

I trykt udgave: Bind 7 side 145 linje 25

◀ **bleve (...) rejcerede**: dumpede til en prøve (eksamen); blev forkastet, vraget.

I trykt udgave: Bind 7 side 145 linje 36

◀ **Drama Dramatum** : lat. dramaernes drama.

I trykt udgave: Bind 7 side 146 linje 35

◀ **med Centner-Vægt** : med svær tyngde. Et 'centner' svarede til 100 pund, altså 50 kg.

I trykt udgave: Bind 7 side 147 linje 13

◀ **Langmodighed** : tålmodighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 147 linje 23

◀ **Udtværen** : fremstillingsform, som er langstrakt og fortaber sig i enkeltheder.

I trykt udgave: Bind 7 side 147 linje 24

◀ **ikke kan see Skoven for lutter Træer** : dvs. overser det, der ligger allernærmest. Talemåden er optegnet i *Dansk Ordbog*, udg. af Videnskabernes Selskab, bd. 6, 1848, s. 402, sp. 1f.

I trykt udgave: Bind 7 side 147 linje 29

◀ **farer hen** : forsvinder bort.

I trykt udgave: Bind 7 side 148 linje 4

◀ **det bør sig** : det passer sig for.

I trykt udgave: Bind 7 side 148 linje 17

◀ **Mænd og Koner** : dagligsprog el. barnesprog; jævne folk.

I trykt udgave: Bind 7 side 149 linje 24

◀ **hjemfalden til den borgerlige Øvrigheds Opdragelse** : If. reglement af 29. juli 1814 for skolevæsenet i København var forældre og værger forpligtet til at lade deres børn og myndlinge undervise fra disses sjette år indtil konfirmationen, § 46.

I trykt udgave: Bind 7 side 149 linje 35

◀ **gaae paa Frederiksberg** : 170,27.

I trykt udgave: Bind 7 side 150 linje 1

◀ **Han skal nemlig ... Dispositionen til alt Ondt** : 101,31. Se også *Frygt og Bæven*, SKS 4, 190 noten.

I trykt udgave: Bind 7 side 150 linje 4

◀ **maaskee var det ... Studiet af Astronomien** : 82,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 150 linje 6

◀ **hvilken Tiden nu fordrer** : 10,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 150 linje 7

◀ **Plutarchs fortræffelige Definition ... Skrift om de ethiske Dyder** : Der sigtes til begyndelsen af Plutarks (40,13) afhandling »Ueber die moralische Tugend« i *Moralische Schriften* (133,31) bd. 10, 1835, s. 1370, hvor det hedder: »Ueber die unter dem Namen ethischen [moralischen] bekannte Tugend, welche von der *theoretischen* sich dadurch unterscheidet, daß sie die Leidenschaften zur Materie, und die Vernunft zur Form hat, gedenken wir hier zu reden«.

I trykt udgave: Bind 7 side 150 linje 32

◀ **Skjendsord** : skældud, skældsord.

I trykt udgave: Bind 7 side 151 linje 10

◀ **Luther var dog ... forstyrrende Tanke** : Lignende udtalelse af Luther (33,35) findes i »Auslegung des vierzehnten, funfzehnten und sechzehnten Capitels St. Johannis« (1538) i *Luthers Sämtliche Schriften*, udg. af J.G. Walch, bd. 8, 1742, s. 609: »Aber wenn ich für mich selbst mit Gott reden und beten soll, da sind so bald hundert tausend Hindernisse, ehe ich dazu komme. Da kann der Teufel allerley Ursache in Weg werfen, und auf allen Seiten sperren und hindern, daß ich hingehe und nimmer daran gedenke«. Jf. også *Geist aus Luther's Schriften oder Concordanz*, udg. af F.W. Lomler, G.F. Lucius, J. Rust, L. Sackreuter og E. Zimmermann, bd. 1-4, Darmstadt 1828-31, ktl. 317-320; bd. 2, s. 67. – **forsøgt**: prøvet, erfaren.

I trykt udgave: Bind 7 side 151 linje 12

◀ **at spille Hamlet, hvorom ... paa det fortsatte Studium** : Kilden er ikke identificeret. Der sigtes formentlig til en udtalelse af den berømte, eng. karakterskuespiller David Garrick (1717-79), der spillede hovedrollen i Shakespeares tragedie *Hamlet* i perioden 1742-76.

I trykt udgave: Bind 7 side 151 linje 15

◀ **næstendeels** : nærved, næsten.

I trykt udgave: Bind 7 side 151 linje 19

◀ **quantum satis** : lat. 'så meget, der skal til' (farmaceutudtryk); tilstrækkelig el. passende mængde.

I trykt udgave: Bind 7 side 151 linje 22

◀ **at maatte haste ligesom Loths Hustru** : sigter til 1 Mos 19,15-26, hvor to engle er kommet til Sodoma for at udslette byen. Efter at have skyndet på den tøvende Lot tager de ham, hans kone og to døtre ved hånden og fører dem uden for byen, hvorefter de siger: »Flygt for livet! Se dig ikke tilbage«. Så flygter Lot med sin familie og byen ødelægges, men da Lots kone ser sig tilbage, forvandles hun til en saltstøtte.

I trykt udgave: Bind 7 side 151 linje 23

◀ **Parabelen om Træerne ... hvile i dens Skygge (...) men Træerne maatte nøies med Tornebusken** : sigter lidt unøjagtigt til Dom 9,8-15, hvor Jotam fra toppen af Garizims bjerg råber til Sikems borgere: »Engang ville træerne salve en konge over sig. De sagde til oliventræet: Du skal være konge over os! Men oliventræet sagde til dem: Skulle jeg give afkald på min fede olie, som guder og mennesker æres med, og give mig til at knejse over træerne? Så sagde træerne til figentræet: Kom, du skal være konge over

os! Men figentræet sagde til dem: Skulle jeg give afkald på min søde og dejlige frugt og give mig til at knejse over træerne? Så sagde træerne til vinstokken: Kom, du skal være konge over os! Men vinstokken sagde til dem: Skulle jeg give afkald på min vin, som glæder guder og mennesker, og give mig til at knejse over træerne? Så sagde alle træerne til tjørnebusken: Kom, du skal være konge over os! Og tjørnebusken sagde til træerne: Er det jeres oprigtige mening at salve mig til konge over jer, så kom og søg tilflugt i min skygge! Ellers skal ild slå ud fra tjørnebusken og fortære Libanons cedre.«

I trykt udgave: Bind 7 side 151 linje 26

◀ **den Stundesløse** : hentydning til Ludvig Holbergs (256,13) komedie af samme navn (37,33).

I trykt udgave: Bind 7 side 152 linje 2

◀ **gaaer videre og gaaer videre** : 56,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 152 linje 10

◀ **Vandkiger** : person, der i større byer havde ansvar for at holde opsyn med og reparere vandledninger, vandposte, rendestene m.v.

I trykt udgave: Bind 7 side 152 linje 13

◀ **Forslag** : det at noget forslår; drøjhed, varighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 152 linje 20

◀ **sat i Indifferents** : gjort ubetydelig, ligegyldig.

I trykt udgave: Bind 7 side 152 linje 23

◀ **auf der Eisenbahn** : ty. på jernbanen.

I trykt udgave: Bind 7 side 153 linje 11

◀ **en Dosis Svovlsyre** : I kladden (*Pap.* VI B 40, 10) står yderligere: »for 4 Sk. Vitriol-Olie [dvs. svovlsyre] saa dør jeg, at Napoleon og Alexander bestandigt gik med Gift hos sig, at en Mand døde i Berlin ved at faae lidt varmt Lak under Neglen, medens en Anden gennemgik alle Sygdomme uden at døe, at man kan døe af Alt, og at det som slog Smeden ihjel kan frelse Bageren.«

I trykt udgave: Bind 7 side 153 linje 24

◀ **ved at sove i Kuldamp** : Kuldamp er luftarter, som udsendes ved ufuldstændig forbrænding af gloende, men ikke udbrændte kul, og som kan forårsage kvælning pga. kulilten. Jf. den anonyme artikel »Advarsel til Elskere af Blomstersvibler [-løg]« i *Politievennen*, nr. 1358, 8. jan. 1842, hvori det hedder: »Vi have i den sildigere Tid haft flere Exempler paa at Mennesker ere blevne qualte, eller i det ringeste have været Døden nær, ved at sove i Værelser, hvori der var Kuldamp. (...) Døden antager forskjellige Skikkelser, og dræber saaledes Mennesket ligesaavel ved Duften af de fortræffeligste Blomster som ved Kuldamp. Man har haft mange Exempler paa at Folk, som, for ret at gjøre sig tilgode om Natten, have sat Blomster, f. Ex. Violer, i deres Sovekammer, ere om Morgenen fundne døde i Sengen«, s. 17f.

I trykt udgave: Bind 7 side 153 linje 25

◀ **Napoleon altid gik med Gift hos sig** : Der sigtes til Napoleon Bonaparte (1769-1821), som kom til magten i Frankrig ved et statskup i 1799, fra 1804-14 og i 1815 kejser Napoleon I. Udsagnet er ikke verificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 153 linje 26

◀ **at Julie hos Shakespeare tog den** : Der sigtes til Shakespeares tragedie *Romeo og Julie* (1597), hvor Romeo i 4. akt, 3. scene finder Julie bedøvet af en sovedrik og tror, hun er død, hvorefter han i 5. akt, 3. scene dræber sig selv med gift. Da hun vågner og ser ham død ved sin side, tager også hun livet af sig med en dolk. Jf. *William Shakspeare's Tragiske Værker* (99,21) bd. 2, 1811, s. 227-418.

I trykt udgave: Bind 7 side 153 linje 26

◀ **at Stoikeren ansaa Selvmord for en modig Handling** : Den moralske anerkendelse af selvmord som udvej er et karakteristisk træk ved stoicismen, der som filosofisk skole blev grundlagt i Grækenland af Zenon fra Kition (258,4), jf. notesbog 13:29, SKS 19, 397f. I 1. og 2. årh. blev stoicismen videreført i Rom af bl.a. Seneca, Epiktet og Marcus Aurelius, som alle har prist selvmordet; jf. W.G. Tennemann *Geschichte der*

Philosophie (81,2) bd. 5, 1805, s. 140-182; s. 157, s. 169-176 og s. 181.

I trykt udgave: Bind 7 side 153 linje 27

◀ **Andre ansee den for Feighed** : De forskellige kristelige opfattelser af selvmordet findes fremstillet i W.M.L. de Wette *Lærebog i den christelige Sædelære og sammes Historie*, overs. af C.E. Scharling, Kbh. 1835 [ty. 1833], ktl. 871, § 263-265, s. 244-257.

I trykt udgave: Bind 7 side 153 linje 27

◀ **Øltapper** : ølhandler el. krovært, der udskænker øl.

I trykt udgave: Bind 7 side 153 linje 32

◀ **de almindelige Themata, der ved Begravelser behandles** : If. kirkeritualet burde præsternes »Liig-Prædikener« omhandle følgende emner ('themata'): »Om Synden, som har været første Aarsag til Døden: / Om en god Beredelse imod Døden: / Om Christi Befrielse fra Døden: / Om Opstandelse af Døden: / Om Himmerig, Salighed, og det ævige Liv efter Døden,« *Dannemarkes og Norges Kirke-Ritual*, Kbh. 1762, s. 331f. I øvrigt skal præsten mht. den afdødes liv og levnet hverken lovprise el. dadle, og så skal den samlede tale holde sig indenfor en time.

I trykt udgave: Bind 7 side 153 linje 35

◀ **trods nogen** : så godt som nogen.

I trykt udgave: Bind 7 side 154 linje 3

◀ **De med Fløiels-Forstykke** : dvs. biskopperne og dem, der havde forsvaret den teologiske doktorgrad. I forordning af 13. marts 1683 om klædedragt m.m., hedder det i kap. 1, § 5, der stadig var gældende på SKS tid: »Bispen over Siellands Stift og Kongens Confessionarius maae bære sorte Fløiels Vinge-Kiorteler, Fløiels-Huer og Bonetter; de andre Bisper sorte Silke-Kiorteler med Fløiels Vinger, saa og sorte Fløiels Vinger, saa og sorte Fløiels Huer og Bonetter; *promoti Doctores in Theologia* [promoverede doktorer i teologi] Fløiels Bonetter og Vinger paa deres Kiorteler af Fløiel, saa og Silke-Simarrere; Og maae ingen, uden Kiøbsted-Præster, Capellaner i Khavn, Provster og Præster paa Landet, som ere *promoti Magistri* [promoverede magistre], bære Bonetter.«

I trykt udgave: Bind 7 side 154 linje 3

◀ **fem og ti Rbd. Liigvognen** : Københavns fem stadsbedemænd kunne tilbyde seks forskellige klasser af ligvogne, hvor den fineste kostede 20 rigsdaler, mens den mest usle kostede ned til 1 el. 2. rigsdaler, men den blev sjældent benyttet. Til hhv. 5 og 10 rigsdaler kunne man leje en ligvogn af bedre kvalitet, idet der til den sidste fulgte et større følge af vogne, kuske, tjenere og ligbærere. Sml. reglement af 15. febr. 1805 vedr. Assistens Kirkegård, § 4. – **Rbd.**: rigsbankdaler (51,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 154 linje 5

◀ **høilærd** : fuld af lærdom; udtrykket klinger holbergsk (256,13).

I trykt udgave: Bind 7 side 154 linje 11

◀ **Froprædiken** : den protestantiske kirkes første morgengudstjeneste.

I trykt udgave: Bind 7 side 154 linje 26

◀ **Boghandler Soldin** : se journaloptegnelserne CC:15 og CC:25, SKS 17, 205 hhv. 209. Det er usikkert, om der sigtes til den ansete boghandler og legatstifter Salomon Soldin (1774-1837), eller til dennes bror, Hartvig Soldin, der havde drevet antikvarboghandel i Pilestræde. Om den sidste fortælles bl.a., at han blev drillet af skoledrengene, så han måtte styrte ud »på Trappen med en Stok og hans Kone med en Kost for at modtages af den rapfodede Skares skraldende Latter«, Camillus Nyrop *Bidrag til den danske Boghandels Historie* bd. 2, Kbh. 1870, s. 142

I trykt udgave: Bind 7 side 154 linje 33

◀ **for afdøde Boghandler Soldin ... han var død** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 155 linje 6

◀ **flaut** : flovt.

I trykt udgave: Bind 7 side 155 linje 14

◀ **en verdenshistorisk Diderich Menschenschreck, og saa der hjemme** : sigter til Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Diderich Menschen-Skræk* (trykt 1731), hvori den storpralende officer, Hans Frantz Diderich von Menschenskræk, bag sin kones ryg er i færd med at købe den unge, smukke Hyacinthe. Efter at have underholdt de tilstedeværende med sine utrolige krigsbedrifter og sin gamle, tandløse kællings jalousi, kan han i 20. scene endelig kysse sin nyerhvervelse. Intrigen vil dog, at det er konen, han får overrakt, og med hende så mange prygl, at der af ham kun bliver en forsagt tøffelheit tilbage. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 4.

I trykt udgave: Bind 7 side 155 linje 18

◀ **anticipando** : lat. forud, forudgribende.

I trykt udgave: Bind 7 side 155 linje 28

◀ **døer som en Hund** : Talemåden er ikke fundet optegnet.

I trykt udgave: Bind 7 side 155 linje 32

◀ **bliver stikkende i** : bliver hængende, fastholdt i.

I trykt udgave: Bind 7 side 156 linje 3

◀ **das weiß man nicht** : ty. »det ved man ikke«.

I trykt udgave: Bind 7 side 156 linje 7

◀ **kun efter Antagelsen kan** : dvs. efter antagelsen kun kan.

I trykt udgave: Bind 7 side 156 linje 8

◀ **Frederik den Sjette** : (1768-1839), da. konge 1808-39.

I trykt udgave: Bind 7 side 157 linje 9

◀ **slaae Vandet fra sig** : lade vandet.

I trykt udgave: Bind 7 side 157 linje 24

◀ **reduplicerede** : fordoblede, gentagne (176,8).

I trykt udgave: Bind 7 side 157 linje 28

◀ **Mellemsætning** : indskudt bisætning, evt. parentes.

I trykt udgave: Bind 7 side 157 linje 29

◀ **Fægten i Luften** : nytteløs kamp. Udtrykket alluderer til 1 Kor 9,26, hvor Paulus siger om sig selv: »Derfor løber jeg, ikke som paa det Uvisse; jeg fægter, som den, der ikke slaaer i Veiret« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 158 linje 12

◀ **væsentlige** : dvs. tilhørende (elevens) væsen eller indre natur.

I trykt udgave: Bind 7 side 158 linje 15

◀ **en Skuffelse** : et bedrag, en illusion.

I trykt udgave: Bind 7 side 158 linje 15

◀ **Nogle have fundet Udødeligheden hos Hegel, Andre ikke** : Der sigtes til diskussionen om, hvorvidt Hegel i sit system fornægtede troen på den individuelle udødelighed. Dette blev hævdet af K.E. Schubarth i *Ueber Philosophie überhaupt und Hegel's Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften insbesondere*, Berlin 1829, hvorfor Hegel tog til genmæle i en anmeldelse i *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*, jf. *Hegel's Werke* (39,29) bd. 17, s. 197-228 (*Jub.* bd. 20, s. 362-393; s. 378f.). Den omfattende diskussion, som senere fulgte (40,10), blev løbende refereret i *Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur* (56,21), som SK abonnerede på fra 1833 (if. de subscriberslister, der trykkes af udgiverne indtil 1840).

I trykt udgave: Bind 7 side 158 linje 18

◀ **sub specie æterni** : 81,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 158 linje 21

◀ **Beleilighed** : lejlighed, anledning.

I trykt udgave: Bind 7 side 158 linje 30

◀ **Tautologie** : udsagn, hvori prædikatet udsiger noget, der allerede er udsagt i subjektet; en indholdsløs påstand. I traditionel logik betegner en tautologi en påstand, hvis negation er selvmodsigende (111,21).

I trykt udgave: Bind 7 side 159 linje 3

◀ **Prof. Heibergs »Sjæl efter Døden«** : dvs. »En Sjæl efter Døden. En apokalyptisk Comedie«, trykt i *Nye Digte*, Kbh. 1841, ktl. 1562. – **Prof. Heibergs**: Johan Ludvig Heiberg (1791-1860), forfatter, redaktør og kritiker, fra 1828-39 ansat som teaterdigter og oversætter ved Det kgl. Teater, herefter dets censor, indtil han i 1849 blev dets direktør; 1829 titulær prof., fra 1830-36 docent i logik, æstetik og dansk litteratur ved Den kgl. militære Høiskole. Heiberg var tidens førende æstetiske smagsdommer.

I trykt udgave: Bind 7 side 159 linje 4

◀ **Commentar af Provst Tryde** : Eggert Christopher Tryde (1781-1860) var fra 1838 stiftsprovst ved Vor Frue Kirke i København. Der sigtes til hans omfattende anmeldelse af J.L. Heibergs *Nye Digte* (159,4), som blev trykt i *Tidskrift for Litteratur og Kritik* bd. 5, Kbh. 1841, s. 159-198. I omtalen af »En Sjæl efter Døden«, som findes s. 174-195, og som også forholder sig til Martensens anmeldelse af samme værk (42,9), anstiller Tryde moralske betragtninger over, hvorvidt den filistersjæl, som Heiberg dømte til kedsommelighedens helvede, kunne frelses i kristelig forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 159 linje 5

◀ **katechiserende** : som det skete i skolens religionsundervisning, hvor man med udgangspunkt i en lærebog (katekismus) indøvede de forskellige læresætninger gennem spørgsmål og svar.

I trykt udgave: Bind 7 side 159 linje 11

◀ **at afdøde Prof. Poul Møller ... uendelige Vanskelighed** : P.M. Møllers (40,32) afhandling »Tanker over Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed« (40,10) er fra 1837; han døde året efter. Se også F.C. Sibberns forsvar for Møller (mod J.L. Heibergs kritik) i *Bemærkninger og Undersøgelser* (24,6), s. 53-55.

I trykt udgave: Bind 7 side 159 linje 17

◀ **Cretis og Pletis Meninger trukne paa en Traad** : hentyder formentlig til et sted i Møllers afhandling, hvor det hedder: »Den meest uvidenskabelige Maade, hvorpaa man i den senere Tid har villet virke for Udødelighedslæren, er den, at man har udgivet Excerptsamlinger af andre Tidens Skrifter over denne Gjenstand. Jeg tænker herved især paa de Hefter, som Dr. Hubert-Becker har udgivet med Uddrag af Skrifter fra det 16de og 17de Aarhundrede 'om Sjælens Tilstand efter Døden'«, P.M. Møller *Efterladte Skrifter* (40,32) bd. 2, 1842, s. 270f. – **Creti og Pletis**: 98,1.

I trykt udgave: Bind 7 side 159 linje 21

◀ **opkaster** : fremsætter.

I trykt udgave: Bind 7 side 160 linje 11

◀ **Ih, Du store chinesiske Gud** : Dette udbrud er kendt fra 19. scene af J.L. Heibergs (159,4) vaudeville *Kjæge Huuskors* (1831), jf. *Skuespil* (9,21) bd. 5, 1835, s. 347.

I trykt udgave: Bind 7 side 160 linje 15

◀ **Potensation** : forøgelse af styrke, opløftelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 160 linje 23

◀ **Subscribersamlere, der ... blive udødelige** : Det var en almindelig praksis, især med hensyn til tidsskrifter, at man søgte abonnenter, som da fik deres navn og stilling oplyst på en oversigt i skriftet. En sådan 'abbonent-samler' var fx J.L. Heiberg (171,3).

I trykt udgave: Bind 7 side 160 linje 36

◀ **erholde** : få, modtager, opnår.

I trykt udgave: Bind 7 side 161 linje 2

◀ **tiltrods** : tiltvinge.

I trykt udgave: Bind 7 side 161 linje 3

◀ **ligesom Geßlers Hat ... toge Hatten af** : sigter til 1. akt, 3. scene af Friedrich Schillers skuespil *Wilhelm Tell* (1805), hvor en flok mennesker kommer gående i procession med en stang, hvorpå den barske landfoged, Hermann Gessler, har anbragt sin hat. Samtidig har han givet ordre til, at alle landsbyens beboere skal bøje knæ og tage deres hat af, når de passerer forbi, som tegn på lydighed mod kejser Albrecht. Jf. *Schillers sämtliche Werke* (131,22) bd 6, s. 25f. Stykket blev ikke opført på Det kgl. Teater; det gjorde Rossinis opera af samme navn, som dog ikke indeholder det anførte træk.

I trykt udgave: Bind 7 side 161 linje 13

◀ **at ville male Mars ... gjør ham usynlig** : 79,32.

I trykt udgave: Bind 7 side 161 linje 18

◀ kan **blive** det: forblive.

I trykt udgave: Bind 7 side 161 linje 26

◀ **der er to filosofiske Cathedre** : to lærestole (og dermed to professorer) i filosofi, nemlig F.C. Sibberns og Rasmus Nielsens.

I trykt udgave: Bind 7 side 162 linje 10

◀ **Existensens 70 Aar** : Den traditionelle angivelse, at et menneskets levealder er 70 år, går tilbage til Sl 90,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 162 linje 19

◀ **til at passe sin Ager, til at tage sig en Hustru** : hentyder formentlig til Jesu lignelse om det store festmåltid i Luk 14,18-20, hvor de indbudte undskylder sig med sådanne påskud: én har købt en mark, en anden nogle okser og en tredje har netop giftet sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 163 linje 2

◀ **nøiet** : tilfreds.

I trykt udgave: Bind 7 side 163 linje 27

◀ **en anden Forfatter ... Udødeligheden mere og mere af** : dvs. Vigilius Haufniensis i *Begrebet Angest*, SKS 4, 439f.

I trykt udgave: Bind 7 side 163 linje 31

◀ **Dette siger Præsten jeg skal** : Der sigtes formentlig ikke til en bestemt bøn el. liturgisk formaning. Over epistelteksten fra Jak 1,17-22 har SK i sit personlige eksemplar af *Forordnet Alter-Bog* (48,5), s. 87, skrevet: »1 Tim 4,4. / al Gave er god, naar den modtages med Taknemlighed. / altid at takke Gud (ikke at bede, thi deri er ingen Hvile men at takke).« De to fremhævede ord har SK understreget. Jf. også 1 Thess 5,18: »tak under alle forhold; for dette er Guds vilje med jer i Kristus Jesus«, og Fil 4,6: »Vær ikke bekymrede for noget, men bring i alle forhold jeres ønsker frem for Gud i bøn og med påkaldelse af tak.«

I trykt udgave: Bind 7 side 163 linje 36

◀ **Duusbroder** : person, som man er blevet dus med, især ved at have drukket dus.

I trykt udgave: Bind 7 side 164 linje 35

◀ **Kammeraad** : If. rangforordningen af 14. okt. 1746 var kammerråder placeret i 7. klasse (af i alt ni) som nr. 2 og virkelige kammerråder i 6. klasse som nr. 2.

I trykt udgave: Bind 7 side 164 linje 35

◀ **anden Søndag i Fasten til Aftensang** : Der menes formentlig blot: vanemæssigt el. en sjælden gang. I fastekollektet indgik dog en bestemt taksigelse: »Vi takke dig, Gud Fader! (...) Vi takke dig, Jesu Christe! (...) Vi takke dig, du værdige Hellig Aand!«, *Forordnet Alter-Bog* (48,5), s. 240f.

I trykt udgave: Bind 7 side 165 linje 9

◀ **det pneumatiske og det psychisk-somatiske** : det åndelige og det sjælelig-legemlige.

I trykt udgave: Bind 7 side 166 linje 9

◀ **Sinkelse** : standsning, forsinkelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 166 linje 10

◀ **Mislighed** : betænkelighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 166 linje 20

◀ **velærværdige** : 54,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 166 linje 24

◀ **de være nu til een eller til hundrede Rigsbankdaler** : hentydning til Platons dialog *Kratylos* (384b), hvor Sokrates bemærker: »Hvis jeg nu havde hørt Prodikos' Foredrag til 50 Drachmer, hvor man – efter hans Paastand – ogsaa faar fuldstændig Undervisning i dette, var der vel intet i Vejen for, at jeg straks var klar over den sande Sammenhæng om Navnenes Rigtighed. Det har jeg imidlertid ikke. Jeg har kun hørt hans Foredrag til een Drachme. Altsaa ved jeg ikke, hvordan det i Sandhed forholder sig med saadanne Ting«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 3, s. 11f. SK henviser til passagen i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 217. – **Rigsbankdaler**: rigsbankdaler (51,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 166 linje 25

◀ **frydende mig med de Glade** : hentyder til Rom 12,15, hvor Paulus skriver til romerne: »Glæd jer med de glade, græd med de grædende.«

I trykt udgave: Bind 7 side 166 linje 32

◀ **jeg fandt hvad jeg søgte** : hentyder formentlig til Matt 7,7-8, hvor Jesus bl.a. siger, at »den, som søger, finder; den, som banker på, lukkes der op for«.

I trykt udgave: Bind 7 side 166 linje 35

◀ **impressa vestigia** : lat. 'afsatte el. trådte spor'. Udtrykket bruges flere gange af Cicero (33,6), fx i *Orator*, § 12, jf. *M. Tullii Ciceronis opera omnia*, udg. af J.A. Ernesti, 2. udg., bd. 1-6, Halle 1756-57 [1737-39], ktl. 1224-1229; bd. 1, 1757, s. 656.

I trykt udgave: Bind 7 side 167 linje 9

◀ **ydmgy for Gud ... kongelige Majestæt** : citat fra afhandlingen »Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser« i *Stadier paa Livets Vei*, hvor ægtemanden erklærer: »Ydmyg for Gud, underdanig under Forelskelsens guddommelige Majestæt opløfter jeg stolt mit Hoved over alle Vittigheder og bøier det ikke for nogen Indvending«, SKS 6, 101.

I trykt udgave: Bind 7 side 167 linje 10

◀ **spille Gud paa Næsen** : Talemåden at 'spille én på næsen' betyder at drille, gøre nar ad nogen. Den findes optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (33,29) bd. 2, s. 85.

I trykt udgave: Bind 7 side 167 linje 15

◀ **naar Præster selv i en Fart ... som en Professor-Kjole** : Der hentydes formentlig til, at en præstekjole var foret med silkestof, mens en professorkjole var af silke.

I trykt udgave: Bind 7 side 167 linje 15

◀ **hvad Assessoren i Enten - Eller ... har skrevet om Ægteskabet** : jf. Assessor Vilhelms brev »Ægteskabets æstetiske Gyldighed« i *Enten - Eller* bd. 2, SKS 3, 13-151, og sammes afhandling »Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser« i *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 85-171.

I trykt udgave: Bind 7 side 167 linje 20

◀ **at Mangen, der er i god Gang ... forsøger en Forklaring** : Der hentydes formentlig til J.F. Hagens licentiatafhandling *Ægteskabet, betragtet fra et ethisk-historisk Standpunct*, Kbh. 1845, ktl. 534. – **opholdt sig over**: beklagede sig over, kritiserede.

I trykt udgave: Bind 7 side 167 linje 22

◀ **transitorisk** : omskiftelig, flygtig, midlertidig.

I trykt udgave: Bind 7 side 168 linje 2

◀ **Pointet** : pointen, hovedsagen.

I trykt udgave: Bind 7 side 168 linje 16

◀ **et phantastisk subjektiv-objektiv Noget** : 118,27.

I trykt udgave: Bind 7 side 168 linje 28

◀ **Recensenter** : kritikere, anmeldere.

I trykt udgave: Bind 7 side 168 linje 33

◀ **Vel siger Præsten, at vi sees igjen** : Forestillingen om gensynet i evigheden var almindelig i den (især ældre) kristne tros lære, jf. fx J.P. Mynsters (277,29) *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* bd. 1-2, 2. opl., Kbh. 1837 [1833], ktl. 254-255; nr. 60 (»Legemets Opstandelse«): »Og saaledes skulle vi ogsaa hos ham [Kristus] finde de samme, gamle, trofaste Venner, fra hvilke vi her skiltes, dem, som gik forud, og efterhaanden dem, som komme efter«, bd. 2, s. 357.

I trykt udgave: Bind 7 side 169 linje 5

◀ **godhedsfuld** : 114,32.

I trykt udgave: Bind 7 side 169 linje 10

◀ **Blodcongestion** : stærk tilstrømning af blod til hovedet.

I trykt udgave: Bind 7 side 169 linje 22

◀ **da Socrates levede ... tryglende om Naade** : hentydning til Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale* (34b), hvor Sokrates inden domsafsigelsen siger: »Ja, mine Tilhørere, dette er vel saa omtrent, hvad jeg kan have at sige til mit Forsvar. Maaske nogle af jer er kommet til at tænke paa, at de selv, maaske endda i Sager, hvor der ikke stod saa meget paa Spil som i denne, grædende har tigget og bedt Dommerne om Barmhjærtighed og har ladet deres Børn, tilligemed andre Slægtninge og en hel Mængde Venner, troppe op for Retten for at gøre Dommerne bløde om Hjertet, og maaske de saa bliver ærgerlige ved at se, at jeg ikke foretager mig noget af den Slags Ting, skønt det dog nok ser ud til, at det drejer sig om mit Liv i denne Sag«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 1, s. 285. – **Tidens Fordring**: 10,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 169 linje 23

◀ **Dr. Hjortesprings** : I manuskriptet (*Pap.* VI B 98,36) rettet fra »Dr. Marcussen^S«, hvilket atter er rettet fra »Prof. Heibergs«.

I trykt udgave: Bind 7 side 169 linje 28

◀ **Ifølge hans egen ... den hegelske Philosophie** : J.L. Heiberg (159,4) fortæller om sin omvendelse til den hegelske filosofi i den biografiske artikel »Johan Ludvig Heiberg« i *Dansk poetisk Anthologie*, udg. af Christian Molbech, bd. 1-3 (1.-2. del samt 4. dels 1. afd.), Kbh. 1830-40; bd. 3 (4. dels 1. afd.), 1840, s. 275. Heiberg, som underviste ved universitetet i Kiel, var blevet opslugt af Hegels filosofi, og under et to måneder langt ophold i Berlin havde han flere samtaler med Hegel. På hjemrejsen til Kiel i sommeren 1824 slog han sig ned i Hamborg, hvor han blev i seks uger, stadig grundende over Hegels filosofi, der endnu var ham dunkel: »Det traf sig, da jeg en Dag sad grublende paa mit Værelse i Vertshuset 'Der König von England', med Hegel paa mit Bord og i mine Tanker, og paa samme Tid lyttede til de skønne Psalmetoner, der lød ned til mig fra Petri Kirkes Sangværk, at jeg pludselig paa en Maade, som jeg aldrig før eller siden har oplevet, blev greben af et momentant indvortes Syn, der med eet oplyste min Grublens hele Region for mig, og vakte i mig den mig hidtil skiulte Centraltanke. Fra dette Øieblik af var Systemet i sine store Omrids mig klart, og jeg var fuldkommen overtødet om, at jeg i det mindste havde opfattet det i dets inderste Kiærne. Jeg kan med Sandhed sige, at hiint forunderlige Moment noget nær var den vigtigste Epoke i mit Liv; thi det gav mig en Ro, en Sikkerhed, en Selvbevidsthed, som jeg aldrig tilforn havde kiendt.« – **Streits Hotel**: egl. af ty. 'stridens hotel'; et hotel med dette navn forekommer ikke hos Heiberg, ligesom SKs datering af begivenheden til påskemorgen og antydningssvis til 1. april er satirisk tildigtning.

I trykt udgave: Bind 7 side 169 linje 28

◀ **den Philosophie, der antager, at der ingen Mirakler er** : Se fx Hegels *Vorlesungen über die Philosophie der Religion*, udg. af Ph. Marheineke, bd. 1-2, Berlin 1840 [1832], ktl. 564-565; bd. 2, i *Hegel's*

Werke bd. 12, s. 200 og s. 323 (Jub. bd. 16, s. 200 og s. 323).

I trykt udgave: Bind 7 side 169 linje 31

◀ **Pauli Omvendelse ... ved et Mirakel** : I ApG 9,1-9 skildres, hvordan Saulus, »som også hedder Paulus«, under sin forfølgelse af de kristne pludselig blændes af et lys fra himlen, mens han hører Jesu røst spørge ham, hvorfor han forfølger ham. Herefter var Paulus omvendt.

I trykt udgave: Bind 7 side 169 linje 35

◀ **samme Paaskemorgen, som den i Goethes Faust ... forskjelligt Resultat** : Der sigtes til 'Nat'-scenen i 1. del af den ty. digter Johann Wolfgang Goethes (1749-1832) tragedie *Faust* (1790-1832), hvor Faust natten til påskemorgen er ved at begå selvmord, men hindres af påseklokkens lyd og englenes sang. Det giver ham nyt livsmod, og på sin efterfølgende morgentur møder han Mefistofeles i skikkelse af en hund. Jf. *Goethe's Werke. Vollständige Ausgabe letzter Hand* bd. 1-60, 16°, Stuttgart og Tübingen 182842 (ktl. 1641-1668, bd. 1-55, 1828-33); bd. 12, 1828, s. 29-47, især s. 44-47.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 5

◀ **Paaske det Aar faldt meget tidligt f. Ex. den første April** : SK spørger; påskedag faldt i 1824 på den 18. april.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 9

◀ **Aprilsnar** : hentydning til Heibergs (159,4) vaudeville *Aprilsnarrene*, Kbh. 1826.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 10

◀ **i Digtingens Medfør** : som følge af digtningen; digterisk konsekvens.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 10

◀ **den hegelske Philosophie ... ligger i Metoden** : 102,25.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 12

◀ **protesterer** : gør indsigelse mod.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 13

◀ **intet Mindre end** : alt andet end; aldeles ikke.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 19

◀ **wunderbar** : ty. vidunderlig. Udtrykket spiller på baron von Münchhausens *Wunderbare Reisen* (56,24).

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 20

◀ **Hansestaden Hamborg** : Hamborg blev (og bliver) endnu betegnet som 'hansestad', hvilket refererer til et tidligere forbund af nordtyske byer mht. udenrigshandel, 'Hansaen', som havde sin blomstringstid i det 13. og 14. årh.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 22

◀ **fire Aar siden** : rettet fra manuskriptets (*Pap.VI B 98,40*): »tre Aar siden«.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 24

◀ **Conditoren i Frederiksberg Have** : Frederiksberg Have, o. 3 km. uden for den daværende Vesterport, er et stort parkanlæg for foden af Frederiksberg Slot. Der var fri adgang for publikum, og haven var vel besøgt, særligt om sommeren og ikke mindst om søndagen. Her lå også Jostys Pavillon, et yndet tilflugtssted for slotshavens gæster, grundlagt 1813, fra 1825 drevet af den schweiziske konditor Anton Josty; nuv. Pile Allé 14 A.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 27

◀ **hvor Kongen boede med Dronningen** : Kong Frederik VI (157,9), der havde en stor forkærlighed for Frederiksberg Slot, boede meget af tiden her sammen med dronningen, Marie Sophie Frederikke (1767-1852). Det var en stor begivenhed for befolkningen, når hele kongefamiljen sejlede på slotshavens kanaler. Efter kongens død i 1839 boede enkedronningen på slottet om sommeren indtil sin død.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 28

◀ **Opløftelse** : ophøjelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 31

◀ **hiin poetiske Helts** : rettet fra manuskriptets (*Pap.* VI B 98,41): »den feirede systematiske Jubelhelt Professor Heibergs.«

I trykt udgave: Bind 7 side 170 linje 36

◀ **Subscriptions-Plans Litteraturen** : 160,36. Der sigtes her specielt til J.L. Heibergs (159,4) annoncering af sine subscriptionsplaner, dvs. planer for større værker eller tidsskrifter, som skulle udgives bind- eller hæftevis, og som publikum forud forpligtede sig til at aftage (jf. fx *Pap.* IV B 98,37), bl.a. i forbindelse med udgivelsen af *Perseus* (22,29). Se satiren i det fjerde og ottende forord i *Forord*, SKS 4, 486-488 hhv. 508-526.

I trykt udgave: Bind 7 side 171 linje 3

◀ **Jernbaner** : 69,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 171 linje 27

◀ **Omnibusser**: en efter tidens forhold stor, lukket vogn til offentlig personbefordring i fast rute; bus. Ordet er lat. og betyder 'for alle'. I København kørte de første, hestetrukne omnibusser fra o. 1842. De vakte stor opsigt ved deres farvestrålende bemaling og pragtfulde navne: Solen, Den røde Dame, Løven, Ørnen, Nordstjernen osv. Den første rute gik fra Amagertorv (se *kort 2, B-C3*) til Frederiksberg, men snart blev der også indsat omnibusser til Lyngby, Charlottenlund og Jægersborg Dyrehave. Fra o. 1830 fremstilledes der i England og Frankrig også dampdrevne omnibusser, men de var endnu ikke indført i Danmark.

I trykt udgave: Bind 7 side 171 linje 27

◀ **Dampskibe** : Danmark fik med »Caledonia«, der gik som postdamper ml. Kbh. og Kiel, sit første dampskib i 1819, hvilket var en stor begivenhed i datiden. I 1851 var der i Danmark 19 dampskibe, dvs. hjuldampere, i fart.

I trykt udgave: Bind 7 side 171 linje 28

◀ **Telegrapheringer** : hentyder sandsynligvis til den elektromagnetiske telegraf, som i 1837 blev opfundet af amerikaneren Samuel Morse, men som først fik almindelig betydning efter 1846.

I trykt udgave: Bind 7 side 171 linje 28

◀ **trods Nogen** : frem for andre, mere end nogen anden.

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 3

◀ **Det faldt mig tillige besynderligt paa** : dvs. det blev mig tillige særlig påfaldende.

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 11

◀ **som en Alladdin** : Der sigtes til Adam Oehlenschlägers (260,19) dramatiske eventyr *Aladdin* (129,22).

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 13

◀ **betimeligen** : i rette tid; i god tid.

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 15

◀ **pereat** : 10,34.

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 20

◀ **item** : lat. ligeledes, også.

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 20

◀ **korsfæst** : jf. skildringen af domfældelsen af Jesus i Luk 23,21, hvor folkemængden råber til Pilatus: »korsfæst, korsfæst ham!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 20

◀ **er betænkt paa** : har i sinde.

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 24

◀ **Vomitiv** : brækmiddel.

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 25

◀ **Underholdning** : dvs. dels adspredelse, dels indtægter.

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 29

◀ **da jeg har sat Penge til** : se tekstredogørelsen til *Philosophiske Smuler, SKS K4, 194-196* samt fremstillingen af SKs økonomi i Frithiof Brandt og Else Torkelin *Søren Kierkegaard og pengene, 2. udg., Kbh. 1993 [1935]*.

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 33

◀ **Douceur** : fr. dusør, belønning.

I trykt udgave: Bind 7 side 172 linje 36

◀ **raisonnabel Douceur** : fr. fornuftig el. passende erkendtlighed, klækkelig dusør.

I trykt udgave: Bind 7 side 173 linje 5

◀ **Bortlodning af smagfulde Præsenter** : se det første forord i *Forord, SKS 4, 478*, hvor SK ironiserer over denne praksis.

I trykt udgave: Bind 7 side 173 linje 7

◀ **Piecer** : 9,5.

I trykt udgave: Bind 7 side 173 linje 8

◀ **at begynde med Intet** : 110,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 173 linje 20

◀ **Mellembestemmelser** : tankemæssige bindeled el. overgange mellem to størrelser el. begreber.

I trykt udgave: Bind 7 side 174 linje 1

◀ **Tautologie** : 159,3.

I trykt udgave: Bind 7 side 174 linje 3

◀ **Desideratur** : lat. noget savnet eller manglende.

I trykt udgave: Bind 7 side 174 linje 6

◀ **det rene Jeg-Jeg** : 113,26.

I trykt udgave: Bind 7 side 174 linje 19

◀ **ein, zwei, drei kokolorum** : 113,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 174 linje 22

◀ **binde et Baand om ... paa et afsides Sted** : Denne overtro har ikke kunnet verificeres.

I trykt udgave: Bind 7 side 174 linje 22

◀ **in concreto** : lat. i det konkrete, i virkeligheden; konkret.

I trykt udgave: Bind 7 side 174 linje 27

◀ **Vordens Begyndelse** : 80,27.

I trykt udgave: Bind 7 side 174 linje 30

◀ **Copulaet**: egl. bånd, bindeled; i grammatikken udtrykt ved verbet 'er'. I den aristoteliske logik betegner copulaet et rent formalt bindeled ml. subjekt og prædikat, mens Hegel i sin spekulative logik tillægger det ontologisk betydning, jf. *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 2, i *Hegel's Werke* bd. 5, s. 69 (*Jub.* bd. 5, s. 69).

I trykt udgave: Bind 7 side 174 linje 36

◀ **Abstraktum** : abstrakt, dvs. noget der gennem tanken er udsondret (fra virkeligheden). I grammatik betegnelse for abstrakte navneord.

I trykt udgave: Bind 7 side 175 linje 13

◀ **vistnok** : ganske vist, rigtignok.

I trykt udgave: Bind 7 side 175 linje 26

◀ **følgsomt** : følgagtigt, ukritisk, uselvstændigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 175 linje 29

◀ **Epigram** : 30,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 175 linje 32

◀ **Intet mindre (...) end** : alt andet end, aldeles ikke.

I trykt udgave: Bind 7 side 175 linje 33

◀ **hiin Portskriver skrev ... hans Sag at skrive** : Kilden er ikke identificeret. – **Portskriver**: portbetjent, som fører bog over ind- og udgående varer el. rejsende ved en stadsport.

I trykt udgave: Bind 7 side 176 linje 2

◀ **Reduplikation** : egl. gen-fordobling, gentagelse, fordoblelse, i grammatikken: fordobling el. gentagelse af stavelser el. bogstaver. Af SK ofte benyttet om reflektionsforhold, hvor noget abstrakt gentages (virkeliggøres) i konkret praksis el. eksistens.

I trykt udgave: Bind 7 side 176 linje 8

◀ **Disjunktion** : 93,26. Her også: modsætning.

I trykt udgave: Bind 7 side 176 linje 16

◀ **godhedsfulde** : 114,32.

I trykt udgave: Bind 7 side 176 linje 17

◀ **Mediationen** : 39,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 176 linje 19

◀ **sub specie æterni** : 81,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 176 linje 20

◀ **Subjekt-Objektet** : 115,30.

I trykt udgave: Bind 7 side 176 linje 22

◀ **velbaarne** : 135,12.

I trykt udgave: Bind 7 side 176 linje 30

◀ **have ikke lidet tilfældes med en Papirs-Drage** : muligvis allusion til det andet stykke af N.F.S. Grundtvigs (42,32) artikel »Nye Skrifter om Troes-Regelen i den Christne Kirke«, hvor det om troen på 'den usynlige kirke' (58,21) bl.a. hedder: »denne Tro er naturligviis skrøbelig, da den i Sandse-Verdenen kun har det svage Rygstyd, at *Bogen* (Bibelen), skjøndt den fortolkes og forklares modsat, er dog *i Grunden een og den samme*, ligesom man kan tænke sig mange og høist forskjellig formede Drager af Papir med *et og samme Vand-Mærke*«, *Theologisk Maanedsskrift* (42,27) bd. 12, 1828, s. 143.

I trykt udgave: Bind 7 side 177 linje 7

◀ **det Stykke Sukker ... alle slikkede af** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 177 linje 8

◀ **methodice** : på metodisk vis, metodisk.

I trykt udgave: Bind 7 side 177 linje 17

◀ **Tilværelse og Ikke-Tilværelse har som Hamlet siger kun subjektiv Betydning** : udlægning af Hamlets berømte monolog i 3. akt, 1. scene af Shakespeares tragedie *Hamlet*, som indledes med ordene: »At være, eller ei, det er Spørgsmaalet«, *William Shakspeare's Tragiske Værker* (99,21) bd. 1, 1807, s. 97f.

I trykt udgave: Bind 7 side 177 linje 31

◀ **Approximation** : tilnærmelse; det gradvist at nærme sig noget.

I trykt udgave: Bind 7 side 178 linje 5

◀ **Daarekiste** : institution, hvor man indespærrede (men ikke behandlede) psykisk syge.

I trykt udgave: Bind 7 side 178 linje 21

◀ **fuldelig** : fuldt ud, fuldstændigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 178 linje 27

◀ **saa flad som en Pandekage** : hentydning til Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Erasmus Montanus* (trykt 1731), hvor Erasmus Montanus i sin sidste replik tvinges til at erklære: »Jorden er saa flad som en Pandekage«, jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 5.

I trykt udgave: Bind 7 side 179 linje 9

◀ **Tidens Fordring** : 10,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 179 linje 14

◀ **Pilati Spørgsmaal** : sigter til beretningen om Pilatus' forhør af Jesus, hvor Jesus siger, at han er kommet til verden for at vidne om sandheden, og at enhver, som er af sandheden, hører hans røst. Hertil spørger Pilatus: »Hvad er sandhed?«, Joh 18,38.

I trykt udgave: Bind 7 side 179 linje 17

◀ **Privat-Docent** : 84,1.

I trykt udgave: Bind 7 side 179 linje 19

◀ **de omnibus dubitandum est** : lat. man bør tvivle om alt. Sætningen refererer til Descartes' (288,31) bestræbelse på gennem tvivlen at nå til en evident sandhed, som kunne danne udgangspunkt for et filosofisk system. Jf. overskriften til 1. del, § 1, af *Principia philosophiae* (1644, Filosofiens principper): »Veritatem inquirenti, semel in vita de omnibus, quantum fieri potest, esse dubitandum« (»Den, som søger sandheden, bør én gang i sit liv tvivle om, så vidt muligt, alting«), *Renati Descartes opera philosophica* bd. 1-4, Amsterdam 1677-78, ktl. 473; bd. 1, 1678 s. 5-8. Hegels fremstilling af Descartes' metode findes i *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (56,11) bd. 3, i *Hegel's Werke* bd. 15, s. 334-338 (*Jub.* bd. 19, s. 334-338). I sin anmeldelse af J.L. Heibergs *Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Cursus paa den kongelige militaire Høiskole*, Kbh. 1835, i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16, s. 518, fremhæver H.L. Martensen, at tvivlen som princip (56,11) i den metodiske videnskab, dvs. den hegeliske filosofi, ikke må forveksles med en blot negativ skepsis: »Tankens absolute Autonomie er saaledes Philosophiens Princip. *Cartesius* havde vel udtalt denne Tanke og opstillet Fordringen af en forudsætningsløs Philosophie; men der behøvedes lang Tid inden Tanken kunde udvikles til *Begreb*, og den udtalte Fordring af en forudsætningsløs Begyndelse virkelig realiseres. Fordringen: 'de omnibus dubitandum est' er ikke saa let opfyldt, som den er udtalt, thi der fordres ingen endelig Tvivl, ikke den populaire Tvivl om Dette og Hiint, hvorved man altid reserverer sig Noget, der ikke inddrages i Tvivlen. Det er ikke tilstrækkeligt at nævne den ubetingede Tanke som Sandheden, men den i Sandhed ubetingede Tanke maa udtales bestemt, og, vel at mærke, den maa udtales *som* den ubetingede. Videnskaben fordrer saaledes den absolute, den uendelige Tvivl. Derfor maatte ethvert af de forskjellige Systemer, der filosoferede i denne Retning, begynde den hele Philosophie forfra, thi det viste sig altid, at det foregaaende System havde ladet en Forudsætning staae, der ikke var inddraget i Tvivlen, og at denne var den uberettigede Begyndelse, hvorfra der var gaet ud«, s.

519f. Martensen gjorde også Descartes' sætning gældende i sin latinske licentiafhandling fra 1837, ktl. 648 (jf. L.V. Petersens da. oversættelse heraf, *Den menneskelige Selvbevidstheds Autonomie i vor Tids dogmatiske Theologie*, Kbh. 1841, ktl. 651, s. 16), ligesom han i sine forelæsninger over filosofiens historie fra Kant (299,19) til Hegel (39,29) i vintersemesteret 1838/39 gav en fremstilling af princippet (*Pap. II C 25*, i XII, s. 282).

I trykt udgave: Bind 7 side 179 linje 20

◀ **Don Quixote** : 42,8.

I trykt udgave: Bind 7 side 179 linje 23

◀ **en »Spadserestok«** : I kladden til følgende passage hedder det: »Man kommer til at tænke paa hiin sindrige Digtning af J. Kerner om en Stok, der havde tilhørt en Privat-Doцент og tilsidst ved idelig Omgang med dens Eier var bleven en Privat-Doцент ligesom han« (*Pap. VI B 40,21*). Der sigtes til 8. »Schattenreihe«, 3. »Vorstellung« i Kerners *Die Reiseschatten* (1811), optrykt i *Die Dichtungen von Justinus Kerner. Neue vollständige Sammlung*, Stuttgart og Tübingen 1834, ktl. 1734, s. 441-443. Den rejsende fortæller ankommer til den lille universitetsby Mittelsalz, hvor han år forinden havde glemt sin stok på en kro. Nu kommer stokken ham i møde og fortæller, hvordan den blev fundet af en lærd professor, og hvordan den nu selv er blevet professor.

I trykt udgave: Bind 7 side 180 linje 6

◀ **en kunstig Opfindelse af Døbler, som skjuler et Positiv i sig** : Den berømte østr. tryllekunstner Ludvig Döbler (1801-64) havde i årtier henrykket folk, herunder de største notabiliteter, rundt om i Europa med sine forestillinger, hvori han udøvede magiske illusioner, som byggede på tidens nyeste tekniske opfindelser. Han besøgte under stor pressedækning København i aug. 1841, hvor han optrådte for kongen, gav forestillinger på Det kgl. Teater og foreviste sine optiske illusioner i Tivoli. Jf. *Kjøbenhavnsposten* (7., 13., og 14. aug. 1841), *Berlingske politiske og Avertissements-Tidende* (16., 17. og 28. aug. 1841) samt *Corsaren* (13., 20. og 27. aug. 1841). – **kunstig**: kunstfærdig. – **et Positiv**: sigter formentlig til opfindelsen af daguerreotypien, som blev offentliggjort i 1839, og som gjorde det muligt på en våd metalplade at optage et positiv-billede i ét eksemplar. Muligvis spilles der også på den hegelske betydning af det 'positive', dvs. det objektivt sande (80,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 180 linje 7

◀ **at have drukket Duus med Skarpretteren** : hentydning til Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Mester Gert Westphaler* (2. akt, 4. scene i 5 akt-versionen; 8. scene i 1 akt-versionen), hvor Gert Westphaler beretter, hvordan han uforvarende kom til at drikke dus med den slesvigske bøddel. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 1 (1 akt-versionen).

I trykt udgave: Bind 7 side 180 linje 8

◀ **hiin Sandhedens Identitet af Tænken og Væren** : 118,27.

I trykt udgave: Bind 7 side 180 linje 17

◀ **Chimaine** : kimære, tankespind (108,27) .

I trykt udgave: Bind 7 side 180 linje 18

◀ **Skabningens Forlængsel** : sigter til Rom 8,18-19, hvor Paulus skriver: »Thi jeg holder for, at den nærværende Tiids Lidelser ere ikke at agte mod den Herlighed, som skal aabenbares paa os. Derfor venter og [også] Skabningens Forlængsel [længsel] paa Guds Børns Aabenbarelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 180 linje 19

◀ **et matematisk Punkt, der slet ikke er til** : Et punkt betegner i matematikken et sted i rummet, som er tænkt værende uden udstrækning.

I trykt udgave: Bind 7 side 180 linje 28

◀ **Skriverkarle i Tjeneste ... Tæknings Stundesløshed** : hentydning til Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Den Stundesløse* (37,33), hvor den evigt fortravlede Vielgeschrey har ansat en overdreven stab af 'skriverkarle' til at udføre sit bogholderi.

I trykt udgave: Bind 7 side 180 linje 35

◀ **lader ringe om** : bagatelliserer, ringeagter.

I trykt udgave: Bind 7 side 181 linje 2

◀ **Overenskomst i Skyen, en ufrugtbar Omfavnelser** : Der hentydes til antik mytologi, hvor Ixion, konge over Lapitherne, et folkeslag i Thessaliens bjerge, blev indbudt til gudernes taffel og her forsøgte at voldtage værtinden Juno (gr. Hera). Hun forvandlede sig til en sky, hvorefter der fødtes kentaureer. Jf. P.F.A. Nitsch *Neues mythologisches Wörterbuch*, 2. udg. ved F.G. Klopfer, bd. 1-2, Leipzig og Sorau 1821 [1793], ktl. 1944-1945; bd. 2, s. 122f.

I trykt udgave: Bind 7 side 181 linje 8

◀ **Luftsyn** : luftspejling, overført: sansebedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 7 side 181 linje 9

◀ **den har Bevægelse som sin Forudsætning** : jf. fx A.P. Adlers *Populaire Foredrag over Hegels objective Logik* (24,6), § 6-7, hvor det hedder: »Det er fremdeles en almindelig Indvending mod Hegel, at det er et blot Skin, at han begynder uden Forudsætning: at allerede Debatten og Discussionen over Philosophiens og Begyndelsens Væsen er en Forudsætning; at hans bestemte Begyndelse er betinget af en heel *in mente* liggende Verdensanskuelse; at den Undersøgelse (Phänomelogen), hvorved han er kommet til den rene Videns Udgangspunkt, faktisk har viist sig som et nødvendigt foregaaende Arbeide; at han, som Schelling forekaster ham i Fortalen til Cousins franske og tyske Philosophi, om han end ikke forudsætter Andet, saa dog forudsætter Bevægelse. / Ja i saa Henseende er Logik vistnok ikke forudsætningsløs; den forudsætter da Meget; ikke blot at Hegel har levet og tænkt, men at der have været Philosopher før ham, paa hvis Resultater han har bygget. Hans Logik er ikke et pludseligt fra Himlen nedfaldet System uden Genealogi og Stamtavle, ikke et System, der har bortkastet Aartusinders Resultater, nedsænket alt Foruderhvervet i Glemsels Lethe, og som et nyt opfundet *perpetuum mobile*, sat sig selv i Bevægelse ved en egen Quægsølv's Natur. Det har Aartusinders Erfaring saavel som Hegels egen Verdensanskuelse i sig. Det er derimod forudsætningsløst, forsaavidt det har fattet det Standpunct, hvor den yderste Nødvendighed falder sammen med den yderste Abstraction, hvor Begyndelsen er nødvendig og dog endnu Intet indeholder, hvor Væren, som vi skulle see, er Intet og vilde vedblive at være Intet, hvis vi ikke frelstes ved den Categori, som Væren og Intet giver Tanken i Vorden, og saa atter førtes videre ved den Umiddelbarhed, der ligger i Vorden«, s. 17f. Som Adler anfører, blev kritikken af Hegels forudsætningsløse begyndelse angrebet af Schelling (102,24) i Victor Cousins *Über französische und deutsche Philosophie. Aus dem Französischen von Dr. Hubert Beckers. Nebst einer beurtheilenden Vorrede des Herrn Geheimenraths von Schelling*, Stuttgart og Tübingen 1834, ktl. 471, s. III-XXVIII.

I trykt udgave: Bind 7 side 181 linje 26

◀ **om han ikke er i Maanen** : alluderer formentlig til talemåder som 'at være hos manden el. kålmanden i månen' og 'at have sit grevskab i månen', der begge hentyder til noget fjernt og ikke-eksistende. Mere bestemt sigtes til tidens astronomiske interesse, herunder diskussionen af, hvorvidt månen og andre planeter var beboede. I denne debat deltog J.L. Heiberg og H.L. Martensen (82,31). Jf. artikelrækken »Maanens Beboere«, 1-13, i *Den Frisindede*, nr. 68-81, 14. juni-15. juli 1845, hvori der tages udgangspunkt i Heibergs astronomiske refleksioner i *Urania for 1844*.

I trykt udgave: Bind 7 side 181 linje 31

◀ **Peer Degn antager at Imprimatur er det** : 39,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 181 linje 33

◀ **dette store Philosophicum** : hentyder til 'examen philosophicum', dvs. den prøve i almene kundskaber, som studerende ved Københavns Universitet måtte underkaste sig et år efter, at de var blevet indskrevet. Denne eksamen var den anden af de to såkaldte 'akademiske eksaminer'; den første, examen artium, gav adgang til universitetet og svarer således til senere tiders studentereksamen. Først når anden eksamen var bestået, kunne den studerende lade sig indstille til embedseksamen inden for det valgte hovedstudium, fx på det filosofiske fakultet. Jf. kap. 3 i *Nye Fundation og Anordning for Kiøbenhavns Universitet* af 7. maj 1788.

I trykt udgave: Bind 7 side 181 linje 35

◀ **Klokker- og Gravertjenester** : En klokker var en overordnet kirkebetjent, der hjalp præsten under gudstjenesten, varetog kontorarbejdet, herunder udfærdigelse af dåbsattester. Betegnelsen svarer til en kordegn. En graver var en underordnet kirkebetjent (kordegnens medhjælp), der stod for udførelsen af begravelser, men især bistod ved gudstjenesten.

I trykt udgave: Bind 7 side 181 linje 36

◀ **quantum satis** : 151,22.

I trykt udgave: Bind 7 side 182 linje 6

◀ **abgeschmackt** : ty. smagløst, urimeligt.

I trykt udgave: Bind 7 side 182 linje 7

◀ **pro (...) contra** : lat. for ... imod, navnlig om grunde for og imod en sag.

I trykt udgave: Bind 7 side 182 linje 9

◀ **Guds Erkjendelse** : dvs. gudserkendelse, menneskets erkendelse af Gud.

I trykt udgave: Bind 7 side 182 linje 29

◀ **at udvise en heel Forsknings Tid** : dvs. at bruge al den tid, som en forskning tager.

I trykt udgave: Bind 7 side 183 linje 22

◀ **a tout prix** : fr. for enhver pris.

I trykt udgave: Bind 7 side 183 linje 25

◀ **Gud rigtignok et Postulat** : I kladden (*Pap. VI B 40,23*) henvises her til »Hemsterhuis«, dvs. den holl. filosof Frans Hemsterhuis (1721-90), der skriver om Gud som postulat i *Vermischte Schriften des H. Hemsterhuis aus dem Französischen übersetzt* bd. 1-3, Leipzig 1782-97, ktl. 573-575; bd. 2, 1782, s. 127f., s. 185-188, s. 216-218 og s. 236-239.

I trykt udgave: Bind 7 side 183 linje 27

◀ **Fortvivlelsens Kategorie** : Af journaloptegnelsen JJ:233, SKS 18, 215, fremgår det, at der her sigtes til Jacobis afhandling »Von den Göttlichen Dingen und ihrer Offenbarung« (1811), i *Jacobi's Werke* (71,18) bd. 3, 1816, s. 435.

I trykt udgave: Bind 7 side 183 linje 31

◀ **Guds Huus** : fast udtryk for kirken, jf. 1 Tim 3,15, hvor der tales om at »færdes i Guds hus – det er den levende Guds kirke«.

I trykt udgave: Bind 7 side 184 linje 20

◀ **Socrates** : 40,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 184 linje 34

◀ **dersom der er en Udødelighed** : Der sigtes formentlig til Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale*, hvor Sokrates (40,24) if. SKs magisterafhandling forholder sig hypotetisk til livet efter døden, jf. *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 138-146.

I trykt udgave: Bind 7 side 184 linje 35

◀ **de moderne Tænkere af tre Beviser** : Der hentydes til debatten om den individuelle sjæls udødelighed, ikke mindst de tre beviser, som den ty. hegelianer Carl Friedrich Göschel (1784-1861) leverer i kap. 3, »Von der Triplicität der Beweise für die Unsterblichkeit der Seele im Lichte der Spekulation«, i *Von den Beweisen für die Unsterblichkeit* (40,10), s. 153-230. P.M. Møller diskuterer disse beviser i afhandlingen »Tanker over Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed« (40,10), jf. *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 17, s. 440-451; *Efterladte Skrifter* bd. 2, 1842, s. 257-269.

I trykt udgave: Bind 7 side 184 linje 36

◀ **quod erat demonstrandum** : 143,5.

I trykt udgave: Bind 7 side 185 linje 16

◀ **Den socratiske Uvidenhed** : 83,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 185 linje 16

◀ **coqueterer** : dvs. koketterer.

I trykt udgave: Bind 7 side 185 linje 21

◀ nu veed Alle **den**: dvs. sandheden.

I trykt udgave: Bind 7 side 185 linje 29

◀ **Stadier paa Livets Vei p. 366 Note** : *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 434f.

I trykt udgave: Bind 7 side 185 linje 34

◀ **hævet med Modsigelsens Grundsætning** : dvs. hævet sammen med modsigelsens grundsætning (277,22).

I trykt udgave: Bind 7 side 186 linje 7

◀ **impulseret** : tilskyndet.

I trykt udgave: Bind 7 side 186 linje 18

◀ **Veiskille** : el. vejskel, dvs. sted, hvor vejene skilles.

I trykt udgave: Bind 7 side 186 linje 22

◀ **Summa summarum** : lat. 'summernes sum'; det endelige resultat.

I trykt udgave: Bind 7 side 186 linje 32

◀ **paa de 70,000 Favne Vand** : 131,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 187 linje 9

◀ **Men at gaae videre ... Cfr. Smulernes Moral** : jf. *Philosophiske Smuler*, hvor det i slutafsnittet »Moralen« fremhæves, at bogens projekt er 'gået videre' (56,21) end det sokratiske: »Men at gaae videre end Socrates, naar man dog væsentligen siger det Samme som han, kun ikke slet saa godt, det er idetmindste ikke sokratisk«, SKS 4, 306.

I trykt udgave: Bind 7 side 187 linje 17

◀ **Kraftmaaler** : apparat til måling af en fysisk kraft, især som forlystelse til måling af muskelstyrke. Sådanne forlystelsesapparater fandtes bl.a. i Tivoli (261,11), på Dyrehavsbakken (428,33) og fra sept. 1845 tillige i Kehlets traktørsted på Frederiksberg.

I trykt udgave: Bind 7 side 187 linje 29

◀ **et Analogon** : gr. noget lignende, sidestykke.

I trykt udgave: Bind 7 side 188 linje 4

◀ **det Absurdes Bestemmelse** : dvs. det absolutte paradoks.

I trykt udgave: Bind 7 side 188 linje 4

◀ **en anden sokratiske Sætning: at al Erkjenden er en Erindren** : jf. Platons dialog *Menon* (81d), hvor Sokrates erklærer: »al Søgen og al Tilegnelse er ikke andet end Erindring«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 2, s. 263. Teorien er, at al erkendelse beror på generindring (gr. anamnesis) af de almene, evige ideer, der ligger til grund for alle enkelte, tidslige og foranderlige ting, idet vi før fødslen havde en direkte erfaring (anskuelser) af disse ideer. Dette demonstrerer Sokrates nu ved at kalde en slave frem og stille ham en række spørgsmål således, at slaven trinvis udfører et matematisk bevis. Se endvidere dialogen *Faidon* (72e ff.) (*Platons Skrifter* bd. 3, s. 182ff.).

I trykt udgave: Bind 7 side 188 linje 12

◀ **integer** : lat. uskadt, hel, ufordærvet (af synden).

I trykt udgave: Bind 7 side 188 linje 22

◀ **At gaae videre** : 56,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 189 linje 3

◀ **førte jeg det Sokratiske ... er en Erindren** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 218f.

I trykt udgave: Bind 7 side 189 linje 14

◀ **kun Den, der med ... mellem Socrates og Plato** : I *Om Begrebet Ironi* var det SK altafgørende at skelne ml. Sokrates (40,24) og Platon (83,26), mens *Philosophiske Smuler* ikke tager hensyn til denne distinktion.

I trykt udgave: Bind 7 side 189 linje 15

◀ **Erindren er Immanentsen** : 94,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 189 linje 23

◀ **sensu eminentiori** : lat. i fremtrædende (højere, strengere) forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 190 linje 22

◀ **πιστις** : gr. (pístis) tro, tiltro, bevis; overbevisning.

I trykt udgave: Bind 7 side 190 linje 31

◀ **et enkelt Værk af Aristoteles, hvor det bruges** : Der sigtes til Aristoteles' (10,19) *Retorik*, 1. bog, 1. kap. (1355a 5). Jf. *Aristoteles Rhetorik*, overs. af K.L. Roth, bd. 1-2, i *Skriften zur Rhetorik und Poetik* bd. 1-2 (i *Aristoteles Werke*, i *Griechische Prosaiker in neuen Übersetzung*, udg. af Tafel, Osiander og Schwab, bd. 132-133), Stuttgart 1833, ktl. 1092; bd. 1, s. 15, hvor udtrykket oversættes med »Ueberzeugung«, hvortil en note bemærker: »Ueberzeugung im activen Sinne, das Ueberzeugen. Die deutsche Sprache hat kein Wort, welches das Griechische ganz genau wiedergäbe.«

I trykt udgave: Bind 7 side 190 linje 33

◀ **stikker (...)** i : er anbragt i, er fastholdt i.

I trykt udgave: Bind 7 side 191 linje 20

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', netop derved.

I trykt udgave: Bind 7 side 192 linje 9

◀ **Retiraden** : tilbagetoget, flugten.

I trykt udgave: Bind 7 side 192 linje 24

◀ **sensu strictissimo** : lat. i den snævrreste betydning, i strengeste forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 193 linje 8

◀ **i Smulerne** : jf. »Mellemspil« i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 272-286.

I trykt udgave: Bind 7 side 193 linje 8

◀ **Sirenesang** : Udtrykket hentyder til Homers *Odyssé*, 12. sang, v. 37ff., hvor Odysseus modstår sirenernes forførende sang ved at sejle forbi deres ø, mens han er bundet til masten, og mandskabet har tilstoppede ører.

I trykt udgave: Bind 7 side 193 linje 12

◀ **Comedie Misforstaaelse paa Misforstaaelse** : hentyder til Th. Overskous lystspil i én akt, *Misforstaaelse paa Misforstaaelse*, Kbh. 1828 (*Det kongelige Theaters Repertoire* nr. 5). Stykket blev i perioden 1828-44 opført på Det kgl. Teater 26 gange; sidst 9., 12. og 18. maj 1844.

I trykt udgave: Bind 7 side 193 linje 14

◀ **næstendeels** : næsten.

I trykt udgave: Bind 7 side 193 linje 25

◀ **en masse** : fr. i massevis, i fællesskab; på én gang.

I trykt udgave: Bind 7 side 194 linje 19

◀ **det har jeg i Smulerne ... paa anden Haand** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 258-271 og 287-301.

I trykt udgave: Bind 7 side 194 linje 23

◀ **Assistentshuusforvaltere** : ledere af Assistenshuset, det offentlige lånekontor i København (oprettet 1688) eller en tilsvarende institution, som havde til opgave mod pant og rente at yde lån til fattige.

I trykt udgave: Bind 7 side 194 linje 28

◀ **Vederhæftige** : pålidelige vidner.

I trykt udgave: Bind 7 side 194 linje 28

◀ **theocentrisk** : 25,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 194 linje 32

◀ **hvad der er Jøder en Forargelse og Græker en Daarskab** : jf. 1 Kor 1,23, hvor Paulus siger: »vi prædiker Kristus som korsfæstet, en forargelse for jøder og en dårskab for hedninger«.

I trykt udgave: Bind 7 side 195 linje 16

◀ **tilgavns** : fuldt ud, ordentligt.

I trykt udgave: Bind 7 side 195 linje 27

◀ **Expositionen** : (i dramaturgien) indledende fortælling om, hvad der er gået forud for den situation el. det tidspunkt, hvor et skuespil tager sin begyndelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 195 linje 29

◀ **sensu laxiori** : lat. i mindre streng (egl. slappere) forstand, i videre betydning.

I trykt udgave: Bind 7 side 195 linje 31

◀ **skuffende** : illuderende, bedragerisk.

I trykt udgave: Bind 7 side 196 linje 1

◀ **bestedt** : stedt, anbragt, stillet.

I trykt udgave: Bind 7 side 196 linje 2

◀ **den forlorne Søn** : hentyder til lignelsen om den forlorne (fortabte) søn, der af sin far kræver sin arv udbetalt, rejser udenlands og ødsler formuen bort i et udsvævende liv; efter at have angret sin synd vender han hjem og bliver taget til nåde af sin far, Luk 15,11-32.

I trykt udgave: Bind 7 side 196 linje 14

◀ **Guds Raad** : bibelsk udtryk, Guds styrelse af el. vilje med verden og menneskene.

I trykt udgave: Bind 7 side 196 linje 19

◀ **Stokkemændene sigte til Geert Westphaler ... i dette Ærinde** : Der sigtes til 4. akt, 11. scene af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Mester Gert Westphaler* (5 akt-versionen, trykt 1723), hvor to beskikkelsesmænd møder op i Westphalers barbersalon med ordene: »Hans Tienner Mester Gert! det gjør os ondt, at vi skal komme til ham med saadant Ærende.« Anledningen er, at øltapper Christoffer Pedersen har stævnet Westphaler, da denne under sit sidste besøg i hans værtshus skræmte gæsterne væk med uafsladelig snak, så der ikke blev solgt noget øl. – **Stokkemændene**: juridisk betegnelse for de retsvidner, som havde til opgave at overvåge og stå inde for retshandlinger; beskikkelsesmænd.

I trykt udgave: Bind 7 side 196 linje 24

◀ **Jernbaner** : 69,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 196 linje 33

◀ **Caleidoskoper** : Kalejdoskopet, der blev opfundet i begyndelsen af det 19. årh., er et kikkertlignende apparat, hvori man kan se forskellige, farvede figurer, som skifter skikkelse, når man drejer på apparatet. Der fandtes på SKs tid kalejdoskopet på mange forlystelsessteder.

I trykt udgave: Bind 7 side 196 linje 34

◀ **Videnskabernes Selskab** : hentyder til 'Det kgl. danske Videnskabernes Selskab', som blev stiftet i 1742, og som forestod en række videnskabelige opgaver, herunder udgivelsen af en ordbog, ligesom det hvert år udskrev prisspørgsmål. Selskabet eksisterer endnu.

I trykt udgave: Bind 7 side 197 linje 17

◀ **hvis En vilde give ... en Ædelsten** : sigter til Jesu lignelse om perlen, Matt 13,45-46, hvor det hedder: »Himmeriget ligner en købmand, der søgte efter smukke perler; og da han fandt én særlig kostbar perle, gik han hen og solgte alt, hvad han ejede, og købte den.«

I trykt udgave: Bind 7 side 197 linje 31

◀ **Over- og Underjordiske** : overnaturlige, fantastiske el. kimæriske (108,27) væsner. I folketroen betegner de 'underjordiske' trolde, dværge o.l.

I trykt udgave: Bind 7 side 198 linje 7

◀ **Saaledes udgiver ogsaa en Professor Grundtrækkene til et System** : sigter formentlig til den især i Tyskland udbredte skik, at professoren med førsteudgaven af et værk banede vejen for en senere, endelig udgave. I en da. kontekst hentydes formentlig til H.L. Martensens *Grundrids til Moralphilosophiens System* (56,33) og til de spekulative logikker af hhv. J.L. Heiberg (58,17) og Rasmus Nielsen (110,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 198 linje 12

◀ **commensurabel for** : sammenlignelig, ligeartet el. forenelig med.

I trykt udgave: Bind 7 side 199 linje 10

◀ **Den moderne mythiske ... Christendommen for Mythe** : Der hentydes til den mytologiske tolkning af NT, som indledtes med David Friedrich Strauß' skelsættende værk *Das Leben Jesu, kritisch bearbeitet* bd. 1-2, Tübingen 1835-36, efter hvilket fortællingen om Jesus hverken er noget overnaturligt el. noget faktisk historisk, men netop skal forstås som en myte. I Danmark var Fr. Beck (249,22) i afhandlingen *Begrebet Mythos eller den religiøse Aands Form*, Kbh. 1842, ktl. 424, stærkt inspireret af Strauß.

I trykt udgave: Bind 7 side 199 linje 23

◀ **en familie** : fr. i familien, i en fortrolig kreds, privat. SK synes at benytte udtrykket synonymt med det fr. 'en masse', dvs. i fællesskab.

I trykt udgave: Bind 7 side 199 linje 34

◀ **Allehaande** : egl. af alle slags, alt muligt, hvadsomhelst.

I trykt udgave: Bind 7 side 199 linje 34

◀ **Ophævelsen** : Der spilles på betydningen af den hegelske term 'Aufhebung' (202,35).

I trykt udgave: Bind 7 side 201 linje 13

◀ **de øverste Principer ... bevise indirecte (negativt)** : jf. journaloptegnelsen JJ:266, SKS 18, 225, hvor SK henviser til F.A. Trendelenburg *Logische Untersuchungen* (107,2) bd. 2, kap. 18 (»Der indirecte Beweis«), s. 320-331. Her forklarer Trendelenburg, at de enkelte videnskabers 'øverste principper', fx sjælen, lysets hastighed, kontradiktionsprincippet (277,22) el. det gode, ikke kan bevises direkte, men kun bekræftes ved et 'indirekte bevis', dvs. ved hypotetisk benægtelse af princippet; når denne benægtelse i sin konsekvens viser sig absurd, er princippet bekræftet. Det indirekte bevis afhænger imidlertid selv af en forudsætning, som ikke kan bevises direkte, nemlig kontradiktionsprincippet, og derfor er det indirekte bevis tvivlsomt. Ydermere er dets beviskraft afhængigt af, at såvel princippet som dets benægtelses umulighed er udtømmende beskrevet, hvorfor det indirekte bevis forudsætter, at virkeligheden lader sig fremstille i et modsigelsesfrit system og som sådan har en uoverskridelig grænse.

I trykt udgave: Bind 7 side 201 linje 20

◀ **Tidens Fylde** : sigter til Gal 4,4, hvor Paulus skriver: »Men da tidens fylde kom, sendte Gud sin søn«. Udtrykket 'tidens fylde' betyder her: på den tid, da Gud ville det ifølge sin frelsesplan, jf. Ef 1,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 201 linje 33

◀ **hiin mageløse Fremtid** : Udtrykket hentyder if. kladden (*Pap.* VI B 29, s. 102) til N.F.S. Grundtvig (42,32).

I trykt udgave: Bind 7 side 201 linje 33

◀ **den uudsigelige Glæde** : jf. 1 Pet 1,8-9, hvor det om Jesus Kristus hedder: »Ham elsker I uden at have set ham, ham tror I på nu uden at se ham, men I skal juble med en uudsigelig, forklaret glæde, når I kommer frem til troens mål, jeres sjæles frelse.«

I trykt udgave: Bind 7 side 202 linje 2

◀ **Tusindkunstner** : taskenspiller, tryllekunstner.

I trykt udgave: Bind 7 side 202 linje 5

◀ **en sand overraskende Overraskelse** : udtrykket sigter til J.L. Heibergs (159,4) vaudeville *Recensenten og Dyret* (111,28), hvor evighedsstudenten Trop på en plakat for en taskenspiller i 15. scene skriver: »De Overraskedes overraskende Overraskelse« (oversættelse af det fr. 'surprise surprenante des surpris'), *Skuespil* (9,21) bd. 3, 1834, s. 239.

I trykt udgave: Bind 7 side 202 linje 7

◀ **Praten** : snakken, sludren.

I trykt udgave: Bind 7 side 202 linje 25

◀ **det Ord aufheben har ... betyde tollere og conservare** : Hegel forklarer flere steder udtrykkets dobbelte betydning, fx i 1. bog, 1. afsnit, 1. kap. af *Wissenschaft der Logik* (21,29), hvor det hedder: »Aufheben hat in der Sprache den gedoppelten Sinn, daß es so viel als aufbewahren, *erhalten* bedeutet, und zugleich so viel als aufhören lassen, *ein Ende machen*. Das Aufbewahren selbst schließt schon das Negative in sich, daß etwas seiner Unmittelbarkeit und damit einem den äußerlichen Einwirkungen offenen Daseyn entnommen wird, um es zu erhalten. – So ist das Aufgehobene ein zugleich Aufbewahrtes, das nur seine Unmittelbarkeit verloren hat, aber darum nicht vernichtet ist. – Die aufgegebenen zwei Bestimmungen des Aufhebens können lexikalisch als zwei *Bedeutungen* dieses Wortes aufgeführt werden. Auffallend müßte es aber dabei seyn, daß eine Sprache dazu gekommen ist, ein und dasselbe Wort für zwei entgegengesetzte Bestimmungen zu gebrauchen. Für das spekulative Denken ist es erfreulich, in der Sprache Wörter zu finden, welche eine spekulative Bedeutung an ihnen selbst haben; die deutsche Sprache hat mehrere dergleichen. Der Doppelsinn des lateinischen: *tollere* (der durch den ciceronianischen Witz *tollendum esse Octavium*, berüht geworden) geht nicht so weit, die affirmative Bestimmung geht nur bis zum Emporheben. Etwas ist nur insofern aufgehoben, als es in die Einheit mit seinem Entgegengesetzten getreten ist; in dieser näheren Bestimmung als ein reflektirtes kann es passend *Moment* genannt werden.« *Hegel's Werke* bd. 3, s. 110f. (*Jub.* bd. 4, s. 120f.). – **tollere**: lat. ophæve (tilintetgøre). – **conservare**: lat. opbevare; Hegel bruger ikke selv dette udtryk, men det indgår fx i J.E. Erdmanns redegørelse for udtrykket 'aufheben' i *Grundriss der Logik und Metaphysik* (108,27), s. 20.

I trykt udgave: Bind 7 side 202 linje 35

◀ **vore tydsk-danske Philosopher bruge det som det tydske** : jf. fx den anden anmærkning til § 15 i J.L. Heibergs *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie* (58,17), hvor det hedder: »Det som *ophæves*, er ikke tilintetgjort. At tilintetgjøre Noget, vilde være at sætte det paa det samme Punct, hvori det var, inden det blev til; men det, som er ophævet, *har dog været*. At ophæve er derfor snarere at *opbevare* (i Erindringen eller hvorsomhelst); og i denne Betydning tages ogsaa det tyske Ord: 'aufheben.' De Forudsætninger, som ophæve sig, ere ikke tabte, men nærværende i Resultatet«, s. 7.

I trykt udgave: Bind 7 side 203 linje 3

◀ **at have Munden fuld af Meel og at blæse paa eengang** : Talemåden 'man kan ikke både blæse og have mel i munden', dvs. det er umuligt at gøre to modsatte ting på én gang, findes allerede optegnet i Christiern Pedersens udgave af Peder Laales ordsprog fra 1515, jf. E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (33,29) bd. 1, s. 501, nr. 4497.

I trykt udgave: Bind 7 side 203 linje 8

◀ **at nedsætte Noget til et relativt Moment, som der jo ogsaa siges** : I forbindelse med Hegels redegørelse for udtrykket 'aufheben' (202,35) hedder det videre: »Der nähere Sinn und Ausdruck, den Seyn und Nichts, indem sie nunmehr *Momente* sind, erhalten, hat sich bei der Betrachtung des Daseyns, als der Einheit, in der sie aufbewahrt sind, zu ergeben.« *Hegel's Werke* (39,29) bd. 3, s. 111 (*Jub.* bd. 4, s. 121). Dvs. idet den opr. position 'ophæves', reduceres den til et relativt moment i udviklingen og har nu kun betinget gyldighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 203 linje 22

◀ **bestikke** : besnærer, forleder.

I trykt udgave: Bind 7 side 203 linje 36

◀ **Christendommen, der er og var og bliver Sandheden** : jf. Joh 14,6, hvor Jesus siger om selv: »Jeg er vejen og sandheden og livet; ingen kommer til Faderen uden ved mig«.

I trykt udgave: Bind 7 side 204 linje 4

◀ **κατα δυναμιν** : gr. (katà dýnamin) som mulighed, efter mulighed; en term, der stammer fra Aristoteles' (10,19) filosofi.

I trykt udgave: Bind 7 side 204 linje 10

◀ **sensu strictiori** : lat. i en snævrere betydning, i strengere forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 204 linje 34

◀ **gaaer den nok i Løbet** : går den nok med i løbet, dvs. går tabt.

I trykt udgave: Bind 7 side 205 linje 6

◀ **Troen strider** : jf. fx 1 Joh 5,4: »den sejr, som har overvundet verden, er vor tro« og 2 Tim 4,7, hvor Paulus om sig selv siger: »Jeg har stridt den gode strid, fuldført løbet og bevaret troen«. Udtrykket 'den stridende tro' benyttes hyppigt i den dogmatiske kirkelære (ekkesiologien).

I trykt udgave: Bind 7 side 205 linje 9

◀ **Romerne ved Zama** : Under Cornelius Scipio Africanus sejrede romerne år 202 f.Kr. over Hannibals hær ved Zama i Nordafrika, hvilket afsluttede den 2. puniske krig, men der meldes i denne forbindelse intet om, at soldaterne her skulle være blændede af solen. SK forveksler formentlig dette slag med slaget ved Cannae i Syditalien, hvor romerne i år 216 f.kr. led nederlag. Således fortælles i Livius' *Ab urbe condita libri* (Roms Historie), 22. bog, kap. 46, at solen først på dagen stod gunstigt både for romerne og punierne, men senere måtte romerne kæmpe med solen i øjnene, ligesom der blæste dem støv i ansigtet, så de ikke kunne se. Jf. *Forsøg til en Oversættelse af T. Livius's Romerske Historie*, overs. af R. Møller, bd. 1-7, Kbh. 1800-18; bd. 3, 1802, s. 253.

I trykt udgave: Bind 7 side 205 linje 15

◀ **Galanterie-Fægtning** : høfligheds-fægtning.

I trykt udgave: Bind 7 side 205 linje 17

◀ **en Trediveaarskrig** : fast udtryk, der egl. hentyder til krigen ml. Tyskland og Østrig 1618-48.

I trykt udgave: Bind 7 side 205 linje 18

◀ **holde Skibet paa Pumpen** : dvs. holde skibet flydende ved at pumpe det indtrængende vand ud; fast udtryk om at holde noget gående.

I trykt udgave: Bind 7 side 205 linje 26

◀ **fuldeligen** : helt, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 7 side 205 linje 35

◀ **mine Herrer og Damer** : I journaloptegnelsen Jj:285, SKS 18, 230, sigtes der med dette udtryk til de foredrag, N.F.S. Grundtvig (42,32) holdt 1843-44 på Borchs Kollegium i København, og som blev udgivet i *Brage-Snak om Græske og Nordiske Myther og Oldsagn for Damer og Herrer*, Kbh. 1844, ktl. 1548.

I trykt udgave: Bind 7 side 206 linje 4

◀ **Vaudeville-Digtere** : Vaudevillens indførelse på Det kgl. Teater i 1825 og dens store popularitet i årene herefter skyldtes først og fremmest J.L. Heiberg (159,4). Genren var en borgerlig intrigekomedi med indlagte sangnumre til lette og gerne i forvejen kendte melodier; personerne var uheroiske, ofte pudsig; konfliktstoffet var oftest af lokal karakter og rummede typisk en el. anden kærlighedsforvikling. Med sine ni succesfulde vaudeviller omplantede Heiberg, der hentede inspiration i de ty. og især de fr. vaudeviller, genren til den da. scene. Da vaudevillen i begyndelsen blev mødt med modstand, skrev Heiberg sit kritiske manifest, *Om Vaudevillen, som dramatisk Digart, og om dens Betydning paa den danske Skueplads. En dramaturgisk Undersøgelse*, Kbh. 1826, hvorefter kritikken fortonede sig. Han fik flere da. efterlignere, bl.a.

C.N. Rosenkilde, A.L. Arnesen, T. Overskou, H. Hertz og H.C. Andersen, men bidrog også til de mange oversættelser af fr. vaudeville-forfattere som J.F.A. Bayard, M.E.G.M. Théaulon de Lambert, Melésville [J. Duveyrier], A.F. Varner, og ikke mindst af tidens mest spillede forfatter, A.E. Scribe (565,33).

I trykt udgave: Bind 7 side 206 linje 33

◀ **et Divertissement** : en adspredelse, en underholdning, et tidsfordriv. Udtrykket kan også betegne et lille, let musikstykke, en lille ballet o.l.

I trykt udgave: Bind 7 side 206 linje 33

◀ **Skyggespil** : blændværk (300,3).

I trykt udgave: Bind 7 side 207 linje 8

◀ **de 70 Aar** : 162,19.

I trykt udgave: Bind 7 side 207 linje 12

◀ **fidere paa** : stole på, tro på.

I trykt udgave: Bind 7 side 207 linje 16

◀ **en Mellemstab** : egl. den ikke-militære del af en stab (læger, dyrlæger, intendanten o.l.), som er ligestillet med befalingsmændene; et følge.

I trykt udgave: Bind 7 side 207 linje 24

◀ **eftersom** : efterhånden som.

I trykt udgave: Bind 7 side 208 linje 10

◀ **Ordet** : 163,36.

I trykt udgave: Bind 7 side 208 linje 25

◀ **Differents** : forskel, modsætningsforhold.

I trykt udgave: Bind 7 side 208 linje 30

◀ **er den Dumhed ... det taber sin Kraft** : unøjagtigt citat af Vigilius Haufniensis, der i *Begrebet Angest*, SKS 4, 398, skriver: »Aandløsheden er derfor ikke egentlig dum, naar det kommer an paa at remse, men den er *dum* i den Betydning, i hvilken det siges om Saltet, naar Saltet vorder dumt, hvormed skal der da saltes?« Udtrykket 'vorder dumt' sigter her til Matt 5,13, og betyder: bliver fadt, mister kraft el. smag.

I trykt udgave: Bind 7 side 209 linje 7

◀ **min Smule Philosophie** : Dette udtryk er benyttet i Molières komedie *Scapins Skalkestykker*, 2. akt, 8. scene i Th. Overskous oversættelse, Kbh. 1841. Scapin siger til Argante, at denne altid burde forvente det værste, når han vender hjem fra en rejse: »Hvad mig angaaer, jeg har altid i min Smule Philosophi holdt mig til denne Lærdom«, s. 10.

I trykt udgave: Bind 7 side 209 linje 24

◀ **Den, der hverken er kold eller varm** : spiller på Åb 3,15-16, hvor Johannes skriver til menigheden i Laodikea: »Jeg kender dine gerninger, du er hverken kold eller varm. Gid du var enten kold eller varm! Men nu, da du er lunken og hverken varm eller kold, vil jeg udspe dig af min mund.«

I trykt udgave: Bind 7 side 209 linje 25

◀ **Havde Pilatus ikke spurgt ... ladet Christus korsfæste** : 179,17. Selvom Pilatus ikke finder Jesus skyldig, bøjer han sig for folkemængdens ønske og lader ham korsfæste, jf. Joh 18,38-19,16.

I trykt udgave: Bind 7 side 209 linje 28

◀ **saa var ikke hans Hustru ... af bange Drøm** : jf. Matt 27,19, hvor det fortælles, at Pilatus, mens han sad i dommersædet, modtog et bud med følgende besked fra sin hustru: »Hold dig fra denne retfærdige mand. For jeg har i nat haft mange onde drømme på grund af ham.« – **bange**: ængstende.

I trykt udgave: Bind 7 side 209 linje 32

◀ **ved at vadske sine Hænder** : Da Pilatus gav efter for mængdens krav om at korsfæste Jesus, vaskede han i alles påsyn sine hænder, idet han sagde: »Jeg er uskyldig i denne mands blod. Det bliver jeres sag«, Matt 27,24. Som alm. talemåde betyder udtrykket: at fralægge sig sit ansvar.

I trykt udgave: Bind 7 side 210 linje 1

◀ **passet sit Snit** : fast udtryk: udnyttet et gunstigt forhold.

I trykt udgave: Bind 7 side 210 linje 7

◀ **lægger Haanden paa Ploven og seer sig om** : hentyder til Luk 9,62, hvor Jesus siger til en af sine disciple, der vil tage afsked med sin familie, før han følger Jesus: »Ingen, der lægger sin hånd på ploven og ser sig tilbage, er egnet for Guds rige.«

I trykt udgave: Bind 7 side 210 linje 20

◀ **Vilkaar** : vilkårlighed, lunefuldhed.

I trykt udgave: Bind 7 side 210 linje 25

◀ **Kornvarernes Flauhed** : I forbindelse med forretnings- og børsforhold betegner 'flovhed', at efterspørgslen er ringe og priserne dermed lave.

I trykt udgave: Bind 7 side 210 linje 28

◀ **kjøbt dyrt** : hentyder formentlig til det faste udtryk: 'I er dyrkøbte' el. 'I blev købt dyrt', jf. 1 Kor 6,20. 7,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 210 linje 32

◀ **at der engang kom en Dom, hvor Adskillelsen** : hentyder formentlig til Matt 25,31-33: »Når Menneskesønnen kommer i sin herlighed og alle englene med ham, da skal han tage sæde på sin herligheds trone. Og alle folkeslagene skal samles foran ham, og han skal skille dem, som en hyrde skiller fårene fra bukkene; fårene skal han stille ved sin højre side og bukkene ved sin venstre.«

I trykt udgave: Bind 7 side 211 linje 7

◀ **hvis jeg gav den een Finger, tog mig ganske** : jf. talemåden 'Giver du fanden en finger, da tager han hele hånden', optegnet i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (10,8), s. 23, nr. 617.

I trykt udgave: Bind 7 side 211 linje 18

◀ **vever** : væver, men også: foretagsom, ivrig.

I trykt udgave: Bind 7 side 211 linje 20

◀ **iilsomme** : hastige, hurtige.

I trykt udgave: Bind 7 side 211 linje 20

◀ **jeg er ikke som hine** : hentyder til lignelsen om farisæeren og toldereren i Luk 18,11, hvor farisæeren stiller sig op i templet og beder: »Gud, jeg takker dig, fordi jeg ikke er som andre mennesker, røvere, uretfærdige, ægteskabsbrydere, eller som toldereren dér.«

I trykt udgave: Bind 7 side 211 linje 21

◀ **hvisaarsag** : af hvilken årsag, hvorfor.

I trykt udgave: Bind 7 side 211 linje 25

◀ **hiin græske Digter, hvis Børn ... han endnu var myndig** : Der sigtes til den gr. tragediedigter Sofokles, om hvem Cicero (33,6) i skriftet »Cato Maior, de senectute« (Cato den Ældre, om alderdommen), 7, 22, skriver: »Gamle mænd bevarer deres åndskraft, så længe de blot bevarer deres lyst og arbejdsomhed, og det gælder ikke alene kendte og fremtrædende mænd i det offentlige liv, men også for dem der lever stille og tilbagetrukket som privatmænd. Sofokles skrev tragedier endnu i sin høje alderdom. Da hans sønner mente, at han på grund af sine litterære interesser vanrøgtede sine pengesager, stævnedes de ham for retten for som åndssvækket at få ham frakendt retten til selv at administrere sin formue, ganske som vi efter gældende ret kan fratage familiefædre, der er dårlige økonomer, retten til at disponere. Da greb den gamle mand, fortælles det, den sidste tragedie, han havde skabt og som han stadig arbejdede på, 'Oidipus fra Kolonos', og gav sig til at læse højt af den for dommerne, idet han spurgte dem, om de syntes, at dette

digterværk var skrevet af en åndssvækket. Da oplæsningen var til ende, blev han frikendt ved dommernes kendelse«, overs. af Thure Hastrup i *Ciceros filosofiske skrifter* bd. 5, Kbh. 1972, s. 355. Lessing anfører denne passage af Cicero på latin i sin afhandling »Leben des Sophokles« (1760), trykt i *Lessing's sämtliche Schriften* (65,2) bd. 10, s. 3-149; s. 133f.

I trykt udgave: Bind 7 side 211 linje 30

◀ **ligge paa de 70,000 Favne Vand** : 131,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 212 linje 3

◀ **rar** : nydelig. Udtrykket kan også betyde dyrebar el. god, artig

I trykt udgave: Bind 7 side 212 linje 10

◀ **Krigsraad Marcussen** : opdigtet person (169,28). I rangforordningen (54,10) tilhørte en 'virkelig krigsråd' 6. klasse, nr. 5, mens blot titulære krigsråder tilhørte 7. klasse, nr. 5.

I trykt udgave: Bind 7 side 212 linje 11

◀ **taler kun om Levebrød og Hustru og Ager og Øxne** : 163,2. – **Øxne**: okser, kreaturer.

I trykt udgave: Bind 7 side 212 linje 16

◀ **Confusionsmagerie** : det at skabe forvirring, uklarhed og forstyrrelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 212 linje 28

◀ **min dømmende Gjerning (...) min prophetiske** : Der sigtes med udtrykkene til den kristelige dogmatiks lære om Kristi trefoldige værdighed ('Munus Christi triplex'), nemlig som profet, ypperstepræst og konge (dommer), jf. K.A. Hase *Hutterus redivivus* (58,21), § 99-102, s. 250-265.

I trykt udgave: Bind 7 side 213 linje 24

◀ **Det er en fire Aar siden** : I kladden (*Pap.* VI B 40,34) hedder det: »Skjøndt jeg allerede for adskillige Aar siden har taget mit Sigte paa Chrstd., og skjøndt jeg da jeg begyndte for 3 Aar siden med det Indfald at [ville] være Forfatter, strax sigtede efter den, saa har jeg dog Intet Saadant at beraabe mig paa. Tværtimod er Begyndelsen ganske simpel. Det er vel nu en 8 Aar siden, det var en Søndag«.

I trykt udgave: Bind 7 side 213 linje 36

◀ **hiin før omtalte Søndag** : se *AE, SKS 7, 170f.*

I trykt udgave: Bind 7 side 214 linje 3

◀ **betimeligt** : i tide.

I trykt udgave: Bind 7 side 214 linje 6

◀ **Vinken** : lokken, tilløkkelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 214 linje 8

◀ **Stævne** : stævnemøde.

I trykt udgave: Bind 7 side 214 linje 9

◀ **de Dødes Have** : dvs. Assistens Kirkegård på Nørrebro, o. 1½ km uden for Nørreport. Kirkegården blev anlagt 1760 for at aflaste de overfyldte sognekirkegårde inden for voldene. Endnu i 1840'erne havde hvert enkelt sogn sin afgrænsede kirkegård, dels på »Gamle Kirkegaard« (i dag benævnt afsnit A), dels på »Ny Assistens Kirkegaard« (i dag benævnt afsnit B-G), som blev anlagt ved udvidelsen i 1805.

I trykt udgave: Bind 7 side 214 linje 17

◀ **Ord** : sentens, vers; bibelcitater.

I trykt udgave: Bind 7 side 214 linje 27

◀ **vi sees igjen** : 169,5.

I trykt udgave: Bind 7 side 214 linje 31

◀ **paa den berømte Krigers Grav har man lagt hans Sværd** : Der sigtes til rigsgreve og generalløjtnant G.W.C. Schmettau (1752-1823), hvis grav på Petri sogns kirkegård på »Gamle Kirkegaard« i dag er registreret som nr. A 240. Graven har oprindeligt været omgivet af et rækværk, men er det ikke længere; monumentet er tegnet af den da. arkitekt G.F. Hetsch og ligger op mod den gl. kirkegårdsmur mod NV, hvor man i en niche ser siden af en sarkofag, der netop bærer et sværd og en gr. ridderhjelme samt et længere epigram. Se journaloptegnelse Jj:249, SKS 18, 220.

I trykt udgave: Bind 7 side 215 linje 3

◀ **taus som Graven** : fast talemåde; dvs. fuldkommen tavs, især i forbindelse med ikke at røbe en hemmelighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 215 linje 7

◀ **Bedaarelse** : betagelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 215 linje 11

◀ **den Flod Niger i Afrika ... kun dens Strækning er bekendt** : Niger er den tredjelængste flod i Afrika (4160 km). Udmundingen i Guineabugten var kendt siden 1830, men kilderne på bjerget Konkonantei (1450 m) blev først opdaget af M. Moustier og J. Zweifel i 1877-79. Floden, der allerede findes omtalt hos Herodot, blev fra slutningen af 18. årh. målet for en lang række videnskabelige ekspeditioner, der bl.a. havde til formål at kortlægge flodens kilder, jf. *Almennyttigt Dansk Konversations-Lexikon*, udg. af et selskab, bd. 6, Kbh. 1854, sp. 1841f.

I trykt udgave: Bind 7 side 216 linje 8

◀ **al Faderlighed kaldes i Himlen og paa Jorden** : jf. Ef 3,15, hvor Paulus skriver, at han bøjer sine knæ for vor Herre Jesu Kristi fader, »af hvem al Faderlighed kaldes i Himlene og paa Jorden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 216 linje 17

◀ **bringe mine graae Haar med Sorg i Graven** : jf. 1 Mos 42,38, hvor Jakob siger: »min Søn skal ikke fare ned med eder; thi hans Broder er død, og han er allene bleven igjen, og møder ham nogen Ulykke paa Veien, som I drage hen paa, da skal I føre mine graa Haar med Sorg til Graven« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 7 side 216 linje 23

◀ **de blaae Bjerge** : alm. romantisk udtryk: det fjerne, ubestemte, eventyrlige.

I trykt udgave: Bind 7 side 216 linje 28

◀ **begrov** : begravede.

I trykt udgave: Bind 7 side 217 linje 32

◀ **llinger** : drivskyer, som medfører regn- el. haglbyger, der falder spredt og tilfældigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 218 linje 2

◀ **Fremmed og Udlænding** : Udtrykket anvendes i Ef 2,19; Hebr 11,13; og 1 Pet 2,11.

I trykt udgave: Bind 7 side 218 linje 14

◀ **Brutus hos Shakespeare ... trænge til nogen Eed** : Der citeres fra 2. akt, 1. scene, i Shakespeares tragedie *Julius Cæsar*, hvor Brutus holder denne tale: »Nei, ingen Eed: Hvis Menneskenes Aasyn, / vort Hiertes Qval, vor Olds Fordærvelse / ei ere stærke Grunde, da afbryder / betids, og gaaer hver til sit dovne Leie. / Saa lad det frække Tyrannie fremrase, / til hver Mand falder, naar hans Lod ham træffer. / Men skiule disse Grunde – som jeg veed – / Ild nok i sig til at opflamme Feige, / og Qvinders bløde Aand med Mandsmod hærde; / da, Landsmænd, hvilken anden Spore, end / vor gode Sag, er nødvendig for at ægge / til Frelse? Hvilken anden Borgen vel, / end tause Romere, som gave Løftet, / og vakle ei? Og hvilken anden Eed, / end Ærlighed, som lover Ærlighed: / At skee det skal; hvis ei, da falde for det? / Lad Præster, Niddinge, og Skalkes sværge, / marvløse Gubber, og de knuste Siele, / som byde Vold velkommen; lader sværge / paa onde Ting, de Skabninger man mistroer: / Men svækker ei vort Forsæts stille Kraft, / vor indre ubetvingelige Ild, / i det I troe vor Sag, vort Værk at trænge / til nogen Eed, naar hver en Draabe Blod, / hver Romer arved', og af Ædle arved', / for Hoer hans Moders Ægteseng anklager, / hvis mindste Deel han sveeg af givne Løfter.« *William Shakspeare's Tragiske Værker* (99,26) bd. 1, 1807, s. 42f.

I trykt udgave: Bind 7 side 218 linje 15

◀ **Gesvinde** : hurtige, overfladiske.

I trykt udgave: Bind 7 side 218 linje 24

◀ **reservatio mentalis** : lat. forbehold i tankerne; at man stiltiende giver sine ord en anden betydning, når man aflægger ed. Som teologisk begreb betegner det en hel el. delvis fortielse af en ubekvem sandhed, især knyttet til jesuitterne i det 17. årh., der opregnede forskellige grader af legitimt forbehold, hvilket angribes af Blaise Pascal i *Lettres Provinciales*.

I trykt udgave: Bind 7 side 218 linje 28

◀ **en Pengeforandring** : Udtrykket hentyder til forandringen af det da. pengevæsen (indførelse af ny mønt, kursfald m.v.), som indtrådte med statsbankerotten og rigsbankens oprettelse i 1813.

I trykt udgave: Bind 7 side 219 linje 13

◀ **Eiendomssikkerhed** : 141,15.

I trykt udgave: Bind 7 side 219 linje 14

◀ **con amore** : ital. med kærlighed, dvs. af ren lyst, for egen fornøjelses skyld.

I trykt udgave: Bind 7 side 219 linje 33

◀ **fornemlig** : især, først og fremmest.

I trykt udgave: Bind 7 side 220 linje 3

◀ **formentlige** : tilsyneladende, efter andres mening.

I trykt udgave: Bind 7 side 220 linje 7

◀ **Skramlerie** : skrammel, værdiløst ragelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 220 linje 15

◀ **fuldeligere** : mere fuldstændig.

I trykt udgave: Bind 7 side 220 linje 36

◀ **Reduplikationens NB.** : nemlig, at det tænkte skal omsættes til eksistens; at der skal leves i sandheden (176,8).

I trykt udgave: Bind 7 side 221 linje 5

◀ **en Circulaire** : en rundskrivelse, et brev, som sendes rundt til en kreds af mennesker.

I trykt udgave: Bind 7 side 221 linje 6

◀ **valore intrinseco** : 140,11.

I trykt udgave: Bind 7 side 221 linje 7

◀ **Løsgænger** : sjover (141,10).

I trykt udgave: Bind 7 side 221 linje 7

◀ **deriverede** : afledte, udledte; skabte.

I trykt udgave: Bind 7 side 221 linje 17

◀ **Maieutiker** : 80,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 221 linje 21

◀ **Han er i Skabningen, overalt i Skabningen** : se *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion, indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, oftest omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 6: »Gud er allestedsnærværende, og virker med sin Kraft i alle Ting allevegne. Han er ingensteds borte fra sine Skabninger«, s. 14.

I trykt udgave: Bind 7 side 221 linje 22

◀ **Fuglekonge** : den, der har sejret i en fugleskydning, dvs. en konkurrence, hvor det gælder om at nedskyde en træfugl, opsat på en stang. Fugleskydning, der stammer fra middelalderen, var i det 19. årh. en alm. fritidsforøjelse for borgerskabet i København. Den afholdtes hver sommer, og sejrherren var 'regerende fuglekonge' indtil næste års skydning.

I trykt udgave: Bind 7 side 222 linje 5

◀ **skuffende** : illuderende, vellignende.

I trykt udgave: Bind 7 side 222 linje 30

◀ **Volden** : sigter til den vold, der omgav København. I 1857 ophørte byen med at være en fæstning, og i de næste årtier blev en del af voldene fjernet.

I trykt udgave: Bind 7 side 222 linje 36

◀ **falder paa** : falder (en) ind, kommer på den tanke.

I trykt udgave: Bind 7 side 223 linje 8

◀ **hans Usynlighed (...)** **hans Allestedsnærværelse** : 221,22. Se endvidere *Balles Lærebog* kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 1: »Gud er en Aand, eller et usynligt Væsen, som haver Forstand og frie Villie, men intet Legeme, og bestaaer ikke af Dele. Derfor kan han ikke sees med legemlige Øine, ei heller betegnes ved noget Billede«, s. 12.

I trykt udgave: Bind 7 side 223 linje 8

◀ **en græsk Forfatter** : Der hentydes til Platons dialog *Faidon* (111a f.), hvor Sokrates siger: »Kort sagt, hvad Vandet og Havet er for vor Fornødenhed, det er Luften dér; hvad Luften er for os, er Æteren for dem hist oppe. Aarstiderne dér har et saa ensartet Klima, at man er ganske fri for Sygdomme og lever meget længere end her, og ved Syn og Hørelse og Forstand og alle saadanne Egenskaber staar de deroppe i Renhed lige saa meget over os, som Luften er renere end Vandet, og Æteren end Luften. Ja, ogsaa hellige Lunde og Templer for Guder findes der, og Guderne har virkelig deres Bolig deri, og der er Samkvem mellem Guder og Mennesker ved Stemmer, Forudsigelser og umiddelbar sanselig Opfattelse af Guderne; og Solen og Maanen og Stjernerne ses af hine Mennesker, som de virkelig er, og deres hele Lyksalighed svarer til disse Forhold.« *Platons Skrifter* (83,26) bd. 3, s. 231f.

I trykt udgave: Bind 7 side 223 linje 34

◀ **uden Gud i Verden** : jf. Ef 2,12, hvor Paulus skriver til dem, der var født som hedninger, og som af jøderne blev kaldt uomskårne: »husk, at I dengang var adskilt fra Kristus, udelukket fra borgerret i Israel og fremmede for forjættelsens pagter, uden håb og uden Gud i verden.«

I trykt udgave: Bind 7 side 224 linje 10

◀ **han var saa glad over sit fordeelagtige Ydre** : I kap. 5 af Xenofons (137,33) *Symposion* diskuterer Sokrates og Kritobulos hvem af dem, der er den smukkeste. Da Kritobulos bestemmer det smukke som det hensigtsmæssige, udleder Sokrates, at han må være den smukkeste, idet hans fremstående øjne både kan se lige ud og til siden, ligesom han med sine udadrettede næsebor er bedre til at lugte end andre mennesker. Jf. *Xenophontis opera graece et latine*, udg. af C.A. Thieme, bd. 1-4, Leipzig 1801-04, ktl. 1207-1210; bd. 4, s. 471-474.

I trykt udgave: Bind 7 side 225 linje 15

◀ **Besværing** : tilkendegivelse af utilfredshed, klage.

I trykt udgave: Bind 7 side 225 linje 24

◀ **Reglionen** : religionen. Skrivemåden, der afspejler talesproget, var gangbar i samtiden.

I trykt udgave: Bind 7 side 225 linje 26

◀ **Man foredrager Orthodoxyie** : sigter muligvis til N.F.S. Grundtvig (42,32) og hans tilhængere, der betegnede sig selv som 'ortodokserne', 'de gammeldags kristne' el. 'de gammeltroende', jf. fx Grundtvigs stridsskrifter *Om Daabs-Pagten*, Kbh. 1832, s. 15ff., og *Om Sogne-Baadets Løsning og Hr. Professor Clausen*, Kbh. 1834, s. 21. Disse betegnelser blev også flere gange anvendt under stænderforsamlingens behandling af J. Chr. Lindbergs (43,11) andrængende om præstefrihed og sognebåndsløsning, jf. fx *Roskilde*

Stænder-Tidende (11,33), 1838, 2. rk., Kbh. og Roskilde 1839, sp. 1167, sp. 1170 og sp. 1178.

I trykt udgave: Bind 7 side 225 linje 28

◀ **at han bar al Verdens Synd** : jf. Joh 1,29: »Se, dér er Guds lam, som bærer verdens synd.«

I trykt udgave: Bind 7 side 225 linje 30

◀ **havde klodderagtige Fødder ... et demoraliseret Subjekt** : Det har ikke været muligt at fastslå, hvorfra SK har disse oplysninger. – **klodderagtige**: store klodsede.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 1

◀ **en kjelen Citharspiller** : Udtrykket stammer fra Platons dialog *Symposion* i C.J. Heises da. oversættelse, hvor det betegner Orfeus, jf. *Udvalgte Dialoger af Platon* (83,26) bd. 2, 1831, s. 18. I *Platons Skrifter* (83,26) bd. 3, s. 98 oversættes: »fejg, som en Kitharspiller jo oftest er«.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 6

◀ **Schäfer** : egl. fårehyrde; elsker, tilbeder. Udtrykket sigter til den følsomme hyrdedigtning, som den fremtræder i rokokotiden og siden trivialiseres, og hvor hyrden ofte er fremstillet som en længselsfuld elsker.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 7

◀ **saa smaae Fødder som en Bal-Direkteur i det Venskabelige** : Der hentydes til »Det Venskabelige Selskab«, som blev oprettet 1783, og som stadig i 1840'erne afholdt baller og koncerter i vintermånederne. Se *Love for Det Venskabelige Selskab, antagne i Generalforsamlingen den 14 April 1819*, Kbh. 1819. Det er muligt, at ballets leder i særlig grad fulgte etikette og mode, hvilken sidste netop i 1840'erne foreskrev små sko til herrerne.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 7

◀ **in toto** : lat. i det hele, overhovedet.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 8

◀ **Adresseavisen** : 78,18.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 9

◀ **Busenfreunde** : ty. hjertevenner.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 18

◀ **forskylder** : gør sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 23

◀ **crypt** : skjult.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 24

◀ **formedelst** : på grund af.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 28

◀ **Misligheder** : betænkeligheder, tvivlsomme forhold.

I trykt udgave: Bind 7 side 226 linje 33

◀ **assimilere sig** : tilegne sig, indoptage i sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 227 linje 6

◀ **den fiirstolede Holsteenskvojn** : åben, affjedret, magelig hestevogn, som havde fire løse sæder med ryglæn ophængt i læderstropper mellem vognens sidefjæle.

I trykt udgave: Bind 7 side 227 linje 13

◀ **Creti og Pleti** : 98,1.

I trykt udgave: Bind 7 side 227 linje 14

◀ **Hamann** : Johann Georg Hamann (1730-88), ty. forfatter og filosof, hvis allusionsrige og ikke let tilgængelige skrifter specielt vendte sig mod oplysningstidens fornuftsideal; han betonedede i stedet den paradoksale forening af modsætninger, fx sanselighed og ånd, historie og fornuft. Han var nær ven af Jacobi (71,18). Hamanns samlede skrifter og breve blev trykt i *Hamann's Schriften*, udg. af Fr. Roth og G.A. Wiener, bd. 1-7, Berlin og Leipzig 1821-25, og bd. 8,1-2 (registerbind), Berlin 1842-43, ktl. 536-544.

I trykt udgave: Bind 7 side 227 linje 16

◀ **Ligelighed** : ensartethed, ligevægt, balance.

I trykt udgave: Bind 7 side 227 linje 17

◀ **desultoriske** : springende, flygtige.

I trykt udgave: Bind 7 side 227 linje 20

◀ **stakkels Hamann, Du er bleven reduceret paa en § af Michelet** : Der sigtes til den ty. hegelianske filosof Carl Ludwig Michelet (1801-93), som i *Geschichte der letzten Systeme der Philosophie* (113,15) bd. 1, s. 302-318, var den første til at give Hamann (227,16) plads i den filosofihistoriske oversigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 227 linje 23

◀ **Jacobi** : 71,18.

I trykt udgave: Bind 7 side 227 linje 27

◀ **hvorvel** : skønt, uagtet.

I trykt udgave: Bind 7 side 227 linje 28

◀ **Tilværelsens systematiske Indkniben** : dvs. den systematiske (hegelske) indsnævring el. begrænsning af tilværelsen

I trykt udgave: Bind 7 side 227 linje 31

◀ **Der siges om ham, at han repræsenterede Følelsen med Begeistring** : 98,18. Den præcise udtalelse er ikke identificeret. Hegel benytter ikke dette udtryk om Jacobi (71,18), men taler dog i *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (169,31) om »Jacobi, der Anführer der Parthei des unmittelbaren Wissens, des Glaubens, der den Verstand so sehr verwirrt, indem er Gedanken betrachtet, über den bloßen Verstand nicht hinauskommt«, *Hegel's Werke* bd. 12, s. 512 (*Jub.* bd. 16, s. 512). Heller ikke C.L. Michelet i bd. 1 af *Geschichte der letzten Systeme der Philosophie* (113,15) el. I.H. Fichte i *Beiträge zur Charakteristik der neueren Philosophie* (113,15) benytter det anførte udtryk.

I trykt udgave: Bind 7 side 228 linje 1

◀ **satisfactio vicaria** : lat. 'stedfortrædende fyldestgørelse'. Udtrykket betegner i den dogmatiske teologi Kristi forsoningsdød.

I trykt udgave: Bind 7 side 228 linje 5

◀ **Enten - Eller** : udkom 20. feb. 1843 med Victor Eremita som udgiver, jf. SKS 2-3.

I trykt udgave: Bind 7 side 228 linje 16

◀ **og** er snurrigt nok: også.

I trykt udgave: Bind 7 side 228 linje 26

◀ **Forfatter i reen juridisk Forstand** : dvs. som er ansvarlig over for loven (569,13).

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 5

◀ **Klodderagtighed** : klodsethed, tåbelighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 13

◀ **lader ligegyldig mod** : ikke tager hensyn til, er indifferent over for.

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 18

◄ **At der intet Resultat og ingen endelig Afgjørelse er** : I sin magisterafhandling påviste SK, at dette karaktertræk netop gjaldt for de mest 'sokratiske' af Platons (83,26) dialoger, jf. *Om Begrebet Ironi, SKS 1, 90-177*.

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 18

◄ **(1ste D. p. 3)** : *Enten – Eller, SKS 2, 27*. Dette er den første af de 90 aforismer ('diapsalmata'), som indleder del 1.

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 24

◄ **B. (...)** **A.** : if. udgiveren Victor Eremita er de to dele af *Enten – Eller* forfattet af hhv. A (æstetiker) og B (etikeren assessor Wilhelm).

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 26

◄ **(2den D. p. 217 nederst)** : *Enten – Eller, SKS 3, 202*.

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 26

◄ **(2den D. p. 368)** : *Enten – Eller, SKS 3, 332*.

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 27

◄ **Kjende** : kendetegn, kendemærke.

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 32

◄ **autopathisk** : egl. selvlidende; rettet mod én selv (modsat 'sympathetisk', medlidende).

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 35

◄ **(»Skyggeridsene«)** : *Enten – Eller, SKS 2, 163-209*. Her behandles kvalerne hos de tre kvindelige figurer: Marie Beaumarchais fra Goethes sørgespil *Clavigo*, Donna Elvira fra Mozarts opera *Don Juan* og Margarethe fra første del af Goethes *Faust*.

I trykt udgave: Bind 7 side 229 linje 36

◄ **2den D. p. 163-227** : *Enten – Eller, SKS 3, 155-210*, dvs. begyndelsen af Wilhelms andet brev »Ligevægten mellem det Æsthetiske og Ethiske i Personlighedens Udarbeidelse«.

I trykt udgave: Bind 7 side 230 linje 24

◄ **(p. 239 o. fl. gg.)** : *Enten – Eller, SKS 3, 220ff.*

I trykt udgave: Bind 7 side 230 linje 26

◄ **2den D. p. 336: »Det Udtryk ... at blive aabenbar** : *Enten – Eller, SKS 3, 304*. Citatet er ikke ordret.

I trykt udgave: Bind 7 side 230 linje 27

◄ **gjøglende** : som øver blændværk.

I trykt udgave: Bind 7 side 231 linje 1

◄ **Taagebilleder** : De såkaldte 'tågebilleder', der ligesom fremkom af en tåge for atter ligeså umærkeligt at forsvinde igen, var især i 1840'erne et populært indslag i den almindelige underholdning, fx i Tivoli. De blev frembragt ved en samvirken af to laterna magica, dvs. lysbilledapparater, der således kunne få et billede til langsomt af forvandle sig til et andet.

I trykt udgave: Bind 7 side 231 linje 1

◄ **Scene-Changementet** : scenskiftet.

I trykt udgave: Bind 7 side 231 linje 4

◄ **Pust** : kamp, dyst.

I trykt udgave: Bind 7 side 231 linje 9

◀ **stille, uforkrænkelig** : spiller på 1 Pet 3,4, hvor det siges, at kvindernes skønhed ikke skal være i det ydre, men »Hiertets skiulte Menneske i en sagtmødig og stille Aands uforkrænkelige Væsen, hvilket er meget kosteligt for Gud« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 231 linje 14

◀ **de omnibus dubitandum** : 179,20.

I trykt udgave: Bind 7 side 231 linje 27

◀ **Chorus** : af lat. kor. Her: mængde af tilhørere, discipelskare.

I trykt udgave: Bind 7 side 231 linje 27

◀ **forbandet sig paa** : svoret på.

I trykt udgave: Bind 7 side 231 linje 33

◀ **saa dumme, at man kunde løbe Døre ind med dem** : talemåde, egl. så tykpanedet, at ens hovedskal kan holde til, at man støder en dør op med den.

I trykt udgave: Bind 7 side 232 linje 7

◀ **den socratiske Uvidenhed** : 83,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 232 linje 8

◀ **Vindbeutler** : vindbjøtler, opblæste personer uden dybere indhold, pralhalse.

I trykt udgave: Bind 7 side 232 linje 9

◀ **Mellemsætninger** : bisætninger, evt. parenteser.

I trykt udgave: Bind 7 side 232 linje 13

◀ **Skjelmsmester** : stor skælm, bedrager.

I trykt udgave: Bind 7 side 232 linje 14

◀ **at Cæsar lod hele det alexandrinske Bibliothek brænde** : Det store bibliotek i Alexandria i Egypten, som rummede o. 700.000 bogruller, brændte ved et uheld i 47 f.Kr., da romerne under feltherren og politikeren Gajus Julius Cæsar (o. 101-44 f.Kr.) besatte byen. SK sammenblender formentlig denne begivenhed med anekdoten om den senere brand o. 640, hvor kaliffen Omar I skulle have givet ordre til at ødelægge biblioteket med det argument, at »enten staaer der i disse Skrifter, hvad der indeholdes i Koranen, i hvilket Tilfælde de da ere overflødige, eller ogsaa indeholde de andet, og da ere de stridende derimod«, *K.F. Beckers Verdenshistorie* (136,1) bd. 4, 1823, s. 121 noten.

I trykt udgave: Bind 7 side 232 linje 25

◀ **»To opbyggelige Taler af Mag. Kierkegaard 1843«** : *To opbyggelige Taler af S. Kierkegaard,SKS 5, 9-56*, udkom 6. maj 1843; SK benyttede i denne forbindelse ikke titlen: magister.

I trykt udgave: Bind 7 side 233 linje 1

◀ **tre opbyggelige Taler** : *Tre opbyggelige Taler af S. Kierkegaard,SKS 5, 59-106*, udkom 16. okt. 1843.

I trykt udgave: Bind 7 side 233 linje 2

◀ **Intet mindre ere end** : aldeles ikke er.

I trykt udgave: Bind 7 side 233 linje 8

◀ **at Nogle kaldte ... uden videre Prædikener** : Der sigtes formentlig til J.P. Mynsters (277,29) artikel »Kirkelig Polemik«, som blev trykt under mærket: 'Kts.' (238,13) i J.L. Heibergs *Intelligensblade* (20,1) nr. 41-42, 1. jan. 1844, s. 97-114. Heri hed det bl.a. om den første tale i *Fire opbyggelige Taler*, Kbh. 1843: »Det har for mig noget Rørende, at Mag. S. Kierkegaard stedse helliger sine Opbyggelige Taler til sin afdøde Faders Minde. Thi ogsaa jeg har kiendt denne agtværdige Mand; han var en slet og ret Borger, gik fordringsfri sin stille Gang giennem Livet, havde aldrig giennemgaaet nogetsomhelst philosophisk Bad. Hvorledes skeer det da, at Sønnen i sin rige Dannelses, saa ofte han vil nedskrive opbyggelige Taler, stedse vender Tanken hen til hiin Mand, der længesiden er indgaaet i Hvilen? Hvo der har læst den deilige Tale -

eller lad os kun kalde den Prædiken – 'Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet,' vil forstaae det«, s. 111f.

I trykt udgave: Bind 7 side 233 linje 15

◀ **Cancellieraad** : underordnet embedsmand (af 6. el. 7. klasse i rangforordningen, 54,10) i kancelliet, dvs. det regeringskollegium, der styrede justitsvæsenet, den indenrigske forvaltning, kirke- og skolevæsen m.m.

I trykt udgave: Bind 7 side 233 linje 17

◀ **Justitsraad** : betegnelse for personer i forskellige stillinger, som var indplaceret i 5. rangklasse (titulær justitsråd) el. 4. rangklasse ('virkelig', dvs. virkende justitsråd).

I trykt udgave: Bind 7 side 233 linje 18

◀ **Andre derimod indvendte ... vare rigtige Prædikener** : Der sigtes formentlig til en anonym anmeldelse af *To opbyggelige taler*, Kbh. 1843, hvori det afsluttende hed: »I Foredraget findes der en Deel mindre heldige Udtryk, en usædvanlig stor Mængde af Spørgesætninger og altfor hyppig Brug af den tiltalende Form, ligesom de søgte Skjønheder i Udtrykket ofte ere mere verdslige end kirkelige«, *Theologisk Maanedsskrift* bd. 7 (ny række bd. 1), 1843, s. 379.

I trykt udgave: Bind 7 side 233 linje 19

◀ **impetus** : lat. heftig bevægelse; tilskyndelse el. flugt.

I trykt udgave: Bind 7 side 233 linje 29

◀ **Mislighed** : betænkelighed, misforhold.

I trykt udgave: Bind 7 side 234 linje 2

◀ **uno tenore** : lat. i ét åndedrag, uden afbrydelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 234 linje 6

◀ **philosophice** : lat. på filosofisk vis.

I trykt udgave: Bind 7 side 234 linje 16

◀ **een to tre med at tvivle om Alt** : 56,11.

I trykt udgave: Bind 7 side 234 linje 16

◀ **τελος** : gr. (télos) mål, formål.

I trykt udgave: Bind 7 side 234 linje 29

◀ **strække Gevær** : strække våben, dvs. overgive sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 234 linje 33

◀ **i Himlen og paa Jorden og (...) i Afgrunden** : hentydning til Fil 2,10, hvor Paulus skriver: »at i Jesu navn hvert knæ skal bøje sig, i himlen og på jorden og under jorden«.

I trykt udgave: Bind 7 side 235 linje 15

◀ **Paradigma** : lat. paradigme, mønstergyldigt eksempel, bruges i grammatikken om det eksempel, der anføres som bøjningsmønster.

I trykt udgave: Bind 7 side 235 linje 19

◀ **at Guds Allestedsnærværelse var Usynlighed** : 223,8.

I trykt udgave: Bind 7 side 235 linje 21

◀ **Naar han er færdig ... paa Persien** : 124,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 236 linje 2

◀ **Astronomien** : 82,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 236 linje 4

◀ **Kraft-Maaler** : 187,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 236 linje 17

◀ **Maria da hun skjulte Ordene i sit Hjerte** : jf. Luk 2,19, hvor det fortælles, at Maria, efter at hyrderne havde fortalt hende om det, englen havde sagt til dem om det nyfødte barn den nat, Jesus blev født, »gemte [NT-1819: bevarede] alle disse ord i sit hjerte og grundede over dem.«

I trykt udgave: Bind 7 side 236 linje 19

◀ **Mag. Kierkegaard derimod han maa for ... Skrift udkommer** : sigter til, at SK udgav et hæfte med opbyggelige taler hver gang, der udkom et pseudonymt værk. – **maa for**: må holde for, må under behandling.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 12

◀ **Samlag** : sammenkomster, selskaber.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 14

◀ **Mænd og Koner** : dagligsprog el. barnesprog; jævne folk.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 19

◀ **Minister for det Indre** : dvs. minister for indre anliggender, hvilket i da. kontekst ville svare til en af kongens gehejmestatsministre, nærmest A.S. Ørsted, der som kgl. kommissarius ved stænderforsamlingen i Roskilde måtte forsvare kongens politik over for de deputeredes kritik.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 25

◀ **den offentlige Mening** : Udtrykket stammer fra J.J. Rousseaus *Julie ou La nouvelle Héloïse* (1, 24), findes udviklet i § 315-319 af Hegels *Philosophie des Rechts* (134,10), hvor 'den offentlige mening' ses som udtryk for folkets erkendelse af egne interesser og som medium for lovgivningen, idet statsmagten i den offentlige mening må søge at skelne den sande erkendelse fra den falske. Jf. *Hegel's Werke* bd. 8, s. 399-407 (*Jub.* bd. 7. s. 423-431). I 1840'erne var 'den offentlige mening' et modeord i Danmark, især blandt den liberale oppositions tilhængere af en fri forfatning, ved hvilken kongen skulle binde sig til et repræsentativt organ for den offentlige mening.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 26

◀ **Geheime-Instrux** : hemmelig befaling (80,3).

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 28

◀ **Bagtrappe** : el. løntrappe, ad hvilken ministeren i hemmelighed kunne give møde hos kongen og modtage hans befaling.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 29

◀ **møder til Referat** : i statsanliggender: møder op hos sin overordnede (evt. sin konge) for at aflægge beretning eller fremlægge sager.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 29

◀ **med Frygt og Bæven** : 103,3.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 30

◀ **et Par Legioner** : Udtrykket hentyder til Matt 26,53, hvor Jesus under tilfangetagelsen i Getsemane have siger til en af sine disciple, der ville forsvare ham med et sværd: »Eller mener du, at jeg nu ikke kunde bede min Fader, at han skulde tilskikke mig mere end tolv Legioner Engle?« (NT-1819). – **Legioner**: rom. hærafdelinger af 4500-6000 soldater; store, ubestemte skarer.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 31

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', netop derved.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 32

◀ **ethvert Menneske er skabt i Guds Billede** : 52,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 32

◀ **Peer og Povl** : dvs. alle og enhver. Talemåden henviste opr. til apostlene Peter og Paulus.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 33

◀ **ikke stort at anslaae** : dvs. kan kun tillægges ringe betydning.

I trykt udgave: Bind 7 side 237 linje 34

◀ **Frygt og Bæven** : Det pseudonyme skrift af Johannes de silentio, *Frygt og Bæven. Dialektisk Lyrik*, udkom 16. okt. 1843, jf. SKS 4, 99-210.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 1

◀ **Barneværk** : en ubetydelighed, en bagatel.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 3

◀ **terminus a quo** : lat. grænse fra hvilken, dvs. det punkt, hvorfra der skal regnes; udgangspunktet.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 9

◀ **det Interessante** : æstetisk kategori, der med udgangspunkt i den ty. kunstteori (tidligst Fr. Schlegel), blev et modeord i den danske debat, specielt i begyndelsen af 1840'erne. J.L. Heiberg (159,4) bestemmer kategorien i sin anmeldelse af Adam Oehlenschlägers (260,19) tragedie *Dina*, jf. *Intelligensblade* (20,1) nr. 16-17, 15. nov. 1842, bd. 2, s. 73-106. Udtrykkets almene udbredelse belyses endvidere i *Politievennen*, nr. 1478-1479, 26. april-3. maj 1844, s. 267-271 og 279-283. Se endelig *Frygt og Bæven*, SKS 4, 75.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 9

◀ **Confinium** : lat. grænseområde.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 9

◀ **terminus ad quem** : lat. grænse til hvilken, dvs. det punkt, hvortil noget skal føres, finde sin afgørelse; endemålet.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 10

◀ **løber Forstandens Pande imod** : jf. talemåden, at 'løbe med panden mod muren', dvs. møde uovervindelige forhindringer.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 11

◀ **som Firmaet Kts gjorde ... »eine erhabene Lüge«** : hentyder til J.P. Mynster, der under signaturen 'Kts.' (Jakob Peter Mynster) i artiklen »Kirkelig Polemik« (233,15) bl.a. skriver: »Jeg har ogsaa læst det mærkelige Skrift 'Frygt og Bæven'. Og hvad jeg endog kan have savnet deri, da visselig ikke en dyb religiøs Grund, ikke et Sind, der er mægtigt til at træde Livets høieste Problemer under Øine; det har levende mindet mig om det berømte Sted hos Jacobi: 'Ja, ich bin der Atheist und Gottlose, der, dem Willen der Nichts will zuwider, lügen will, wie Desdemona sterbend log, lügen und betrügen will, wie der für Orest sich darstellende Pylades u.s.f.' (Jacobi an Fichte S. 32), hvoraf det dog ingenlunde er en Efterligning eller Efterklang«, s. 105. Der sigtes til en udtalelse af F.H. Jacobi i *Jacobi's Werke* (71,18) bd. 3, 1816, s. 37. – **Firmaet**: forfatternavnet. – **Desdemona**: I 5. akt, 2. scene af Shakespeares tragedie *Othello*, siger Desdemona, idet hun dør for sin ægtemands hånd, til den indtrædende kammerpige Emilia, at hun ikke er blevet myrdet, men har begået selvmord. Jf. *William Shakspeare's Tragiske Værker* (99,21) bd. 7, s. 188f. – **eine erhabene Lüge**: ty. en ophøjet løgn.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 13

◀ **Notifikationen** : tilkendegivelsen, meddelelsen.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 27

◀ **coup de mains** : fr. 'slag med hånden'; overrumpling, håndvendning.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 30

◀ **vapeurs** : fr. dampe. Tidligere modesygdom hos kvinder kendetegnet ved oppustethed og kvalme ledsaget af forstemthed og melankoli; hysteriske og hypokondriske (indbildte) lidelser.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 32

◀ **Gjentagelsen** : *Gjentagelsen. Et Forsøg i den eksperimenterende Psychologi af Constantin Constantius*, udkom på C.A. Reitzels forlag samme dag som *Frygt og Bæven*, 16. okt. 1843. Jf. SKS 4, 7-96.

I trykt udgave: Bind 7 side 238 linje 34

◀ **trække fra** : kan også betyde: høre opmærksomt efter, lytte med interesse.

I trykt udgave: Bind 7 side 239 linje 2

◀ **»en snurrig Bog«** : Denne benævnelse stammer ikke fra Constantius; det er Vigilius Haufniensis, der betegner *Gjentagelsen* således, jf. *Begrebet Angest*, SKS 4, 325.

I trykt udgave: Bind 7 side 239 linje 4

◀ **i Kraft af det Absurde** : jf. *Gjentagelsen*, SKS 4, 55.

I trykt udgave: Bind 7 side 239 linje 9

◀ **en Prøvelse** : jf. *Gjentagelsen*, SKS 4, 76-78.

I trykt udgave: Bind 7 side 239 linje 10

◀ **»psychologisk Experiment«** : Dette er ikke undertitlen på *Gjentagelsen*, men på »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'« i *Stadier paa Livets Vei*.

I trykt udgave: Bind 7 side 239 linje 22

◀ **Entrechats** : fr. krydsspring, ballettrin bestående af et spring, hvorunder benene flere gange hurtigt krydses.

I trykt udgave: Bind 7 side 239 linje 36

◀ **gaaer paa Hovedet** : fast udtryk: falder el. styrter sig hovedkulds; gør noget pudsigt og uventet.

I trykt udgave: Bind 7 side 240 linje 1

◀ **Kulbøtter** : kolbøtter.

I trykt udgave: Bind 7 side 240 linje 1

◀ **Barne-Underviisningen gjør ... og »Forstands-Øvelse«** : Især i skolens yngste klasser benyttedes de to undervisningsmetoder: Dels var der stof, som skulle læres udenad, hvilket man så i klassen blev hørt i; dels var der den såkaldte 'forstandsøvelse', iagttagelses- el. anskuelsesundervisningen, hvor eleverne gennem forskellige øvelser selv skulle gøre erfaringer.

I trykt udgave: Bind 7 side 240 linje 6

◀ **Explorations-Middel** : undersøgelsesmiddel. I lægekunsten betegner »Exploration« den metode, hvormed man undersøger organernes tilstand hos den syge, dog især om undersøgelse med fingrene af kroppens tilgængelige hulheder.

I trykt udgave: Bind 7 side 240 linje 14

◀ **udviist** : anvist, udpeget.

I trykt udgave: Bind 7 side 240 linje 16

◀ **P. 340 o. ff. § 3** : § 3 af Frater Taciturnus' redegørelse i »Skrivelse til Læseren« i *Stadier paa Livets Vei. Studier af Forskellige. Sammenbragte, befordrede til Trykken og udgivne af Hilarius Bogbinder*, SKS 6, 404-412.

I trykt udgave: Bind 7 side 240 linje 18

◀ **Paragraphslugere** : Udtrykket benyttes af SK i *Frygt og Bæven*, SKS 4, 103,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 240 linje 23

◀ **trygt i Kakkelovnskrogen** : Der alluderes til talemåden: 'at være herre i sin kakkelovnskrog', jf. fx artiklen »Critikere« i *Politivennen*, nr. 1514, 2. jan. 1845: »Med Cervantes kan man desværre antage, at Enhver er Herre i sin Kakkelovnskrog saa godt som nogen Monark paa sin Trone«, s. 46.

I trykt udgave: Bind 7 side 240 linje 25

◀ **idetmindste begaaet fire Forbrydelser** : Ingen af de her nævnte forhold var i juridisk forstand kriminelle.

I trykt udgave: Bind 7 side 241 linje 5

◀ **efter Skriftens Ord (...) ifølge Skriftens Lære** : jf. Matt 19,9, hvor Jesus formaner: »Men jeg siger Eder, at hvo som skiller sig fra sin Hustru, uden for Hoers Skyld, og tager en Anden tilægte, han bedriver Hoer; og hvo som tager en Fraskilt tilægte, han bedriver Hoer«. Muligvis sigtes endvidere til Matt 5,32, hvor det i Jesu bjergprædiken hedder: »Men jeg siger Eder, at hvo som skiller sig fra sin Hustru, uden for Hoers Sag, gjør, at hun bedriver Hoer, og hvo som tager en Adskilt til ægte, bedriver Hoer.«

I trykt udgave: Bind 7 side 241 linje 11

◀ **og senere**: også.

I trykt udgave: Bind 7 side 241 linje 14

◀ **af Frater Taciturnus** : nemlig i »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'« i *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 173-368.

I trykt udgave: Bind 7 side 241 linje 15

◀ **anden Protokol i Criminel-Kamret** : dvs. den protokol, der blev ført i 2. kriminalkammer under Hof- og Stadsretten, som var den første instans i det alm. retssystem. Retten havde oprindeligt kun et kriminalkammer, men fik i 1842 et »andet Criminelkammer«, jf. plakat af 5. jan. 1842. Ved begge kamre havde en assessor forsædet og førte selv protokollen under afhøring af mistænkte, vidner og andre i kriminelle sager. Kriminalkammerene blev sløjfet 1. juli 1845 og deres funktioner henlagt til en nyoprettet Kriminal- og Politiret, jf. forordning af 28. feb. 1845.

I trykt udgave: Bind 7 side 241 linje 18

◀ **teleologisk Suspension** : ophævelse under hensyntagen til formålet.

I trykt udgave: Bind 7 side 242 linje 1

◀ **halvtimes** : dvs. ubetydelig, intetsigende.

I trykt udgave: Bind 7 side 242 linje 8

◀ **cfr. Gjentagelsen** : jf. *Gjentagelsen*, SKS 4, 76-78.

I trykt udgave: Bind 7 side 242 linje 10

◀ **den Forsøgte** : den (hårdt) prøvede.

I trykt udgave: Bind 7 side 242 linje 13

◀ **sat** : i logisk betydning af at hævde noget, ponere (sætte) noget.

I trykt udgave: Bind 7 side 242 linje 19

◀ **naar Gud frister ... Abraham i Genesis** : jf. 1 Mos 22,1: »Og det skede derefter, at Gud fristede Abraham, og sagde til ham: Abraham, og han sagde: see, her er jeg« (GT-1740). Se fx *Frygt og Bæven*, SKS 4, 152f.

I trykt udgave: Bind 7 side 242 linje 29

◀ **som Skriften siger at være fri fra Guds Lov** : hentyder til Rom 6,20, hvor Paulus skriver: »Thi da I vare Syndens Tienere, vare I frie fra Retfærdigheden« (NT-1819). Sml. Rom 7.

I trykt udgave: Bind 7 side 243 linje 8

◀ **transitorisk Moment** : (kortvarigt, forbigående) gennemgangsmoment.

I trykt udgave: Bind 7 side 243 linje 15

◀ **Vel havde Ethikeren i ... Continuitet med Slægten** : jf. *Enten – Eller*, SKS 3, 207.

I trykt udgave: Bind 7 side 243 linje 20

◀ **Den opbyggelige Betragtning ... »at vi mod Gud altid have Uret«** : »Det Opbyggelige, der ligger i den Tanke, at mod Gud have vi altid Uret« i *Enten – Eller*, SKS 3, 320-332.

I trykt udgave: Bind 7 side 243 linje 26

◀ **I »Frygt og Bæven« var Synden ... Abrahams etiske Suspension** : jf. *Frygt og Bæven*, SKS 4, 155 og 188, herunder noten.

I trykt udgave: Bind 7 side 243 linje 36

◀ **»om Begrebet Angest« ... om Arvesynden** : Skriftet hedder: *Begrebet Angest. En simpel psykologisk-paapegende Overveelse i Retning af det dogmatiske Problem om Arvesynden*. Det udkom under pseudonymet Vigilius Haufniensis 17. juni 1844.

I trykt udgave: Bind 7 side 244 linje 3

◀ **Allehaande** : alle slags, alle mulige.

I trykt udgave: Bind 7 side 244 linje 9

◀ **item** : lat. ligeledes, endvidere.

I trykt udgave: Bind 7 side 244 linje 10

◀ **Jammerdal** : af ty. 'Jammerthal'; udtrykket stammer fra Sl 84,7 i Luthers (33,35) ty. bibeloversættelse, jf. ktl. 3.

I trykt udgave: Bind 7 side 244 linje 10

◀ **et Qvodlibet** : 115,15.

I trykt udgave: Bind 7 side 244 linje 11

◀ **ligegyldig mod** : indifferent over for.

I trykt udgave: Bind 7 side 244 linje 16

◀ **Spaadommen om Forholdet ... den Større tjene skal den Mindre** : hentyder til 1 Mos 25,23, hvor Isaks gravide hustru, Rebekka, mærker børnene slås inde i sig og derfor spørger Gud til råds: »Og HERREN sagde til hende: tvende Folk ere i dit Liv, og to hande Folk skal skille sig af dine Indvolde; og det eene Folk skal være stærkere end det andet Folk, og det større skal tiene det mindre« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 7 side 245 linje 1

◀ **at det fremfor noget ... Docenternes Øine** : Dette har ikke kunnet dokumenteres. *Begrebet Angest* blev ikke anmeldt i samtiden, men der kunne – hvis udtalelsen ikke er ironisk ment – sigtes til en mundtlig anerkendelse el. en positiv omtale i en bog el. afhandling, jf. fx C.F. Christens' omtale (9,5).

I trykt udgave: Bind 7 side 245 linje 12

◀ **samtidigen udkom en lystig lille Bog af Nicolaus Notabene** : *Forord. Morskabslæsning for enkelte Stænder efter Tid og Leilighed* udkom 17. juni 1844 under pseudonymet Nicolaus Notabene – samme dag som *Begrebet Angest* (244,3).

I trykt udgave: Bind 7 side 245 linje 15

◀ **De pseudonyme Bøger henføres i Almindelighed til eet Firma** : således fx i næsten samtlige anmeldelser af SKs pseudonyme værker. Rygterne fortalte tidligt, at det var SK, der var forfatteren. En anmeldelse i *Berlingske Tidende* nr. 108, 6. maj 1845, gik et skridt videre: »Man skulde troe, at Mag. Kierkegaard var i Besiddelse af en saadan Ønskeqvist, hvorved han i et Nu fremtryllede sine Skrifter, en saadan næsten til det Utrolige grændsende Productivitet har han de senere Aar udfoldet ved sin Skribentvirksomhed, dersom man tør troe Rygtet, der vel ikke tager Feil i at erklære ham som Farfatter til 'Enten-Eller' og den Række Skrifter, der aabenbart deriver sig fra samme Haand.« Denne 'afsløring' blev spøgefuldt kommenteret i *Corsaren* nr. 242, 9. maj 1845. Dog kunne man allerede i Th. H. Erslews

Almindeligt Forfatter-Lexicon bd. 2, 1847, s. 25 (6. hæfte med SK-artiklen udkom i 1844) læse, at SK »antages at være Forfatteren« til »*Enten – Eller, Gjentagelsen og Frygt og Bæven*. Jf. ktl. 954-969; if. boghandlerregning fra Philipson dateret 5. juni 1844 købte SK hefte 1-6.

I trykt udgave: Bind 7 side 245 linje 16

◀ **Og saa kom endeligen mine Smuler** : *Philosophiske Smuler* udkom 13. juni, altså før *Begrebet Angest* og *Forord*.

I trykt udgave: Bind 7 side 245 linje 20

◀ **Mag. Kierkegaards opbyggelige Taler havde stadig fulgt med** : SK udgav 1843-44 i alt seks skrifter med opbyggelige taler, jf. *SKS* 5, 9-381.

I trykt udgave: Bind 7 side 245 linje 22

◀ **de fire sidste** : De udkom 31. aug. 1844, jf. *SKS* 5, 285-381.

I trykt udgave: Bind 7 side 245 linje 24

◀ **og** var det mig: også, ligeså.

I trykt udgave: Bind 7 side 245 linje 24

◀ **Smulernes Problem ... en evig Salighed**◀) : jf. *Philosophiske Smuler*, *SKS* 4, 213.

I trykt udgave: Bind 7 side 245 linje 32

◀ **de opbyggelige Taler ... kalde dem Prædikener** : 233,15.

I trykt udgave: Bind 7 side 246 linje 3

◀ **übergreifend** : ty. overgribende, altomfattende; udtrykket er typisk hegeliensk jargon (118,27).

I trykt udgave: Bind 7 side 246 linje 16

◀ **det Mere eller Mindre** : sml. § 16 i A.P. Adlers *Populaire Foredrag over Hegels objective Logik* (24,6), hvor det hedder: »Alle Forskjelle, som vi forefinde i Verden, blive (...) kun quantitative Forskjelle; Forskjellen mellem Mennesker og Mennesker, mellem Dyder og Laster bliver kun et Meer og Mindre af samme ligegyldige Substans«, s. 49f.

I trykt udgave: Bind 7 side 246 linje 16

◀ **blæse hele Verden et Stykke** : talemåde; bryde sig pokker om verden.

I trykt udgave: Bind 7 side 246 linje 21

◀ **skuffende** : illuderende, svigefuldt.

I trykt udgave: Bind 7 side 247 linje 4

◀ **Bordet fanger** : fast udtryk, som stammer fra kortspil, og som betegner, at et udspillet kort, der ligger på bordet, ikke kan byttes til et andet; i overført betydning om hvad der ikke kan gøres om.

I trykt udgave: Bind 7 side 247 linje 6

◀ **Erindringens og Immanentsens Bro ... i Øieblikket** : 94,10. Jf. *Stadier paa Livets Vei*, *SKS* 6, 437.

I trykt udgave: Bind 7 side 247 linje 7

◀ **bona fide** : lat. i god tro.

I trykt udgave: Bind 7 side 247 linje 12

◀ **Om Humoren og Speculationen (...) erklære sig for Christendom** : Der sigtes til den spekulative, især hegelienske filosofi, i hvilken 'humoren' ofte spiller en central rolle som den højeste, kristelige livsanskuelse. I Danmark blev denne anskuelse først og fremmest udviklet af H.L. Martensen, der i anmeldelsen af J.L. Heibergs *Nye Digte* (42,9) lader det komiskes forrang over det tragiske gælde på det religiøse område, således at katolicismens tragiske perspektiv overvindes af protestantismens komiske: »Det Humoristiske, der udelukkende tilhører Christendommen, indeholder hele Ironien, den poetiske Retfærdighed

over den faldne Verden, men tillige Kjærlighedens og Forsoningens Fylde. Den indeholder den hele Verdens-Smerte overvunden i et Rigdoms Dyb af Glæde. Netop fordi den humoristiske Anskuelse betragter den hele Verden ikke blot gennem et moralsk, men et metaphysisk Medium, seer den alle Modsætninger som dialectiske; det samme Syndighedens Princip, som er i de Onde, seer den ogsaa i dem, der kaldes Gode og Fromme, det samme Endelighedens Præg i det, som kaldes Ubetydeligt, seer den ogsaa i det, som kaldes Stort og Høit; det er Forfængelighed Altsammen og det af den Grund, at det Altsammen dog kun hører til denne skrøbelige Verden. Men den elsker denne Verden tiltrods for dens Skrøbelighed, dens Ondskab og Slethed, og ligesom den lader hele Endeligheden uden Undtagelse gaae til Grunde og ophæver Forskjellen paa Stort og Smaat, saaledes redder den ogsaa og restituerer den hele Endelighed, det Mindste med det Største. I en *divina commedia* der havde det humoristiske Princip i sig vilde Gud ikke blot forestilles som den retfærdige Verdensdommer, men som den absolute Aand, der ikke blot anskuer Menneskene gennem etniske, men lige saa meget gennem metaphysiske, ikke blot gennem tragiske, men lige saa meget gennem comiske Categorier, og som tilsidst tager dem alle til Naade, fordi de ikke blot ere syndige men endelige, ikke blot onde men slette, ikke blot fordømmelige, men latterlige, ikke blot ere faldne, men tilhøre en falden Verden«, *Fædrelandet* nr. 398, sp. 3212. Martensens opfattelse af humoren findes ogsaa udfoldet i hans *Grundrids til Moralphilosophiens System* (56,33), § 56, hvor det bl.a. hedder: »Det Humoristiske er den inderste Baggrund i al christelig Verdensbetragtning«, s. 60, og videre: »Det Humoristiske er som umiddelbar practisk Livsanskuelse det Samme, hvad Speculationen er som begribende Theorie«, s. 62.

I trykt udgave: Bind 7 side 247 linje 23

◀ **commensurabel for** : sammenlignelig, ligeartet el. forenelig med.

I trykt udgave: Bind 7 side 247 linje 28

◀ **Saaledes var Socrates's Genius, som bekjendt, kun fraraadende** : Hvordan Sokrates' dæmon mere var frarådende (advarende) end tilskyndende (befalende) har SK med udgangspunkt i Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale* (31d) redegjort for i sin magisterafhandling (80,6).

I trykt udgave: Bind 7 side 247 linje 28

◀ **overflyver** : egl. om fugl, flyver hen over, hæver sig op over.

I trykt udgave: Bind 7 side 247 linje 31

◀ **Disjunktionen** : 93,26. Her: adskillelsen, modsætningen.

I trykt udgave: Bind 7 side 247 linje 31

◀ **Sluddermads** : snakkesalig person, vrøvlehoved.

I trykt udgave: Bind 7 side 248 linje 6

◀ **Forfatteren gjentager ordret ... »til Opbyggelse«** : jf. SKS 5, 13, 63, 113, 183, 231 og 289.

I trykt udgave: Bind 7 side 248 linje 6

◀ **»ikke Prædikener«** : citat fra forordene til de opbyggelige taler, jf. SKS 5, 13, 63, 113, 183, 231 og 289.

I trykt udgave: Bind 7 side 248 linje 9

◀ **en Præst er væsentligen hvad han er ved Ordinationen** : Det var et omdebatteret spørgsmål, hvorvidt den, der ordineres, dvs. indvies til præst, tilføres en særlig nådegave og indfældes i den ubrudte række af indehavere af det embede, som nedstammer direkte fra apostlene. Således forstås præstevielsen i den katolske kirke, hvor ordination er et sakramente; dette er ikke tilfældet i de protestantiske kirker. Om ordination i de protestantiske kirker skriver H.N. Clausen i *Catholicismens og Protestantismens Kirkeforfatning, Lære og Ritus*, Kbh. 1825, s. 216: »Ordinationen er optaget efter Apostlenes Exempel, men alene som symbolsk Handling, som høitidelig Erklæring af det geistlige Embedes Betydning og Vigtighed, ikke som nogen magiskvirkende Ritus.« Om ordination i den katolske kirke skriver Clausen: »Ordinationen forlehner den hellig Aand, som bevirker Helliggjørelse og Duelighed til at forvalte det hellige Embede, og Magt til at udføre Forvandlingen i Nadverens Sacrament«, s. 436.

I trykt udgave: Bind 7 side 248 linje 10

◀ **character indelebilis** : egl. 'character', lat. uudsletteligt præg, uudslettelig ejendommelighed; if. den romersk-katolske dogmatik det umistelige særpræg, der som et åndeligt og uforgængeligt tegn påtrykkes sjælen hos den, der modtager dåb, konfirmation og præstevielse. I det sidste tilfælde modtog præsten den hellige ånd, som således var blevet givet videre siden apostlene; en lære, som er i modstrid med den lutherske opfattelse, efter hvilken en præst kun er præst, så længe han er i embede.

I trykt udgave: Bind 7 side 248 linje 16

◀ **Firmaet Kts ... at være Prædikener** : J.P. Mynster (277,29) afslutter sin omtale af SKs *Fire opbyggelige Taler* fra 1843 (233,15) med ordene: »Det er ikke for at indskrænke min Tak for denne Prædiken, men fordi det hører til Sagen, at jeg spørger: gjøre de tre paafølgende Taler samme Virkning? Men hvis ikke, skulde det da ikke tildeels være, fordi det 'philosophiske Bad' kommer for meget tilsyne?«, s. 113. Mynsters artikel var en reaktion på H.P. Kofoed-Hansens anmeldelse (under mærket: 'K-H') af *Enten - Eller*, hvori det bemærkes, at kirken ikke længere er for de dannede og derfor trænger til et 'filosofisk bad', jf. *For Literatur og Kritik* (83,2) bd. 1, Odense 1843, s. 377-405; s. 384f. Mynsters artikel blev straks efter angrebet af Fr. Beck (249,22) i den anonyme artikel (underskrevet 'En Præst') »Plump Usandhed« i *Kjøbenhavnsposten* nr. 4, 4. jan. 1844, og af Kofoed-Hansens anonyme »Replik til Kts« i *Fædrelandet* nr. 1479, 19. jan. 1844. Hele debatten blev i en redaktionsartikel i *Kjøbenhavnsposten* nr. 20, 23. jan. 1844, døbt: »den Ktske Strid«.

I trykt udgave: Bind 7 side 248 linje 21

◀ **Har slet Ingen gidet anmelde den** : *Begrebet Angest* blev ikke anmeldt. I slutningen af en anmeldelse (under mærker: '-v.') af *Frygt og Bæven* og *Gjentagelsen* i *For Kritik og Literatur* bd. 2, Odense 1844, s. 373-391; s. 390 hedder det: »Da disse Problemer afhandles i tvende andre Skrifter 'Philosophiske Smuler' og 'Begrebet Angest' ville vi først ved en anden Leilighed prøve, hvorvidt disse indeholde en tilfredsstillende Besvarelse.« Dette løfte blev dog aldrig indfriet.

I trykt udgave: Bind 7 side 249 linje 17

◀ **Allgemeines Repertorium ... kirchliche Statistik** : Der sigtes til en anonym anmeldelse i *Neues Repertorium für die theologische Literatur und kirchliche Statistik*, udg. af H.Th. Bruns, bd. 2, hæfte 1, Berlin 1845, s. 44-48. Teologen [Andreas] Frederik Beck (1816-61) vedkender sig anmeldelsen i skriftet *Theologiske Tilstande i Danmark i Aarene 1842-46*, Kbh. 1847, hvor det hedder: »Nu har jeg imidlertid kun skrevet tvende anonyme Artikler (...) om Skrifter udkomne her i Danmark, hvilke imidlertid ere saa ubetydelige, at de neppe kunne være blevne bemærkede af Facultetet. Det ene er en blot refererende Anmeldelse af Kierkegaards 'philosophiske Smuler' (Neues Repertorium af Bruns, 1845) ...«, s. 28.

I trykt udgave: Bind 7 side 249 linje 22

◀ **Recensenten** : kritikeren, anmelderen.

I trykt udgave: Bind 7 side 249 linje 23

◀ **indkalde med Udmærkelse** : hentyder til den praksis, at når en student fik bedste karakter ('udmærkelse') ved en universitetsseksamen, så blev denne 'indkaldt' af universitetets rektor til offentlig ros.

I trykt udgave: Bind 7 side 249 linje 26

◀ **første Punktum** : dvs. første sætning

I trykt udgave: Bind 7 side 249 linje 28

◀ **diese Schrift eines ... Besprechung nicht unwerth** : ty. »dette skrift af en af Danmarks mest produktive forfattere er på grund af ejendommeligheden i dets fremgangsmåde ikke uværdigt for en kort anmeldelse«. Citat fra s. 44.

I trykt udgave: Bind 7 side 249 linje 28

◀ **Ref.** : referenten.

I trykt udgave: Bind 7 side 249 linje 31

◀ **angiver Skriftets Indhold ... positive-christelige Forudsætninger** : jf. s. 44f., hvor det hedder: »Sie versucht eine Entwicklung der positiv-christlichen Voraussetzungen zu geben unter der Gestalt von allgemeinen Problemen, d.h. ohne Beziehung auf ihre geschichtliche Erscheinung, die dem Verf. doch immer vor Augen schwebt. In einem möglicherweise nachfolgenden Abschnitte wird der Verf. die Sache bei ihrem wahren Namen nennen und dem Problem sein geschichtliches Kostüm anziehen (S. 162). Diese Voraussetzungen sind mit einer Klarheit dargestellt, mit einer Schärfe und Feinheit bestimmt, worin unsere Zeit, die alles nivellirt, neutralisirt und vermittelt, sie kaum wiedererkennen wird.«

I trykt udgave: Bind 7 side 249 linje 31

◀ **daß unsere Zeit ... sie kaum wiedererkennen wird** : ty. »at vores tid, som nivellerer, neutraliserer og formidler alt, næppe vil kunne genkende dem«.

I trykt udgave: Bind 7 side 249 linje 33

◀ **faldet mig paa** : faldet mig ind (som noget påfaldende).

I trykt udgave: Bind 7 side 250 linje 3

◀ **at gaa videre** : 56,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 250 linje 24

◀ **was ganz Außerordentliches und zwar Neues** : ty. »noget helt usædvanligt, noget nyt noget nemlig«.

I trykt udgave: Bind 7 side 250 linje 27

◀ **dissentierende** : afvigende fra den almindelig anskuelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 251 linje 10

◀ **den Kunst at kunne fratage eller franarre** : I *Om Begrebet Ironi* havde SK fremhævet dette træk hos Sokrates (40,24), jf. fx *SKS 1, 203f.* noten.

I trykt udgave: Bind 7 side 251 linje 11

◀ **assimeleret** : dvs. assimileret, tilegnet sig, indoptaget i sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 251 linje 25

◀ **Socrates, der ellers ... at spørge og svare** : Dette forhold har SK uddybet i *Om Begrebet Ironi*, jf. afsnittet »Indledende Betragtninger«, *SKS 1, 90-102.*

I trykt udgave: Bind 7 side 252 linje 3

◀ **Dette gjør han f. Ex. i Gorgias** : I Platons dialog *Gorgias* debatterer Sokrates med titelpersonen, som han opfordrer til at svare kortfattet, da samtalen ikke passer sig for lange, retoriske foredrag. Da Sokrates undervejs i samtalen selv kommer ud i en længere udredning (465d f.), afslutter han denne med ordene: »Ja, nu kunde det jo se ud som en underlig Opførsel, at jeg, der ikke gav dig Lov at brede dig i dine Svar, selv nu har holdt et længere Foredrag. Jeg tror dog, at det bør holdes mig til gode; for da jeg talte kort, forstod du det ikke, og du kunde heller ikke stille noget op med det Svar, jeg gav dig, men behøvede Forklaring. Hvis det altsaa skulde ske, at jeg ikke kan stille noget op med, hvad du svarer, kan du ogsaa brede dig noget mere, men kan jeg det, saa lad mig det; det er da kun rimeligt«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 2, s. 139f.

I trykt udgave: Bind 7 side 252 linje 7

◀ **»Wir enthalten uns jeder Gegenbemerkung ... Ironie suchen will«** : ty. »Vi afholder os fra enhver indvending, fordi det, som sagt, kun var os magtpåliggende at bringe forfatterens ejendommelige fremgangsmåde til anskuelse. I øvrigt overlader vi det til enhver eget skøn, om han i denne apologetiske dialektik vil søge efter alvor eller ironi«. Citat - de sidste fire linjer af anmeldelsen - fra s. 48, hvor det dog hedder: »Im Uebrigen«.

I trykt udgave: Bind 7 side 252 linje 26

◀ **forskyldt** : gjort sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 7 side 253 linje 2

◀ **pure pære** : helt og holdent, ren og skær.

I trykt udgave: Bind 7 side 253 linje 19

◀ **det disjunktive aut** : dvs. den logiske (syllogistiske) form: enten - eller (lat. aut - aut).

I trykt udgave: Bind 7 side 253 linje 33

◀ **de mediere Alt** : 39,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 253 linje 34

◀ **ligesom Potemkin fortryllede Catharinas Blik** : Den russiske fyrst Gregori Aleksandrovich Potemkin (1739-91) havde af kejserinde Katharina II (1719-96) fået til opgave at opbygge de nyerebrede, sydrussiske regioner, og han modtog til dette formål store økonomiske midler, som han overvejende brugte til sine

private formål. Da kejserinden i 1787 foretog en rejse i området, sørgede han omhyggeligt for, at hun kun fik indtryk af rigdom og vækst. Han fik konger og kejsere til at dukke op på ruten, lod store folkemasser hente til området, samlede store mængder kvæg, som blev drevet rundt til de steder, kejserinden besøgte. Som et ekstra raffinement opstillede han i baggrunden store kulisser, hvorpå der var malet blomstrende landsbyer, hvilket altsammen imponerede den besøgende. Jf. *K.F. Beckers Verdenshistorie* (136,1) bd. 10, 1826, s. 420-423.

I trykt udgave: Bind 7 side 254 linje 2

◀ **at Guden korsfæstes ... op af Gravene** : passagen hentyder til Matt 27,51-53, hvor Jesus udånder på korset: »Og se, forhænget i templet flængedes i to dele, fra øverst til nederst. Og jorden skælvede, og klipperne revnede, og gravene sprang op, og mange af de hensovede helliges legemer stod op, og de gik ud af deres grave og kom efter hans opstandelse ind i den hellige by og viste sig for mange.«

I trykt udgave: Bind 7 side 254 linje 18

◀ **systematiske Indledninger, og verdenshistoriske Oversigter** : hentydning til hegelianerne, muligvis også til grundtvigianerne (25,23).

I trykt udgave: Bind 7 side 254 linje 27

◀ **det Spørgsmaal, der anstod ... kunne blive salige** : hentyder til den teologiske debat, der har været ført siden oldkirkens kirkefædre, ikke mindst med udgangspunkt i Augustins benægtelse af, at hedninger kunne blive salige. Jf. K.A. Hase *Hutterus redivivus* (58,21), s. 228f. Sml. journaloptegnelsen AA:28, SKS 17, 46.

I trykt udgave: Bind 7 side 254 linje 35

◀ **Christus er bleven Ja og Nei ... (2 Cor. 1, 19)** : jf. 2 Kor 1,18-20, hvor Paulus skriver, at han vil komme tilbage til menigheden i Korinth: »Så sandt Gud er trofast, er vor tale til jer ikke både ja og nej! For Guds søn, Jesus Kristus, som vi – jeg og Silvanus og Timotheus – har prædikeret hos jer, var ikke både ja og nej, men i ham er der kun sagt ja; for alle Guds løfter har fået deres ja i ham.«

I trykt udgave: Bind 7 side 255 linje 2

◀ **Høitstaaende Docenter have ... de pseudonyme bøger** : hentyder formentlig til J.L. Heibergs anmeldelse af *Enten – Eller* (20,1).

I trykt udgave: Bind 7 side 255 linje 14

◀ **item** : lat. ligeledes.

I trykt udgave: Bind 7 side 255 linje 15

◀ **om min lille Piece, fordi den ikke var docerende** : jf. den anførte anmeldelse af Fr. Beck (249,22).

I trykt udgave: Bind 7 side 255 linje 15

◀ **næstendeels** : næsten.

I trykt udgave: Bind 7 side 255 linje 22

◀ **Domestikker** : tjenestefolk.

I trykt udgave: Bind 7 side 255 linje 30

◀ **Tidens Fordringer** : 10,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 255 linje 33

◀ **vis comica** : lat. komisk kraft, evne til at fremkalde det komiske; også: sans for det komiske.

I trykt udgave: Bind 7 side 256 linje 3

◀ **endog Hegel er ... blottet for Sands for det Komiske** : hentyder formentlig til hegelianeren H.G. Hotho, der i *Vorstudien für Leben und Kunst*, Stuttgart og Tübingen 1835, ktl. 580, skriver om Hegel (39,29): »In Spaß und Heiterkeit fand er sich gleichfalls behaglich, doch die letzte Tiefe des Humors blieb ihm theilweise verschlossen, und die neueste Form der Ironie widerstrebte dermaßen seiner eigenen Richtung, daß es ihm fast an dem Organ gebrach, auch das Aechte in ihr anzuerkennen oder gar zu genießen«, s. 394. Citatet anføres i *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 335. Se også Karl Rosenkranz *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's*

Leben, Berlin 1844, s. 356, hvor Hegels naivitet og mangel på ironi fremhæves.

I trykt udgave: Bind 7 side 256 linje 10

◀ **en holbergsk Bogholder** : Ludvig Holberg (1684-1754), da.-no. forf. og videnskabsmand, der især er kendt for sine mange komedier. Der sigtes her til Peder Erichsen i *Den Stundesløse* (37,33).

I trykt udgave: Bind 7 side 256 linje 13

◀ **snakker i Taaget** : dvs. taler i tågen; fast talemåde: taler hen i vejret, vrøvler.

I trykt udgave: Bind 7 side 256 linje 19

◀ **Pekin (...) Kanton** : de to kinesiske byer (egl. Peking, i dag Beijing) hørte til dem, der i samtiden var åbne for den europæiske handel.

I trykt udgave: Bind 7 side 256 linje 22

◀ **En saadan Reisende forandrer nemlig Sted, ikke sig selv** : allusion til Horats' *Breve* 1. bog, 11. brev, 27: »caelum, non animus, mutant, qui trans mare currunt«, jf. *Q. Horatii Flacci opera*, stereotyp udg., Leipzig 1828, ktl. 1248, s. 241. I *Q. Horatius Flaccus' samtlige Værker*, udg. og overs. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1792-93; bd. 2, s. 331, oversættes udtrykket: »[Thi dersom Fornuft og Klogskab, ikke et Sted hvorfra Øiet behersker det vide Hav, hæver Bekymringer,] saa skifte hine som streife over Havet, Himmelegn, ikke Sindelag.«

I trykt udgave: Bind 7 side 256 linje 22

◀ **Forsøg à la Münchhausen** : 56,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 256 linje 27

◀ **Agent** : politibetjent. Der kan også hentydes til de hemmelige, civile politiagenter, hvis funktion og eksistens var til debat i tiden, jf. artiklen »Politi-Spioner« i *Politievennen*, nr. 1429, 19. maj 1843, s. 314f., hvor der tales for at afskaffe disse hemmelige spioner – hvis de da findes – på den måde, at folk selv angiver, hvad de ser, til politiet.

I trykt udgave: Bind 7 side 256 linje 30

◀ **lægges paa Skaaret** : om korn o.l., der mejes: falder i parallelle rader på stubben.

I trykt udgave: Bind 7 side 256 linje 36

◀ **glædeløs Høstkarl** : allusion til den traditionelle fremstilling af døden med en le, hvormed den mejer sin høst.

I trykt udgave: Bind 7 side 257 linje 3

◀ **ufrugtbar Vinds**: hentydning til Es 26,18: »Vi havde veer ligesom gravide, men vi fødte vind«.

I trykt udgave: Bind 7 side 257 linje 8

◀ **privatissime** : ganske privat. Udtrykket benyttes specielt om forelæsninger el. øvelser på universitetet, der er beregnet på en snæver kreds, som professoren har udvalgt.

I trykt udgave: Bind 7 side 257 linje 15

◀ **dem, der vilde gjøre det Comiske ... Dumhedens og Stivhedens** : Der sigtes til J.L. Heibergs komiske fremstilling af spidsborgerligheden i »En Sjæl efter Døden. En apokalyptisk Comedie« (159,4) og især til H.L. Martensens anmeldelse deraf, hvori den komiske anskuelse tillægges teologisk betydning (247,23). Martensen ser »En Sjæl efter Døden« som et betydeligt bidrag til »Trivialitetens Metaphysik« (*Fædrelandet* nr. 398, sp. 3208), der bygger på den indsigt, at »det Comiske bør spille en Hovedrolle i den protestantiske Apocalypse«, dvs. i forestillingen om Himmel og Helvede (sp. 3212). Som katolsk digter ser Dante i sin guddommelige komedie individerne i Helvede nærmest »gennem religiøse og moralske, men ikke gennem metaphysiske Categorier« (sp. 3209); under den synsvinkel derimod, som svarer til protestantismens »rene metaphysiske Frihed« (sp. 3210), er det »ikke nærmest det Irreligiøse og U moralske, der bliver det Fordømmelige, men det Trivielle, det Aandløse« (sp. 3210). Derfor ser »den protestantiske Digter« individerne i Helvede »som comiske Figurer« (sp. 3209). På tilsvarende måde mangler Dantes opfattelse af den evige salighed sand kristelig humor; for »Salighedens indre Uendelighed beholder altid noget Abstract, naar den ikke indeholder *Endeligheden* i alle dens Momenter. Mennesket kan ikke være fuldkommen salig i

sit Paradis, naar han ikke kan tage hele sin Verden med sig i al dens Endelighed. Men igjennem det Humoristiske bliver det muligt, at det Ringe, det Ubetydelige, det som i og for sig er Trivielt kan komme ind i Himlen« (sp. 3210). Det gælder derfor, at »det Comiske er en Categorie, som ogsaa i Himlen vil have sin Gyldighed« (sp. 3210).

I trykt udgave: Bind 7 side 257 linje 17

◀ **hvorfor de Pseudonyme ... frabedt sig Anmeldelser** : således fx *Gjentagelsen*, SKS 4, 92f., *Frygt og Bæven*, SKS 4, 103f., *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 216, *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 179.

I trykt udgave: Bind 7 side 257 linje 33

◀ **et Ord af Zeno ... tør rose sig selv.**◀ : sigter til en passage i Plutarks (40,13) afhandling »Wie lobt man sich selbst, ohne anstößig zu werden?« i *Moralische Schriften* (133,31) bd. 13, 1838, s. 1690, hvor det hedder: »So sagte auch Zeno von der Menge der Schüler Theophrast's: 'Sein Chor ist größer, der meinige aber harmonischer.'◀ – **Zeno**: Zenon fra Kition på Kypern (335-265 f.Kr.), gr. filosof, grundlægger af stoicismen. – **Theophrast**: Theophrast (o. 370 – o. 285 f.Kr.), gr. filosof og videnskabsmand, som efter Aristoteles' død (10,19) blev leder af den peripatetiske skole. – **Chorus**: 231,27.

I trykt udgave: Bind 7 side 258 linje 4

◀ **immer** : altid, alligevel.

I trykt udgave: Bind 7 side 258 linje 20

◀ **»at iføre Problemet historisk Costume«** : 19,2.

I trykt udgave: Bind 7 side 258 linje 23

◀ **Stadier paa Livets Vei** : *Stadier paa Livets Vei. Studier af Forskjellige. Sammenbragte, befordrede til Trykken og udgivne af Hilarius Bogbinder*, udkom 30. april 1845, jf. SKS 6.

I trykt udgave: Bind 7 side 258 linje 24

◀ **p. 309, 376** : SKS 6, 369, 446f.

I trykt udgave: Bind 7 side 258 linje 25

◀ **»Forførerens Dagbog« ... især til Sensationen** : *Enten – Eller* med »Forførerens Dagbog« som afslutning på 1. del udkom i et oplag på 525 stk. og var allerede udsolgt i 1845, jf. tekstredegørelsen, SKS K2-3, 61. Det er det mest anmeldte af de pseudonyme skrifter, og især »Forførerens Dagbog« blev genstand for enten begejstring el. moralsk forargelse. I 1843 blev *Enten – Eller* således anmeldt anonymt i *Fædrelandet* nr. 1155 (20. feb.); anonymt i *Dagen* nr. 52 (22. feb.); anonymt (formentlig af C. Rosenhoff) i en længere note til »Episode af 'Forførerens Dagbog'« i *Den Frisindede* nr. 23 (23. feb., ktl. U 34); af J.L. Heiberg i »Litterær Vintersæd« i *Intelligens-blade* (20,1); af M.A. Goldschmidt i *Corsaren* nr. 129 (10. marts), sp. 1-3; af en anonym (formentlig redaktionssekretær J.P. Grüne) i »Fragmenter af en Brevvexling« i *Forposten* nr. 11-15 (12. marts til 9. april); af J.F. Hagen i *Fædrelandet* nr. 1227f., nr. 1234 og nr. 1241 (7. til 21. maj, ktl. U 39); og af H.P. Kofoed-Hansen under mærket »K.-H.« i *For Literatur og Kritik* (248,21).

I trykt udgave: Bind 7 side 258 linje 27

◀ **i de første Afdelinger ... Navne ere brugte** : nemlig Victor Eremita og Johannes Forføreren, som begge optræder i »In vino veritas«, og assessor Wilhelm (el. Vilhelm), som er forfatter til »Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser«.

I trykt udgave: Bind 7 side 258 linje 29

◀ **forsøge** : prøve (hårdt), også: friste.

I trykt udgave: Bind 7 side 259 linje 3

◀ **Man fortæller om ... gjør mig det efter** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 259 linje 4

◀ **Bestikkende** : besnærende, forlokkende.

I trykt udgave: Bind 7 side 259 linje 17

◀ **Plebs** : lat. folket; pøbelen, den store hob.

I trykt udgave: Bind 7 side 259 linje 21

◀ **Cfr. p. 16** : SKS 6, 33; den indskudte parentes i citatet skyldes SK.

I trykt udgave: Bind 7 side 259 linje 25

◀ **p. 86** : SKS 6, 112.

I trykt udgave: Bind 7 side 259 linje 30

◀ **hvorfor Sokrates satte sin Ære ... sige det Samme og om det Samme** : I Platons dialog *Gorgias* (490e) indvender Kallikles, at Sokrates altid siger det samme, hvortil Sokrates svarer: »Ja, Kallikles, det gør jeg. Og mere end det, jeg siger det samme om de samme Ting«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 2, s. 172. En tilsvarende udtalelse af Sokrates findes i Xenofons (137,33) *Erindringer*, 4, 4, 6, som SK citerer i *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 88 note 2.

I trykt udgave: Bind 7 side 260 linje 3

◀ **kiger** : kigger.

I trykt udgave: Bind 7 side 260 linje 6

◀ **Victor Eremita, Constantin Constantius** : dvs. udgiveren af *Enten - Eller* og forfatteren til *Gjentagelsen*; de optræder begge i »In vino veritas«.

I trykt udgave: Bind 7 side 260 linje 7

◀ **Oehenschläger (...) sin Valborg** : Adam Oehenschläger (1779-1850), digter, fra 1810 prof. i æstetik ved Københavns Universitet, udgav i 1810 sit sørgespil *Axel og Valborg*, trykt i *Oehenschlägers Tragødier* bd. 1-10, Kbh. 1841-49, ktl. 1601-1605; bd. 5, 1842, s. 3-111.

I trykt udgave: Bind 7 side 260 linje 19

◀ **Signe** : dvs. Adam Oehenschlägers tragedie *Hagbarth og Signe* fra 1815, trykt i *Oehenschlägers Tragødier* (260,19) bd. 2, 1842, s. 3-104.

I trykt udgave: Bind 7 side 260 linje 21

◀ **Shakespeare er hans Falstaff ... ikke mange Scener** : Shakespeares (99,26) komiske figur, Falstaff, optræder i de to historiske skuespil *Henrik den Fjerde. Første del* og *Henrik den Fjerde. Anden del*, samt i lystspillet *De lystige koner i Windsor*.

I trykt udgave: Bind 7 side 260 linje 27

◀ **Solche Werke sind ... Apostel heraus sehen** : ty. »Sådanne værker er spejle: Hvis en abe glor ind, kan ingen apostel skue ud.« Aforismen, der benyttes som motto for »In vino veritas«, SKS 6, 16, stammer fra den ty. naturvidenskabsmand og filosof Georg Christoph Lichtenbergs (1742-99) afhandling »Ueber Physiognomik« (1778). Jf. *G.C. Lichtenbergs vermischte Schriften*, udg. af L.C. Lichtenberg og F. Kries, bd. 1-9, Göttingen 1800-06, ktl. 1764-1772; bd. 3, 1801, s. 479.

I trykt udgave: Bind 7 side 260 linje 34

◀ **Nytaars-Present** : I *Forord*, SKS 4, 478 og 485, ironiserer pseudonymen Nicolaus Notabene over dette udtryk, der ofte blev brugt som titel el. undertitel på litterære antologier, der udkom ved jule- og nytårstid. Ironien er dog især rettet mod Heibergs astronomiske årbog *Urania for 1844* (82,31), som Heiberg senere betegnede som »en Nytaarsgave, bestemt for det æsthetisk dannede Publicum«, jf. *Intelligensblade* (20,1) nr. 44, 45, 46, 1. feb. 1844 (bd. 4, s. 231).

I trykt udgave: Bind 7 side 261 linje 9

◀ **Tivolis Forlystelser** : Tivoli, der blev grundlagt af G.J.B. Carstensen i 1843, voksede hurtigt til at blive Københavns foretrukne, folkelige forlystelsessted og kunne således hver sæson udvide med nye forlystelser.

I trykt udgave: Bind 7 side 261 linje 11

◀ **Stüvenfängere** : fortysket form af styverfængere, personer, der jager efter (selv den mindste) profit; også om forfattere, der kun skriver for at tjene penge. En 'styver' var en mønt af ringe værdi.

I trykt udgave: Bind 7 side 261 linje 11

◀ **Liebhavere** : af ty. elskere, yndere.

I trykt udgave: Bind 7 side 261 linje 17

◀ **p. 268 øverst, 367 nederst 368 øverst** : SKS 6, 322,24-30, 436f.

I trykt udgave: Bind 7 side 261 linje 30

◀ **»Optog, Egne, mange Personer - og saa Køerne.«** : citat fra *Stadier paa Livets Vej*, jf. SKS 6, 436.

I trykt udgave: Bind 7 side 261 linje 34

◀ **convenere** : stemme overens med, behage.

I trykt udgave: Bind 7 side 262 linje 5

◀ **Fanden i Vold i Trapezunt og R-** : frit citat fra 2. akt, 3. scene af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Mester Gert Westphaler* (5 akt-versionen, trykt 1723). Gunild siger til sin søn Gert, der altid taler om sin rejse fra Haderslev til Kiel: »Anders Christensøn har jo været 3 à 4 Gange i Bordeus og Røven i Frankerig, ja Fanden i Vold hen i Trapezund eller Catesund, men fortæller ikke nær saa meget om sine Reyser«. Trapezunt var et kristent kejserrige ved Sortehavets sydøstkyst; det eksisterede fra det 13. til det 15. årh.

I trykt udgave: Bind 7 side 262 linje 16

◀ **spille Renonce** : i kortspil: det at en spiller udgår for kort i en bestemt farve; i videre betydning: 'melde pas'.

I trykt udgave: Bind 7 side 262 linje 18

◀ **Skriftets sidste to Trediedele** : dvs. »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'. En Lidelseshistorie. Psychologisk Experiment af Frater Taciturnus«.

I trykt udgave: Bind 7 side 262 linje 19

◀ **Leiden des jungen Werther** : Goethes roman *Die Leiden des jungen Werthers* (*Den unge Werthers Lidelser*) fra 1774, trykt i *Goethe's Werke* (170,5) bd. 16, 1828, s. 1-192.

I trykt udgave: Bind 7 side 262 linje 28

◀ **Leiden eines armen Theaterdirectors** : fortællingen *Seltsame Leiden eines Theater-Directors* (*En Teaterdirectørs sælsomme Lidelser*) fra 1819 af den ty. forf. Ernst Theodor Amadäus Hoffmann (1776-1822), optrykt i *E.T.A. Hoffmann's ausgewählte Schriften* bd. 1-10, Berlin 1827-28, ktl. 1712-1716; bd. 10, s. 3-126.

I trykt udgave: Bind 7 side 262 linje 29

◀ **p. 353. o. ff. hele § 5., især p. 357 m.** : dvs. § 5 i Frater Taciturnus' »Skrivelse til Læseren«, SKS 6, 420-429, især 424f.

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 2

◀ **Fraterens Ord, de 70,000 Favne Vand** : 131,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 6

◀ **Hentydning til Rettergangen** : jf. forordning af 8. marts 1799 om underdommernes pligt i politi- og inkquisitionssager: »Naar nogen Sag behandles inquisitorisk, eller føres ved Politie-Retten, hvor det er forbudet, at Procuratorer maae møde for de Paagieldende, da skal Dommeren selv examinere baade Parter og Vidner, samt ellers omhyggeligen søge al muelig Oplysning om Sagens sande Sammenhæng, efter den Anledning, som dertil gives, og de Omstændigheder, der forekomme, under Sagens Behandling, paa det at Retterne derved kan sættes i Stand til at bedømme med Vished, hvo der har Ret eller Uret, og hvo der er skyldig, eller ikke.«

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 12

◀ **ad modum** : lat. i stil med, ligesom.

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 16

◀ **Husarofficeren og dog en god Ægtemand** : Et værk med denne titel findes ikke.

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 16

◀ **inquirende** : opsøgende, efterforskende, forhørende. Denne og følgende passage alluderer til *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 279.

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 23

◀ **piint ind i Spørgsmaalets skarpe Examination** : hentyder til den 'skarpe eksamination' el. det 'skarpe forhør', også kaldt 'pinligt forhør', som blev forestået af inkvisitionskommissionen under Hof- og Stadsretten, som var den første instans i det alm. retssystem. Under disse forhør, hvor den forhørte på myndig og streng vis blev underkastet nærgående spørgsmål, kunne der benyttes tortur og andre tvangsmidler. Denne praksis blev afskaffet ved reskript af 6. dec. 1837.

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 23

◀ **Quidam** : lat. (ubestemt stedord, hankøn; om en person, hvor det ikke kommer an på den nøjere angivelse) en el. anden mand. Sådan benævnes hovedpersonen i »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'«, som Taciturnus har 'eksperimenteret' frem.

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 24

◀ **mærkelig** : interessant.

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 28

◀ **stikke i det** : være fastholdt i det, blive hængende i det.

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 31

◀ **p. 340 § 3., p. 343 øverst** : § 3 i Taciturnus' »Skrivelse til Læseren«, *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 404-412; 407f.

I trykt udgave: Bind 7 side 263 linje 36

◀ **p. 313 og 339 nederst** : SKS 6, 373f., 404.

I trykt udgave: Bind 7 side 264 linje 6

◀ **Galleriet** : den øverste balkon i teatret, hvor pladserne er billigst; her om publikum i galleriet, dvs. jævne folk uden smag og dannelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 264 linje 10

◀ **ordentlig** : talesprog: ligefrem, formelig.

I trykt udgave: Bind 7 side 264 linje 12

◀ **i Gjentagelsen** : dvs. i *Gjentagelsen. Et Forsøg i den eksperimenterende Psychologi af Constantin Constantius*, jf. SKS 4, 7-96

I trykt udgave: Bind 7 side 264 linje 16

◀ **p. 283** : SKS 6, 339f.

I trykt udgave: Bind 7 side 264 linje 21

◀ **p. 327 og 328 øverst** : SKS 6, 389f., 391.

I trykt udgave: Bind 7 side 264 linje 23

◀ tage **partes**: lat. dele, (indtage sin) rolle, (påtage sig sin) opgave. Se *Gjentagelsen*, SKS 4, 54, og *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 244.

I trykt udgave: Bind 7 side 264 linje 26

◀ **Opsigtsbetjent** : betegnelse for betjente under Københavns politi, der skulle føre tilsyn med gadernes ren- og vedligeholdelse. Se *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 421 og 433, hvor Frater Taciturnus omtaler sig selv som »en lagttager og saaledes poetice et eleganter en Opsigtsbetjent«.

I trykt udgave: Bind 7 side 264 linje 27

◀ **Et lille Motto af Quidam** : Der sigtes til et motto for »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'«, der lyder: »Den rige Bonde i Norge sætter en ny Kobberkjedel over sin Dør for hvert Tusinde mere, han erhverver; og Vertshusholderen sætter en Streg paa Bjelken for hver Gang Skyldneren bliver noget Mere skyldig: saaledes sætter jeg et nyt Ord til for hver Gang jeg betænker min Rigdom og min Armod«, SKS 6, 181.

I trykt udgave: Bind 7 side 264 linje 32

◀ **perissem nisi perissem** : lat. »Jeg ville være gået til grunde, hvis ikke jeg allerede var gået til grunde«. Udtrykket, som danner motto for »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'. En Lidelsesistorie«, SKS 6, 182, bruges af J.G. Hamann (227,16) i et brev af 2. maj 1764 til Johannes G. Lindner: »Perissem, nisi perissem, hoffe ich auch noch einmal sagen zu können«, *Hamann's Schriften* bd. 3, 1822, s. 224. I samme bind, s. 151, bringer Hamann udtalelsen i formen: »Nisi perissemus, perissemus« og tilskriver den en græker; det drejer sig om den athenske statsmand Themistokles (død o. 460 f.Kr.), der if. Plutarks (40,13) Themistokles-biografi 29,7 i *Vitae parallelae* (De parallelle liv) skal have sagt noget sådant til sine børn efter at være blevet fordrevet fra Athen og have opnået stor anseelse som perserkongens vasal. Sml. *Plutark's Levnetsbeskrivelser* (67,14) bd. 2, 1803, s. 61.

I trykt udgave: Bind 7 side 264 linje 33

◀ **udviser** : udpeger; også: realiserer.

I trykt udgave: Bind 7 side 265 linje 12

◀ **§ 2 passim** : SKS 6, 385-404.

I trykt udgave: Bind 7 side 265 linje 21

◀ **terminus a quo** : lat. grænse fra hvilken, dvs. det punkt, hvorfra der skal regnes; udgangspunktet.

I trykt udgave: Bind 7 side 265 linje 24

◀ **I den moderne Videnskab ... Høieste efter Troen** : dvs. i den hegelske filosofi er humor blevet højere end troen (247,23).

I trykt udgave: Bind 7 side 265 linje 25

◀ **General-Confusion** : total-forvirring.

I trykt udgave: Bind 7 side 265 linje 28

◀ **tungblodet** : med tungt blod; billedligt om temperament: melankolsk, tungsindig.

I trykt udgave: Bind 7 side 266 linje 16

◀ **Udlevelse** : livsudfoldelse, livserfaring.

I trykt udgave: Bind 7 side 266 linje 21

◀ **at Ingen kommer ind i Guds Rige ... som lille Barn** : jf. Mark 10,15 og Luk 18,17, hvor Jesus siger: »Sandelig siger jeg jer: Den, der ikke modtager Guds rige ligesom et lille barn, kommer slet ikke ind i det.«

I trykt udgave: Bind 7 side 266 linje 27

◀ **den Lære, der var Jøder en Forargelse og Græker en Daarskab** : 195,16.

I trykt udgave: Bind 7 side 266 linje 34

◀ **denne mørke Tale** : spiller på 1 Kor 13,12, hvor Paulus skriver: »Thi nu see vi ved et Speil, i en mørk Tale [en gåde], men da skulle [skal] vi see Ansigt til Ansigt; nu kiender jeg i stykkeviis, men da skal jeg erkiende, ligesom jeg og [også] er kiendt« (NT-1819). Jf. også 4 Mos 12,8, hvor Gud siger til Miriam og Aron om Moses: »Jeg vil tale mundtligen med ham, og synligen, og ikke i mørk Tale« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 7 side 266 linje 35

◀ **det Hedenske, at ... de døde saa tidligt** : De tidligt døde småbørns evige klynken i Elysium (dødsriget) er skildret i Vergils *Æneide* 6. sang, vers 426f. Jf. *Virgils Æneide*, overs. af J.H. Schønheyder, bd. 1-2, Kbh. 1812; bd. 1, s. 274.

I trykt udgave: Bind 7 side 267 linje 3

◀ **reduceret Vertshuusholder** : beværter el. gæstgiver, som det er gået økonomisk tilbage for.

I trykt udgave: Bind 7 side 267 linje 27

◀ **Avanturier** : fr. omvandrende eventyrer, lykkeridder.

I trykt udgave: Bind 7 side 267 linje 28

◀ **Hudfletning** : egl. 'flå huden'; den straf at blive pisket (offentligt).

I trykt udgave: Bind 7 side 267 linje 31

◀ **samler Vrede over Menneskene** : hentydning til Rom 2,5, hvor Paulus skriver: »Men efter din Haardhed og dit ubodfærdige Hierte samler du dig selv Vrede, paa Vredens og Guds retfærdige Doms Aabenbarelses Dag« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 267 linje 34

◀ **systematisk accomoderet** : tilpasset, tillempet systemet, dvs. den hegelske filosofi. Udtrykket alluderer til især oplysningstidens teologiske tanke om akkommodation som den guddommelige åbenbarings tilpasning til menneskenes begrænsninger, fordomme og vildfarelser.

I trykt udgave: Bind 7 side 267 linje 36

◀ **Soireerne** : aftenselskaberne, (de privat arrangerede) aftenunderholdninger.

I trykt udgave: Bind 7 side 268 linje 1

◀ **Radikaluur** : lægevidenskabelig behandling, der går ud på at fjerne sygdommen fuldstændigt, modsat en palliativ el. symptomatisk kur, der kun retter sig mod at lindre sygdommens symptomer.

I trykt udgave: Bind 7 side 268 linje 2

◀ **Vaccination** : Vaccinationen, især mod kopper, blev indført i lægevidenskaben i 1796 af englænderen E. Jenner og havde til formål at forebygge el. mildne en sygdom. Ved forordning af 3. april 1810 blev det påtvunget alle børn at blive koppervaccineret, inden de fyldte syv år.

I trykt udgave: Bind 7 side 268 linje 3

◀ **Salomon Goldkalbs Mening ... ja und nei tillige** : hentyder til scene 26 af J.L. Heibergs (159,4) vaudeville *Kong Salomon og Jørgen Hattemager*, hvor Salomon Goldkalb i en drikkeviser synger: »Ich mener vieles for und bag / Und ja und nei tillige, / Denn pro und contra in den Sag / Sig lader Meget sige«, *Skuespil* (9,21) bd. 2, 1833, s. 382.

I trykt udgave: Bind 7 side 268 linje 6

◀ **Der er tre Stadier ... religiøst** : jf. *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 439.

I trykt udgave: Bind 7 side 268 linje 15

◀ **hævdet sin Plads** : gjort sin plads gældende.

I trykt udgave: Bind 7 side 268 linje 22

◀ **ancipiti proelio** : lat. i en uafgjort kamp, i en kamp med usikkert udfald.

I trykt udgave: Bind 7 side 269 linje 2

◀ **den nyere Videnskab** : dvs. den hegelianske filosofi.

I trykt udgave: Bind 7 side 269 linje 8

◀ **Chimaine** : kimære, tankespind (108,27).

I trykt udgave: Bind 7 side 269 linje 15

◀ **»paa hvem man dog ... af det Barnlige«** : omtrentlig citat fra »Ægteskabets æsthetiske Gyldighed« i 2. del af *Enten - Eller*, SKS 3, 18.

I trykt udgave: Bind 7 side 269 linje 20

◀ **»en Mulighed af Alt«** : omtrentlig citat fra 2. del af *Enten – Eller*, SKS 3, 25, hvor Wilhelm dog skriver: »Du er som et Indbegreb af al Mulighed«.

I trykt udgave: Bind 7 side 269 linje 23

◀ **Victor Eremita ... Johannes Forføreren** : Victor Eremita, udgiveren af *Enten – Eller*, Constantinus Constantius, forfatteren af *Gjentagelsen*, Johannes Forføreren, der optræder i »Forførerens Dagbog« i *Enten – Eller*, og Modehandleren, deltager alle i gæstebuddet i »In vino veritas« i *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 15-84.

I trykt udgave: Bind 7 side 270 linje 5

◀ **Forordet** : SKS 2, 20f.

I trykt udgave: Bind 7 side 270 linje 14

◀ **Frater Taciturnus** : SKS 6, 348f. (Quidam) og 396.

I trykt udgave: Bind 7 side 270 linje 22

◀ **Den hegelske Philosophie ... Indvortes det Udvortes** : 58,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 270 linje 23

◀ **sætter (...)** i **Indifferents** : gør ligegyldigt. Se journaloptegnelsen JJ:368, SKS 18, 262.

I trykt udgave: Bind 7 side 270 linje 31

◀ **p. 87, 88 øverst, 89** : SKS 6, 113f., 114, 115.

I trykt udgave: Bind 7 side 271 linje 15

◀ **p. 90** : SKS 6, 116.

I trykt udgave: Bind 7 side 271 linje 16

◀ **p. 99 nederst og 100 øverst** : SKS 6, 127f.

I trykt udgave: Bind 7 side 271 linje 17

◀ **sympathetisk** : medlidende, deltagende.

I trykt udgave: Bind 7 side 271 linje 18

◀ **p. 107 og 108** : SKS 6, 136-138.

I trykt udgave: Bind 7 side 271 linje 18

◀ **p. 85** : SKS 6, 111f.

I trykt udgave: Bind 7 side 271 linje 19

◀ **»mærket«** : hentyder til udtrykket: 'en mærket mand', dvs. en mand, hvis udseende bærer præg af sygdom, sorg el. af, at han snart skal dø, altså en dødsmærket mand.

I trykt udgave: Bind 7 side 271 linje 21

◀ **uddød** : i sjælelig forstand: udbrændt.

I trykt udgave: Bind 7 side 271 linje 21

◀ **Contemplerende** : betragtede.

I trykt udgave: Bind 7 side 271 linje 33

◀ **vistnok** : også: ganske vist, rigtignok.

I trykt udgave: Bind 7 side 272 linje 12

◀ **Supplikant** : person, der bønfalder om noget.

I trykt udgave: Bind 7 side 272 linje 19

◀ **Bissekræmmer** : omvandrende småhandler, der sælger uldtøj, pynt, legetøj o.l.

I trykt udgave: Bind 7 side 272 linje 19

◀ **Guldstads paa Bindet** : hentyder formentlig til J.L. Heibergs (159,4) årbog *Urania*, som udkom tre gange fra 1844 til 1846, jf. ktl. U 57-58. Disse bøger udkom i et papbind overtrukket med hvidt glanspapir og påtrykt en rigt ornamenteret gulddramme på både for- og bagperm. Al typografi på omslaget var trykt i guld (466,30).

I trykt udgave: Bind 7 side 272 linje 20

◀ **Johannes Forføreren ender ... er Øieblikket** : jf. SKS 6, 78.

I trykt udgave: Bind 7 side 272 linje 23

◀ **den sophistiske Sætning, at Alt er sandt, er, at Intet er sandt** : Der sigtes formentlig til sofisten Protagoras (40,11), især som han fremstilles af Aristoteles (10,19). SK har dog i manuskriptet til »Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est« (1842-43) anført sætningen med et bredere sigte, idet han dér henviser til Platons (83,26) bekæmpelse af sætningen i dialogen *Sofisten*, til Aristoteles' fremstilling af Heraklit i *Metafysikken*, samt til Fr. Schleiermachers lære om følelsen i *Der christliche Glaube*, jf. *Pap.* IV B 1, s. 145.

I trykt udgave: Bind 7 side 272 linje 25

◀ **at Qvindens Skjønhed ... tiltager med Aarene** : jf. SKS 6, 123 noten.

I trykt udgave: Bind 7 side 272 linje 31

◀ **Am Ende** : ty. til sidst, til syvende og sidst.

I trykt udgave: Bind 7 side 273 linje 7

◀ **han repræsenterer Inderligheden** : I kladden (*Pap.* VI B 53,16) tilføjes: »Vil En referere Hegel og sige han repræsenterer Tænkningen, saa vilde man med Rette svare: ja dermed er jo Intet sagt, jeg maa jo have en nøiere Forestilling om hvilke Tanker han repræsenterer. Og saaledes ogsaa med Inderligheden, at sige: han repræsenterer den er at gjøre Nar af sig selv og den Anmeldte, thi det gjelder her: loquere ut videam [lat. tal, for at jeg kan se dig], og jeg skal jo have en Forestilling om, *hvorledes* han repræsenterer den.«

I trykt udgave: Bind 7 side 273 linje 9

◀ **reducerede** : indskrænkede.

I trykt udgave: Bind 7 side 273 linje 17

◀ **Docenterne tie ikke** : I kladden (*Pap.* VI B 53,17) tilføjes: »og en gl. Sætning kommer mig ofte i Hu: si tacuissent, philosophi manisissent ['hvis de var forblevet tavse, kunne de være blevet taget for filosoffer']. Og skjøndt jeg troer ellers, at Lidelser og andet Saadant kan hjælpe paa Inderligheden og Stilen, saa troer jeg, at de fleste Docenter ere saa flynderagtige, at man gjerne kunde flaae dem – uden at pine et lidenskabeligt Ord ud af dem.« Den anførte sentens stammer fra A.M.S. Boethius' *De consolatione philosophie* (lat. Om filosofiens trøst), 2, 17.

I trykt udgave: Bind 7 side 273 linje 20

◀ **Confinium** : lat. grænseområde.

I trykt udgave: Bind 7 side 273 linje 28

◀ **sub specie æterni** : 81,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 274 linje 7

◀ **bestedt** : stedt, anbragt.

I trykt udgave: Bind 7 side 274 linje 10

◀ **Hegel i sin Logik** : Hegels spekulative logik, som ligger til grund for de systematisk-historiske udviklinger, findes fremstillet i *Wissenschaft der Logik* (21,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 274 linje 22

◀ **en Feil, som Trendlenburg ypperligt har paaviist** : jf. kapitlet »Die dialektische Methode« i A. Trendelenburg *Logische Untersuchungen* (107,2) bd. 1, s. 23-99; især s. 57f., hvor det følgende citat af Hegel delvis anføres.

I trykt udgave: Bind 7 side 274 linje 25

◀ **die Existenz** : ty. eksistensen.

I trykt udgave: Bind 7 side 274 linje 27

◀ **Die Existenz ist ... Menge von Existirenden** : ty. »Eksistensen er den umiddelbare enhed af refleksionen-i-sig og refleksionen-i-andet. Den er derfor (?) den ubestemte mængde af eksisterende«. Citat fra begyndelsen af § 123 (»Die Existenz«) i Hegels *Encyclopädie* (24,6), i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 250 (*Jub.* bd. 8, s. 288). Spørgsmålstegnet i parentes er indsat af SK.

I trykt udgave: Bind 7 side 274 linje 27

◀ **Mislighed** : betænkelighed, misforhold.

I trykt udgave: Bind 7 side 275 linje 4

◀ **Doctoren hos Holberg ... men ogsaa forjog Feberen** : sigter til 3. akt, 6. scene af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Barselstuen* (trykt 1724), hvor lægen for at forebygge sygdom fraråder den nybagte mor at spise og drikke nogetsomhelst og til opbyggelse nævner, at han engang havde en standhaftig patient, som under seks dages feber kunne holde sig fra vådt og tørt. Hertil bemærker barselskonen, at hun da håber, at staklen døde, hvortil doktoren svarer: »Ja hvad andet, men Feberen derimod forlod ham gandske«, jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 2.

I trykt udgave: Bind 7 side 275 linje 15

◀ **rene Væren** : 80,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 275 linje 24

◀ **Naar man læser en saadan Tænkens Levnet** : Den første Hegelbiografi udkom 1844 og var skrevet af Karl Rosenkranz (256,10); den blev delvis overs. til da. i *Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur*, 12. årg., Kbh. 1844, s. 511-636.

I trykt udgave: Bind 7 side 275 linje 26

◀ **Kniplings-Pige** : pige, der har knipling som erhverv. Det foregik ofte på fabriksagtige centre, hvor ikke blot voksne, men også børn ned til 6-7 årsalderen kniplede for en ringe betaling.

I trykt udgave: Bind 7 side 275 linje 29

◀ **Tænken og Væren er Eet** : 118,27.

I trykt udgave: Bind 7 side 275 linje 32

◀ **Nittengryn** : smålig person; ubetydelighed, pjok.

I trykt udgave: Bind 7 side 276 linje 1

◀ **Pathos (...) patologiske** : lidenskab, lidenskabelige.

I trykt udgave: Bind 7 side 276 linje 4

◀ **saa** var det: således.

I trykt udgave: Bind 7 side 276 linje 10

◀ **en abstrakt Tænkner** : I kladden (*Pap.* VI B 54, 3) står her: Hegel (256,10).

I trykt udgave: Bind 7 side 276 linje 24

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', netop derved; i sig selv.

I trykt udgave: Bind 7 side 276 linje 25

◀ **reduplicerer** : fordobler, gentager (176,8).

I trykt udgave: Bind 7 side 276 linje 31

◀ **det doceres, at Tænkning ... Sands for det Comiske** : 256,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 276 linje 34

◀ **Som bekendt har ... Modsigelsens Grundsætning** : Modsigelsens grundsætning el. kontradiktionsprincippet er det ene af den klassiske logiks tre grundsætninger. Den hævder, at det er umuligt, at den samme bestemmelse på én gang både kan gælde og ikke gælde for den samme ting i samme betydning, fx at noget både besidder en bestemt egenskab og samtidig ikke besidder den. Aristoteles (10,19) hævder i 4. bog af *Metafysikken* (1005b 17-20), at denne grundsætning er den sikreste af alle, men da den er forudsat i enhver bevisførelse, kan den ikke bevises, hvorfor han kun kan gendrive forsøgene på at benægte dens gyldighed. I den første af sine syv gendrivelser påpeger han, at enhver, der udtrykker sig, og som vil indrømme, at ordene har en bestemt mening, også allerede har indrømmet rigtigheden af, at noget er sandt (1006a 26-28); i det fjerde argument (1008a 7-34) hævdes det, at dersom denne grundsætning ikke holder, vil alle påstande være både sande og usande, og opponenteren, som benægter den, tvinges dermed til at godtage, at det modsatte af, hvad han selv siger, også er sandt. I den spekulative filosofi, især i Hegels, får kontradiktionsprincippet kun betinget gyldighed, idet modsigelsen, der er udviklingsprincippet i alt, fremtvinger en dialektisk proces, som 'ophæver' (202,35) modsigelsen i en højere forening af identitet og forskel. Jf. fx *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1,2, i *Hegel's Werke* bd. 4, s. 57-73 (*Jub.* bd. 4, s. 535-551); *Encyclopædie* (24,6), anmærkning 2 til § 119, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 242 (*Jub.* bd. 8, s. 280).

I trykt udgave: Bind 7 side 277 linje 22

◀ **mere end een Gang har Hegel ... der var et Enten - Eller** : jf. fx 1. bog, 1. afsnit, kap. 2 C («Der Widerspruch») i *Wissenschaft der Logik* (21,29), i *Hegel's Werke* bd. 4, s. 57-73 (*Jub.* bd. 4, s. 535-551). Desuden de mere almene fremstillinger i »Periode des denkenden Verstandes« i *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (56,11), i *Hegel's Werke* bd. 15, s. 328-534 (*Jub.* bd. 19, s. 328-534) og i afhandlingen »Glauben und Wissen oder die Reflexionsphilosophie der Subjektivität, in der Vollständigkeit ihrer Formen, als Kantische, Jacobische und Fichtesche Philosophie« (1802) i *Hegel's Werke* bd. 1, s. 3-157 (*Jub.* bd. 1, s. 279-433).

I trykt udgave: Bind 7 side 277 linje 23

◀ **at saasart En ymter om et aut - aut ... kommer en Hegelianer** : hentyder formentlig til den da. diskussion om kontradiktionsprincippet (277,29). I J.L. Heibergs anmeldelse af *Enten - Eller*, hedder det fx: »Men hvad betyder da Bogens Titel? Det andet Bind er absolut, her kan ikke være Spørgsmaal om et Enten - Eller, og Bogen, langt fra at gjendrive den Sætning, at Modsigelsens Grundsætning er ophævet, er tværtimod et Beviis mere paa dens Rigtighed«, *Intelligensblade* (20,1) nr. 24, s. 292. - **aut - aut**: lat. enten - eller.

I trykt udgave: Bind 7 side 277 linje 26

◀ **ligesom Jens Skovfoged i Kallundborgs-Krøniken ... trip trap trap** : sigter til Jens Baggesens versfortælling »Kallundborgs Krønike, eller Censurens Oprindelse« (1786), i *Jens Baggesens danske Værker* (10,11) bd. 1, s. 221-252. Heri fortælles, hvordan en hestetyv hænger i galgen ved midnatstid: »Da kom paa Hesten, trap, trap, trap, / *Jens Skovfogd* ridende saa rap, / Forbi det gyselige Sted« (s. 235). Tyven anråber pludselig helten Jens Skovfoged, der får ondt af ham, piller ham ned og tager ham med sig hjem. Imidlertid forsøger tyven i løbet af natten at stjæle sin værts støvler, men da rejser denne sig fra sin seng, griber tyven, rider tilbage og klynger ham op i galgen igen.

I trykt udgave: Bind 7 side 277 linje 27

◀ **Ogsaa hos os har ... efter Biskop Mynster** : Hegels (39,29) lære om ophævelsen af kontradiktionsprincippet gav fra midten af 1830'erne anledning til en heftig debat i Tyskland og ikke mindst i Danmark, hvor bl.a. J.L. Heiberg og teologen H.L. Martensen argumenterede for Hegels lære, mens bl.a. J.P. Mynster og filosofiprofessor F.C. Sibbern forsvarede grundsætningens universelle gyldighed. Jf. fx F.C. Sibbern »Om den Maade, hvorpaa Contradictionsprincippet behandles i den hegelske Skole« i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 19, Kbh. 1838, s. 424- 460; J.P. Mynster »Rationalisme. Supranaturalisme« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* bd. 1, Kbh. 1839, s. 249-268; J.L. Heiberg »En logisk Bemærkning i Anledning af H. H. Hr. Biskop Dr. Mynsters Afhandling om Rationalisme og Supranaturalisme« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* bd. 1, Kbh. 1839, s. 441-456; H.L. Martensen »Rationalisme, Supranaturalisme og principium exclusi medii (I Anledning af H. H. Biskop Mynsters Afhandling herom)« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* bd. 1, Kbh. 1839, s. 456-473; [A.F. Schiødte] »Et Par Ord til nærmere Overveielse angaaende de tre saakaldte logiske Principer« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* bd. 2, Kbh. 1839, s. 120-128; J.P. Mynster »Om de logiske Principer« i *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* bd. 1, Kbh. 1842, s. 325-352. Af manuskriptet til denne passage (*Pap.* VI B

54,4) fremgår det, at der specielt sigtes til Heiberg og Martensen. – **Biskop Mynster**: Jakob Peter Mynster (1775-1854), da. præst, forfatter og politiker, fra 1834 biskop over Sjællands stift.

I trykt udgave: Bind 7 side 277 linje 29

◀ **et overvundet Standpunkt** : dvs. et standpunkt, der er 'ophævet' (202,35) og således kun har betinget gyldighed. Udtrykket er hegeliensk jargon, og blev specielt benyttet i de unge hegelianeres tidsskrift *Hallische Jahrbücher für Wissenschaft und Kunst* (1838-41). Den direkte anledning til J.P. Mynsters første artikel om kontradiktionsprincippet (277,29) var J.A. Bornemanns positive anmeldelse af H.L. Martensens licentiaatafhandling fra 1837; Bornemann udtalte bl.a.: »I Theologien ere baade Rationalisme og Supranaturalisme forældede Standpuncter, der tilhøre en forsvunden Tid«, *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* bd. 1, Kbh. 1839, s. 1-40; s. 3.

I trykt udgave: Bind 7 side 277 linje 32

◀ **Ligesom hiin Kæmpe ... tabte sin Styrke** : Kæmpen Antaios bliver i antik mytologi beskyttet af sin moder Gaia (jorden); så længe han berører denne, får han ny styrke og er uovervindelig. Herkules besejrer dog Antaios i en brydekamp ved at løfte ham op fra jorden og kvæle ham. Jf. P.F.A. Nitsch *Neues mythologisches Wörterbuch* (181,8) bd. 1, s. 211.

I trykt udgave: Bind 7 side 278 linje 7

◀ **at der er noget Sandt ... det i Philosophien** : sigter til den skolastiske lære om den dobbelte sandhed, som blev resultatet af en strid ml. det teologiske og det filosofiske fakultet ved universitetet i Paris i den sene middelalder. Man indså, at der var stor uoverensstemmelse ml. en sandhed, som beror på grundsætninger, og en sandhed, som støtter sig til en autoritet, men da man hverken kunne forkaste den ene eller den anden, vedtog man, at meget kunne være sandt i filosofien, som var falsk i teologien. Jf. W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* (81,2) bd. 8,2, 1811, s. 460. Denne teori om den dobbelte sandhed blev af de konservative teologer tilskrevet Averroës (12. årh.) og hans tilhængere, averroisterne, især Siger af Brabant og Boëtius af Dacia (13. årh.), som var de ledende tænkere ved Paris' filosofiske fakultet. Teorien blev forkastet i prologen til den kætterfordømmelse af den radikale aristotelisme, som Paris' biskop Stefan II (Étienne Tempier) udstedte i 1277 (i 219 teser), men fik dog stor succes i skolastikkens sidste periode.

I trykt udgave: Bind 7 side 278 linje 17

◀ **det rene Jeg-Jeg** : 113,26.

I trykt udgave: Bind 7 side 278 linje 26

◀ **Mellembestemmelse** : tankemæssig bindeled el. overgang ml. to størrelser el. begreber.

I trykt udgave: Bind 7 side 278 linje 28

◀ **med dramatisk Sandhed** : dvs. på en måde, som stemmer overens med et ideelt drama, fx det korrekte forhold ml. karakter, situation og replik.

I trykt udgave: Bind 7 side 278 linje 34

◀ **sensu eminenti** : lat. i den mest udprægede (højeste, strengeste) forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 278 linje 35

◀ **Førend Choleras Udbrud ... man ellers ikke seer** : I første halvdel af det 19. årh. var Europa hjemmøgt af koleraepidemier med udspring i Asien, men sygdommen kom først til Danmark i 1848. Et udbrud af epidemien i 1826-38, som bl.a. forårsagede Hegels død (39,29), kom dog tæt på de da. grænser, der var beskyttet af en række sikkerhedsforanstaltninger. Der sigtes givetvis til den såkaldte 'koleraflue' (af blæreføddernes familje, især slægten Thrips), som i forbindelse med kolera kan optræde i stor mængde.

I trykt udgave: Bind 7 side 279 linje 15

◀ **»hvor Alt er og Intet opkommer« (Eleaternes Lære)** : Den eleatiske skole i filosofien udgik fra den jonisk-græske koloni Elea (i dag Velia) på Syditaliens vestkyst. Den blev grundlagt o. 540 f.Kr. af Xenofanes fra Kolofon; han var lærer for Parmenides og Zenon fra Elea, der sammen med Melissos fra Samos var de mest berømte eleatiske filosoffer (alle tre levede i det 5. årh. f.Kr.). Den anførte grundsætning er dels en formulering af Xenofanes: »*Es entstehet gar nichts. In der Welt ist nur Seyn kein Werden*«, dels af Parmenides: »*Was ist das ist, und was nicht ist, das ist nicht*«, og: »*Das was ist, ist nicht entstanden. Denn aus Nichts kann Nichts entstehen. Daraus ist also das Wirkliche nicht entstanden*«, jf. W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* (81,2) bd. 1, s. 155 og s. 170.

I trykt udgave: Bind 7 side 279 linje 24

◀ **har man paralleliseret ... Alt flyder og Intet bliver** : Den gr. filosof Heraklit (o. 540-480 f.Kr.) mente modsat eleaterne (279,24), at 'alt flyder', dvs. alt bevæger el. forandrer sig, jf. kapitlet »Philosophie des Heraclits«, W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* (81,2) bd. 1, s. 209-239. Hvem der sigtes til, som har sammenlignet Hegels lære med Heraklits, har ikke kunnet oplyses, men Rasmus Nielsen kommer ind på ligheden i *Den propædeutiske Logik*, Kbh. 1845, ktl. 699, s. 115-17, hvor han efter at have tilbagevist den udbredte opfattelse, der sammenligner Hegels begreb om væren med eleaternes, i stedet drager en parallel til Heraklits begreb om forandring. Hegel selv bemærker i sin fremstilling af Heraklits filosofi i 1. bd. af *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (56,11), og efter at have forladt eleaterne: »Hier sehen wir Land; es ist kein Satz des Heraklit, den ich nicht in meine Logik aufgenommen«, *Hegel's Werke* bd. 13, s. 328 (*Jub.* bd. 17, s. 344). – **bliver**: forbliver.

I trykt udgave: Bind 7 side 279 linje 27

◀ **Tilkommelse** : egl. det, som kommer, det kommende; udtrykket benyttes i NT om Jesu genkomst.

I trykt udgave: Bind 7 side 280 linje 2

◀ **Disjunktion** : 93,26. Her: adskillelse, modsætning.

I trykt udgave: Bind 7 side 280 linje 3

◀ **en endnu Levende** : Udtrykket hentyder formentlig til titlen på SKs første bog, *Af en endnu Levendes Papirer* (1838), jf. *SKS* 1, 7.

I trykt udgave: Bind 7 side 280 linje 29

◀ **man kan forstaae China og Persien** : 124,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 280 linje 30

◀ **6000 Aar af Verdenshistorien** : 115,5.

I trykt udgave: Bind 7 side 280 linje 30

◀ **udbasunede** : dvs. udbasunerede, højrøstet og overalt forkyndte.

I trykt udgave: Bind 7 side 281 linje 9

◀ **Derfor tog han sin Tilflugt til Selvmord** : Der hentydes til den stoiske filosofi, som priste selvmord (153,27), men muligvis også til den kyreniske filosof Hegesias (o. 300 f.Kr.), der talte så overbevisende om døden, at nogle af hans elever begik selvmord. Jf. W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* (81,2) bd. 2, 1799, s. 106.

I trykt udgave: Bind 7 side 281 linje 22

◀ **i pythagoræisk Forstand at afdøe** : For at blive indviet i det filosofiske fællesskab, der var indstiftet af den gr. matematiker og filosof Pythagoras (o. 570-497 f.Kr.), måtte disciplen gennem en prøvetid med fem års tavshed og på denne måde 'afdø'. Jf. *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (82,31) bd. 1, s. 368.

I trykt udgave: Bind 7 side 281 linje 23

◀ **i socratisk Forstand at være død for at kunne tænke** : Der hentydes til Platons dialog *Faidon* (64a), hvor Sokrates udtaler: »Det maa vel være saaledes, at alle, som for Alvor sysler med Filosofi, ikke har nogen anden Stræben end at dø og at faa Ende paa dette Liv«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 3, s. 170. For Sokrates betyder døden adskillelse af sjæl og legeme, hvorfor den filosofiske afdøen udtrykker forsøget på at realisere denne adskillelse allerede i livet, nemlig som størst mulig uafhængighed af legemets drifter og behov.

I trykt udgave: Bind 7 side 281 linje 23

◀ **chimairisk** : dvs. kimærisk, at ligne med et fantasifoster, et tankespind.

I trykt udgave: Bind 7 side 282 linje 21

◀ **skuffende** : bedragerisk; svigefuldt imponerende.

I trykt udgave: Bind 7 side 282 linje 24

◀ **den Hegelske Positivitet** : 80,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 282 linje 29

◀ **Epigram** : 30,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 282 linje 30

◀ **daarlig** : tåbelig, dum.

I trykt udgave: Bind 7 side 282 linje 33

◀ **en Staalpen** : I midten af 1830'erne havde stålpenen efterhånden afløst (gåse)fjerpenen som det mest almindelige skriveredskab. Stålpenen blev hamret ud af en tynd stålplade og havde en kløvet, smal spids. Pennen blev sat fast i et skaft af træ el. metal. Jf. artiklen »Om Staalpenne og deres Conservation«, 1-2, i *Den Frisindede*, nr. 119-121, 14. okt.-16. okt. 1845.

I trykt udgave: Bind 7 side 283 linje 8

◀ **Socrates har sagt ret ironisk ... eller noget Andet** : 101,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 283 linje 16

◀ **ligegyldig (...)** **mod** : ligeglad med, upåvirket af.

I trykt udgave: Bind 7 side 283 linje 26

◀ **Carriere** : den hurtigste gangart, hvori en hest kan løbe; galop.

I trykt udgave: Bind 7 side 283 linje 33

◀ **Pegasus** : den bevingede hest fra gr. mytologi, der bærer digteren under hans inspiratoriske flugt.

I trykt udgave: Bind 7 side 284 linje 2

◀ **et Udgangsøg** : en gammel og udtjent hest.

I trykt udgave: Bind 7 side 284 linje 2

◀ **Alt er sandt, betyder, at Intet er sandt** : 272,25.

I trykt udgave: Bind 7 side 284 linje 14

◀ **τελος** : gr. (télos) mål, formål.

I trykt udgave: Bind 7 side 284 linje 17

◀ **μετρον** : gr. (métron) mål, målestok.

I trykt udgave: Bind 7 side 284 linje 17

◀ **Aristoteles, der paa saa mange Maader ... ubevæget bevæger Alt** : Aristoteles' (10,19) udvikling af begrebet bevægelse el. forandring (313,7) findes i *Fysikken* og i *Metafysikken*, hvortil SK også knytter an i »Mellemspil« i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 272-284. Bestemmelsen af Gud som den første bevæger findes i *Metafysikken*, 12. bog, kap. 7f. (1072a 19 - 1073a 14), og i *Fysikken*, 8. bog, kap. 5 (258b 4f.); se især *Metafysikken* 1072a 25f., hvor Gud beskrives som »noget, der bevæger uden (selv) at bevæges, er evigt, en substans og en virksomhed«. Se endvidere SKs excerpt af Schellings 13. forelæsning, SKS 19, 318f., hvor det aristoteliske Gudsbegreb tillægges Hegel (39,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 284 linje 19

◀ **hæver** : ophæver.

I trykt udgave: Bind 7 side 284 linje 21

◀ **hiin Discipel af Heraklit ... gaae igjennem den samme Flod** : Heraklits (279,27) kendte sætning om, at man ikke to gange kan gå ned i den samme flod, er bl.a. overleveret gennem Platons dialog *Kratylos* (402a), jf. *Platons Skrifter* (83,26) bd. 3, s. 34. Den anførte udtalelse, der radikaliserer Heraklits sætning, stammer fra hans elev Kratylos, der drev det så vidt i sin skepsis, at han til sidst intet ville sige, men blot bevægede en finger. Udtalelsen kendes fra 4. bog, kap. 5 af Aristoteles' (10,19) *Metafysikken* (1010a 10-15) og findes uden kildeangivelse anført hos W.G. Tennemann *Geschichte der Philosophie* (81,2) bd. 1, s. 220, og hos P.M. Møller i »Udkast til Forelæsninger over den ældre Philosophies Historie«, *Efterladte Skrifter* (

40,32) bd. 2, 1842, s. 304.

I trykt udgave: Bind 7 side 284 linje 30

◀ **Johannes de silentio ... til denne Discipels Udsagn** : jf. *Frygt og Bæven*, SKS 4, 210.

I trykt udgave: Bind 7 side 284 linje 31

◀ **mislig** : tvivlsom, betænkelig.

I trykt udgave: Bind 7 side 285 linje 4

◀ **det er om dette τέλος Aristoteles taler ... πρακτικός τῷ τελεί** : Der sigtes til 3. bog, kap. 10, 2 (433a 9-21) af Aristoteles' (10,19) skrift *De anima (Om sjælen)*, hvor attråen og fornuften bestemmes som bevægende kræfter, men, som det tilføjes, med fornuften tænkes her på den fornuft, der sætter formål for sine overvejelser og som er rettet mod handling, ikke på den teoretiske fornuft, der ikke således er formålsbestemt. – **νοῦς θεωρητικός**: gr. (noús theōretikós) 'den teoretiske (egl. betragtede) tanke el. fornuft'. – **νοῦς πρακτικός τῷ τελεί**: gr. (noús praktikós tōi télei) 'den praktiske (handlingsorienterede) tanke el. fornuft ved sit formål'.

I trykt udgave: Bind 7 side 285 linje 19

◀ **Poesie og Kunst har man kaldet en Anticipation af det Evige** : Denne sætning om posiens og kunstens forudgribelse af det evige liv findes anført i *Begrebet Angest* (SKS 4, 452), hvor der i kladden (*Pap. V B 60*, s. 137) henvises til H.L. Martensen, formentlig til afhandlingen »Betragtninger over Ideen til Faust. Med Hensyn paa Lenas Faust« i *Perseus* nr. 1 (22,29), s. 98. Martensen taler her om »den apokalyptiske Poesie« som »en Anticipation af Dommedag« og dens »Fremstilling af det Evige«. I sin anmeldelse af J.L. Heibergs *Nye Digte i Fædrelandet* (42,9) nr. 399, sp. 3215, tager Martensen afstand fra den vildfarelse »i vore Dage«, som »mange Kunstnere og Philosopher hylde, at betragte den phænomenale Evighed som den eneste. Saaledes siges der ofte, at Mennesket i Konsten har det evige Liv. Men dette er dog kun det evige Livs Skin, ikke dette selv, skjönt det ikke er et falsk men et sandt Skin.« Tanken om kunsten som en anticipation findes formuleret i P.M. Møllers afhandling »Tanker over Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed« (40,10): »Den sande Kunst er en Anticipation af det salige Liv«, *Efterladte Skrifter* (40,32) bd. 2, 1842, s. 217.

I trykt udgave: Bind 7 side 285 linje 29

◀ **»Glæden over det Skønne«, er interesseløs** : Der hentydes til Kants (299,19) begreb om det 'interesseløse behag', hvilket er den følelse, som det smukke vækker i betragteren, og som beror på, at det skønne opleves som hensigtsmæssigt uden at tjene noget praktisk formål og derved skaber harmoni mellem betragterens forestillingsevne og forstand. Jf. fx afsnittet »Das Wohlgefallen, welches das Geschmacksurtheil bestimme, ist ohne alles Interesse« i *Critik der Urtheilskraft*, 2. udg., Berlin 1793 [1790], ktl. 594, s. 5-7.

I trykt udgave: Bind 7 side 285 linje 31

◀ **contemplativt** : beskuende, roligt og uvildigt betragtede.

I trykt udgave: Bind 7 side 285 linje 32

◀ **en umiddelbar Eenhed af Reflexion i sig og Reflexion i Andet** : Der hentydes til den hegelske, spekulative logik, if. hvilken refleksionsbestemmelserne i udviklingen af begrebet 'væsen' falder i tre tempi: refleksion i sig (»Der Schein«), refleksion i andet (»Die Erscheinung«) og endelig den højere enhed i »Die Wirklichkeit«. Jf. *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1, 1, i *Hegel's Werke* bd. 4, s. 3-243; s. 184f. (*Jub.* 4, s. 481-721; s. 662f.).

I trykt udgave: Bind 7 side 286 linje 8

◀ **Den begynder, som ... udtømmende Abstraktion** : Der hentydes til begyndelsen af Hegels (39,29) spekulative logik (24,6), ikke mindst som den blev formuleret af de da. hegelianere (110,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 286 linje 21

◀ **inter-esse** : lat. inter, mellem, og esse, væren; mellem-værende (med hentydning til ordet interesse). Af en løs optegnelse (*Pap.* IV C 100) samt en passage i det ufuldendte skrift »Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est« (*Pap.* IV B 1, s. 148f.) fremgår, at SK skelnede ml. den interesseløse tænkning (matematik, metafysik og æstetik) og den tænkning, der var interesseret i eksistensforholdet.

I trykt udgave: Bind 7 side 286 linje 31

◀ **Abstraktionen afhandler Mulighed og Virkelighed** : se fx Hegels *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1, 2, i *Hegel's Werke* bd. 4, s. 199-218 (*Jub.* bd. 4, s. 677-696), og A.P. Adler *Populaire Foredrag over Hegels objective Logik* (24,6), § 29-30, s. 161-173.

I trykt udgave: Bind 7 side 286 linje 32

◀ **Trilogie** : egl. i antikt gr. teater en forbindelse af tre dramaer, der holdes sammen ved handlingens enhed; her spilles på de hegelske treheder (triader) af begreber.

I trykt udgave: Bind 7 side 287 linje 6

◀ **hævde** : gør gældende.

I trykt udgave: Bind 7 side 287 linje 19

◀ **approximando** : lat. tilnærmelsesvis.

I trykt udgave: Bind 7 side 287 linje 29

◀ **mitunter** : ty. undertiden, af og til.

I trykt udgave: Bind 7 side 288 linje 3

◀ **er tydelig over** : er klar over.

I trykt udgave: Bind 7 side 288 linje 4

◀ **Dette har allerede den græske Skepsis ... moderne Idealisme ligesaa** : 81,2.

I trykt udgave: Bind 7 side 288 linje 14

◀ **Tilvær** : eksistens.

I trykt udgave: Bind 7 side 288 linje 25

◀ **besynderlig** Modsigelse: særdeles stor.

I trykt udgave: Bind 7 side 288 linje 26

◀ **cogito ergo sum** : lat. 'jeg tænker, altså er jeg'. Den fr. filosof René Descartes (1596-1650) brød med en lang metafysisk tradition, idet han spurgte om mulighederne for en sikker menneskelig erkendelse. Ved at rette sin tvivl mod enhver mulig sandhed (179,20) fandt han det sikre faktum: 'jeg tænker', jf. kap. 4 i *Dissertatio de methodo* (lat. *Afhandling om metoden*, fr. 1637, lat. 1644), hvor han skriver: »Ego cogito, ergo sum« (lat. 'Jeg tænker, altså eksisterer jeg'). Jf. også 2. meditation i *Meditationes de prima philosophia* (*Meditationer over den første filosofi*, lat. 1641, fr. 1647), hvor Descartes ikke formulerer sætningen som et argument, men som en påstand: »cogito sum« (lat. 'jeg tænker; jeg eksisterer').

I trykt udgave: Bind 7 side 288 linje 31

◀ **Slutningsformen** : altså 'ergo' (33,21).

I trykt udgave: Bind 7 side 289 linje 3

◀ **thi saa er Sætningen en Tautologie** : 159,3. Sml. journaloptegnelsen JJ:223, SKS 18, 212.

I trykt udgave: Bind 7 side 289 linje 4

◀ **Vistnok** : ganske vist, rigtignok.

I trykt udgave: Bind 7 side 289 linje 9

◀ **»denne stundom bedrøvelige Professor-Skikkelse«** : Udtrykket sigter formentlig til Don Quijotes tilnavn, »Ridder af den bedrøvelige Skikkelse«, i Cervantes' roman *Don Quijote* (42,8). »Bedrøvelig« betyder såvel ynkelig og tragikomisk som bedrøvet.

I trykt udgave: Bind 7 side 289 linje 22

◀ **Ataraxie** : 40,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 289 linje 26

◀ **tvivler om Alt** : 56,11.

I trykt udgave: Bind 7 side 289 linje 28

◀ **begynde forudsætningsløst** : 24,6.

I trykt udgave: Bind 7 side 289 linje 34

◀ **Aristoteles bemærker i sin Poetik ... kunde og burde være skeet** : Der sigtes til kap. 9 af Aristoteles' (10,19) *Poetikken* (1451a 36 - 1451b 19), hvor det hedder: »Ud fra det der er sagt, er det også klart, at det ikke er digterens opgave at fortælle, hvad der virkelig er sket, men hvad der kunne tænkes at ske, dvs. hvad der er muligt, fordi det enten er sandsynligt eller nødvendigt. Forskellen mellem historieskriveren og digteren beror nemlig ikke på, at den ene skriver prosa, den anden vers (...). Forskellen består derimod i, at den ene fortæller, hvad der er sket, den anden, hvad der kunne tænkes at ske. Derfor er også digtning mere filosofisk og mere ophøjet end historieskrivning; thi digtning drejer sig mere om det almengyldige, historieskrivning om enkelttilfælde. Ved det almengyldige forstår jeg, at en person, der er sådan og sådan, vil tale eller handle sådan eller sådan ifølge sandsynlighed eller nødvendighed, og det er det, digtningen stræber efter at skildre, selv om personerne får individuelle navne. Et enkelttilfælde er det derimod, hvad Alkibiades gjorde, og hvordan det gik ham« (*Om digtekunsten*, overs. af E. Harsberg, 1970). Jf. *Aristoteles Dichtkunst*, overs. af M.C. Curtius, Hannover 1753, ktl. 1094, s. 19f.

I trykt udgave: Bind 7 side 290 linje 5

◀ **uroligere** : bekymrer, foruroliger, også: forstyrrer.

I trykt udgave: Bind 7 side 290 linje 12

◀ **teleologisk** : formålsbestemt.

I trykt udgave: Bind 7 side 290 linje 19

◀ **Sving** : bevægelse, drejning.

I trykt udgave: Bind 7 side 290 linje 23

◀ **pathetiske** : lidenskabelige.

I trykt udgave: Bind 7 side 291 linje 19

◀ **sqvadronnerer** : taler brovtende, pralende.

I trykt udgave: Bind 7 side 291 linje 32

◀ **Veed Gud hvor mange Haar der er paa et Menneskes Hoved** : 130,6.

I trykt udgave: Bind 7 side 292 linje 1

◀ **kun en Tyran og et afmægtigt Menneske nøies med at decimere** : Der hentydes til den militære straffereform, der bl.a. blev benyttet i Romerriget i forbindelse med fx mytteri, hvor den skyldige ikke kunne findes, el. hvor alle var skyldige: Man decimerede da ved en lodtrækning, dvs. man tog hver tiende, som herefter blev henrettet.

I trykt udgave: Bind 7 side 292 linje 5

◀ **entholde sig fra** : afholde sig fra.

I trykt udgave: Bind 7 side 292 linje 7

◀ **(Stadier paa Livets Vei p. 341)** : § 3 af »Skrivelse til Læseren«, *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 406, hvorfra den anførte passage (»Den som ... ikke Idealiteten«) er et tilnærmet citat.

I trykt udgave: Bind 7 side 293 linje 7

◀ **ab posse ad esse (...)** **ab esse ad posse** : lat. hhv. 'fra mulighed til virkelighed' og 'fra virkelighed til mulighed'. Udtrykkene sigter til en regel i den klassiske logik om slutninger mellem logiske modaliteter (mulighed, virkelighed, nødvendighed). Den formuleres som følger: 'a posse ad esse non valet consequentia, sed ab esse ad posse valet consequentia' (fra en tings mulighed til dens virkelighed kan man ikke (logisk) slutte, men man kan slutte fra en tings virkelighed til dens mulighed), hvilket den da. filosof F.C. Sibbern har udlagt således: »Fordi Noget lader sig tænke paa en vis Maade [posse], og der ei sees tilstrækkelig Grund til at forkaste det, derfor skal man endnu ei tillægge det Gyldighed [esse] (hvilket man dog ved tilvante

Forestillingsmaader saa ofte gjør); men naar Noget først er (empirisk) givet som virkeligt [esse], tør det ei erklæres for utænkeligt [posse] og desaarsag forkastes«, *Logik som Tænkelse fra en intelligent lagttagelses Standpunct og i analytisk-genetisk Fremstilling*, 2. udg., Kbh. 1835 [1827], ktl. 777, s. 276.

I trykt udgave: Bind 7 side 293 linje 8

◀ **sensu laxiori** : lat. i mindre streng (egl. slappere) forstand, i videre betydning.

I trykt udgave: Bind 7 side 293 linje 17

◀ **sensu strictissimo** : lat. i strengeste forstand, i snævrere betydning.

I trykt udgave: Bind 7 side 293 linje 17

◀ **»dømmer ikke, at I ikke skulle dømmes«** : citat fra Matt 7,1, hvor Jesus siger: »Dømmer ikke, at I skulle ikke dømmes; thi med hvad Dom I dømme, skulle I dømmes« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 294 linje 1

◀ **»Stadier paa Livets Vei« (p. 342)** : § 3 af »Skrivelse til Læseren«, *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 407, hvorfra den anførte passage er et citat.

I trykt udgave: Bind 7 side 294 linje 8

◀ **min Nabo Christophersen** : Udtrykket hentyder til Jeppes monolog i 1. akt, 3. scene, af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Jeppes paa Bierget* (1723), hvor han beklager sin trøstesløse skæbne med »Min Naboe Moons Christophersen« i tankerne. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 1.

I trykt udgave: Bind 7 side 294 linje 10

◀ **den Modsigelse, at det Udvortes ikke er det Indvortes** : 58,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 294 linje 27

◀ **Adspredelse** : distraktion.

I trykt udgave: Bind 7 side 295 linje 1

◀ **esse** : lat. egl. 'at være'; væren, eksistens..

I trykt udgave: Bind 7 side 295 linje 25

◀ **posse** : lat. egl. 'at kunne'; mulighed el. kunnen.

I trykt udgave: Bind 7 side 295 linje 25

◀ **protesterer** : gør indsigelse mod.

I trykt udgave: Bind 7 side 295 linje 27

◀ **Brolægningscommissionen** : navnet på en kommunal kommission i København til varetagelse af brolægnings- og vejvæsenet. Den blev oprettet i 1777 og bestod indtil 1857, dog med en afbrydelse i perioden 1819-44, hvor opgaven sorterede under magistraten. Efter forskellige stridigheder, herunder en større korruptionssag, i brolægningsvæsenet i begyndelsen af 1840'erne, blev der i 1844 nedsat en særlig kommission, som skulle varetage vedligeholdelsen og den tiltrængte forbedring af byens gader, torve, broer o.l.

I trykt udgave: Bind 7 side 296 linje 4

◀ **Udvortesheden** : den ydre verden.

I trykt udgave: Bind 7 side 296 linje 6

◀ **Frater Taciturnus siger (l. c. p. 341)** : jf. § 3 af »Skrivelse til Læseren«, *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 405f., hvorfra den anførte passage er et unøjagtigt citat. – **l.c.**: loco citato, lat. på det anførte sted.

I trykt udgave: Bind 7 side 296 linje 8

◀ **bedaares** : forføres, narres.

I trykt udgave: Bind 7 side 296 linje 10

◀ **det Stofartige** : det historiske, empiriske virkelighedsstof.

I trykt udgave: Bind 7 side 296 linje 10

◀ **Emphasis** : eftertryk, betoning.

I trykt udgave: Bind 7 side 296 linje 23

◀ **Troens Svar er derfor absolut enten Ja eller Nei** : 255,2.

I trykt udgave: Bind 7 side 297 linje 28

◀ **Subjekt-Objektet** : 115,30.

I trykt udgave: Bind 7 side 298 linje 8

◀ **Sinke-Lectie** : 'nederste klasse' i latinskolen, begynderklasse.

I trykt udgave: Bind 7 side 298 linje 13

◀ **Asyl** : velgørehedsanstalt, som optager personer, der trænger til hjælp el. pleje, især hjemløse børn. I den liberale presse var anbefaling af asyl et almindeligt og populært udtryk for borgerskabets sociale ansvar.

I trykt udgave: Bind 7 side 298 linje 14

◀ **Omfang** : omkreds; sfære.

I trykt udgave: Bind 7 side 298 linje 16

◀ **quam maxime** : lat. i så høj grad som muligt; i sit maksimum.

I trykt udgave: Bind 7 side 298 linje 19

◀ **prøve hvad man veed og hvad man ikke veed** : 507,14.

I trykt udgave: Bind 7 side 298 linje 26

◀ **henveires** : bortvejres, forsvinde.

I trykt udgave: Bind 7 side 298 linje 28

◀ **de simple Ord af Diogenes ... og paa Torvet** : 82,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 298 linje 31

◀ **intet mindre end** : alt andet end, aldeles ikke.

I trykt udgave: Bind 7 side 298 linje 33

◀ **forfaren** : erfaren; moden.

I trykt udgave: Bind 7 side 299 linje 1

◀ **ud af eet Stykke** : ud i ét, uafbrudt.

I trykt udgave: Bind 7 side 299 linje 3

◀ **i eet væk fort** : fast udtryk: 'i ét fort' det samme som 'i ét væk'.

I trykt udgave: Bind 7 side 299 linje 4

◀ **Alt skal blive tydeligt ved Slutningen** : 22,25.

I trykt udgave: Bind 7 side 299 linje 4

◀ **An-sich** : ty. i sig; benyttet af Kant om det i sig selv værende (299,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 299 linje 17

◀ **Kants Misviisning, der bragte Virkeligheden i Forhold til Tænkning** : hentyder til Immanuel Kant (1724-1804), ty. filosof, prof. i Königsberg 1770-96, og hans erkendelsesteori, som blev fremsat i *Kritik der reinen Vernunft* (1781, jf. ktl. 595, 4. udg., Riga 1794). Kant søger at påvise, hvordan vores viden og erfaring er bestemt af anskuelsesformer og forstandskategorier således, at vi aldrig uafhængigt af dem vil kunne få en viden om 'tingen, som den er i sig selv' ('das Ding an sich'). Denne begrænsning af den menneskelige erkendeevne gjorde den efterfølgende ty. idealisme op med.

I trykt udgave: Bind 7 side 299 linje 19

◀ **Hegel (...) overvandt Idealismens Skepsis ved hjælp af den rene Tænken** : Med 'idealismens skepsis' sigtes først og fremmest til Kants erkendelsesteori (299,19), hvis ensidige subjektivismen Hegel (39,29) mente at overvinde i sin spekulative, forudsætningsløse (24,6) filosofi, der tog udgangspunkt i 'den rene væren' (80,24).

I trykt udgave: Bind 7 side 299 linje 21

◀ »Methodens« : 102,25.

I trykt udgave: Bind 7 side 299 linje 33

◀ **Schattenspiel** : ty. skyggespil, dvs. dramatisk optrin, hvor figurer danner skygger ved belysning mod en hvid væg eller et udspændt lærred.

I trykt udgave: Bind 7 side 300 linje 3

◀ **Man har da rigtigt indvendt ... de ufuldkomne Existentser** : jf. fx Hegels indvending mod Kants (299,19) kritik af gyldigheden af det ontologiske gudsbevis i *Encyclopädie* (24,6) bd. 1, § 51, i *Hegel's Werke* bd. 6, s. 111-113 (*Jub.* bd. 8, s. 149-151): »Abgesehen davon, daß es nicht mit Unrecht eine Barbarei genannt werden könnte dergleichen wie hundert Thaler einen Begriff zu nennen, so sollten doch wohl zunächst diejenigen, die immer und immer gegen die philosophische Idee wiederholden, daß *Denken und Seyn verschieden* seyn, endlich voraussetzen, den Philosophen sey dieß gleichfalls nicht unbekannt; was kann es in der That für eine trivialere Kenntniß geben? Alsdenn aber müßte bedacht werden, daß wenn von *Gott* die Rede ist, dieß ein Gegenstand anderer Art sey als hundert Thaler und *irgend ein* besonderer Begriff, Vorstellung oder wie es Namen haben wolle. In der That ist alles *Endliche* dieß un *nur dieß*, daß das *Daseyn desselben von seinem Begriffe verschieden ist*. Gott aber soll ausdrücklich das seyn, das nur '*als existirend gedacht*' werden kann, wo der Begriff das Seyn in sich schließt. Diese Einheit des Begriffs und des Seyns ist es, die den Begriff Gottes ausmacht«, *Hegel's Werke* bd. 6, s. 112 (*Jub.* bd. 8, s. 150).

I trykt udgave: Bind 7 side 300 linje 19

◀ **I samme Forstand ... op og ned o. s. v.** : jf. fx Hegels *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1,1: »Wenn in der Bewegung, dem Triebe und dergleichen der Widerspruch in die *Einfachheit* dieser Bestimmungen für das Vorstellen verhüllt ist, so stellt sich hingegen in den *Verhältnißbestimmungen* der Widerspruch unmittelbar dar. Die trivialsten Beispiele, von Oben und Unten, Rechts und Links, Vater und Sohn und so fort ins Unendliche, enthalten alle den Gegensatz in Einem. (...) Die Entgegengesetzten enthalten insofern den Widerspruch, als sie in derselben Rücksicht sich negativ auf einander beziehende oder sich *gegenseitig aufhebende* und gegen einander *gleichgültige* sind«, *Hegel's Werke* bd. 4, s. 70 (*Jub.* bd. 4, s. 548). I den da. debat om modsigelsens grundsætning henførte J.L. Heiberg i »En logisk Bemærkning«, *Tidsskrift for Litteratur og Kritik* (277,29), dette princip gyldighed til »det Endelige og Empiriske, hvis Repræsentant det selv er«, idet han uddybede: »Vil man derfor have Exempler, paa hvilke *principium exclusi medii* finder Anvendelse, da hente man dem fra denne Sphære. Man kan da anføre, at mellem Høire og Venstre, For og Bag, Op og Ned, Nord og Syd gives intet *medium* (nemlig ingen intermediær Retning), ligesaa lidt som mellem Varme og Kulde eller de modsatte Electriciteter og Magnetismer; fremdeles, at man enten maa være hjemme eller ude, enten maa tie eller tale, og i det Hele, at man enten maa befinde sig inden- eller udenfor en vis Grændse i Alt. Jo triviellere Exemplerne vælges, desto mindre vil der kunne gjøres Indvending mod deres *Aut - aut*«, s. 444.

I trykt udgave: Bind 7 side 300 linje 22

◀ **Mellemvæsen** : Udtrykket har SK tidligere knyttet til Eros, som denne fremstilles af Diotima i Platons (83,26) dialog *Symposion*, jf. *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 159.

I trykt udgave: Bind 7 side 301 linje 7

◀ **Plato satte Ideen paa anden Plads som Mellemed mellem Gud og Materien** : Der sigtes til Platons (83,26) idélære, efter hvilken Gud har skabt ideerne, der optræder som det formende princip i den ellers konturløse materie og derved muliggør den menneskelige erkendelse af tingenes væsen. Af notesbog 13:8b, SKS 19, 386, fremgår, at SK knytter an til W.G. Tennemanns fremstilling af Platons idélære, der bl.a. tager

udgangspunkt i 6. bog (især 509b) og 10. bog (597c-d) af *Staten*, jf. *Geschichte der Philosophie* (81,2) bd. 1, 1799, s. 370f.

I trykt udgave: Bind 7 side 302 linje 9

◀ **tilgavns** : grundigt, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 7 side 302 linje 18

◀ **aarle og silde** : dvs. tidligt og sent; fast udtryk: meget ofte, altid.

I trykt udgave: Bind 7 side 302 linje 18

◀ **fundet en sjette Verdensdeel** : her underforstås den tidligere inddeling af jordoverfladen i fem landområder el. verdensdele (Afrika, Amerika, Asien, Australien og Europa). I dag regner man med syv.

I trykt udgave: Bind 7 side 302 linje 24

◀ **langweilig** : ty. langtrukken, kedsommelig.

I trykt udgave: Bind 7 side 302 linje 28

◀ **har sin Seier forvunden** : har overstået sin sejr. Udtrykket blev en fast talemåde efter den navnkundige 'Festungen Frederikssten' el. Frederikstensmanden. I 1830'erne foreviste han på Dyrehavsbakken (428,33) en model af den norske fæstning Frederiksten ledsaget af et besynderligt foredrag, som begyndte: »'Nix pille ved Festungen! Du Dreng med den grønne Kasket! Du gi'er jo doch ikke No'et – lad de andere Herren komme til og ligge paa Tallerkningen!' og som fortsattes med Udraabet: 'Her er En uden Bankenet, og her er en Bankenet uden En!' samt den mærkelige Erklæring om de Saarede: 'dog ere de glade, thi de have forvundet deres Sejr!'«, O. Arlaud *Bevingede Ord*, 2. udg., Kbh. 1906, s. 420. Se endvidere J. Davidsen *Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn* bd. 1, 1880, s. 70f.

I trykt udgave: Bind 7 side 302 linje 31

◀ **tage Tilvær** : borttage eksistens.

I trykt udgave: Bind 7 side 303 linje 3

◀ **den Replik af en gal ... en eneste Syllogisme** : sigter til det sidste afsnit, »Gjensyn«, i den da. forf. St. St. Blichers novelle »Fjorten Dage i Jylland«, hvor der optræder en forrykt person, som giver sig ud for den samtidige ty. filosof Lorenz Oken. Han vil som Ludvig Holbergs (256,13) Niels Klim stige ned til underverdenen: »Jeg stiger derned, og sprænger hele Kloden som en Bombe, ved en eneste simpel Syllogisme, og splitter den ad i alle de Atomer, af hvilke den Stymper Xeno engang har sammenflikket den.« *Samlede Noveller* bd. 1-5 og supplementsbd., Kbh. 1833-40, ktl. 1521-1523; bd. 5, 1836, s. 212. – **Dovrefjeld**: fjeld i Norge, som især er kendt fra folkelitteraturen.

I trykt udgave: Bind 7 side 303 linje 9

◀ **hvad Jøderne frygtede saa meget: et Ordsprog** : jf. 5 Mos 28,37, hvor israelitterne advares om, at de skal »blive til en Forskrækkelse, til et Ordsprog og til Spot iblandt alle Folkene, der HERREN skal føre dig hen« (GT-1740). Sml. 1 Kong 9,7, Jer 24,9. – Talemåden 'at blive til et ordsprog' betyder at blive almindelig genstand for omtale (spot, dadel, o.l.).

I trykt udgave: Bind 7 side 303 linje 14

◀ **Dersom Hegel havde udgivet sin Logik ... uden Forord, uden Noter** : Der sigtes til Hegels *Wissenschaft der Logik* (21,29), som bl.a. indeholder en »Vorrede zur ersten Aufgabe« [1812] og en »Vorrede zur zweiten Ausgabe« [1831], skønt Hegel aldrig fik færdiggjort 2. udgaven, jf. *Hegel's Werke* bd. 3, s. 3-9, hhv. s. 10-25 (*Jub.* bd. 4, s. 13-19, hhv. s. 20-35). Derudover indeholder Hegels værk naturligvis forfatternavn, årstal samt et stort antal anmærkninger. Se journaloptegnelsen JJ:265, SKS 18, 224, hvor en lignende karakteristik findes.

I trykt udgave: Bind 7 side 304 linje 1

◀ **Naturlydene paa Ceylon** : sigter til det naturfænomen, som den ty. naturfilosof og mystiker G.H. Schubert kalder »Teufelsstimme auf Ceylon«. Snart synes det som et lynglimt at komme uhyre fjernt fra, snart fra det ganske nære. Mest minder det om en klagende menneskestemme, der tillige lyder som en rask menuet, hvilket fremkalder rædsel hos tilhøreren. Jf. *Ansichten von der Nachtseite der Naturwissenschaft*, 2. udg., Dresden 1818 [1801], s. 376-378. I et senere værk sammenligner Schubert den ironiske tone, man finder i drømmene, med den, der også udtrykkes i dette naturfænomen: »Dasselbe, was wir bei der Sprache

des Traumes bemerken, jenen Ton der Ironie, jene eigenthümliche Ideenassociation und den Geist der Weissagung, finden wir denn auch auf ganz vorzügliche Weise, in dem Originale der Traumwelt, in der Natur wieder. In der That, die Natur scheint ganz mit unserm versteckten Poeten einverstanden und gemeinschaftlich mit ihm über unsere elende Lust und lustiges Elend zu spotten, wenn sie bald aus Gräbern uns anlacht, bald an Hochzeitbetten ihre Trauerklagen hören lässt, und auf diese Weise Klage mit Lust, Fröhlichkeit mit Trauer wunderbar paart, gleich jener Naturstimme, der Luftmusik auf Ceylon, welche im Tone einer tiefklagenden, herzzerschneidenden Stimme, furchtbar lustige Menuetten singt«, *Die Symbolik des Traumes*, 2. udg., Bamberg 1821 [1814], ktl. 776, s. 38. – **Ceylon**: tidligere benævnelse for Sri Lanka.

I trykt udgave: Bind 7 side 304 linje 5

◀ **et Himmelbrev** : dvs. et religiøst skrift, som antages at være faldet ned fra himlen el. være bragt til menneskene fra Gud gennem en engel. Sådanne breve, der kendes tilbage fra den tidlige middelalder og senere vandt stor udbredelse gennem folkebøgerne, indeholdt typisk forskellige formaninger og besværgelser samt lovede lykke til dem, som afskrev brevet og bevarede det hos sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 304 linje 11

◀ **»i Tankens egne Bevægelser«** : typisk hegeliansk vending, der sigter til tænkningens immanente begrebsudvikling (94,10).

I trykt udgave: Bind 7 side 304 linje 16

◀ **Sikkerheds-Politie** : egl. politi til beskyttelse af statens sikkerhed el. den lovlige samfundsorden.

I trykt udgave: Bind 7 side 304 linje 20

◀ **faar ham fat i Skjøderne** : dvs. får fat i hans frakkeskøder; fast udtryk om at fastholde én el. følge med én.

I trykt udgave: Bind 7 side 304 linje 20

◀ **kommer (...) paa Livet** : kommer ind på livet af.

I trykt udgave: Bind 7 side 304 linje 24

◀ **han som end ikke ... i fem Minutter** : 252,7.

I trykt udgave: Bind 7 side 304 linje 25

◀ **sytten Bind** : Der sigtes til *Hegel's Werke*, som dog endte med at udkomme i 18 bind (39,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 304 linje 27

◀ **Gud maa have alle ... eller Gud maa være** : Dette argument udtrykker det såkaldt 'ontologiske' gudsbevis, hvor der fra begrebet om det mest fuldkomne (Gud) sluttes til dettes eksistens, idet der ellers ville kunne tænkes noget endnu mere fuldkomment. Dette gudsbevis knyttet traditionelt til Anselm af Canterbury (i *Proslogion*) og René Descartes (i *Meditationes de prima philosophia*), men benyttet også af G.W. Leibniz (i *Monadologie* § 45), Chr. Wolff (i *Theologia naturalis* 1, § 8) og Baruch de Spinoza (i *Ethica*). Efter Kants (299,19) kritiske opgør med gudsbeviserne i *Kritik der reinen Vernunft* blev det ontologiske gudsbevis genoptaget af Hegel, jf. »Vorlesungen über die Beweise vom Daseyn Gottes« i *Vorlesungen über die Philosophie der Religion* (169,31) bd. 2, i *Hegel's Werke* bd. 12, s. 357-553 (*Jub.* bd. 16, s. 357-553).

I trykt udgave: Bind 7 side 305 linje 3

◀ **ergo** : lat. altså (33,21).

I trykt udgave: Bind 7 side 305 linje 5

◀ **avanceret** : frembragt, fremsat.

I trykt udgave: Bind 7 side 305 linje 25

◀ **§'en er overskreven Virkelighed** : dvs. ovenover §'en er der skrevet »Virkelighed«. Se fx Hegels afsnit »Die Wirklichkeit«, der afslutter læren om 'væsen', i *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1, 2, i *Hegel's Werke* bd. 4, s. 184-243 (*Jub.* bd. 4, s. 662-721).

I trykt udgave: Bind 7 side 305 linje 28

◀ **noget han f. Ex. i Forhold til Cartesius selv minder om** : Der sigtes formentlig til Hegels fremstilling

af Descartes (288,31) i *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (56,11), hvor det bl.a. hedder: »Unter seinen philosophischen Schriften haben besonders diejenigen, welche die *Grundlage* enthalten, in ihrer Darstellung etwas sehr Populäres und Naives, was sie beim Beginne des Studium's sehr empfehlenswerth macht; er geht ganz einfach und kindlich dabei zu Werke, – es ist Erzählen seiner Gedanken nacheinander«, *Hegel's Werke* bd. 15, s. 334 (*Jub.* bd. 19, s. 334).

I trykt udgave: Bind 7 side 305 linje 33

◀ **Naar Tænkningen vender sig ... fremkommer der en Skepsis, som bekjendt** : Der sigtes til den filosofiske tradition, som opstår med Descartes' erkendelsesteoretiske skepsis (179,20), og som fik en nybrydende formulering af Kant (299,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 306 linje 5

◀ **løber durch** : løber vildt afsted (35,34).

I trykt udgave: Bind 7 side 306 linje 9

◀ **Schelling standsede Selv-Reflexionen ... som et nyt Udgangspunkt** : 102,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 306 linje 13

◀ **Hegel anseer dette for en Feil ... saa kom da Methoden** : 102,25. – **absprekend**: ty. misbilligende, arrogant.

I trykt udgave: Bind 7 side 306 linje 15

◀ **den græske Skepsis'** : 81,2.

I trykt udgave: Bind 7 side 306 linje 26

◀ **ΘΕΤΙΚΩΣ** : gr. (thetikōs) positivt, bekræftende; ubetinget. Udtrykket benyttes i 9. bog, kap. 11, afsnit 74f. i *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (82,31), hvor der gives en karakteristik af den skeptiske (81,2) selvforståelse: »Ved Talemaaden: *Vi fastsætte intet med Bestemthed*, gives altsaa den Sindsforfatning tilkjende, der ikke holder sig til nogen af Siderne; Ligeledes forholder det sig med det Udtryk: *Ikke Meere*, og med det: *Enhver Grund har en Modgrund*, og med andre lignende. Udtrykket: *Ikke Meere* bruges og [også] bekræftende [θετικως]; som naar nogle Ting ligne hinanden, f. Ex. Søerøveren er ikke mere ondskabsfuld end Løgneren; Af Skeptikerne tages det derimod ikke bekræftende, men nægtende, saasom af den, der igjendriver og siger: *Skylla har ikke meere været til end Chimæra*«, bd. 1, s. 434f. Jf. også Sextus Empiricus *Hypotypōseis Pyrrhōneioi* (da. Pyrrhonæiske skitser), 1. bog, 14f., i *Sexti Empirici opera quae extant*, udg. af J.A. Fabricius, Avreliana [Orleans] 1621, ktl. 146, s. 4.

I trykt udgave: Bind 7 side 306 linje 28

◀ **hypostasere** : egl. virkeliggøre (sig), gøre (sig) absolut gældende.

I trykt udgave: Bind 7 side 306 linje 30

◀ **give (...) falsk ud** : egl. om mønter: give et falsk præg, forfalske.

I trykt udgave: Bind 7 side 306 linje 33

◀ **bestikkende** : besnærende, forledende.

I trykt udgave: Bind 7 side 307 linje 1

◀ **Astronomernes uendelig smaae Vinkler ... parallelle Linier** : Der sigtes formentlig til forsøgene på at bestemme fiksstjernernes parallakse og dermed deres afstand fra jorden. Dette sker ved, at man observerer fiksstjernen fra to punkter af jordbanen, dvs. med dages, evt. et års mellemrum. De to sigtelinjer danner en vinkel, og hvis stjernen er for langt borte, bliver vinklen for lille til at iagttages og vil i stedet fremtræde som to parallelle linjer.

I trykt udgave: Bind 7 side 307 linje 4

◀ **den ethiske Accent** : Udtrykket er formentlig præget af afsnittet »Der ethische Accent« i H.T. Röscher *Die Kunst der dramatischen Darstellung* (112,18), s. 394-405. Se journaloptegnelsen JJ:279, SKS 18, 228.

I trykt udgave: Bind 7 side 307 linje 10

◀ **Og Judith gik ud ... kunde see hende mere** : citat fra Judit 10,11 (GT-1740); SK udhæver »indtil«. Se

journaloptegnelsen JJ:1, SKS 18, 145, hvor denne passage kaldes et »ganske fuldendt Exempel paa Romantik«.

I trykt udgave: Bind 7 side 307 linje 15

◀ **Pigen sad ved Stranden og saae efter den Elskede** : Der hentydes formentlig til Esaias Tegnér's romancecyklus *Frithiofs saga*, Stockholm 1825, nr. 9, s. 71f., hvor Ingeborg således ser sin elskede sejle bort over havet. Jf. *Begrebet Angest*, SKS 4, 390.

I trykt udgave: Bind 7 side 307 linje 18

◀ **Da seirede Lysten og han foer vild ... Bitterhed standsede ham** : En evt. kilde har ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 7 side 307 linje 21

◀ **Da en græsk Philosoph ... Spørgsmaalet ikke lod sig besvare** : Der sigtes til historien om den græske digter Simonides fra Keos (ca. 500 f.Kr.) i Ciceros (33,6) skrift *De natura deorum (Om gudernes væsen)*, 1, 60. Det spørgsmål, som tyrannen Hieron i Syracus stillede ham, angik dog ikke, hvad religion er, men hvad eller hvordan guddommen er. Da Hieron endelig spurgte, hvorfor Simonides blev ved med at forlange ny betænkningstid, svarede denne, at jo mere han tænkte over sagen, jo mere dunkel forekom den ham. Jf. *M. Tullii Ciceronis opera omnia*, udg. af J.A. Ernesti, bd. 1-6, Halle 1757, ktl. 1224-1229; bd. 4, s. 487f. - **o. s. fr.**: og så fremdeles, osv.

I trykt udgave: Bind 7 side 308 linje 2

◀ **at den ikke begynder bittweise** : 55,3.

I trykt udgave: Bind 7 side 308 linje 17

◀ **slaaer over** i sin Modsætning: el. 'slår om' (112,1).

I trykt udgave: Bind 7 side 308 linje 24

◀ **saa gaaes der videre** : 56,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 308 linje 25

◀ **holde meget af Forandring, som Ordsproget siger** : hentyder til ordsproget 'forandring fryder', der kan føres tilbage til den gr. litteratur, men som især er udbredt gennem den lat. overs. af Æsops fabler, hvor det hedder: 'variatio delectat' el. 'varietas delectat'.

I trykt udgave: Bind 7 side 308 linje 26

◀ **methodice** : på metodisk vis, metodisk.

I trykt udgave: Bind 7 side 308 linje 34

◀ **den slette Uendelighed** : 109,14.

I trykt udgave: Bind 7 side 309 linje 2

◀ **kan baade med det Gode og med det Onde** : spiller på talemåden: 'kan man ikke med det gode, så må man prøve med det onde', dvs. kan man ikke på en fredelig måde, må man bruge tvang.

I trykt udgave: Bind 7 side 309 linje 3

◀ **Ih, Du store chinesiske Gud** : 160,15.

I trykt udgave: Bind 7 side 309 linje 10

◀ **Nissen, som flytter med** : 46,6.

I trykt udgave: Bind 7 side 309 linje 13

◀ **et kvalitativt Spring** : 21,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 309 linje 16

◀ **Mangler Systemet forøvrigt en Ethik** : Hegel (39,29) fik aldrig skrevet en særskilt etik ud over

Philosophie des Rechts, hvor 'moraliteten' blev ophævet i staten (134,10). Dette forhold blev efter Hegels død genstand for både angreb og forsvar. En mellemposition indtages af H.L. Martensen i fortalen til *Grundrids til Moralphilosophiens System* (56,33), hvor det blot konstateres: »Er end Hegels sædelige Begeistring mindre iøinefaldende end Kants og Fichtes, saa er den derfor ikke mindre grundig. Det kan imidlertid synes mærkeligt, at Hegel ikke har givet sin Samtid en gennemført Ethik, som han har givet den en gennemført Æsthetik og Religionsphilosophie. Thi at hans Statslære, hvad Mange mene, skulde kunne træde i Ethikens Sted, lader sig ikke vel indsee«, s. VI.

I trykt udgave: Bind 7 side 309 linje 20

◀ **overspændt** : overdrevet.

I trykt udgave: Bind 7 side 309 linje 22

◀ **det endog bruger den i Logiken** : Brugen af det 'slette' i den spekulative logik (109,14) fandt et særegent udtryk i H.L. Martensens anmeldelse af J.L. Heibergs *Nye Digte* (42,9), hvor der udfoldes en »Trivialitetens Metaphysik«. Her hedder det, at Helvede »er ikke de Ondes Rige. Det er de Slettes«, og det slette forklares som »en mere umiddelbar og lavere Kategori, end det Onde«, som ideens »umiddelbare, reflectionsløse Contrast«, som »det aandelige Nulpunct« og som »den fuldkomne Interesseløshed og Ligegyldighed«, *Fædrelandet*, nr. 398, sp. 3207f.

I trykt udgave: Bind 7 side 309 linje 22

◀ **forskylder** : gør sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 7 side 309 linje 31

◀ **Confinium** : lat. grænseområde.

I trykt udgave: Bind 7 side 310 linje 1

◀ **blind Allarm** : 10,4.

I trykt udgave: Bind 7 side 310 linje 12

◀ **Dersom En f. Ex. vilde kalde Synd Uvidenhed** : Der hentydes til Sokrates og dennes sætning: 'dyd er viden', hvilket SK i flere af de pseudonyme værker omskriver til 'synd er uvidenhed', jf. fx *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 254, note 2. Sokrates' sætning findes udfoldet i flere af Platons dialoger, fx i *Protagoras* (351e-357e), hvor Sokrates udvikler den påstand, at det menneske, der har den sande erkendelse, ikke kan lade denne tilsidesætte af lidenskaber o.l., og at den, der ved en handling vælger det forkerte, herved kun udtrykker sin uvidenhed, jf. *Platons skrifter* (83,26) bd. 1, s. 71-78.

I trykt udgave: Bind 7 side 310 linje 15

◀ **skuffer** : bedrager, snyder.

I trykt udgave: Bind 7 side 310 linje 20

◀ **det Godes Nidkjerhed paa sig selv** : Udtrykket hentyder til 2 Mos 20,5: »jeg, HERREN din Gud, er en nidkier Gud, som hiemsøger Fædres Misgierning paa Børn, paa dem i tredie, og paa dem i fjerde Led; paa dem, som hade mig« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 7 side 310 linje 22

◀ **en Hvid** : opr. en middelalderlig da. sølv mønt af værdi som 1/3 skilling (51,31); en øre.

I trykt udgave: Bind 7 side 310 linje 26

◀ **Da Leviten reiste den Ulykkelige ... til Jerusalem** : Her og i det følgende sigtes til Jesu lignelse om den barmhjertige samaritaner, Luk 10,30-35: »et Menneske gik fra Jerusalem til Jericho, og faldt iblandt Røvere, hvilke baade klædte ham af, og sloge ham, og gik bort, og lode ham ligge halvdød. Men ved en Hændelse drog en Præst den samme Vei ned, og der han saae ham, gik han forbi. Desligeste ogsaa en Levit, der han kom til Stedet, gik han til, og saae ham, og gik forbi. Men en Samaritaner reiste, og kom til ham, og der han saae ham, ynkedes han inderligen. Og han gik til ham, forbandt hans Saar, og gød Olie og Viin derudi, løftede ham paa sit eget Dyr, og førte ham til Herberge, og røgtede ham. Og den anden Dag, der han reiste bort, tog han to Penge ud, og gav Verten dem, og sagde til ham: røgt ham, og hvad du udlægger mere, vil jeg betale dig, naar jeg kommer igien« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 310 linje 27

◀ **iilsomt** : hurtigt, raskt.

I trykt udgave: Bind 7 side 311 linje 3

◀ **han kan gaae fra** : dvs. han ikke behøver at følge.

I trykt udgave: Bind 7 side 311 linje 12

◀ **allehaande** : alle slags, alle mulige.

I trykt udgave: Bind 7 side 311 linje 22

◀ **Luthers Handling er at træde frem paa Rigsdagen i Worms** : Da Luther (33,35) havde udsendt en række stridsskrifter mod den katolske kristendom, forsøgte paven at få kejser Karl V til at dømme Luther uden forhør. Kejseren nøjedes dog med at stævne Luther til byen Worms, hvor han holdt sin første rigsdag i 1521. Luther mødte frem for forsamlingen og blev spurgt, om han ville tilbagekalde sine angreb, hvortil han efter en dags betænkningstid svarede, at hvis han ikke blev overbevist om sin fejl ud fra den hellige skrift, så stod han fast på sine udtalelser, hvilket han også sidenhen gjorde. Jf. afsnittet »Rigsdagen i Worms« i *K.F. Beckers Verdenshistorie* (136,1) bd. 6, 1824, s. 275-279.

I trykt udgave: Bind 7 side 311 linje 27

◀ **Da Dion gik ombord for at styrte ... en herlig Bedrift** : Den syrakusiske statsmand Dion (f. 409 f.Kr.), der var berømt for at praktisere Platons (83,26) statstanker, blev i 366 f.Kr. fordrevet af tyrannen Dionysios den yngre, men landede allerede året efter med en lejehær ved Syrakus, hvorefter han fordrev tyrannen. Der hentydes her til Aristoteles' (10,19) fremstilling i *Statslære* (1312a 33-39), 5. bog, kap. 10, i *Die Politik des Aristoteles*, overs. af C. Garve, udg. af G.G. Fülleborn, bd. 1-2, Breslau 1799-1802, ktl. 1088-1089; bd. 1, s. 468. I journaloptegnelsen JJ:22, *SKS* 18, 150, oversætter SK selv passagen: »Saaledes bør man være begejstret som Dion var det, da han med faae Ledsagere gik i Krig mod Dionys: ham var det nok, sagde han, at have deeltaget deri; om han skulde døe i det Øieblik han steg i Land, uden at komme til at udrette Noget, vilde han dog ansee denne Død for lykkelig og hæderlig.«

I trykt udgave: Bind 7 side 311 linje 30

◀ **Suprematiet** : fortrinnet, forrangen.

I trykt udgave: Bind 7 side 312 linje 9

◀ **Gnosticisme** : gnosticismen er egl. en fællesbetegnelse for forskellige eklektiske, ofte dualistiske kristne og jøde-kristne sekter i de første årh. e.Kr., som lagde vægt på religiøse oplevelser af en skjult viden (gnosis), der kunne medvirke til menneskets frelse. Allerede i det 2. årh. e.Kr. blev de af Irenæus og Tertullian stempet som kættere. Her benyttes udtrykket formentlig i en bredere betydning, nemlig om den anskuelse, der mener at kunne vide alt, dvs. som fortolker den religiøse sandhed fremfor at tage den for givet.

I trykt udgave: Bind 7 side 312 linje 9

◀ **Akosmisme** : egl. verdensnægtelse el. verdensløshed. En lære, der opfatter verden som et skin el. en ligegyldig fremtrædelsesform for en bagvedliggende virkelighed, fx Gud (som hos Spinoza) el. det absolutte jeg (som hos J.G. Fichte).

I trykt udgave: Bind 7 side 312 linje 11

◀ **At det saa vil forekomme en travl Tænker** : dvs. at det vil synes sådan (nemlig at være akosmisme for en travl tænker).

I trykt udgave: Bind 7 side 312 linje 11

◀ **gesvindt** : hurtigt, flygtigt, letsindigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 312 linje 12

◀ **overfarer** : farer hen over, gennemrejser.

I trykt udgave: Bind 7 side 312 linje 12

◀ **despekterligt** : nedsættende, ringeagtende.

I trykt udgave: Bind 7 side 312 linje 18

◀ **Himmel og Jord med Alt hvad som derudi befindes** : skjult citat fra *Balles Lærebog* (221,22) kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 1, § 2: »Under Navn af Verden indbefattes i Almindelighed baade *Himmel og Jord*, med alt, hvad som derudi befindes«, s. 5.

I trykt udgave: Bind 7 side 312 linje 22

◀ **stemplet Papir** : papir med påtrykt stempel el. påklistret stempelmærke, som bruges til udfærdigelse af stempelpligtige dokumenter, der således blev juridisk bindende, fx obligationer, lodsedler, lejekontrakter, skøder, ægtepagter, fuldmagter og policer, jf. forordning af 3. dec. 1828.

I trykt udgave: Bind 7 side 312 linje 32

◀ **Astrologien** : formentlig ironisk hentydning til 'astronomien' (82,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 313 linje 1

◀ **Alt, hvad Tiden fordrer** : 10,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 313 linje 1

◀ **Overgangen fra Mulighed ... κίνησις, en Bevægelse** : Der sigtes til Aristoteles' (10,19) lære om enheden ml. tingenes form og materie; den potentielle form virkeliggøres i materien gennem en κίνησις (gr. kínēsis, bevægelse, forandring). Denne overgang fra mulighed til virkelighed fremstilles i *Fysikken* 3. bog, kap. 1 (201a 10-11). Se *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 273-275.

I trykt udgave: Bind 7 side 313 linje 7

◀ **Eudaimonist** : tilhænger af en lyksalighedslære, der betragter menneskets egen lykke og nydelse som dets højeste mål og som den væsentligste bevæggrund for dets opfyldelse af pligterne.

I trykt udgave: Bind 7 side 313 linje 20

◀ **Ikkun** : kun.

I trykt udgave: Bind 7 side 314 linje 2

◀ **I de »philosophiske Smuler« ... at paavise dette** : sigter til »Mellemspil« i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 272-284. I kladden (*Pap.* VI B 54,21) tilføjes: »Maaskee var en Undersøgelse om Begreberne Mulighed Virkelighed Nødvendighed, Noget af hvad vor Tid meest trænger til for at belyse Forholdet mellem det Logiske og det Ontologiske. At ønske var det imidlertid, at Den, der vilde præstere Noget i denne Henseende, var paavirket af Grækerne. Græsk Ædruelighed er det man sjældent finder hos vor Tids Philosopher, og mageløs Sindrigheid er kun en maadelig Erstatning. Hos Trendlenburg i hans logische Untersuchungen findes gode Bemærkninger; men Trendlenburg er ogsaa dannet ved Grækerne.« Henvisningen til A. Trendelenburg gælder formentlig afsnittet »Die modalen Kategorien« i *Logische Untersuchungen* (107,2) bd. 2, s. 97-138.

I trykt udgave: Bind 7 side 314 linje 5

◀ **Lad nu Speculationen have Ret ... Sjel, Legeme og Aand** : Der hentydes formentlig til Karl Rosenkranz' *Psychologie oder die Wissenschaft vom subjectiven Geist*, Königsberg 1837, ktl. 744, hvor det hedder: »Die gewöhnliche Trichotomie in dem Begriff des subjectiven Geistes als *Leib*, *Seele* und *Geist* existirt bei *Hegel* nicht. (...) Diese abstracte Triplicität ist in der neueren Zeit durch die Anknüpfung, welche sie im Paulinischen Lehrbegriff und in Gnostischen Systemen findet, durch die Theologen und theologisirenden Philosophen wieder sehr beliebt geworden. *Hegel* setzt dagegen für die Wissenschaft vom subjectiven Geist den Begriff der Leiblichkeit als der Naturphilosophie angehörig schon voraus und unterscheidet den Geist als *Seele*, *Bewußtsein* und *Geist*. Es ist dasselbe Subject, das in diesen verschiedenen Stufen der Entwicklung, die auch für es zu besonderen Zuständen werden, erscheint«, s. XXVf.

I trykt udgave: Bind 7 side 314 linje 11

◀ **vindes** det som afgjort: kommer man frem til, dvs. når det resultat osv.

I trykt udgave: Bind 7 side 314 linje 21

◀ **Det siges atter og atter, at Tænkningen bliver concret** : Der sigtes til den hegelske, spekulative logik, som tager udgangspunkt i det mest abstrakte begreb, 'den rene væren' (80,24) for herefter at udvikle alle følgende begreber i en stadig højere grad af konkretion. Denne bevægelse sker også i den historiske udvikling, hvor 'ideen' el. 'den absolutte ånd' bliver stadig rigere og mere konkret, dvs. sammensat. J.L. Heiberg (159,4) bemærker således i *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie* (

58,17), § 20, hvordan den absolutte ånd til sidst fuldender sit kredsløb, »og Philosophien vender tilbage til sin egen og Logikens Begyndelse, kun med den væsentlige Forskjel, at hvad der i Slutningen er blevet det Aller-Concreteste, var i Begyndelsen det Aller-Abstracteste«, s. 8.

I trykt udgave: Bind 7 side 314 linje 27

◀ **anvis den især Ægteskabet, Plads i Systemet** : Hos Hegel indleder »Die Ehe« 3. del af *Philosophie des Rechts* (134,10), § 161-169, i *Hegel's Werke* bd. 8, s. 223-233 (*Jub.* bd. 7, s. 239-249). I H.L. Martensens *Grundrids til Moralphilosophiens System* (56,33) placeres ægteskabet i § 82-84, s. 84-86.

I trykt udgave: Bind 7 side 315 linje 8

◀ **Politikere have gjort ... pointere Stridskræfterne o. s. v.** : Tanken om en evig fred som målet for den politiske udvikling blev allerede udbredt gennem Kants (299,19) skrift *Zum ewigen Frieden* (1795): Det har dog ikke kunnet afgøres, hvilke politikere der sigtes til. – **pointere**: punkterer, prikker; angiver ved hjælp af nåle (fx på et generalstabskort).

I trykt udgave: Bind 7 side 315 linje 10

◀ **Privat-Docenter** : 84,1.

I trykt udgave: Bind 7 side 315 linje 13

◀ **Uddøethed** : sjælelig tilstand, hvor noget er 'udbrændt'.

I trykt udgave: Bind 7 side 315 linje 17

◀ **Generationen** : også: forplantningen el. slægten.

I trykt udgave: Bind 7 side 316 linje 3

◀ **antager man, at der af christelige ... fødes christelige Børn** : Der sigtes til den anskuelse af H.L. Martensen, at kristendommen bliver til natur i verden, hvoraf SK udleder, at da vil børn født af kristne forældre uden videre fødes som kristne (334,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 316 linje 3

◀ **i Faveur af** : til gunst for, til fordel for.

I trykt udgave: Bind 7 side 316 linje 14

◀ **wohlfeilere** : af ty., billigere.

I trykt udgave: Bind 7 side 316 linje 20

◀ **en masse** : fr. i mængde, i fælleskab.

I trykt udgave: Bind 7 side 317 linje 4

◀ **Ethiken prutter ikke** : dvs. etikken købslår ikke, tinger ikke om prisen. Se *Begrebet Angest*, SKS 4, 324.

I trykt udgave: Bind 7 side 317 linje 5

◀ **i psykologisk Bestemmelse at stige ... til det Pneumatiske** : En sådan trinvis udvikling ligger fx til grund for Karl Rosenkranz' *Psychologie oder die Wissenschaft vom subjectiven Geist* (314,11). – **det Pneumatiske**: det åndelige.

I trykt udgave: Bind 7 side 317 linje 8

◀ **ene** : forene, ensrette.

I trykt udgave: Bind 7 side 317 linje 15

◀ **Forventningen af en evig Salighed ... for Tænkningen** : Det har ikke kunnet afgøres, hvorvidt der sigtes til en bestemt udtalelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 317 linje 20

◀ **Troen, siger man, er det Umiddelbare** : Der sigtes til Hegel (24,6) og hegelianerne, fx den ty. teolog Philipp Marheineke, der hævdede, at troen er en umiddelbar viden om Gud, hvorfor den skal ophæves i den

spekulative viden, der står som den højeste erkendelse, jf. *Die Grundlehren der christlichen Dogmatik als Wissenschaft*, 2. udg., Berlin 1827 [1819], ktl. 644, s. 48f. Se også journaloptegnelsen JJ:196, SKS 18, 203.

I trykt udgave: Bind 7 side 317 linje 35

◀ **klager Frater Taciturnus over ... bærer sig ad med at eksistere** : jf. *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 445 noten.

I trykt udgave: Bind 7 side 318 linje 4

◀ **Ligeligheden** : ligestilletheden, balancen.

I trykt udgave: Bind 7 side 318 linje 12

◀ **Man fortrænger og afskediger Poesien som et overvundet Moment** : Der sigtes til den hegelianske udvikling af den absolutte ånd i momenterne: kunst (herunder poesi), religion og filosofi. I *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie* (58,17), § 189-191, s. 122-124, udfolder J.L. Heiberg (159,4) således »Den speculative Idee« fra dens umiddelbare udtryk i »Det Skjønne« over »Det Gode« til »Det Sande« og bemærker herefter i § 192, anmærkning 1, s. 124, at disse ideer svarer til hhv. kunst, religion og filosofi. Mere specielt kan der, som i *Stadier paa Livets vei*, SKS 6, 382, sigtes til Heibergs tale om, at poesien (dvs. den umiddelbare poesis, herunder tragediens) tid er forbi, da den er ophævet af refleksionen, hvis korresponderende genre er komedien.

I trykt udgave: Bind 7 side 318 linje 28

◀ **har de pseudonyme Forfattere oftere paaviist** : se *Frygt og Bæven*, SKS 4, 161 og 188, samt *Begrebet Angest*, SKS 4, 318.

I trykt udgave: Bind 7 side 318 linje 30

◀ **Nul og Nichts** : af ty. 'Null und Nichts', intet. Med udtrykkes alluderes formentlig til *Frygt og Bæven*, SKS 4,126.

I trykt udgave: Bind 7 side 318 linje 34

◀ **Non omnes omnia possumus** : lat. vi kan ikke alle gøre alting. Udtrykket stammer fra Vergils samling af hyrdedigte, *Bucolica* 8, 63. Jf. *P. Virgilii Maronis opera*, udg. af J. Baden, bd. 1-2, Kbh. 1778-80; bd. 2, s. 60f.

I trykt udgave: Bind 7 side 319 linje 15

◀ **rejiceret** : dumpet (til eksamen); kasseret.

I trykt udgave: Bind 7 side 320 linje 4

◀ **for et gammelt Ord** : dvs. som en ofte gentaget sentens el. talemåde.

I trykt udgave: Bind 7 side 320 linje 8

◀ **oratio, tentatio, meditatio faciunt theologum** : lat. bøn, prøvelse og eftertanke skaber en teolog. Sætningen tillægges traditionelt Luther (33,35).

I trykt udgave: Bind 7 side 320 linje 8

◀ **blank og bar** : tomt, uden indhold; abstrakt.

I trykt udgave: Bind 7 side 320 linje 20

◀ **mærkeligt** : bemærkelsesværdigt, interessant.

I trykt udgave: Bind 7 side 320 linje 24

◀ **Naar der sættes Dødsstraf paa enhver Forbrydelse** : Der hentydes formentlig til de love, der if. sagnet blev givet af Drakon i Athen o. 624 f.Kr., og som fastsatte dødsstraf for næsten alle forbrydelser, herunder lediggang, jf. *K.W. Böttingers Verdenshistorie i Levnetsbeskrivelser*, overs. af A.C. Lund, bd. 1-8, Kbh. 1840-45; bd. 1, s. 93.

I trykt udgave: Bind 7 side 320 linje 25

◀ **recurrere** : egl. løbe tilbage, tage sin tilflugt.

I trykt udgave: Bind 7 side 320 linje 34

◀ **Pointet** : det afgørende punkt, pointen.

I trykt udgave: Bind 7 side 321 linje 4

◀ **Den abstrakte Tænkning taler ... immanents Fremstøden** : 94,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 321 linje 13

◀ **naar hans Tro skal declineres i Livets mangfoldige casibus** : dvs. når hans tro skal gennemprøves i livets forskellige tilskikkelser. Casibus, flertal af det lat. 'casus', form el. tilfælde, betegner i grammatikken bøjningsformer, som angiver et bestemt ords forhold til et andet.

I trykt udgave: Bind 7 side 321 linje 26

◀ **commensurabelt for** : sammenligneligt el. foreneligt med.

I trykt udgave: Bind 7 side 321 linje 29

◀ **de mulige 70 Aar** : dvs. et menneskes levealder (162,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 321 linje 30

◀ **Poul Møller har rigtigt bemærket ... Forfatter i hele sit Liv** : sigter til en af P.M. Møllers (40,32) strøtanker fra perioden 1819-21, som i sin helhed lyder: »Vittighedsimprovisatoren og andre mundtlige Digtere have meer Genialitet end de skrivende Poeter, men mindre Bevidsthed derom. De ere rige Mænd, som more sig med at kaste Guld ud iblandt Pøbelen, uden selv at kjende dettes Værd. De poetiske Skribenter ere ei saa tit fyldte med inspirerede Tanker, som de ere Kjendere af disses Ægthed. Hver heldig Idee, der falder dem ind, bemærkes og anvendes paa en hensigtsmæssig Maade. Men selv hos de meest voluminøse komiske Forfattere findes ei saa megen Vittighed, som en fortræffelig Hofnar har nødig i eet Aar«, *Efterladte Skrifter* (40,32) bd. 3, 1843, s. 176f.

I trykt udgave: Bind 7 side 321 linje 30

◀ **jeg uværdig kun er for Intet at regne udi systematisk Bogholderi** : hentydning til 2. akt, scene 2 af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Den Stundesløse* (37,33), hvor Leander over for Vielgeschrey agerer 'uværdig bogholder' for at opnå samtykke til at gifte sig med Vielgeschreys datter.

I trykt udgave: Bind 7 side 322 linje 2

◀ **Naar da Skeptikeren Zeno ... dog stundom er Menneske** : Det er ikke filosofen Zenon (258,4), men skeptikeren Pyrrhon fra Elis (81,2), som den anførte anektote omhandler, jf. 9. bog, kap. 11, 66 i *Diogen Laërteses filosofiske Historie* (82,31), hvor det hedder: »Han flyede ogsaa engang for en Hund, som anfaldt ham; Til Een der holdt sig op over denne mod hans Principer stridende Opførsel, sagde han: Det er vanskeligt, gandske at afklæde sig Mennesket«, bd. 1, s. 431.

I trykt udgave: Bind 7 side 322 linje 24

◀ **Coquetterie** : dvs. koketteri.

I trykt udgave: Bind 7 side 322 linje 30

◀ **saa er det umuligt ikke at skrive en Satire** : allusion til Juvenals *Satirer* 1, 30: »Difficile est satiram non scribere« (»Det er vanskeligt, ikke at skrive satirer«).

I trykt udgave: Bind 7 side 322 linje 34

◀ **unum noris, omnes** : lat. »kender man én, så kender man dem alle«. Udtrykket stammer fra den rom. forfatter Terents' komedie *Phormio* 265 (2. akt, 3. scene, vers 35), jf. *P. Terentii Afri Comoediae sex*, udg. af M.B.F. og F. Schmieider, 2. udg., Halle 1819, ktl. 1291, s. 431: »unum cognoris, omnes noris«, og *Terentses Skuespil*, overs. af Fr. Høegh Guldberg, bd. 1-2, Kbh. 1805, ktl. 1293-1294; bd. 2, s. 264 (2. akt, 4. scene), hvor udtrykket gengives således: »Kjender man / blot Een, man kjender dem tilhobe«.

I trykt udgave: Bind 7 side 323 linje 9

◀ **en evig Gudvorden** : En nærmere karakteristik af denne anskuelse gives i *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 219 note 1, hvor den knyttes an til »den ældre og moderne Speculation«. Der hentydes formentlig til filosoffer som gnostikerne (312,9), Plotin, Origenes (95,12), Joh. Scotus Erigene, Mester Eckehart, Jacob Böhme, og den nyere tradition med Schelling (102,24), Fr. Baader og Hegel (39,29), men også (jf. *Om*

Begrebet Ironi, SKS 1, 344) K.W.F. Solger og J.G. Fichte.

I trykt udgave: Bind 7 side 323 linje 23

◀ **Prøvebog** : bog, der indeholder prøver af forskellige varer (især manufaktur), som man kan vælge efter, når man skal købe.

I trykt udgave: Bind 7 side 324 linje 9

◀ **underskyde** : tilsætte, tilføje.

I trykt udgave: Bind 7 side 324 linje 13

◀ **Da Napoleon rykkede frem i Africa ... Erindring ned paa dem** : Situationen med Napoleon (153,26) i Ægypten fortælles i L.A. Thiers' (362,7) værk om den franske revolution, der udkom i årene 1823-27. I den ty. oversættelse, *Geschichte der französischen Revolution*, overs. af Ferd. Philippi, bd. 1-5, Leipzig 1836, ktl. 2024-2028, hedder det i bd. 5, s. 318: »Das Gesicht Bonaparte's strahlte von Enthusiasmus; er galopierte vor die Reihen seiner Soldaten, deutete auf die Pyramiden und rief: 'Bedenkt, daß von den Gipfeln dieser Pyramiden vierzig Jahrhunderte auf Euch herab blicken.'<« Sml. den da. oversættelse: *Den franske Revolutions Historie*, overs. af F.C. Rosen, bd. 1-7, Nykøbing 1842-45; bd. 7, s. 291.

I trykt udgave: Bind 7 side 325 linje 2

◀ **theocentriske** : 25,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 326 linje 2

◀ **ein, zwei, drei** : 113,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 326 linje 6

◀ **si placet** : lat. hvis man har lyst.

I trykt udgave: Bind 7 side 327 linje 22

◀ **Høimod** : storsind, ædelmodighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 327 linje 24

◀ **urgerer** : fremhæver, betoner.

I trykt udgave: Bind 7 side 327 linje 35

◀ **Exceptionen** : undtagelsen, indsigelsen (excipere: gøre en undtagelse gældende el. rette indsigelse mod). Udtrykket stammer fra romerretten, hvor exceptio er en undtagelse til fordel for sagsøgte fra den lov, hvorefter der skulle dømmes. Juridisk kan det også betegne et forsvarsindlæg, hvor modstanderens fremstilling svækkes med argumenter, der inddrager en ny kendsgerning.

I trykt udgave: Bind 7 side 327 linje 36

◀ **Det at Job troede** : sigter til Jobs bog i GT. En fremstilling af Job findes i *Gjentagelsen*, SKS 4, 66-80, hvor det bl.a. hedder om ham, at han »exciperer (...) mod alle menneskelige Betragtninger«, SKS 4, 75.

I trykt udgave: Bind 7 side 328 linje 8

◀ **paa Comedie** : dvs. i teatret.

I trykt udgave: Bind 7 side 328 linje 11

◀ **Menighed og sammes enkelte Lemmer** : Forestillingen om menigheden som et legeme, der har mange lemmer, stammer fra Paulus i 1 Kor 12.

I trykt udgave: Bind 7 side 328 linje 13

◀ **Da Themistocles blev søvnløs ... der gjorde ham søvnløs** : sigter til Plutarks (40,13) biografi over den gr. politiker Themistokles (o. 524-459 f.Kr.) i *Vitae parallelae* (De parallelle liv). Her fortælles: »Themistokles skal med en rasende Heftighed have tragtet efter Ære, og denne hans Ærgjærrighed skal have opvakt hos ham en umaadelig Attraa efter at udføre store Bedrifter. Efterat Grækerne havde leveret Perserne Slaget ved Marathon, og man overalt ophøjede Miltiades for hans kloge Anførsel, fandt man Themistokles, skjønt endnu ganske ung, meget grandskende, fordybet hos sig selv, ja vaagende hele Nætter

igjennem; og da han nu endog uddrog sig fra de sædvanlige Sammenkomster, og nogle spurgte ham om Aarsagen hertil og yttrede deres Forundring over denne med ham foregaaede Forandring, svarede han: *Miltiades's Trofee tillader mig ikke at sove*», *Plutark's Levnetsbeskrivelser* (67,14) bd. 2, 1803, s. 7. – **Miltiades's Triumph**: Den athenske hærfører Miltiades (d. 489 f.Kr.) nød efter sejren over perserhæren ved Marathon 490 f.Kr. stor berømmelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 328 linje 20

◀ **nøiet** : tilfreds.

I trykt udgave: Bind 7 side 328 linje 23

◀ **höchstens** : ty. højst, i det højeste.

I trykt udgave: Bind 7 side 328 linje 25

◀ **lydende** : adlydende, lydig.

I trykt udgave: Bind 7 side 328 linje 25

◀ **»Smulernes« Problem: hvorledes ... en historisk Viden** : jf. titelbladet på *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 213.

I trykt udgave: Bind 7 side 329 linje 2

◀ **Sectio** : lat. sektion.

I trykt udgave: Bind 7 side 329 linje 4

◀ **Orientation** : orientering.

I trykt udgave: Bind 7 side 329 linje 5

◀ **at der intet Hiinsides er ... dialektiske Borerethed** : I afsnittet »Weschelbestimmung des Endlichen und Unendlichen« i *Wissenschaft der Logik* (21,29) fremhæver Hegel den gensidigt betingende dialektik ml. det endelige og det uendelige ('hinsides'), men han benægter dog ikke det uendelige som sådant, jf. *Hegel's Werke* bd. 3, s. 149-155 (*Jub.* bd. 4, s. 159-165). Der sigtes snarere til diskussionen om Hegels benægtelse af uddødeligheden (158,18).

I trykt udgave: Bind 7 side 329 linje 22

◀ **Det Hiinsidige er bleven en Spøg** : 257,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 329 linje 24

◀ **sub specie æterni** : 81,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 329 linje 29

◀ **været (...) i Vinden** : fast udtryk, i talesproget: været bragt i en ubehagelig situation (knibe, forlegenhed); også (uegl.): været midtpunktet for interessen, været i vælten.

I trykt udgave: Bind 7 side 330 linje 14

◀ **Messecatalog** : sigter til de kataloger med fortegnelser over bøger, som indtil 1860 regelmæssigt (Påske og Mikkeldag) blev udgivet i forbindelse med ty. bogmesser i Frankfurt og Leipzig.

I trykt udgave: Bind 7 side 330 linje 17

◀ **at Verden ikke kan staa til Paaske** : fast talemåde, der fx flere gange benyttes af Ludvig Holberg (256,13).

I trykt udgave: Bind 7 side 330 linje 24

◀ **Summa summarum** : lat. 'summernes sum'; alt i alt.

I trykt udgave: Bind 7 side 330 linje 27

◀ **taget i Beslag** : taget i brug, overtaget.

I trykt udgave: Bind 7 side 330 linje 35

◄ **Politikere bekymret imødesee en Staternes Banquerot** : Det har ikke kunnet afgøres, hvilke politikere der sigtes til. Bekymringen om statens bankerot hørte dog i en da. kontekst til den offentlige dagsorden, og SK har tidligere ironiseret over dem, der nærrede bekymring for statsgælden, jf. *Begrebet Angest*, SKS 4, 449, og *Forord*, SKS 4, 470.

I trykt udgave: Bind 7 side 331 linje 3

◄ »**Vævlen**« : vrøvlen, ævlen.

I trykt udgave: Bind 7 side 331 linje 11

◄ **κατα δυναμιν** : gr. (katà dýnamin) efter mulighed, som mulighed; en term, der stammer fra Aristoteles' (10,19) filosofi.

I trykt udgave: Bind 7 side 331 linje 15

◄ **Cotume** : egl. coutume, alm. skik og brug, vanemæsighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 331 linje 24

◄ **bon ton** : fr. god tone.

I trykt udgave: Bind 7 side 331 linje 24

◄ **Leietjener** : 73,14.

I trykt udgave: Bind 7 side 331 linje 30

◄ **Elysium** : i gr.-rom. mytologi: dødsriget.

I trykt udgave: Bind 7 side 331 linje 33

◄ **Forskjellen mellem en synlig og usynlig Kirke** : 58,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 332 linje 3

◄ **de nomine** : lat. af navn.

I trykt udgave: Bind 7 side 332 linje 10

◄ **Yttringen** : dvs. opgivelsen af at være kristen.

I trykt udgave: Bind 7 side 332 linje 18

◄ **skrække fra** : afskrække.

I trykt udgave: Bind 7 side 332 linje 25

◄ **et anabaptistisk Kjætterie** : Anabaptisterne, også kaldet 'døberne' el. 'gendøberne', var en radikal protestantisk bevægelse, der på reformationstiden opstod i Tyskland og Schweiz. De praktiserede voksendåb, men da de forkastede barnedåbens ret og gyldighed, betragtede de ikke sig selv som 'gendøbere'; de kaldte sig i stedet 'Täufer'. De blev fordømt i flere af artiklerne i *Confessio Augustana*, jf. især art. 5 (om det kirkelige embede), fordi de »mene, at den Helligaand tilfalder Menneskene uden det udvortes Ord, ved deres egne Forberedelser og Gjerninger«, og art. 9 (om dåben), fordi de »misbillige Barnedaaben, og forsikkre, at Børn kunne blive salige uden Daab«, *Den danske Kirkes symbolske Bøger*, overs. og udg. af J.C. Lindberg, Kbh. 1830, s. 12 og s. 14. I 1840'ernes diskussion om baptisterne (49,29) blev der ofte henvist til anabaptisterne, ofte i betydningen 'gendøbere', jf. biskop N. Faber *De anabaptistiske Bevægelser i Danmark betragtede fra det christelige og kirkelige Standpunct*, Kbh. 1842, og Magnús Eiríksson *Om Baptister og Barnedaab* (49,29), s. 3-31.

I trykt udgave: Bind 7 side 332 linje 31

◄ **Spatium** : lat. afstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 332 linje 35

◄ **hiin Forfærdelsens Tordenveir (...) som dræbte Alexius og skabte Luther** : Den 2. juli 1505 blev Luther (33,35) under en rejse overrasket af et tordenvejr, under hvilket han aflagde løfte om at gå i kloster.

C.F.G. Stang fortæller, at Luther lod sig skræmme til sit løfte af et lyn, der slog ned ved hans side, hvortil kom, at hans ven, Alexis, senere blev dræbt i Erfurt, jf. *Martin Luther. Sein Leben und Wirken*, Leipzig og Stuttgart 1835, s. 18. At lynet skulle være slået ned i denne ven ved Luthers side, er en senere myte.

I trykt udgave: Bind 7 side 333 linje 27

◀ **Papismen** : pavedømmet og den romersk-katolske lære, som er genstand for Luthers (33,35) angreb.

I trykt udgave: Bind 7 side 333 linje 28

◀ **Aber unsere spitzfindigen ... Gerlachs lille Udgave 4de B. p. 195** : ty. »Men vores spidsfindige sofister siger i disse sakramenter intet om troen, men plapre kun flittigt om sakramenternes virkelige kræfter (det Objektive), thi de studerer altid, men når dog aldrig til erkendelse af sandheden«. Citat fra Martin Luthers (33,35) skrift *Büchlein von der babylonischen Gefängniss der Kircke* (1520), trykt i *Luthers Werke. Vollständige Auswahl seiner Hauptschriften. Mit historischen Einleitungen, Anmerkungen und Registern*, udg. af Otto von Gerlach, bd. 1-10, Berlin 1840-41, ktl. 312-316; bd. 4, s. 67-199; s. 195, hvor det dog hedder: »doch nimmermehr«. Parentesen er SKs. Jf. journaloptegnelsen JJ:412, SKS 18, 277.

I trykt udgave: Bind 7 side 333 linje 30

◀ **Mageligheds-Sag** : Udtrykket spiller formentlig på N.F.S. Grundtvigs (42,32) ofte gentagne ytring, at det at være kristen er en 'saligheds-sag'.

I trykt udgave: Bind 7 side 334 linje 7

◀ **producere** : fremskaffe; fremvise.

I trykt udgave: Bind 7 side 334 linje 9

◀ **Dommens høitidelige Alvor** : hentydning til dommens dag, hvor menneskene skal aflægge regnskab for Gud, og Gud gøre regnskabet op. Denne forestilling findes udtrykt flere steder i NT, fx i Matt 12,36; Rom 9,28; 1 Pet 4,5.

I trykt udgave: Bind 7 side 334 linje 24

◀ **Klokkeren** : 181,36.

I trykt udgave: Bind 7 side 334 linje 28

◀ **Regjerings-Pas** : pas, udstedt af regeringen selv.

I trykt udgave: Bind 7 side 334 linje 29

◀ **I Smulerne** : jf. SKS 4, 292-295.

I trykt udgave: Bind 7 side 334 linje 30

◀ **naturalisere Christendommen** : dvs. tillægge kristendommen sådanne egenskaber, at den stemmer overens med den menneskelige natur. Der sigtes bl.a. til H.L. Martensen *Den christelige Daab betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal* (49,29), hvor det hedder: »Thi det er i og for sig klart, at i det Tidsrum, da det væsentligt var Opgave at indplante Kirken i Verden, Meget maa gestalte sig anderledes, end i de efterfølgende Tider, hvor Kirken har slaaet faste Rødder i Verden, hvor Guds Rige ligesom er blevet Natur. Saaledes maa navnlig Daaben, skjøndt dens sacramentale Væsen, dens Grundforhold til Troen stedse er det samme, fremtræde under en anden Form der, hvor Guds Rige skal forplantes ved Mission – hvor det altsaa udenfra skal bringes ind i Folkeaaenderne – end der, hvor det skal forplantes formedelst *Inhabitation* – hvor det er blevet Folkeaaenderne iboende, og indenfra skal udfolde sine omskabende Kræfter i Verdenslivet«, s. 23. Se journaloptegnelse JJ:205, SKS 18, 205.

I trykt udgave: Bind 7 side 334 linje 31

◀ **Gjenfødelse** : dvs. den genfødsel, der sker med dåben.

I trykt udgave: Bind 7 side 334 linje 33

◀ **Spatium** : lat. afstand; tidsrum.

I trykt udgave: Bind 7 side 334 linje 33

◀ **næstendeels** : næsten, nærmest.

I trykt udgave: Bind 7 side 335 linje 8

◀ **det Experimenterede** : dvs. eksperimentets resultat.

I trykt udgave: Bind 7 side 335 linje 27

◀ **Mediation** : 39,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 336 linje 3

◀ **i sin faveur** : dvs. i sin favør, til sin fordel.

I trykt udgave: Bind 7 side 336 linje 24

◀ **det nye Testamente ligger i Forestillingens Sphære** : Der hentydes formentlig til den hegelianske anskuelse af religionen som henhørende til den umiddelbare forestillings område; i filosofien hæves religionens indhold da til den højeste begrebslige erkendelse. Jf. fx K. Hases lærebog *Hutterus redivivus* (58,21), hvor det anføres, hvordan Hegel erklærede religionens »høieste Former, Trinitets- og Incarnationsdgm. selv for barnlige, naive Forestillinger, og bibl. Historier, som Syndefaldet, for mythiske Allegorier«, og videre, hvordan Hegel »betragter den hist. overleverede Tro alene som hjemmehørende i *Forestillingens* lavere Kreds, der først vorder den alle Hemmeligheder gjennemskuende Sandhed, naar den som en *Viden* gjenfødtes gennem Begrebets nødvendige Udvikling«, s. 56 note 8.

I trykt udgave: Bind 7 side 336 linje 27

◀ **Forligelses-Commissionen** : myndighedsinstitution oprettet ved forordning af 10. juli 1795, som forestod tvungen mægling i retssager og godkendte private forlig.

I trykt udgave: Bind 7 side 336 linje 35

◀ **gaae videre end Hegel** : 56,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 337 linje 6

◀ **Approximeren** : tilnærmen; det gradvist at nærme sig noget.

I trykt udgave: Bind 7 side 337 linje 12

◀ **naar** skulde han: hvornår.

I trykt udgave: Bind 7 side 337 linje 25

◀ **velærværdig** : præstelig 54,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 337 linje 32

◀ **Cerberusser der bevogte Adgangen** : I den gr. mytologi var Kerberos et grusomt uhyre med flere hoveder, som holdt opsyn med, at ingen forlod underverdenen. Jf. P.F.A. Nitsch *Neues mythologisches Wörterbuch* (181,8) bd. 1, s. 486.

I trykt udgave: Bind 7 side 339 linje 18

◀ **absolveret** : aflagt, bestået.

I trykt udgave: Bind 7 side 339 linje 21

◀ **nomen dare alicui** : lat. 'give sit navn til nogen'; på klassisk lat. betegner udtrykket 'nomen dare' den handling at lade sig indrullere til militærtjeneste.

I trykt udgave: Bind 7 side 339 linje 29

◀ **Men vi ere jo Alle Christne** : Formuleringen er muligvis inspireret af artiklen »Enkelte Træk til Skildringen af Nord-Amerikas videnskabelige, religiøse og kirkelige Tilstand. Af Ch. Siddons, Borger af de forenede Stater«, hvori det omkring den kirkelige situation i USA bl.a. hedder: »Ja saa vidt gaaer Liberaliteten, at man selv ikke hører det gerne af sin egen Præst, naar han vil forsvare sin Kirkelære som den fortrinligste. 'Vi er jo alle Christne,' hedder det gjerne ved saadanne Leiligheder, 'og i enhver Confession kan man være from.' Og efter denne Tale handle de ogsaa.« *Theologisk Maanedsskrift* (42,27) bd. 12, 1828, s. 21.

I trykt udgave: Bind 7 side 340 linje 19

◀ **til Vitterlighed** : Udtrykket benyttes om personer, der underskriver et juridisk dokument 'til vitterlighed', dvs. som bekræftelse af, at de har set det blive oprettet, eller at hovedunderskriveren er den, han giver sig ud for.

I trykt udgave: Bind 7 side 341 linje 19

◀ **ebenbürtige** : ty. jævnbyrdige. Udtrykket benyttes ikke af Hegel (39,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 342 linje 13

◀ **Spekulationen medierer mellem Eleaternes Lære og Heraklits** : If. eleaterne (279,24) findes der intet udenfor den væren, som er, og følgelig gives der heller ingen egentlig bevægelse, mens omvendt Heraklit (279,27) opfattede alt som en konstant bevægelse. Hegel (39,29) taler ikke eksplicit om at mediere (39,23) disse modsatte positioner, men 'medierer' dog indirekte ved i 1. bd. af *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (56,11) at fremstille dem som relative, fortløbende momenter i den store udvikling. I den spekulative logik kunne begyndelsen, 'den rene væren' (80,24), erindre om eleaterne, mens den efterfølgende enhed af 'væren' og 'intet' i 'vorden' (80,27) bærer præg af Heraklit.

I trykt udgave: Bind 7 side 342 linje 22

◀ **velbaarne** : 135,12.

I trykt udgave: Bind 7 side 343 linje 16

◀ **Differents-Opgaverne** : dvs. de relative opgaver, hvor et menneske ved større begavelse e.l. har fordel frem for et andet.

I trykt udgave: Bind 7 side 343 linje 20

◀ **usus instrumentalis** : lat. anvendelse som redskab. Se Notesbog 1:2, SKS 19, 10 (§ 26).

I trykt udgave: Bind 7 side 343 linje 31

◀ **Eet var sandt i Philosophien, som ikke var det i Theologien** : 278,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 343 linje 33

◀ **Om Molboerne fortælles der ... faldt Molboerne i Vandet** : sigter til molbohistorien, »Det tørstige Træ«, jf. *Beretning om de vidtbekjendte Molboers vise Gjerninger og tapre Bedrifter, Dennem til Ære og andre til Lærdom og Fornøjelse til Trykken befordret*, Kbh. 1827, s. 13f.

I trykt udgave: Bind 7 side 344 linje 4

◀ **offentlig Mening** : 237,26.

I trykt udgave: Bind 7 side 344 linje 32

◀ **Peer og Povel** : 237,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 345 linje 10

◀ **debiterer** : udspreder (fx et rygte).

I trykt udgave: Bind 7 side 345 linje 22

◀ **eftersom** : efterhånden som.

I trykt udgave: Bind 7 side 345 linje 35

◀ **forskylder** : gør sig skyldig i, forvolder.

I trykt udgave: Bind 7 side 346 linje 23

◀ **»Smulernes« Problem** : jf. titelbladet på *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 213.

I trykt udgave: Bind 7 side 347 linje 5

◀ **det kvalitative Spring** : i modsætning til en gradueret el. kvantitativ forandring (21,29). Udtrykket benyttes fx af A.P. Adler i *Populære Foredrag over Hegels objective Logik* (24,6), § 21, hvor det hedder: »enhver Aabenbaring staaer som et kvalitativt Spring i den menneskelige Udviklingsproces«, s. 98. I en

optegnelse fra 1844 (*Pap. V C 8*) undrer SK sig over, hvordan en hegelianer som H.T. Røtscher (112,15) kan benytte kategorien: »qualitativer Sprung«.

I trykt udgave: Bind 7 side 347 linje 11

◀ **er betænkt paa** : tænker på, har i sinde.

I trykt udgave: Bind 7 side 347 linje 24

◀ **paa et andet Sted** : se *AE, SKS 7, 331-335*.

I trykt udgave: Bind 7 side 347 linje 31

◀ **Vægteren, der vækker den Sovende** : Vægteren, der gik rundt i Københavns gader, skulle tænde gadelygterne, opretholde ro og orden, gribe ind ved ildebrand og ikke mindst hver hele time råbe de anordnede vægtervers. Jf. § 5 og § 9 i *Instruction for Natte-Vægterne i Kiøbenhavn, Kbh. 1784, s. 6 og s. 10*. Til mange borgeres ærgrelse forstyrrede vægteren yderligere nattesøvnen, når han kl. fem om morgenen bankede på kælderdøre og skodder for at vække de butiksejere, som nu skulle op, og som ikke havde anskaffet sig en dørklokke, jf. artiklen »Bøn om Nattero« i *Politievennen*, nr. 1361, 29. jan. 1842, s. 78f.

I trykt udgave: Bind 7 side 348 linje 17

◀ **General-Marschen**: almindelig afmarch; tromme- eller hornsignal, der bringer soldater til samling i fuld udrustning, fx i anledning af afmarch eller fjendtligt angreb.

I trykt udgave: Bind 7 side 348 linje 20

◀ **höchstens** : ty. højst, i det højeste.

I trykt udgave: Bind 7 side 348 linje 29

◀ **ligelig** : ensartet, på samme måde.

I trykt udgave: Bind 7 side 349 linje 7

◀ **Dialogen Hippias** : dvs. Platons dialog *Hippias Maior*, hvori Sokrates (40,24) debatterer det skønnes væsen med sofisten Hippias, jf. *Platons Skrifter* (83,26) bd. 2, s. 73-108. Se SKs motto for *AE* (8,1).

I trykt udgave: Bind 7 side 349 linje 21

◀ **Efterat der nemlig er opstillet ... at det er vanskeligt** : Sokrates afslutter samtalen i *Hippias Maior* (304e) med ordene: »I Virkeligheden tror jeg, Hippias, at det har været godt for mig at drøfte disse Ting med dig og den omtalte Tredjemand; for nu tror jeg nok, jeg forstaaer Meningen med det gamle Ordsprog: de skønne Ting er vanskelige«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 2, s. 108.

I trykt udgave: Bind 7 side 349 linje 23

◀ **Toldboden** : det sted ved Københavns havn, hvor indført gods blev fortoldet, og hvor flere passagerskibe lagde til (*se kort 2, G4*).

I trykt udgave: Bind 7 side 349 linje 35

◀ **Vertshuset** : dvs. hotellet.

I trykt udgave: Bind 7 side 349 linje 35

◀ **Pathos** : lidenskab.

I trykt udgave: Bind 7 side 351 linje 1

◀ **τελος** : gr. (télos) mål, formål, endemål.

I trykt udgave: Bind 7 side 351 linje 7

◀ **som Olie i Ilden** : fast udtryk om at få noget (især lidenskaber o.l.) til at blusse op.

I trykt udgave: Bind 7 side 351 linje 9

◀ **sensu eminenti** : lat. i den mest udprægede (højeste, strengeste) forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 351 linje 12

◀ **ene** : forene.

I trykt udgave: Bind 7 side 351 linje 13

◀ **geläufigt**: ty. let og flydende.

I trykt udgave: Bind 7 side 351 linje 16

◀ **et Plaisanterie** : en spøg, en spas.

I trykt udgave: Bind 7 side 351 linje 18

◀ **Bonmot** : fr. godt ord; et vittigt indfald.

I trykt udgave: Bind 7 side 351 linje 18

◀ **socratick frygte for at være i en Vildfarelse** : Der hentydes til Platons dialog *Kratylos* (428d), hvor Sokrates siger: »Kæreste Kratylos, jeg har selv længe undret mig over min Visdom. Jeg kan ikke tro paa den. Jeg tror, jeg maa begynde forfra og undersøge, hvad det egentlig er jeg siger. Selvbedrag er nemlig det værste af alt. Den bedragende følger jo med overalt, kan ikke fjerne sig et Skridt; er det ikke en frygtelig Tanke?« *Platons Skrifter* (83,26) bd. 3, s. 64. Se journaloptegnelsen JJ:131, SKS 18, 182, hvor SK henviser til denne replik.

I trykt udgave: Bind 7 side 351 linje 29

◀ **Skuffelsen** : illusionen, bedraget.

I trykt udgave: Bind 7 side 351 linje 31

◀ **Fuglekonge** : 222,5.

I trykt udgave: Bind 7 side 352 linje 5

◀ **et Papir, hvis Cours ikke mere noteres** : dvs. en obligation, der er gjort ugyldig og derfor ikke længere handles på børsen.

I trykt udgave: Bind 7 side 352 linje 10

◀ **velærværdige** : 54,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 352 linje 12

◀ **vovet sig ud paa den Galei** : dvs. vovet sig ud i dette letsindige foretagende. Udtrykket stammer formentlig fra den da. overs. af 2. akt, 11. scene af J.-B.P. Molières komedie *Scapins Skalkestykker*, hvor tjeneren Scapin bilder sin herre, Géronte, ind, at dennes søn er blevet bortført på en tyrkisk galej, hvortil Géronte atter og atter spørger: »Men hvad Fanden vilde han paa den Galej?« (Th. Overskous overs., Kbh. 1841, s. 14f.).

I trykt udgave: Bind 7 side 352 linje 14

◀ **mistvivle om** : betvivle.

I trykt udgave: Bind 7 side 354 linje 21

◀ **Stor-Inkvisitor** : den romersk-katolske kirkes dommer i trosspørgsmål, hvis opgave var at opspore, forhøre og straffe alle former for kætteri. Betegnelsen 'inkvisitor' brugtes også om lederen af en retslig undersøgelse i inkvisitionskommissionen, der indtil 1837 kunne sætte den mistænkte under 'skarpt forhør' (263,23). Inkvisitionskommisionen blev 5. jan. 1842 afløst af et nyt kriminalkammer, der atter i 1. juli 1845 blev overført til kriminal- og politiretten.

I trykt udgave: Bind 7 side 354 linje 28

◀ **bortrømt** : bortløben, undsluppet.

I trykt udgave: Bind 7 side 355 linje 16

◀ **Naar derfor en Mand ... kagstrøgen o. s. v.** : Der hentydes til 2 Kor 11,23-29, hvor Paulus opregner sine mange lidelser som tegn på, at han langt overgår de falske apostle: »Jeg har arbejdet overflødige, liidt

flere Slag, været flere Gange i Fængsler, ofte i Døds-Fare. Af Jøderne har jeg fem Gange faaet fyrretyve Slag mindre eet [minus ét]. Jeg er tre Gange hudstrøgen [pisket], een Gang stenet, jeg har lidt tre Gange Skibbrud, jeg haver været en Døgn i Dybet [på dybet, dvs. havet]. Jeg haver udholdt mange Reiser; jeg var i Farligheder i Vandstrømme, i Farligheder iblandt Røvere, i Farligheder af mit Folk, i Farligheder af Hedninger, i Farligheder i Byer, i Farligheder i Ørken, i Farligheder paa Havet, i Farligheder iblandt falske Brødre; i Arbeide og Møie, ofte i Nattevaagen, i Hunger og Tørst, ofte i Fasten, i Kuld og Nøgenhed: foruden hvad der kommer til, det daglige Overløb [det, som dagligt trykker], og Bekymringen for alle Menigheder« (NT-1819).
- **kagstrøgen**: Kagstrygning var en straf, hvor den dømte person blev bundet til en pæl (kaldet 'kagen') og derefter pisket med ris.

I trykt udgave: Bind 7 side 355 linje 18

◀ **hvis jeg haabede alene ... Elendigste af Alle** : hentydning til 1 Kor 15,19, hvor Paulus skriver: »Haabe vi alene paa Christum i dette Liv, da ere vi de elendigste af alle Mennesker« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 355 linje 28

◀ **posito, jeg sætter** : Udtrykket hentyder formentlig til en i samtiden berømt replik fra Jean Pauls (53,32) roman *Das heimliche Klaglied der jetzigen Männer; eine Stadtgeschichte* (1801). Den unge Wolfgang, der vender hjem fra krigen med en læderprotese i stedet for sin højre arm, men som forstår sig på landmåling, hvortil højre arm ikke er nødvendig, trøstes med følgende ord af en jovial ingeniør: »Posito, gesetzt Sie werden unser Landmesser, so will der dumme Sturzel gar nichts sagen.« Jf. *Jean Paul's sämtliche Werke* bd. 1-60, Berlin 1826-28, ktl. 1777-1799; bd. 31, 1827, s. 35. - **posito**: 80,8.

I trykt udgave: Bind 7 side 355 linje 33

◀ **Dhrr.** : De herrer.

I trykt udgave: Bind 7 side 355 linje 34

◀ **æsthetisk er den høieste Pathos Uinteressereathedens** : dvs. æstetisk er den højeste lidenskab el. sjælstilstand den interesseløse betragtning (285,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 356 linje 9

◀ **Forfarenhed** : erfaring, rutine.

I trykt udgave: Bind 7 side 356 linje 15

◀ **supplicerer** : ansøger, bønfalder.

I trykt udgave: Bind 7 side 356 linje 28

◀ **Rang med Justitsraaden** : 233,18.

I trykt udgave: Bind 7 side 356 linje 32

◀ **en Gevinst med paa Juletræet** : Den skik ved juletid at have et pyntet grantræ i stuen blev indført fra Tyskland o. 1805 og var udbredt i Danmark efter 1820. Det blev da også almindeligt at hænge de mindre gaver uindpakkede på selve træet (jf. Peter Fabers julesang »Høit fra Træets grønne Top«, 1848).

I trykt udgave: Bind 7 side 357 linje 8

◀ **bon-bon** : fr. godt-godt, godter, dvs. bolsjer, konfekt o.l.

I trykt udgave: Bind 7 side 357 linje 12

◀ **tres bien** : fr. meget godt.

I trykt udgave: Bind 7 side 357 linje 12

◀ **D'Hrr.** : De herrer.

I trykt udgave: Bind 7 side 357 linje 20

◀ **o. a. saad.** : og andet sådant, og lignende.

I trykt udgave: Bind 7 side 357 linje 22

◀ **Pluddervælsk** : noget uforståeligt (egl. om sprog); pærevælling.

I trykt udgave: Bind 7 side 357 linje 25

◀ **Væsenheds-Bestemmelsen** : dvs. bestemmelsen af, hvad noget essentielt er.

I trykt udgave: Bind 7 side 357 linje 26

◀ **»medens jeg tager Skjægget af«** : formentlig tillempet citat fra det digteriske indskud i P.M. Møllers afhandling »Tanker over Muligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed« (40,10), hvor den praktiske bogholder Julius, der har travlt pga. en frokostaftale, over for sin ven, teologen Ferdinand, ytrer stor interesse for problemet om sjælens udødelighed, og beder denne om følgende tjeneste: »A *propos*, siden vi nu eengang have bragt denne Sag paa Bane, kunde du, som er Theolog, gjerne i al Korthed foredrage mig de bedste Beviser for Sjælens Udødelighed, mens jeg stryger min Ragekniv og tager mit Skjæg af; men kom mig ikke for nær: jeg skjærer mig let«, *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 17, s. 20; *Efterladte Skrifter* (40,32) bd. 2, 1842, s. 179.

I trykt udgave: Bind 7 side 357 linje 31

◀ **passeret** : tilbragt, fordrevet.

I trykt udgave: Bind 7 side 358 linje 5

◀ **Englene vare de kjedsommeligste ... er kjedelig nok** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 358 linje 10

◀ **Einerlei** : ty. ensformighed, trummerum.

I trykt udgave: Bind 7 side 358 linje 12

◀ **tertium non datur** : lat. et tredje gives ikke. Udtrykket betegner i den klassiske logik grundprincippet om 'det udelukkede tredje', der blev formuleret af Aristoteles (10,19), og som udtrykker, at der ikke gives noget 'tredje' ml. kontradiktoriske modsigelser (277,22).

I trykt udgave: Bind 7 side 358 linje 20

◀ **paa Comedie** : i teatret.

I trykt udgave: Bind 7 side 358 linje 23

◀ **daarligen** : som en dåre, tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 7 side 359 linje 9

◀ **Differents-Pathos** : dvs. en lidenskab, der beror på (og understreger) en forskel i forhold til andre mennesker.

I trykt udgave: Bind 7 side 359 linje 18

◀ **Mislighed** : betænkelighed, misforhold.

I trykt udgave: Bind 7 side 360 linje 1

◀ **ti Rbdlr.** : 10 rigsbankdaler (51,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 360 linje 8

◀ **Visitations-Forretning** : dvs. inspektion, eftersyn. Der hentydes til det at have orden i sagerne på visitationsdagen, når regnskaber o.l. skal kontrolleres.

I trykt udgave: Bind 7 side 360 linje 8

◀ **Mediationen** : 39,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 360 linje 10

◀ **høiligen** : i høj grad.

I trykt udgave: Bind 7 side 360 linje 13

◀ **theocentriske** : 25,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 360 linje 20

◀ **Skakkerjøde** : egl. sjakkerjøde, nedsættende betegnelse for en jøde, der lever af at handle (sjakre).

I trykt udgave: Bind 7 side 361 linje 12

◀ **Kjellingepreest** : egl. præst, der især gør sig hos gamle koner; i overført forstand: person, der er forkælet, blødagtig, fej.

I trykt udgave: Bind 7 side 361 linje 13

◀ **søvnige som en daarlig Brudejomfru** : 26,1.

I trykt udgave: Bind 7 side 361 linje 13

◀ **Løb paa det Uvisse** : planløse adfærd. Udtrykket spiller på 1 Kor 9,26, hvor Paulus skriver om sig selv: »Derfor løber jeg, ikke som paa det Uvisse; jeg fegter, som den, der ikke slaaer i Veiret« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 361 linje 15

◀ **mødige** : trætte.

I trykt udgave: Bind 7 side 361 linje 18

◀ **kan opkomme i en Ønskenes Hjerne** : 102,4.

I trykt udgave: Bind 7 side 361 linje 36

◀ **Napoleon** : 153,26.

I trykt udgave: Bind 7 side 362 linje 3

◀ **Thiers paataget sig at fortælle Historien derom** : sigter til den fr. historiker og minister Louis Adolphe Thiers (1797-1877), der i forlængelse af sit værk om den fr. revolutions historie (325,2) i 1845-62 udgav sit andet hovedværk i 20 bd., som i høj grad bidrog til forgudelsen af Napoleon (153,26), nemlig *Consulatets og Keiserdømmets Historie*, oversat af J.C. Magnus, bd. 1-17, ktl. 2016-2023. I 1845 udkom bd. 1-4 på dansk.

I trykt udgave: Bind 7 side 362 linje 7

◀ **men Alt beroede her som stedse paa Udfaldet** : Den præcise formulering er ikke fundet hos Thiers, men den sammenfatter udmærket Thiers megen tale om 'held' og 'lykke' i forbindelse med de forskellige planer og slag, jf. fx bemærkningerne: »Lykken spiller altid en Rolle i de krigeriske Foretagende« og »Alt beroede følgelig paa Krigsbegivenhedernes Gang«, *Consulatets og Keiserdømmets Historie* bd. 2, 1845, s. 243.

I trykt udgave: Bind 7 side 362 linje 11

◀ **Edderkop, paa hvis ene Følehorn der staaer nogle Ciffere** : »Ciffere«, egl. 'Chiffere', dvs. hemmelige skrifttegn. Det er dog uopklaret, hvad for en edderkop med 'følehorn', der her sigtes til; muligvis stammer den fra et eventyr.

I trykt udgave: Bind 7 side 362 linje 18

◀ **Udfaldet er Nummer Nul** : dvs. resultatet kommer i sidste række, er ligegyldigt. Udtrykket 'nummer nul' kunne også benyttes om en ringe, uduelig person.

I trykt udgave: Bind 7 side 362 linje 34

◀ **den Mindste i Himmeriges Rige** : spiller på Matt 11,11, hvor Jesus siger: »Sandelig siger jeg Eder: iblandt dem, som ere fødte af Qvinder, er ingen Større opstanden end Johannes den Døber; men den Mindste i Himmeriges Rige er større end han« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 362 linje 35

◀ **Ved at rundere Forposterne ... har ikke Lykken med sig** : Denne anekdote er ikke verificeret. - **rundere**: militært udtryk for at gå en inspektionsrunde; inspicere.

I trykt udgave: Bind 7 side 363 linje 5

◀ **naar Døden gaer over hans Grav** : Talemåden 'Døden gik over min grav' bruges til at betegne en

pludselig gysen uden ydre anledning; den er optegnet i Matthias Moths (o. 1647-1719) ordbogsværk på Det kongelige Bibliotek som »daglig Tale«. Jf. også C. Molbech *Danske Ordsprog* (11,3), s. 308.

I trykt udgave: Bind 7 side 363 linje 13

◀ **Chimairiske** : dvs. kimæriske, at ligne med et fantasifoster, et tankespind. (108,27).

I trykt udgave: Bind 7 side 363 linje 19

◀ **da nemlig Alt hvad der siges** : I kladden (*Pap.* VI B 58,6) findes her en indskudt parentes: »da nemlig (for at gjøre en Hentydning til den tredie af Sophisten Gorgias^s Sætninger)«. Sofisten Gorgias' tre sætninger lyder: Intet er til; selv om det var til, ville det ikke være begribeligt for et menneske; og selv om det skulle være begribeligt, ville det være umuligt for ham at forklare det for sine medmennesker. I *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 253, knytter SK an til fremstillingen af disse sætninger i 2. bd. af Hegels *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (56,11), i *Hegel's Werke* bd. 14, s. 36f. (*Jub.* bd. 18, s. 36f.).

I trykt udgave: Bind 7 side 363 linje 21

◀ **Ataraxie** : 40,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 363 linje 32

◀ **Ligelighed** : ligevægt, harmonisk balance.

I trykt udgave: Bind 7 side 363 linje 32

◀ **μετρίως παθειν** : gr. (*metríos patheín*) at kunne lide el. lade sig påvirke med mådehold. Udtrykket benyttes af Sextus Empiricus i *Hypotypōseis Pyrrhōneioi*, 1. bog, 30; i *Sexti Empirici opera*, s. 9. If. skeptikerne (81,2) er 'det at kunne lide eller lade sig påvirke med mådehold' bl.a. en følge af, at de undlader at komme med bekræftende domme (306,28).

I trykt udgave: Bind 7 side 363 linje 32

◀ **bestikkende** : besnærende, forledende.

I trykt udgave: Bind 7 side 364 linje 2

◀ **vanarte** : udvikle sig i dårlig retning.

I trykt udgave: Bind 7 side 364 linje 30

◀ **Kammerraad** : 164,35.

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 5

◀ **i Contoiret** : på kontoret.

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 5

◀ **det Bestandige** : hentydning til »Det bestandige borgerlige Selskab«, der blev oprettet 1798, og hvis hovedformål var »fælleds Fornøjelse og indbyrdes god Omgang«; det afholdt baller og middage, ligesom medlemmerne havde adgang til at spille i selskabets lokaler, især billard. Jf. *Love for Det bestandige Borgerlige Selskab, oprettet den 23de Februari 1798*, Kbh. 1806, s. 10.

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 5

◀ **næstendeels** : meget nær ved, næsten helt.

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 6

◀ **Asyldirecteur** : leder af et asyl (298,14).

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 6

◀ **mærkelige** : bemærkelsesværdige, interessante.

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 12

◀ **allehaande** : alt muligt, alskens.

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 17

◀ **bringe (...)** i **Opkomst** : bringe frem, ophjælpe.

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 20

◀ **Protestantismen har hersket i 300 Aar** : dvs. siden 1536, hvor protestantismen officielt blev indført i Danmark; i 1836 afholdtes en stor reformationsfest i København.

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 32

◀ **den bekymrede Fader ... sætte min Søn i Skole** : Der sigtes til et skrift af skibsmægler og handelskommis i Helsingør, Knud Gad, hvori tidens skolesystem, der kun bestod af den lærde skole og almueskolen, krævedes ajourført, dvs. der ønskedes en skole med større vægt på realfagene. Skriftet, *Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole*, Kbh. 1833, skabte stor debat, jf. bl.a. F.F. Hansen *Ogsaa et Par Ord om Spørgsmaalet: Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole?*, Kbh. 1834, og J.L. Beeken *Ere vore Professionister det de kunde og burde være? Eller: I hvilken Lære skal jeg sætte min Søn? Fortsættelse af Hr. Gads Spørgsmaal: Hvor skal jeg sætte min Søn i Skole?*, Kbh. 1839. Debatten var så velkendt i tiden, at J.L. Heiberg (159,4) kunne gøre sig munter derover i 3. akt af »En Sjæl efter Døden« (159,4) og senere i 2. akt, scene 2 af lystspillet *Valgerda*, 1847.

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 34

◀ **en Præst, der i en opmuntrende Tale ... mod at gaae i Kloster** : Det fremgår af journaloptegnelsen JJ:324, SKS 18, 242, at der bl.a. sigtes til Balthasar Münter (1794-1867), som ved siden af sin præstegerning, dels ved Holmens Kirke, dels som hofprædikant, også var lærer ved det kgl. Pastorseminarium.

I trykt udgave: Bind 7 side 365 linje 36

◀ **gjækkelige** : usømmelige, tåbelige, også: bedrageriske.

I trykt udgave: Bind 7 side 366 linje 4

◀ **lade (...) løbe ind med** : lade følge med (uden videre, uden forskel).

I trykt udgave: Bind 7 side 366 linje 5

◀ **Praten** : løs snak.

I trykt udgave: Bind 7 side 366 linje 6

◀ **Høibaarenhed** : ædelhed, ophøjethed.

I trykt udgave: Bind 7 side 366 linje 12

◀ **verdslig Viisdom** : Verdslig visdom (ty. Weltweisheit) var oplysningsfilosoffen Christian Wolffs (1679-1754) betegnelse for sin egen og læremesteren G.W. Leibniz' (1646-1716) filosofi.

I trykt udgave: Bind 7 side 366 linje 26

◀ **Forjættelser i dette Liv** : udtrykket alluderer til 1 Tim 4,8, hvor Paulus skriver: »Thi den legemlige Øvelse er nyttig til Lidet, men Gudfrygtighed er nyttig til alle Ting, og haver Forjættelse for det Liv, som nu er, og for det tilkommende« (NT-1819). Se journaloptegnelse JJ:333, SKS 18, 246f.

I trykt udgave: Bind 7 side 366 linje 26

◀ **Chiliasme** : egl. læren om og troen på et forestående Kristi tusindårsrige på jorden med støtte i Åb 20,1-6 og 1 Kor 15,20-28. Forestillinger om et sådant tusindårsrige har været kendt op igennem hele kirkens historie. Udtrykket betegner her bredt en sværmerisk forventning om et tusindårsrige.

I trykt udgave: Bind 7 side 366 linje 27

◀ **gaae paa Tærne** : dvs. gøre sig umage. Talemåden findes optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (33,29) bd. 1, s. 287.

I trykt udgave: Bind 7 side 366 linje 30

◀ **fromt Ønske** : oversættelse af det lat. udtryk 'pium desiderium', dvs. et ønske, som ikke har udsigt til at gå i opfyldelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 366 linje 32

◀ **vinkende** : tillokkende.

I trykt udgave: Bind 7 side 367 linje 1

◀ **let som Dandsen i Enge** : allusion til omkvædet i folkevisen »Elveskud« (DgF nr. 47 B): »Men dansen den går så let gennem lunden«. Jf. *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen*, udg. af W. Abrahamson, R. Nyerup og K.L. Rahbek, bd. 1-5, Kbh. 1812-14, ktl. 1477-1481; bd. 1, s. 237-240.

I trykt udgave: Bind 7 side 367 linje 2

◀ **det forkortede Perspektiv** : det forhold i tegning el. maleri, at en figurs udstrækning i dybden er fremstillet ved hjælp af korte linjer; perspektiv. I retorikken om fremstillingen af et handlingsforløb, hvor man i den sammentrængte form udelader en tilsyneladende uvæsentlig begivenhedsrække.

I trykt udgave: Bind 7 side 367 linje 10

◀ **(Eudaimonisten)** : 313,20.

I trykt udgave: Bind 7 side 367 linje 14

◀ **saa er det Løgn i Jer Hals, Fatter** : variation af talemåden: 'det er løgn i jer hals', dvs. du lyver, som bl.a. bruges i Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Henrich og Pernille* (1731), 3. akt, 7. scene, jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 4.

I trykt udgave: Bind 7 side 367 linje 17

◀ **Velærværdighed** : 54,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 367 linje 18

◀ **I det n. T. staaer ... som finde den** : hentyder til Matt 7,13-14, hvor Jesus siger: »Gaaer ind ad den snevre Port! thi den Port er viid, og den Vei er breed, som fører til Fordærvelsen, og de ere mange, som gaae ind igiennem den; thi den Port er snever, og den Vei er Trang, som fører til Livet, og de ere faa, som finde den« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 367 linje 29

◀ **i Kjøbenhavn existerer en Comitee, der arbeider for at forskjønne Byen** : I en række artikler i *Dansk Folkeblad* i 1841 opfordrede teologiprofessor H.N. Clausen til oprettelsen af en komite til Københavns forskønnelse. Den sammentrådte samme år med en overpræsident, formanden for borgerrepræsentationen (433,31), chefen for Kunstakademiet, to universitetsprofessorer samt en præst. Trods komiteens utallige forslag, især vedr. byens beplantning, forblev arbejdet stort set resultatløst, og den slumrede stille ind o. 1845.

I trykt udgave: Bind 7 side 367 linje 32

◀ **Pastoral-Viisdom** : dvs. den visdom, som læres i den praktiske teologis prædikenlære på Pastorseminariet og som udtrykkes i præstens prædiken i kirken. Der spilles formentlig også på betydningen 'pastorale', dvs. den idylliske hyrdedigtning.

I trykt udgave: Bind 7 side 367 linje 33

◀ **Summa Summarum** : lat. 'summernes sum'; det endelige resultat.

I trykt udgave: Bind 7 side 368 linje 2

◀ **ne quid nimis** : lat. intet for meget, dvs. 'alt med måde'. Talemådens lat. form er en oversættelse af en gr. inskription på templet i Delfi og kendt fra den rom. digter Terents' komedie *Andria (Pigen fra Andros)* 1. akt, v. 61, hvor den frigivne slave Sosia bemærker: »nam id arbitror adprime in vita esse utile, ut nequid nimis« ('for jeg mener, at det her i livet er meget vigtigt, at intet er for meget [dvs. at der er måde med alting]'). Jf. *P. Terentii Afri comoediae sex* (323,9), s. 11.

I trykt udgave: Bind 7 side 368 linje 5

◀ **distingvert** : adskilt.

I trykt udgave: Bind 7 side 368 linje 29

◀ **som et Abstrakt udtømme sig i de relative Formaal som Prædikaterne** : Der sigtes til det forhold, at den hegelske, spekulative logik gennem metoden (102,25) tager udgangspunkt i den abstrakte kategori 'den rene væren' (80,24) for så at udlede alle andre kategorier, idet hver enkelt kategori 'ophæves' (202,35) i udviklingen af den næste. Disse kategorier kan kaldes 'prædikater' i logisk forstand og er hos Hegel (39,29) ikke umiddelbart relateret til et bestemt subjekt, men optræder som en udvikling af den absolutte ånd.

I trykt udgave: Bind 7 side 368 linje 33

◀ **et Titelblad, der ikke bindes med, naar Bogen indbindes** : Der tænkes formentlig på det såkaldte smudstitelblad, som placeres før det egl. titelblad for at beskytte dette mod snavs og slid. Ved indbindingen af en bog blev dette som regel skåret bort, jf. journaloptegnelsen EE:86, SKS 18, 33. Se også *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 255, samt manuskriptet (*Pap. VI B 128, 133*) til *Tre Taler ved tænkte Leiligheder*.

I trykt udgave: Bind 7 side 368 linje 36

◀ **gewaltig** : ty. vældig, stærk.

I trykt udgave: Bind 7 side 369 linje 5

◀ **at tvivle om Alt** : 56,11.

I trykt udgave: Bind 7 side 369 linje 10

◀ **at forsage Alt** : jf. trosbekendelsen (47,13).

I trykt udgave: Bind 7 side 369 linje 14

◀ **foresat** : stillet, forelagt.

I trykt udgave: Bind 7 side 369 linje 19

◀ **Den hellige Skrift taler ... Syndere som ubegribelig** : Det nøjagtige udtryk findes ikke i Bibelen, men Guds »Langmodighed« omtales flere steder, fx 2 Mos 34,6-7, Matt 18,26-27 og Rom 3,25, ligesom der i Rom 11,33 tales om Guds uranselige domme. – **Langmodighed**: tålmodighed, overbærenhed.

I trykt udgave: Bind 7 side 369 linje 23

◀ **Respekt (respicere)** : Ordet 'respekt' (egl. hen-syn), er afledt af det lat. 'respicere', se hen til, se tilbage.

I trykt udgave: Bind 7 side 369 linje 34

◀ **aarle og silde** : dvs. tidligt og sent; fast udtryk: meget ofte, altid.

I trykt udgave: Bind 7 side 370 linje 3

◀ **at tage Guds Navn forfængeligt** : jf. 2 Mos 20,7 (37,20).

I trykt udgave: Bind 7 side 370 linje 6

◀ **Retnings-Major** : den kommanderende officer.

I trykt udgave: Bind 7 side 370 linje 8

◀ **Elevationen** : opløftelsen, opdriften, højden. Udtrykket benyttes især militært om den hæven af et skydevåben, som er nødvendigt, når der skal skydes på længere afstande; i forbindelse med ballet betegner udtrykket en dansers evne til at springe og udføre trin i luften.

I trykt udgave: Bind 7 side 370 linje 8

◀ **man afbilder Dødens Genius, bøiene sig over en slukket Fakkell** : En sådan afbildning findes i Lessings afhandling »Wie die Alten den Tod gebildet« (1769) i *Lessing's sämtliche Schriften* (65,2) bd. 3, 1825, s. 75-159; ml. s. 88 og 89. Se illustration 16.

16. Dødens genius. Stik, fremstillet efter en radering af Pietro Bartoli fra *Lessing's sämmtliche Schriften* (65,2).

I trykt udgave: Bind 7 side 370 linje 11

◀ **commensurabelt** : måleligt med samme enhed, sammenligneligt.

I trykt udgave: Bind 7 side 370 linje 25

◀ **Politie-Agenter** : 256,30.

I trykt udgave: Bind 7 side 371 linje 5

◀ **et svælgende Dyb befæstet** : spiller på Luk 16,26, hvor det hedder: »et stort Svælg befæstet« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 372 linje 12

◀ **stille Uforkrænkelighed** : 231,14.

I trykt udgave: Bind 7 side 372 linje 23

◀ **bristende** Blik: om øjnene: antagende et glansløst udseende, som når man dør.

I trykt udgave: Bind 7 side 373 linje 6

◀ **Habit** : klædning, dragt; der spilles tillige på betydningen af det lat. 'habitus', dvs. (indre) beskaffenhed.

I trykt udgave: Bind 7 side 373 linje 10

◀ **Rodskuddene overhugne** : dvs. rødderne er hugget over.

I trykt udgave: Bind 7 side 373 linje 15

◀ **naar Lægen har løsnet Tandkjødet ... lader Tandene blive siddende** : Denne praksis har ikke kunnet verificeres.

I trykt udgave: Bind 7 side 373 linje 22

◀ **den Evige, Alvidende, Allestedsnærværende** : se *Balles Lærebog* (221,22), kap. 1 («Om Gud og hans Egenskaber»), afsnit 3, § 2: »Gud er evig, og har hverken Begyndelse eller Ende. Han er stedse uforanderlig, og bliver altid den samme«, s. 13, og § 4: »Gud er alvidende, og kiender paa eengang, hvadsomhelst der er skeet, eller nu skeer, eller skal skee i al Eftertiden. Vore hemmeligste Tanker ere ikke skjulte for ham«, s. 13f. Endvidere findes en bestemmelse af Guds allestedsnærværelse (221,22).

I trykt udgave: Bind 7 side 374 linje 1

◀ er **saa**, at: sådan.

I trykt udgave: Bind 7 side 374 linje 1

◀ **forskærtser** : forskertser, dvs. mister ved letsindighed, sætter over styr.

I trykt udgave: Bind 7 side 374 linje 2

◀ **en Spurv falder til Jorden** : hentyder til Matt 10,29, hvor Jesus formaner sine disciple: »Sælges ikke to spurve for en skilling? Og ikke én af dem falder til Jorden, uden at jeres fader er med den.«

I trykt udgave: Bind 7 side 374 linje 2

◀ **Lapserie** : uopdragen, flabet adfærd, også erotisk.

I trykt udgave: Bind 7 side 375 linje 2

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', netop derved.

I trykt udgave: Bind 7 side 375 linje 17

◀ **Ligelighed** : ensartethed.

I trykt udgave: Bind 7 side 375 linje 21

◀ **skuffende** : illuderende; rigtigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 375 linje 24

◀ **de af Weil udgivne ... de fire Engle bag efter** : Der sigtes til den ty. orientalist Gustav Weils værk *Biblische Legenden der Muselmänner*, Frankfurt am Main 1845, ktl. 865, s. 185f., hvor det hedder: »Als Moses ohne Aron in's Lager zurückkehrte und den ihn nach seinem Bruder fragenden Israeliten dessen Tod verkündete, kam er bei ihnen in Verdacht, ihn ermordet zu haben. Manche scheuten sich sogar nicht, ihren Verdacht öffentlich auszusprechen. Moses betete zu Gott, vor den Augen des ganzen Volkes seine Unschuld darzuthun. Da holten vier Engel Arons Sarg aus der Höhle und hoben ihn über das Lager der Israeliten, so daß ihn ein Jeder sehen konnte. Dann rief einer der Engel aus: 'Gott hat Arons Seele zu sich genommen'*) [fodnoten: *) Ganz nach dem Midrasch Fol. 255, wo sogar erzählt wird, die Israeliten haben Moses steinigen wollen, bis Engel den Sarg in die Höhe hoben, vor welchem Gott selbst trauernd einherschritt.]« Sml. journaloptegnelsen JJ:337, SKS 18, 249.

I trykt udgave: Bind 7 side 375 linje 27

◀ **iversyge paa** : jaloux på; dialektalt også: 'syg' af iver efter, (overdrevet) optaget af.

I trykt udgave: Bind 7 side 376 linje 21

◀ **Guds usynlige Billede** : 223,8.

I trykt udgave: Bind 7 side 376 linje 27

◀ **hvad enten man piber eller synger** : talemåde, dvs. hvad enten man vil el. ej.

I trykt udgave: Bind 7 side 377 linje 1

◀ Men **Klosterbevægelsen** maa ikke: dvs. det at gå i kloster.

I trykt udgave: Bind 7 side 377 linje 3

◀ Forældrene **jo** ere: ikke.

I trykt udgave: Bind 7 side 377 linje 16

◀ **bedaaere** : fortrylle, bedrage, vildlede.

I trykt udgave: Bind 7 side 378 linje 1

◀ **en Læges Program til Oprettelsen af en Daarekiste** : Der hentydes formentlig til lægen Harald Selmers prisskrift fra 1845, *Almindelige Grundsætninger for Daarevæsnets Indretning som fast Resultat af Videnskab og Erfaring fremstillet for det større Publicum af H. Selmer*, Kbh. 1846. Selmer havde tidligere behandlet emnet i *Om Psychiatriens Tilstand i Danmark*, Kbh. 1841.

I trykt udgave: Bind 7 side 378 linje 14

◀ **ængste indtil Døden** : hentydning til Matt 26,38, hvor Jesus i Getsemane have gribes af sorg og angst og siger til sine disciple: »min Siel er ganske bedrøvet indtil Døden; bliver her, og vaager med mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 378 linje 19

◀ **was anders** : ty. noget andet. Talemåden 'Das ist ganz was anders' stammer fra den ty. digter Karl Wilhelm Ramlers (1725-98) meget populære samling genfortællinger af fabler, *Fabellese* (bd. 1-3, Leipzig 1783-90); bd. 1, 45.

I trykt udgave: Bind 7 side 378 linje 27

◀ **blive udskjeldt i Bladet** : 10,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 379 linje 19

◀ **en Mand i et Vartou ... at lade det være** : 'Vartov' el. 'Vartov hospital' er navnet på en bygning og en institution, der lå i Farvergade i København (se kort 2, A3), og som husede gamle, fattige og syge folk. Fra 1839 til sin død var N.F.S. Grundtvig (42,32) præst ved Vartov Hospitalskirke, der således blev hjemstedet for den grundtvigske menighed. Udtrykket 'et Vartov' kunne også i almindelighed betegne en stiftelse for fattige, gamle mennesker.

I trykt udgave: Bind 7 side 379 linje 22

◀ **Vartouskjellinger** : kvindelige beboere på Vartov (379,22) el. lignende stiftelser med særligt hensyn til deres naive enfoldighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 379 linje 24

◀ **Mellembestemmelse** : tankemæssigt bindeled el. overgang ml. to størrelser el. begreber.

I trykt udgave: Bind 7 side 379 linje 28

◀ **gaae i Theatret for at blive bedragne** : Der hentydes til sofisten Gorgias' udsagn om, at den tilskuer, som lader sig bedrage i teatret, er visere end den, som ikke gør. Det berettes i kap. 5 af Plutarks skrift *Var Athenerne mest berømt for krigsførelse eller for visdom?* (*Bellone an pace clariores fuerint Athenienses*, også kaldet *De gloria Atheniensium*, 348c), jf. *Plutarchs moralische Abhandlungen* (40,13) bd. 3, 1786, s. 363. SK har dog if. journaloptegnelsen JJ:272, SKS 18, 227, fundet citatet i H.T. Rötchers *Die Kunst der dramatischen Darstellung* (112,18), s. 20, noten. Se også *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 86.

I trykt udgave: Bind 7 side 379 linje 29

◀ **og** med Uvillie: også.

I trykt udgave: Bind 7 side 380 linje 7

◀ **flau** : flov.

I trykt udgave: Bind 7 side 380 linje 12

◀ **Nytaarsgratulant** : I København måtte politi- og opsynsbetjente indtjene en del af deres løn ved i dagene omkring nytår at gå rundt til beboerne i deres distrikt for at gratulere, dvs. ønske godt nytår, og dermed håbe på at få en skilling. Man havde i flere år forgæves argumenteret for en fast løn til disse nytårsgratulanter, jf. artiklen »Nytaarsgratulationerne« i *Politivennen*, 22. maj 1841, nr. 1325, s. 330-332.

I trykt udgave: Bind 7 side 380 linje 14

◀ **Analogon** : gr. noget lignende, sidestykke.

I trykt udgave: Bind 7 side 380 linje 34

◀ **Ridder Georgs Kamp med Dragen** : Der sigtes til det kendte sagn om ridderen Skt. Georg (på da.: Skt. Jørgen), der if. sagnet var kappadokisk prins, og som i 306 led så store pinsler for sin kristne tro, at han sidenhen blev dyrket som martyr. Hans største heltebedrift var overvindelsen af en frygtindgydende drage (i oldkirken et symbol på det onde), der truede med at fortære en syrisk kongedatter.

I trykt udgave: Bind 7 side 380 linje 34

◀ **Troen seirer over alle Vanskeligheder** : hentydning til 1 Joh 5,4: »For alt, hvad der er født af Gud, overvinder verden; og den sejr, som har overvundet verden, er vor tro.«

I trykt udgave: Bind 7 side 380 linje 35

◀ **Disjunktion** : 93,26. Her: adskillelse, modsætning.

I trykt udgave: Bind 7 side 381 linje 6

◀ **det archimediske Punkt** : 67,14.

I trykt udgave: Bind 7 side 381 linje 12

◀ **Haab og Kjerlighed** : hentydning til slutningen af kærlighedens højsang, 1 Kor 13,13, hvor Paulus skriver: »Så bliver da tro, håb, kærlighed, disse tre. Men størst af dem er kærligheden.«

I trykt udgave: Bind 7 side 381 linje 16

◀ **Middelalderens første Forsøg ... netop i Kirkerne** : I kladden (*Pap.* VI B 98,68) er her tilføjet en henvisning til C.F. Flögels *Geschichte der komischen Litteratur* bd. 1-4, Liegnitz og Leipzig 1784-87, ktl. 1396-1399; bd. 4, s. 198. Det drejer sig om slutningen på Flögels afsnit om de såkaldte 'mysterier', dvs. små religiøse og moralske komedier, som de blev opført i England i det 14.-16. årh.: »Die Gewohnheit in den Kirchen Schauspiele aufzuführen, erhielt sich bis zur Zeit der Reformation, da das Volk noch immer den alten Mysterien treu blieb, wurde aber endlich von *Henrik VIII* im Jahr 1542 verbotnen. Indeß erhielt sich die alte Mode doch in so weit, daß bis auf die Zeit der Königin *Elisabeth*, ja noch unter *Karl I* alle Schauspiele an Sonn- und Festtagen aufgeführt worden.«

I trykt udgave: Bind 7 side 381 linje 17

◀ **en Opvaks (...) Ølbas** : Der hentydes til N.F.S. Grundtvig (42,32), som SK bl.a. i journaloptegnelsen JJ:251, SKS 18, 220, betegner som »den ølnordiske Kæmpe«. I manuskriptet til *AE* (*Pap.* VI B 29, s. 110) karakteriseres Grundtvigs stil som følger: »den dybsindige Tankes Dybsindighed gjøres indlysende ved at rynke Brynet, at jodle med Stemmen, at skyde Pandehuden op, at stirre hen for sig, at tage det dybe F i Bas-Scalaen.«

I trykt udgave: Bind 7 side 381 linje 20

◀ **Paa Papiret frembringer man endog Existentsen** : hentydning til den hegelske, spekulative logik, hvor kategorien 'eksistens' blev udviklet som en form for fremtrædelse. Jf. afsnittet »Die Existenz« i *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1, 2, i *Hegel's Werke* bd. 4, 120-161 (*Jub.* bd. 4, s. 598-639), samt J.L. Heiberg *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie* (58,17), § 91-94, s. 48-50, Rasmus Nielsen *Den speculative Logik i dens Grundtræk* (110,19), § 25, s. 157-179, og A.P. Adler *Populaire Foredrag over Hegels objective Logik* (24,6), § 26, s. 140-148.

I trykt udgave: Bind 7 side 382 linje 7

◀ **værsartig** : dvs. vær så artig.

I trykt udgave: Bind 7 side 382 linje 9

◀ **höchstens** : ty. højst, i det højeste.

I trykt udgave: Bind 7 side 382 linje 20

◀ **uroligere** : foruroligere, urovækkende.

I trykt udgave: Bind 7 side 382 linje 31

◀ **Æstetisk har man gjort ... baade gode og onde** : Der sigtes til den æstetiske bestræbelse på at fremstille sammensatte og individualiserede karakterer, der gennem psykologisk konsekvens udvikler og danner sig. Med Goethe (170,5) som det store forbillede vandt denne fordring til karaktertegningen stor udbredelse i første halvdel af det 19. årh. Det har ikke kunnet afgøres, om der sigtes til bestemte forfattere.

I trykt udgave: Bind 7 side 383 linje 3

◀ **Skriftemaalets hellige Øieblik** : I den protestantiske kirke formodes man i stilhed at erkende sine synder og angre dem under kirkens skriftemål. På SKs tid gik præsten efter sin skriftetale rundt og tilsagde de skriftesøgende syndernes forladelse under håndspålæggelse, hvorefter disse ved højmesse kunne deltage i nadveren. Se SKs skriftetale i *Tre Taler ved tænkte Leiligheder*, SKS 5, 391-418.

I trykt udgave: Bind 7 side 383 linje 13

◀ **blind Allarm** : 10,4.

I trykt udgave: Bind 7 side 383 linje 22

◀ **den Jubel, der i vor Tid ... have overvundet Reflexionen** : Der sigtes til den hegelske filosofi, hvor 'refleksionen' indtræder som det moment, der ophæver (202,35) umiddelbarheden. For at tænkningen ikke skal strande i den uendelige refleksion, dvs. den 'slette uendelighed' (109,14), må refleksionen ophæves el. formidles i en højere enhed af de forrige momenter. Den spekulative filosofi hævdede at have overvundet refleksionsfilosofien gennem sin metode (102,25).

I trykt udgave: Bind 7 side 383 linje 22

◀ **At Identitets-Principet ... for Contradictions-Principet** : Identitetsprincippet hævder, at enhver logisk størrelse restløst er identisk med sig selv. Dette er et af den klassiske logiks tre grundprincipper, omend det ikke findes direkte formuleret af Aristoteles (10,19), som derimod i *Metafysikken* definerer de to andre principper, nemlig kontradiktionsprincippet (277,22) og det udelukkede tredjes princip (1011b 23; 358,20). I sin polemik mod den klassiske logik forkaster Hegel identitetsprincippet som en tom tautologi (159,3) og hævder i stedet identiteten som absolut forskellig fra sig selv, jf. *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1,2, i *Hegel's Werke* bd. 4, s. 32-37 (*Jub.* bd. 4, s. 510-515). F.C. Sibbern mener i *Logik som Tænkelse*, Kbh. 1835, s. 302-305, at modsigelsens grundsætning forudsætter identitetsprincippet, mens det udelukkede tredjes princip kan udledes heraf.

I trykt udgave: Bind 7 side 383 linje 27

◀ **de blaae Bjerge** : det fjerne, ubestemte, eventyrlige; alm. romantisk udtryk.

I trykt udgave: Bind 7 side 383 linje 29

◀ **den Linie Tegneren kalder Grunden** : sigter formentlig til den linie, med hvilken en tegner på geometrisk vis angiver 'horisonten' på sin tegning for at kunne illudere perspektiv, jf. fx C.W. Eckersberg *Linearperspectiven, anvendt paa Malerkunsten, en Række af perspektiviske Studier*, Kbh. 1841.

I trykt udgave: Bind 7 side 383 linje 30

◀ **terminus a quo** : lat. grænse fra hvilken, dvs. det punkt, hvorfra der skal regnes; udgangspunktet.

I trykt udgave: Bind 7 side 383 linje 32

◀ **ad quem** : dvs. 'terminus ad quem', lat. grænse til hvilken, dvs. det punkt, hvortil noget skal føres, finde sin afgørelse; endemålet.

I trykt udgave: Bind 7 side 383 linje 32

◀ **maxime** : lat. i det højeste.

I trykt udgave: Bind 7 side 383 linje 33

◀ **»gaae til Grunde.«** : Hegel (39,29) benytter adskillige steder udtrykket at 'gå til grunde' i den dobbelte betydning, at noget på én gang dels tilintetgøres, dels fuldendes ved at føres tilbage til sit fundament el. sin grund, jf. fx indledningen til kapitlet »Der Grund« i 1. bog, 1. afsnit af *Wissenschaft der Logik* (21,29) bd. 1, 2, i *Hegel's Werke* bd. 4, s. 73-77 (*Jub.* bd. 4, s. 551-555). I den da. kontekst forklares udtrykket bl.a. af J.L. Heiberg (159,4) i § 74 af *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie* (58,17), hvor det hedder: »Værens Overgang til Grund bestaaer altsaa deri, at Væren *gaaer til sin Grund*, eller *gaaer tilgrunde*; den gaaer nemlig tilgrunde, fordi den ophæves [202,35]«, s. 32.

I trykt udgave: Bind 7 side 384 linje 2

◀ **Mad for Mons** : fast talemåde, idet 'Mons' (egl. 'Mogens') er et kattenavn; en godbid, lige noget man kan bruge.

I trykt udgave: Bind 7 side 384 linje 32

◀ **gaaer som Guds Ord i Studenten** : fast talemåde, der betyder: glider let ned, forstås let.

I trykt udgave: Bind 7 side 384 linje 32

◀ **Landsoldater** : Før den alm. værnepligt blev indført i 1849, betegnede 'landsoldat' en da. soldat, der typisk var hvervet blandt bønderne. Betegnelsen benyttedes dog også i alm. om en infanterist.

I trykt udgave: Bind 7 side 385 linje 14

◀ **for** at være: frem for.

I trykt udgave: Bind 7 side 385 linje 21

◀ **Vrøvlevad** : vrøvlehoved.

I trykt udgave: Bind 7 side 385 linje 21

◀ **discrimen** : lat. vendepunkt; afgørende vanskelighed, afgørelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 385 linje 26

◀ **et Svælg** : allusion til lignelsen om den rige mand i dødsriget, der beder Abraham sende Lazarus over til sig for at læske hans tunge med lidt vand. Abraham afslår og siger, at der er »imellem os og Eder et stort Svælg befæstet, at de, som ville fare herfra ned til Eder, kunne ikke, og de kunne ikke heller fare derfra over til os«, Luk 16,26 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 385 linje 27

◀ **in præsenti** : lat. i det nærværende, i øjeblikket.

I trykt udgave: Bind 7 side 386 linje 3

◀ **giver (...) en god Dag** : fast udtryk: er ligeglad med, blæser et stykke.

I trykt udgave: Bind 7 side 386 linje 14

◀ **Lommeprokuratorer** : En prokurator er en sagfører, som mod (god) betaling bistår folk i juridiske anliggender, mens tilføjelsen 'lomme' angiver, at der er tale om en prokurator i 'lommeformat', dvs. en ubetydelig, uhæderlig, typisk halvstuderet én af slagsen.

I trykt udgave: Bind 7 side 386 linje 25

◀ **Skjelmer** : skælme, bedragere.

I trykt udgave: Bind 7 side 386 linje 25

◀ **at jeg bortgiver al min Eiendom for en Perle** : 197,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 386 linje 30

◀ **General-Galskab** : ærke-, totalgalskab.

I trykt udgave: Bind 7 side 387 linje 9

◀ **skridte sammen** : egl. om heste, gå i spand sammen.

I trykt udgave: Bind 7 side 388 linje 24

◀ **en Philosoph sige, at jeg kun bevæger mig i Forestillingens Sphære** : Der sigtes til den hegelske filosofi, if. hvilken den umiddelbare 'forestilling' el. 'anskuelse' (317,35) betegner et lavere erkendelsestrin end den filosofiske tænkning (336,27).

I trykt udgave: Bind 7 side 388 linje 27

◀ **spille i Lotteriet** : 141,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 389 linje 7

◀ **Pengeforandringen** : dvs. pengeombytningen i 1813. Efter Danmarks inddragelse i Napoleonskrigene søgte regeringen at finansiere oprustningen ved at lade Kurantbanken udstede flere og flere pengesedler, men da kursen begyndte at falde drastisk, endte det med forordning af 5. jan 1813, hvori der iværksattes en statsbankerot. Der blev nu oprettet en rigsbank, som skulle udstede rigsbankdalersedler, og som skulle indløse kurantsedlerne med én rigsbankdalerseddel (1 rigsbankdaler = 2 kr.) for 6 rigsdaler kurant (1 kurant = 3,2 kr.), hvilket betød en nedskrivning med 90% af pengenes opr. værdi. Derimod reduceredes de indenlandske statsobligationer kun i forholdet 1 rigsbankdaler for 1 rigsdaler kurant, og da disses kurs i forvejen havde ligget langt lavere, tjente adskillige derved.

I trykt udgave: Bind 7 side 389 linje 7

◀ **Sagle-Hovederne** : savlehovederne.

I trykt udgave: Bind 7 side 389 linje 19

◀ **China og Persien** : 124,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 389 linje 24

◀ **reflekteres paa** : tages hensyn til, tages under overvejelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 389 linje 33

◀ **beskriver** sin Bane: gennemløber.

I trykt udgave: Bind 7 side 390 linje 2

◀ **beskriver** en Cirkel: tegner.

I trykt udgave: Bind 7 side 390 linje 2

◀ **Lykkens Pamphilius** : fast udtryk: heldig person. 'Pamphilius' stammer fra det græske πάμφιλος (pámphilos), elsket af alle, kæledægg. Udtrykkets oprindelse er uvis, men står rimeligvis i forbindelse med 'Pamfilius' som betegnelse for højeste trumf i et kortspil.

I trykt udgave: Bind 7 side 390 linje 9

◀ **aber** : ty. men.

I trykt udgave: Bind 7 side 390 linje 23

◀ **af Dynen i Halmen** : dvs. fra en dårlig stilling til en endnu værre, 'fra asken i ilden'. Opr. var underlaget i sengene halm, og kun velhavende folk havde en dyne oven på halmen at hvile på. Talemåden er optegnet i C. Molbech *Danske Ordsprog* (11,3), s. 308.

I trykt udgave: Bind 7 side 390 linje 28

◀ **tilgavns** : grundigt, fuldt ud.

I trykt udgave: Bind 7 side 390 linje 29

◀ **Udødelighedens Dersom** : 184,35.

I trykt udgave: Bind 7 side 390 linje 32

◀ **en Mellemand** : dvs. en forsoner, nemlig Jesus Kristus.

I trykt udgave: Bind 7 side 391 linje 3

◄ **Ønskehat** : en fra eventyrerne kendt hat, der kan gøre én usynlig el. opfylde éns ønsker, jf. fx folkebogen *En lystig Historie om Fortunatus's Pung og hans Ønskehat*, som udkom på dansk i 1783, 1816 og 1826-27.

I trykt udgave: Bind 7 side 391 linje 18

◄ **dens Aag let og dens Byrde let** : hentydning til Matt 11,30, hvor Jesus siger, at de, der vil finde hvile for deres sjæl, skal tage hans åg på sig: »For mit åg er godt, og min byrde er let.«

I trykt udgave: Bind 7 side 391 linje 31

◄ **Tallotteriets Trækning** : 141,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 392 linje 2

◄ **Kjende** : kendetegn, kendemærke.

I trykt udgave: Bind 7 side 392 linje 2

◄ **Divertissement** : adspredelse, underholdning.

I trykt udgave: Bind 7 side 392 linje 11

◄ **τελος** : gr. (télos) mål, formål.

I trykt udgave: Bind 7 side 392 linje 15

◄ **inden** æsthetisk Pathos: inden for.

I trykt udgave: Bind 7 side 392 linje 15

◄ **gesvindt** : hurtigt, overfladisk.

I trykt udgave: Bind 7 side 392 linje 23

◄ **fra Lieutenant bliver Keiser** : Der hentydes til Napoleon (153,26), der begyndte sin militære karriere som sekondløjtnant og endte som kejser.

I trykt udgave: Bind 7 side 393 linje 23

◄ **fra Skakkerjøde Millionair** : egl. sjakkerjøde (361,12). Den sigtes formentlig til J.L. Heibergs (159,4) vaudeville *Kong Salomon og Jørgen Hattemager* (9,21).

I trykt udgave: Bind 7 side 393 linje 24

◄ **selv uforandret forandrer Alt** : hentydning til Aristoteles' (10,19) bestemmelse af Gud (284,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 393 linje 31

◄ **Snevring** : indsnævring.

I trykt udgave: Bind 7 side 394 linje 32

◄ **ikke umærkelig** : ikke uinteressant.

I trykt udgave: Bind 7 side 395 linje 24

◄ **de af Weil udgivne muhamedanske Legender til Bibelen** : Der sigtes til en fortælling i G. Weils legendesamling *Biblische Legenden der Muselmänner* (375,21), s. 209-212, som er en variation over GTs beretning om kong David, der lader sig friste af Batsebas skønhed til at foranstalte hendes mands, Urias' død (jf. 2 Sam 11): På vej hjem fra bøn overhører David, hvordan to af hans undersåtter diskuterer, om han el. Abraham er den største profet. Den ene mener ikke, at David har gjort noget, der tåler sammenligning med Abrahams beredvillighed til at ofre sin søn, Isak (jf. 1 Mos 22). »Sobald David nach Hause kam, fiel er vor Gott nieder und betete: 'Herr! der du Abraham's Treue und Gehorsam im Scheiterhaufen erprobt, gib auch mir Gelegenheit, meinem Volke zu zeigen, daß meine Liebe zu dir allen Versuchungen widersteht!'«, s. 209. Davids bøn bliver hørt, men han kan ikke modstå Sajas skønhed og beordrer derfor hendes mand, Urias, sendt på en dødbringende post. Ærkeenglene Gabriel og Michael konfronterer ham med hans synd ved – som Nathan i GT (jf. 2 Sam 12) – at fortælle ham om en rig mand, der bedrager en fattig. David forarges på den rige mand og dømmer dermed sig selv: »Dein Vergehen ist um so größer, als du selbst um eine

Versuchung gebeten, ohne die Kraft zu haben, ihr zu widerstehen«, s. 211f.

I trykt udgave: Bind 7 side 395 linje 25

◀ **forsøgt** : (hårdt) prøvet.

I trykt udgave: Bind 7 side 395 linje 27

◀ **en Aladdins Begeistring** : 129,22.

I trykt udgave: Bind 7 side 395 linje 29

◀ **til at blive religiøs Taler kun tre Examina** : Der sigtes til den såkaldte anden eksamen (181,35), embedseksamen samt prøven i praktisk teologi ved pastoralseminariet, som afsluttedes med en dimisprædiken. Herefter kunne den teologiske kandidat kaldes til et embede.

I trykt udgave: Bind 7 side 396 linje 7

◀ **fange efter Menneskene** : spiller på Luk 5,10, hvor Jesus, der samler disciple, siger til fiskeren Simon: »Fra nu af skal du fange mennesker.«

I trykt udgave: Bind 7 side 396 linje 11

◀ **Forfarne** : erfarne, kyndige.

I trykt udgave: Bind 7 side 396 linje 13

◀ **Orientation** : orientering, retning.

I trykt udgave: Bind 7 side 396 linje 14

◀ **skuffende** : illusorisk, bedragerisk.

I trykt udgave: Bind 7 side 396 linje 18

◀ **gevaltigt** : vældigt, kraftfuldt.

I trykt udgave: Bind 7 side 396 linje 24

◀ **naae ud paa Dybet** : allusion til Luk 5,4, hvor Jesus træder ned i fiskeren Simons båd og siger til ham: »Læg ud på dybet, og kast jeres garn ud til fangst!«

I trykt udgave: Bind 7 side 396 linje 24

◀ Livets **Forklarelse**: dels i betydningen: opklaring, dels i den religiøse betydning: transfiguration, dvs. forvandling til en højere form.

I trykt udgave: Bind 7 side 396 linje 27

◀ **Guds Huus** : 184,20.

I trykt udgave: Bind 7 side 396 linje 34

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', i sig selv, netop derfor.

I trykt udgave: Bind 7 side 397 linje 8

◀ **Justitsraad** : 233,18.

I trykt udgave: Bind 7 side 397 linje 27

◀ **Nemesis** : 114,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 398 linje 7

◀ **kommer hid, Alle I som arbeide og ere besværede** : hentydning til Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 398 linje 10

◀ **Destinktionen** : dvs. distinktionen.

I trykt udgave: Bind 7 side 398 linje 15

◀ **ligeligt** : lige, ens.

I trykt udgave: Bind 7 side 398 linje 25

◀ **Subdivision** : underafdeling, underafsnit.

I trykt udgave: Bind 7 side 398 linje 28

◀ **Lafontaine sad grædende og gjorde sine Helte ulykkelige i tre Bind** : Der sigtes til den ty. forf. August Heinrich Julius Lafontaine (1758-1831), som fra slutningen af det 18. årh. var en af de mest læste repræsentanter for den sentimentale og rørende underholdningslitteratur. Hans produktion af romaner og noveller talte langt over 100 værker, hvoraf en stor del blev oversat til dansk.

I trykt udgave: Bind 7 side 399 linje 6

◀ **Melange** : fr. blanding (især af tobak); miskmask, sammensurium.

I trykt udgave: Bind 7 side 399 linje 15

◀ **hævdes** : gøres gældende.

I trykt udgave: Bind 7 side 399 linje 16

◀ **Huulveien**: vej med dybe hjulspor.

I trykt udgave: Bind 7 side 399 linje 29

◀ **Ærtekjellinger**: egl. torvekoner, der sælger ærter; overført: kvindagtige, eftergivende mænd.

I trykt udgave: Bind 7 side 399 linje 30

◀ **hævder sig** : gør krav på, tiltager sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 399 linje 31

◀ **Døden, der ogsaa tager det ... Justitsraader eller Sjouere** : Der hentydes formentlig til den folkelige forestilling om dødedansen, hvor døden byder mennesker af alle aldre og fra alle samfundslag op til dans og fører dem til graven, jf. [Niels Prah] *Det menneskelige Livs Flugt, eller Døde-Dands, hvorudi ved tydelige Forestillinger og Underviisningsvers vises, hvorledes Døden uden Personsanseelse dandser af med Enhver, endog ofte uformodentlig, fra Verden til Evigheden; afbildet ved lærerige Stykker, og Samtaler imellem Døden og Personerne*, udg. af T.L. Borup, 3. opl., Kbh. 1814 [1762], ktl. 1466. – **Sjouere**: 141,15.

I trykt udgave: Bind 7 side 399 linje 33

◀ **udmærkede med Kryds og Slange** : i forbindelse med skolernes karaktergivning: den højeste karakter med udmærkelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 399 linje 35

◀ **maadelig med Spørgsmaal** : en meget lav karakter.

I trykt udgave: Bind 7 side 399 linje 36

◀ **give sig løs i** : slippe sig løs i, hengive sig til.

I trykt udgave: Bind 7 side 400 linje 9

◀ **en Mands Rasen** : hentyder formentlig til ApG 26,24-25, hvor Festus med høj røst siger til Paulus, efter at denne har holdt sin forsvarstale til Agrippa: »du raser, Paulus! den megen Lærdom gør dig rasende«, hvortil Paulus svarer: »jeg raser ikke, mægtigste Festus! men taler sande og betænksomme Ord« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 400 linje 11

◀ **gesvindere** : hurtigere, snildere.

I trykt udgave: Bind 7 side 400 linje 30

◀ **Julie segner afmægtig, fordi hun tabte Romeo** : 153,26.

I trykt udgave: Bind 7 side 400 linje 33

◀ **Velærværdighed** : 54,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 401 linje 6

◀ **Tragediens lavcomiske Partier** : dvs. de komiske scener, der er skudt ind i (og ofte kommenterer) tragediens handling, som det kendes fra William Shakespeare.

I trykt udgave: Bind 7 side 401 linje 6

◀ **sød Melk skjørner mod Uveir** : Det var en alm. folkelig erfaring, at mælken skørnede, dvs. løb sammen og blev tyk, når det trak op til tordenvejr.

I trykt udgave: Bind 7 side 401 linje 14

◀ **det forkortede Perspektiv** : 367,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 401 linje 17

◀ **Digter-Anklänge** : delvis ty., noget, der klinger af el. minder om en digter.

I trykt udgave: Bind 7 side 401 linje 22

◀ **Point** : afgørende punkt; pointe.

I trykt udgave: Bind 7 side 401 linje 27

◀ **hykkelske** : hykleriske.

I trykt udgave: Bind 7 side 401 linje 34

◀ **Sluddermads** : vrøvlehoved.

I trykt udgave: Bind 7 side 401 linje 34

◀ **den Forsøgte** : den prøvede, den erfarne person.

I trykt udgave: Bind 7 side 402 linje 6

◀ **blaa Dunster** : blå tåger, dvs. fantasteri. Jf. talemåden 'sætte én blå dunster for øjnene', dvs. stikke én blå i øjnene, bedrage én. Udtrykket findes optegnet i *Dansk Ordbog*, udg. af Videnskabernes Selskab, bd. 1, 1793, s. 385, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 7 side 402 linje 19

◀ **Præsten har travlt med verdenshistoriske Stor-Syner og mageløse Falkeblik** : Der hentydes til N.F.S. Grundtvig (42,32), som i mange skrifter påkalder sig sit verdenshistoriske grundsyn og benytter udtryk som 'skjald', 'seer' og 'profet' (52,3). I *Nordens Mythologi eller Sindbilled-Sprog*, Kbh. 1832, ktl. 1949, hedder det bl.a.: »hvad siger Man om (...) den Kraft og det Falke-Blik i Menneske-Livets Dybheder, som *Shakspear* forudsætter!« s. 110, og senere: »Mythe-Smedene (...) havde Falke-Syn for den Historiske Gang i Menneske-Livet, som gjør, at Mytherne slaaer universalhistorisk igiennem, og at især Nordbo-Daaden, ahnet længe før den øvedes, speiler sig klart i saadanne Myther, som den om Kampen mellem *Asa-Thor* og *Steen-Thusen*«, s. 413f. Jf. også den tilsvarende satire over Grundtvig i *Begrebet Angest*, SKS 4, 381, og *Stadier paa Livets Vej*, SKS 6, 97 og 369.

I trykt udgave: Bind 7 side 402 linje 20

◀ **trumfer (...) viser Renonce** : i kortspil: stikker med en trumf (el. blot et højere kort i samme farve) hhv. er 'renonce', dvs. ikke har kort i en bestemt farve (el. melder pas).

I trykt udgave: Bind 7 side 402 linje 29

◀ **Lappeskræddere** : skræddere, der udfører reparationsarbejde; også brugt om en skrædder, der fusker.

I trykt udgave: Bind 7 side 403 linje 14

◀ **Kjedelflikkere** : håndværkere, som udbedrer el. 'flikker' gamle kobber- el. messingkedler.

I trykt udgave: Bind 7 side 403 linje 14

◀ **Kludderie** : dvs. noget kludder, noget rod.

I trykt udgave: Bind 7 side 403 linje 17

◀ **confinium** : lat. grænseområde.

I trykt udgave: Bind 7 side 403 linje 22

◀ **den poetiske Anticipation** : 285,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 403 linje 28

◀ **forklare (transfigurere)** : dvs. forvandling til en højere form.

I trykt udgave: Bind 7 side 403 linje 36

◀ **forklare sig selv** : her formentlig i betydningen: blive klar over sig selv.

I trykt udgave: Bind 7 side 404 linje 1

◀ **Krigen skaber Helte** : formentlig et ordsprog, men er dog ikke fundet optegnet.

I trykt udgave: Bind 7 side 404 linje 1

◀ **»som den Syge længes ... saaledes lider jeg«** : replikken findes optegnet i journaloptegnelsen JJ:375, SKS 17, 265. – **Grød-Omslag**: omslag med kold el. varm havregrød, som fx blev lagt på en byld el. om et betændt lem for at lindre smerten. Jf. O.L. Bang *Syge-Diætetik*, 3. opl., Kbh. 1840 [1835], hvor det hedder: »Til varme Omslag koges Havregrød med eller uden Hørfrø, Urter o. s. v., ofte maae Urterne ikke koges med Grøden, men senere tilsættes. Omslaget kommes i en Pose eller mellem linnede Klude saa varme, de kunne taales, naar de til Prøve holdes paa Kinden; de skiftes, naar de blive kolde, hver eller hveranden Time«, s. 15.

I trykt udgave: Bind 7 side 404 linje 15

◀ **Gud boer i et sønderknuset Hjerte** : hentydning til Es 57,15, hvor Herren siger: »jeg vil boe i det Høie og Hellige, og hos en sønderknuset og nedrig [nedbøjet] i Aanden, til at gjøre de Nedriges Aand levende, og at gjøre de Sønderknusedes Hierter levende« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 7 side 405 linje 4

◀ **transitorisk** : midlertidigt, kortvarigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 405 linje 5

◀ **heelbefaren** : egl. om en matros, som har sejlet i 36 måneder og i den tid gjort nogle længere rejser; erfaren.

I trykt udgave: Bind 7 side 405 linje 8

◀ **den Subscription, hans Velærværdighed godhedsfuldt aabnede i Adresseavisen** : I *Adresseavisen* (78,18) var der masser af annoncer om indsamling til godtgørende formål, hvor borgerne opfordredes til at tegne sig for et bidrag. Oftest var det redaktør Jetsmark, der forestod indsamlingen, men det skete også ved andre, bl.a. præster. – **godhedsfuldt**: 114,32.

I trykt udgave: Bind 7 side 405 linje 15

◀ **øger til** : føjer til.

I trykt udgave: Bind 7 side 406 linje 5

◀ **behandle Julie som en Skindød** : 153,26.

I trykt udgave: Bind 7 side 406 linje 6

◀ **der er, som man siger til Børn ... istedenfor Poesiens Elskelige** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 406 linje 8

◀ **Høimodighed** : storsind, ædelmodighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 406 linje 17

◀ **vi ere fødte igaar og vide Intet** : skjult citat fra Bildads første tale i Job 8,9.

I trykt udgave: Bind 7 side 406 linje 19

◀ **den store Skuespiller Seydelmann ... takkede Gud derfor** : sigter til H.T. Röttschers (112,15) værk *Seydelmann's Leben und Wirken, (nebst einer dramaturgischen Abhandlung über den Künstler)*, Berlin 1845, s. 126. Her bringes et brev af den berømte ty. skuespiller Karl Seydelmann (1795-1845), som fra 1838 virkede i Berlin, men, som det fremgår af brevet, allerede i 1835 gæstespillede i byen, hvor han den 26. maj blev hyldet og bekranset i operahuset af et festklædt publikum: »Beifall über Beifall! Als ich auftrat, stürmisches, *Minutenlanges* Begrüßen und Rufen: ich verlor *in allem Ernste* die Fassung; (...) Ich meine, so könne ich in meinem Leben nicht mehr geehrt werden! (...) Das [war] also der Schluß meines Gastspiels in dem gefürchteten *Berlin!* Mit mir ist Gott! dafür bin aber auch ich nur sein Geschöpf bis zum letzten Athemzuge! voll Dankbarkeit und Demuth! / Jetzt nach Hamburg!«

I trykt udgave: Bind 7 side 406 linje 20

◀ **oprørt sig** : gjort oprør.

I trykt udgave: Bind 7 side 406 linje 24

◀ **Approximation** : tilnærmelse; det gradvist at komme noget nær.

I trykt udgave: Bind 7 side 407 linje 5

◀ **skattere mig** : anse el. regne mig for.

I trykt udgave: Bind 7 side 407 linje 27

◀ **continuere** : fortsætte.

I trykt udgave: Bind 7 side 408 linje 4

◀ **respicere finem** : el. respice finem, lat. se hen til enden, tænk på afslutningen. Udtrykket er en forkortelse af den lat. oversættelse af en ofte forekommende vending i Æsops fabler: »Quidquid agis, prudenter agas, et respice finem« (Hvad du end gør, gør det forstandigt, og tænk på afslutningen).

I trykt udgave: Bind 7 side 408 linje 16

◀ **finis** : lat. enden.

I trykt udgave: Bind 7 side 408 linje 17

◀ **protesterer** : gør indsigelse mod.

I trykt udgave: Bind 7 side 408 linje 29

◀ **støvle** : trave, traske.

I trykt udgave: Bind 7 side 409 linje 5

◀ **Hs. Majestæt Kongen ... Prinds Ferdinand** : Hans Majestæt kong Christian VIII (1786-1848), konge fra 1839; Hendes Majestæt dronning Caroline Amalie (1796-1881), Christian VIII's anden hustru; Hendes Majestæt dronning Marie Sophie Frederikke (1767-1852), enke siden Frederik VI's død 1839; Hans kgl. Højhed arveprins Frederik Ferdinand (1792-1863), bror til Christian VIII.

I trykt udgave: Bind 7 side 409 linje 6

◀ **piinligt** : pinefuldt.

I trykt udgave: Bind 7 side 409 linje 9

◀ **griber sig an** : anstrenger sig, gør sit bedste.

I trykt udgave: Bind 7 side 409 linje 18

◀ **sætter (...) bedste Been frem** : sætter det lange ben frem, skynder sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 409 linje 18

◀ **Bombardementet** : sigter formentlig til bombardementet af København i sept. 1807.

I trykt udgave: Bind 7 side 409 linje 20

◀ **Jøden, der faldt ned fra Galleriet** : Der sigtes muligvis til ApG 20,9, hvor Paulus taler til folkene i Troas: »I vinduet sad en ung mand, der hed Eutykos. Da Paulus talte så længe, faldt han i søvn, og overmandet af søvnen styrtede han ned fra anden sal«; det vides dog ikke, hvorvidt denne mand var jøde.

I trykt udgave: Bind 7 side 409 linje 20

◀ **Am Ende** : ty. til sidst, til syvende og sidst.

I trykt udgave: Bind 7 side 409 linje 26

◀ **Om En gav mig ti Rbd. ... forklare Tilværelsens Gaade** : hentydning til Adam Oehlenschlägers (260,19) syngestykke *Sovedrikken* fra 1808 (en omarbejdelse af C.F. Bretzners ty. original, sat i musik af C.E.F. Weyse). Charlotte, kirurgen Brauses forelskede datter, siger til faderen, at han sikkert ikke ville være så opbragt over hendes kærlighedshistorie, hvis han anså den som »Styrelse af Skæbnen«, hvortil Brause svarer: »Jeg vilde ikke være Skiæbne, om En gav mig ti Rigsdaler. Den arme Diævel faaer Skyld for alle de dumme Streger, der skeer mellem Aar og Dag«, *Oehlenschlägers samlede Værker* bd. 17, Kbh. 1845, s. 22. Stykket blev første gang opført på Det kgl. Teater 21. april 1809 og herefter 66 gange frem til 21. april 1843. - **Rbd.:** rigsbankdaler (51,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 410 linje 8

◀ **opgivet** : stillet, givet.

I trykt udgave: Bind 7 side 410 linje 10

◀ **inventeret** : opfundet, udtænkt.

I trykt udgave: Bind 7 side 410 linje 11

◀ **i den Frisindede, Freischütz ... i næste Nummer** : I 1845 udkom *Den Frisindede* (11. årg., udg. af C. Rosenhoff) tre gange om ugen og diverterede hyppigt sine læsere med gåder; løsningen blev bragt i det følgende nummer, men uden at nævne 'den, der har gættet gåden'. Det ty. tidsskrift *Der Freischütz* fra Hamborg udkom i 1845 (21. årg.) tre gange om ugen og gav som oftest en gåde; løsningen blev bragt i det følgende nummer, nogle gange sammen med navnene på dem, der havde gættet den.

I trykt udgave: Bind 7 side 410 linje 12

◀ **Pensionist** : tidl. embedsmand, som modtager pension.

I trykt udgave: Bind 7 side 410 linje 14

◀ **Opløsningen** : løsningen.

I trykt udgave: Bind 7 side 410 linje 15

◀ **Det Humøristiske har ... det Christelig-Religieuse** : 247,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 410 linje 17

◀ **Immanentsen** : inden for grænserne af den menneskelige forestillingsevne og erfaring (94,10).

I trykt udgave: Bind 7 side 410 linje 25

◀ **i en endelig Teleologie** : dvs. i forbindelse med relative formål, der ikke er grundet i det absolutte.

I trykt udgave: Bind 7 side 410 linje 32

◀ **ergo** : lat. altså (33,21).

I trykt udgave: Bind 7 side 411 linje 1

◀ **Hopsasa** : udbrud, der gengiver en munter danserytme i trefjerdedelstakt; lystighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 411 linje 8

◀ **sætte op** paa Papiret: optegne, nedskrive.

I trykt udgave: Bind 7 side 411 linje 10

◀ **in abstracto** : lat. i almindelighed, abstrakt.

I trykt udgave: Bind 7 side 411 linje 12

◀ **Apostlene da de vare blevne ... for Christi Skyld** : Jf. ApG 5,40-41, hvor de anholdte apostle føres frem for rådet, der lader dem piske (NT-1819: »hudstryge«), forbyder dem at tale i Jesu navn og løslader dem. Herefter forlader apostlene rådssalen »glade fordi de var blevet anset for værdige til at blive vanæret for Jesu navns skyld.«

I trykt udgave: Bind 7 side 411 linje 27

◀ **en Opvakt eller en Spekulant** : en grundtvigianer el. en hegelianer.

I trykt udgave: Bind 7 side 411 linje 31

◀ **som Scaevola f. Ex.** : sigter til 2. bog, kap. 12 af Livius' *Ab urbe condita libri* (Roms Historie), hvor der fortælles, hvordan den romerske yngling Gaius Mucius trodsede den etruskiske konge Porsena, som belejrede Rom. Da kongen truede med at lade Mucius blive brændt levende, sagde denne: »'At Du kan vide, hvor lidet de, der have udødelig Ære for Øine, agte deres Legeme, saa see her:' – og i det samme stikker han sin højre Haand i Ilden, der var antændt til et Offer, og, som om han var uden al Følelse, stegte den.« *Forsøg til en Oversættelse af T. Livius's Romerske Historie*, overs. af R. Møller, bd. 1-7, Kbh. 1800-18; bd. 1, 1800, s. 199. Af denne dåd fik Mucius sit tilnavn Scaevola, 'den kejthådede'.

I trykt udgave: Bind 7 side 411 linje 33

◀ **det Sted i Corinthierne ... i den tredie Himmel** : Jf. 2 Kor 12,7, hvor Paulus skriver: »Og at jeg ikke skal hovmode mig af de høie Aabenbareelser, er mig given en Torn i Kiødet, en Satans Engel, at han skal slaee mig paa Munden, paa det jeg ikke skal hovmode mig« (NT-1819). Med udtrykket »en Torn i Kiødet« betegner NT-1819 et brud med oversættelsestraditionen, idet den foregående Christian VI's bibel fra 1740 havde »en Pæl i Kiødet«. Sådant havde det heddet siden Christian III's reformationsbibel fra 1550, også i den hus- og rejsebibel, der greb tilbage til Christian IV's bibel fra 1633, og som udkom første gang i 1699, sidste gang i 1802 og fik en meget stor udbredelse i hjemmene. Endvidere hentydes til 2 Kor 12,2, hvor Paulus skriver: »Jeg kiender et Menneske i Christo, som for fjorten Aar siden (hvad heller han var i Legemet, veed jeg ikke, eller udenfor Legemet, veed jeg ikke, Gud veed det;) blev henrykt indtil den tredie Himmel« (NT-1819). Skønt Paulus tillægger en anden denne hændelse, var det den almindelige opfattelse, at han taler om sig selv.

I trykt udgave: Bind 7 side 413 linje 3

◀ **Tænkningens høieste Principer kun lade sig bevise negativt** : 201,20.

I trykt udgave: Bind 7 side 413 linje 23

◀ **Troende i Ydmyghed, i Frygt og Bæven** : Jf. 1 Kor 2,3, hvor Paulus skriver til korintherne: »jeg var hos Eder med Ydmyghed, og med Frygt, og med megen Bæven« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 413 linje 31

◀ **interest inter et inter** : lat. der er forskel på det ene og det andet.

I trykt udgave: Bind 7 side 414 linje 7

◀ **sidde paa Bænken** : dvs. på skolebænken; fast udtryk.

I trykt udgave: Bind 7 side 414 linje 12

◀ **det er ligegyldigt ... gift eller ikke** : hentyder formentlig til Matt 22,30, hvor saddukæerne vil vide, hvem af de syv brødre, som alle har været gift med den samme kvinde, der skal være gift med hende i opstandelsen, og Jesus afvisende svarer: »i Opstandelsen skulle de hverken tage til ægte, ei heller bortgiftes; men de ere ligesom Guds Engle i Himmelen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 414 linje 25

◀ **Jøde eller Græker, Fri eller Træl** : sigter til 1 Kor 12,13: »Vi ere jo alle døbte i een Aand til at være eet Legeme, hvad heller [enten] vi ere Jøder eller Græker, eller Trælle eller Frie«, og Gal 3,28: »Her er ikke Jøde eller Græker; her er ikke Træl eller Fri; her er ikke Mand eller Kvinde; thi I ere alle Een i Christo Jesu« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 414 linje 26

◀ **cum grano salis** : lat. 'med et korn salt'; med sund fornuft, med et vist forbehold. Talemåden synes at stamme fra den rom. embedsmand og forfatter Plinius den ældre (23-79), der i *Historia naturalis*, 23. bog, kap. 77 (149), omtaler en recept på modgift. Recepten, som blev fundet hos den lilleasiatiske konge Mithridates VI ved hans død i år 63 f.Kr., foreskrev, at man skulle støde to tørrede valnødder, to figer og 20 blade af planten rude med tilsætning af et korn salt (»addito salis grano«). Denne modgift ville efter sigende gøre én immun over for al gift i dagens løb.

I trykt udgave: Bind 7 side 414 linje 32

◀ **revocare** : lat. tilbagekalde, hjemkalde.

I trykt udgave: Bind 7 side 415 linje 3

◀ **den verdslige Leve-Viisdom** : allusion til det filosofiske udtryk 'verdslig visdom' (366,26).

I trykt udgave: Bind 7 side 415 linje 12

◀ **en heel Retning i fransk Poesie ... æsthetiske Illusion comisk** : Der sigtes til de fr. forfattere, hvis stykker med stor succes blev spillet på Det kgl. Teater. Deres værker tilhørte forskellige typer af den lettere komedie, herunder vaudevillen, men især det letløbende lystspil, der ofte indeholdt avancerede intriger. Til disse forfattere kan henregnes J. Ancelot, A. de Comberousse, C. Delavigne, G. Delavigne, P.F.P. Dumanoir og P. Dupont, samt de mange vaudeville-forfattere (206,33). Dog må især A.E. Scribe (565,33) fremhæves. J.L. Heiberg (159,4), der var den store talsmand for de fr. lystspil, havde i flere dramaturgiske afhandlinger redegjort for, hvordan netop komedien var tidens genre, idet refleksionen havde ophævet det umiddelbare (herunder tragedien), og hvordan det moderne drama følgelig måtte bero på den æstetiske illusion (modsat den umiddelbare inspiration); kun i komedien kunne illusionen tilvejebringes. Jf. fx Heibergs (159,4) afhandling, »Svar paa Hr. Prof. Oehenschlägers Skrift 'Om Kritiken i Kjøbenhavns flyvende Post, over Væringerne i Miklagard'«, trykt i ni artikler i *Kjøbenhavns flyvende Post* fra 25. jan. - 25. feb. 1828 (nr. 7-8, 10-16); nr. 13, sp. 7f.

I trykt udgave: Bind 7 side 415 linje 25

◀ **chimairiske** : kimæriske, at ligne med et fantasifoster, et tankespind. (108,27).

I trykt udgave: Bind 7 side 416 linje 1

◀ **Socrates (...) hans første Sætning** : Der hentydes formentlig til den sætning af Sokrates, at den eneste han ved, er, at han ikke ved noget (83,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 416 linje 3

◀ **General-Galskab** : ærke-, totalgalskab.

I trykt udgave: Bind 7 side 416 linje 11

◀ **Anfægtelse** : Udtrykket findes ikke i NT, men opstod som teologisk begreb med reformationen, hvor det især blev præget af Luther (33,35). Anfægtelsen, der forudsætter troen, betegner en ængstende erfaring af at give efter for en fristelse, som nager troens vished med tvivl. Gennem overvindelsen af denne sværeste fristelse fuldbyrdes den fulde bekræftelse af troen.

I trykt udgave: Bind 7 side 416 linje 14

◀ **ikkun** : kun, blot.

I trykt udgave: Bind 7 side 416 linje 15

◀ **biløbigt** : i forbifarten (ty. 'beiläufig').

I trykt udgave: Bind 7 side 416 linje 17

◀ **skrække** : skræmme.

I trykt udgave: Bind 7 side 417 linje 12

◀ **blind Alarm** : 10,4.

I trykt udgave: Bind 7 side 417 linje 16

◀ **ikke umærkeligt** : ikke uinteressant.

I trykt udgave: Bind 7 side 418 linje 2

◀ **et af de gamle Opbyggelsesskrifter ... Anfægtelsen skildret** : De opbyggelige skrifter dominerede den religiøse litteratur i slutningen af det 17. årh. og langt op i det 18. årh., men genren var fortsat udbredt på SKs tid, hvor fx 'Foreningen til christelige Opbyggelsesskrifters Udbredelse i Folket' fra 1842 begyndte at udgive såvel gl. som nye opbyggelsesskrifter. Dog sigtes her formentlig specielt til den ty. teolog Johann Arndts opbyggelseskraft *Vier Bücher vom wahren Christenthum* (o. 1605-10), som blev oversat til da. i 1690. *Vier Bücher vom wahren Christenthum*, ofte udvidet med sammendrag af andre af Arndts skrifter til *Sechs Bücher vom wahren Christenthum*, vandt stor udbredelse; de indeholder ikke blot Arndts egne opbyggelige betragtninger og 'iagttagelser', men også en mængde excerpter fra anden kristelig opbyggelseslitteratur, fx af Thomas a Kempis og Johann Tauler. Arndt var en forløber for pietismen og forbandt ortodoks protestantisk bdsfromhed med middelalderlig mystik. SK ejede skriftet i en senere ty. udg., *Sämtliche geistreiche Bücher vom wahren Christenthum*, 2. udg., Tübingen u.å. [1777], ktl. 276, og i en forkortet da.-no. oversættelse, *Fire Bøger om den sande Christendom*, Kristiania (Oslo) 1829, ktl. 277.

I trykt udgave: Bind 7 side 418 linje 14

◀ **Robinson ved at møde Fredag** : hentyder til *The Life and Strange, Surprising Adventures of Robinson Crusoe* (1719, da. overs. 1744-45 og 1826) af den eng. forf. Daniel Defoe. Robinson kommer i land på en øde ø efter et forlis og får efter mange års ensomhed følge af en indfødt, som han redder fra kannibaler, omvender til kristendommen og døber Fredag. Historien var også kendt gennem J.H. Campes ty. version, som i 1784-85 og 1814 blev overs. til da. under titlen *Robinson den Yngre*.

I trykt udgave: Bind 7 side 418 linje 15

◀ **κατα δυναμιν** : 331,15.

I trykt udgave: Bind 7 side 419 linje 24

◀ **at han slet ikke var til** : dvs. at Gud slet ikke var til.

I trykt udgave: Bind 7 side 419 linje 25

◀ **gaae paa Knæerne** : dvs. kravle; her som udtryk for tilbedelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 419 linje 26

◀ **falde paa** : finde på.

I trykt udgave: Bind 7 side 419 linje 31

◀ **indtaget i** : inddraget i, trukket tilbage i.

I trykt udgave: Bind 7 side 420 linje 34

◀ **Flagellationer** : selvpiskning, som inden for kristendommen er blevet praktiseret af eneboere, munke og især 'svøbebrødrene' (flagellanterne), der fra det 13. årh. foreskrev dette selvplageri som et stærkere middel til at gøre fyldest for synden end kirkens sakramenter og ceremonier.

I trykt udgave: Bind 7 side 421 linje 3

◀ **lader medierende fem være lige** : variation af talemåden at 'lade fem være lige', dvs. ikke tage det så nøje.

I trykt udgave: Bind 7 side 421 linje 19

◀ **Nølepeer** : sendrægtig person.

I trykt udgave: Bind 7 side 421 linje 30

◀ **bedaaere** : betage, også: bedrage, vildlede.

I trykt udgave: Bind 7 side 421 linje 33

◀ **China, Persien** : 124,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 421 linje 36

◀ **Astrologien** : formentlig ironisk hentydning til 'astronomien' (82,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 421 linje 36

◀ **jeg skriver ikke for nogen Medaille** : dvs. skriver ikke en videnskabelig prisopgave.

I trykt udgave: Bind 7 side 422 linje 5

◀ **Ophævelser** : besværligheder; udtrykket spiller også på den hegelske term 'aufheben' (202,35).

I trykt udgave: Bind 7 side 422 linje 8

◀ **novellistisk** : som det sker i roman- og novellelitteraturen.

I trykt udgave: Bind 7 side 422 linje 8

◀ **Troens Seier** : spiller formentlig på 1 Joh 5,4, hvor det hedder: »For alt, hvad der er født af Gud, overvinder verden; og den sejr, som har overvundet verden, er vor tro.«

I trykt udgave: Bind 7 side 422 linje 12

◀ **Vind** : tom fantasi; ingenting.

I trykt udgave: Bind 7 side 422 linje 25

◀ **fægter i Luften** : dvs. gestikulerer overdrevent, men også 'kæmper forgæves' (158,12).

I trykt udgave: Bind 7 side 422 linje 31

◀ **i hvis Navn der skal seires** : allusion til den lat. sentens 'in hoc signo vinces' (i dette navn skal du sejre). Da Konstantin den Store var på togt mod Maxentius i 312, så han et kors over solen og hørte en stemme fra himlen udtale disse ord. Jf. Eusebios *Konstantins Liv*, 1,28.

I trykt udgave: Bind 7 side 422 linje 34

◀ **Troens Hemmelighed (...)** »bevaret« (1 Tim. 3, 9) : I 1 Tim 3,9 skriver Paulus, at menighedstjenerne skal være »bevarende Troens Hemmelighed i en god [ren] Samvittighed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 423 linje 15

◀ **electrisere Menigheden, galvanisk bringe den til at sprætte** : hentydning til det videnskabelige eksperiment med den såkaldt 'galvaniserede frø'. Ved at påvirke musklerne på en død frø med elektrisk strøm fremkaldes muskelsammentrækninger, som får frøen til at spjætte. Den ital. læge Luigi Galvani opdagede i 1789, at en muskel på en død frø trækker sig sammen, når musklen og dens nerve forbindes med en trådslynge af to forskellige metaller, mens den ital. fysiker Alessandro Volta senere påviste, at muskelsammentrækningen skyldes påvirkningen af den strøm, der opstår i metaltrådene.

I trykt udgave: Bind 7 side 423 linje 20

◀ **theocentriske** : 25,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 423 linje 32

◀ **immer** : ty. altid, alligevel.

I trykt udgave: Bind 7 side 424 linje 4

◀ **Speider** : spion.

I trykt udgave: Bind 7 side 424 linje 6

◀ **fører ofte nok samme Vei som de gode Forsætter** : hentydning til ordsproget: 'vejen til helvede er brolagt med gode forsætter', dvs. bestandig at nøjes med de gode forsætter uden at sætte dem i værk fører til fordærvelse. Ordsproget findes optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (33,29) bd. 1, s. 402, nr. 3554.

I trykt udgave: Bind 7 side 424 linje 16

◀ **gjør efter** : handler efter, følger.

I trykt udgave: Bind 7 side 424 linje 23

◀ **forskylder** : gør sig skyldig i, pådrager sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 424 linje 26

◀ **mediterede** : under dybe betragtninger udarbejdede.

I trykt udgave: Bind 7 side 424 linje 35

◀ **Høivelbaarenheds**: titular til person, der i rangforordningen (54,10) optræder i 2. rangklasse, som fx ceremonimestre, konferensråder og Sjællands biskop (J.P. Mynster (277,29)).

I trykt udgave: Bind 7 side 425 linje 14

◀ **mærkelig** : mærkbar, betydelig.

I trykt udgave: Bind 7 side 425 linje 24

◀ **en spekulativ Philosoph ... at gaae videre** : 56,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 426 linje 5

◀ **Witz** : ty. vittighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 426 linje 8

◀ **Socrates (...) opgav Astronomien, vælgende (...) for Guden at forstaae sig selv** : Der sigtes til, at Sokrates (40,24) opgav at granske i fysiske ting (82,31), men i stedet »for Guden«, dvs. foran guden, satte sig den opgave at forstå sig selv. Sokrates udvikler selv i Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale*, hvordan han har fået den mission af guden at bringe sig selv og dem, han taler med, til selverkendelse. Han er traditionelt, men også allerede hos Aristofanes (112,15), Xenofon (137,33) og Platon (83,26), blevet opfattet som personificeringen af det delfiske orakelord: 'kend dig selv' (519,28), jf. fx *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 224f.

I trykt udgave: Bind 7 side 426 linje 11

◀ **ex cathedra** : lat. fra lærestolen, fra katedret, dvs. i embeds medfør. Udtrykket anvendes i den romersk-katolske kirke om paven, når han fra Skt. Peters stol i Rom udtaler sig om trossager.

I trykt udgave: Bind 7 side 426 linje 18

◀ **den Trøieklædte** : dvs. den, som er iført trøje, den fattigt klædte, almuesmanden.

I trykt udgave: Bind 7 side 426 linje 36

◀ **Løverdagen** : lørdagen.

I trykt udgave: Bind 7 side 427 linje 2

◀ **Conferentsraadens**: Titlen benyttedes egl. om kongens rådgiver i vigtige sager; i alm. høj titel, der giver indehaveren rang i 2. rangklasse nr. 12 (54,10).

I trykt udgave: Bind 7 side 427 linje 9

◀ **Graveren er især formaende om Søndagen** : Der hentydes til det forhold, at graveren (181,36) sørgede for, at folk i kirken blev placeret efter rang og stand.

I trykt udgave: Bind 7 side 427 linje 13

◀ **betyder** : meddeler, tilkendegiver.

I trykt udgave: Bind 7 side 427 linje 13

◀ **item** : lat. tillige, også.

I trykt udgave: Bind 7 side 427 linje 26

◀ **har lange Øren** : dvs. kan høre, hvad der sker langt borte. Talemåden findes optegnet i *Dansk Ordbog*, udg. af Videnskabernes Selskab, bd. 3, 1820, s. 67, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 7 side 428 linje 2

◀ **Alt er Forfængelighed og Tant** : allusion til omkvædet i Prædikerens bog, jf. fx Præd 1,2: »Det er idel

Forfængelighed, sagde Prædikerens, idel Forfængelighed, det er altsammen Forfængelighed« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 7 side 428 linje 11

◀ **daarlig** : tåbelig, dum.

I trykt udgave: Bind 7 side 428 linje 16

◀ **deri stikker (...) Knuden** : der gemmer vanskeligheden sig, derpå beror problemet (37,10).

I trykt udgave: Bind 7 side 428 linje 28

◀ **in concreto** : lat. i det konkrete, enkelte tilfælde.

I trykt udgave: Bind 7 side 428 linje 31

◀ **Dyrehaven** : Jægersborg Dyrehave, et skovområde ved Klampenborg nord for København, som var et yndet udflugtsmål for Københavns borgere. Her lå også Dyrehavsbakken med Kirsten Piils kilde, omkring hvilken der i sommertiden voksede et marked op med boder og telte, gøgl, fremvisning af seværdigheder, akrobatik og andre folkelige forlystelser.

I trykt udgave: Bind 7 side 428 linje 33

◀ **Dyrehavs-Tiden** : Den periode, hvor forlystelserne på Dyrehavsbakken blev holdt åbne, hvilket skete fra Skt. Hans dag (24. juni) og fire uger frem.

I trykt udgave: Bind 7 side 429 linje 2

◀ **endelig Ethik** : dvs. en etik, hvis horisont er begrænset til dagligdagens relative formål, og som således mangler en idealitet.

I trykt udgave: Bind 7 side 430 linje 12

◀ **en spekulativ-ethisk Anskuelse** : dvs. en hegeliansk 'etik', hvor den absolutte ånd (Gud) gradvist bliver til i tiden gennem en dialektisk udvikling og ophævelse af relative momenter (368,33). Denne gradvise virkeliggørelse af ånden betyder, at hvert moment har sin berettigelse og sandhed på et bestemt punkt i udviklingen, hvorfor ånden aldrig kommer til at manifestere sig absolut.

I trykt udgave: Bind 7 side 430 linje 15

◀ **Guds Allestedsnærværelse er kjendelig paa Usynlighed** : 223,8.

I trykt udgave: Bind 7 side 431 linje 3

◀ **slaa Triller** : egl. om en hurtig vekslen ml. to tonetrin, hvor den laveste er hovednoden; udtrykket synes dog her benyttet i sin ældre betydning om en hurtig vekslen af én og samme tone.

I trykt udgave: Bind 7 side 431 linje 3

◀ **engang imellem er Noden coloreret** : dvs. undertiden bruges der koloratur, hvorved der altså synges forskellige toner på samme node.

I trykt udgave: Bind 7 side 431 linje 8

◀ **Peer og Povel** : 237,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 431 linje 21

◀ **Byens Porte vare spærrede og Toldboden ligesaa** : København var omringet af volde, så skulle man ud af el. ind i byen, måtte man gennem en af de fire porte; var man med skib, måtte man gennem Toldboden (349,35). Mens Vesterport, Østerport og Amagerport var lukket nogle timer hver nat, kunne man mod betaling altid komme ind gennem Nørreport. Seks dage om året, i Dyrehavstiden (429,2) stod alle porte dog åbne hele natten.

I trykt udgave: Bind 7 side 431 linje 28

◀ **Pastor Mikkelsen** : fiktiv person.

I trykt udgave: Bind 7 side 432 linje 33

◀ **afskyer Baptisterne** : 49,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 433 linje 2

◀ **Gudsmand** : mand, som står i pagt med Gud, gudfrygtig mand; gejstlig.

I trykt udgave: Bind 7 side 433 linje 10

◀ **har bag Øret** : dvs. har til hensigt, pønser på (33,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 433 linje 26

◀ **holder nemlig Geistligheden ... hvad det er Tiden fordrer** : Der sigtes til de præstekonventer, som opstod i begyndelsen af det 19. årh., specielt til Roskilde præstekonvent, der blev oprettet i 1842, og til 'Kjøbenhavns geistlige Convent', der dannedes i 1843. På disse konventer diskuterede man kirkelige anliggender, som var aktuelle i tiden, herunder nødvendigheden af en ny salmebog (433,31). – **opkaste**: fremsætter.

I trykt udgave: Bind 7 side 433 linje 28

◀ **Borger-Repræsentanternes Møder** : Siden 1659 havde København haft en kommunal forsamling, de såkaldte '32 mænd', hvis medlemmer blev udnævnt af magistraten for livstid, men denne institution blev ved anordning af 1. jan. 1840 afløst af en borgerrepræsentation, der bestod af 36 medlemmer, hvoraf mange var liberale. De mødtes én gang om ugen på Råd- og Domhuset, og referaterne af disse møder blev ofte bragt i *Fædrelandet*.

I trykt udgave: Bind 7 side 433 linje 31

◀ **Som man siger, skal Conventet ... en ny Psalmebog, Tiden fordrer** : Siden 1798 havde kirkens officielle salmebog været *Evangelisk-kristelig Psalmebog, til Brug ved Kirke- og Huus-Andagt* (jf. ktl. 196), men som et udtryk for, at denne salmebog ikke længere var tilsvarende, begyndte N.F.S. Grundtvig (42,32) i 1837 at udgive *Sang-Værk til den Danske Kirke* (jf. ktl. 201). På stænderforsamlingen i Viborg 1840 fremkom et ønske om en ny salmebog, hvilket dog blev underkendt i resolution af 25. juni 1842, hvor der i stedet blev sanktioneret et tillæg til den eksisterende salmebog. Året efter udsendte J.P. Mynster (277,29) skriftet *Udkast til et Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog (Foreløbig udgivet som Prøve)*, Kbh. 1843, men det blev forkastet allerede samme år på det nydannede københavnske præstekonvent, der forlangte en helt ny salmebog. I 1844 kunne man på Roskilde præstekonvent tiltræde et forslag om at nedsætte en komité (bestående af: E.V. Kolthoff, N.F.S. Grundtvig, H.L. Martensen, J.H.V. Paulli og P.J. Spang) til udarbejdelse af en helt ny salmebog. Den udkom i 1845 uden dog at vinde gehør; sagen endte i denne omgang (dvs. i 1845) med, at Mynsters tillæg på 58 salmer blev autoriseret. Først i 1855 blev en ny salmebog autoriseret.

I trykt udgave: Bind 7 side 433 linje 31

◀ **at kræve sig** : at udtrykke sine behov; i talesprog især mht. børn: tilkendegive at man skal forrette sin nødtørft el. at man er sulten, tørstig o.l.

I trykt udgave: Bind 7 side 434 linje 2

◀ **at Præsten skal have en ny Dragt** : Et sådant ønske blev vistnok ikke fremsat i samtiden.

I trykt udgave: Bind 7 side 434 linje 3

◀ **vel conditioneret** : i god stand, godt vedligeholdt.

I trykt udgave: Bind 7 side 434 linje 23

◀ **enkelte privatiserende Smaa-Menigheder og dogmatiske Isolationer** : Der hentydes formentlig til N.F.S. Grundtvig (42,32), hvis salmer i *Sang-Værk til den Danske Kirke* (433,31) blev benyttet af menigheden i Vartov (379,22) og i mange valg- og frimenigheder.

I trykt udgave: Bind 7 side 434 linje 28

◀ **Stikord** : parole, slagord.

I trykt udgave: Bind 7 side 434 linje 30

◀ **Sangbund** : klangbund.

I trykt udgave: Bind 7 side 434 linje 31

◀ **Kirkegangen forholdsviis er saa sparsom, som den er i Hovedstaden** : Den 'sparsomme' kirkegang var et ofte debatteret emne i tiden, bl.a. i den 'kts.ske strid' (248,21), hvor J.P. Mynster ('Kts.') gjorde gældende, at visse kirker i hovedstaden ofte var overfyldte, hvilket bl.a. blev kommenteret i artiklen »Plump Usandhed« (248,21), s. 14, sp. 2, med følgende ord: »Uagtet Inds. [indsenderen] ordentligviis kun besøger et par Kirker, saa undlader han dog ikke, naar undertiden Tilfældet en Helligdag fører ham forbi en aaben Kirke, at gaee ind og i et Par Minuters Ophold at skaffe sig et Overblik over den Stedfindende Frequent's. Denne er sædvaneligviis høist ringe – ikke engang de siddende Pladse ere besatte – i intet Tilfælde erindrer han at have seet en fyldt Kirke (nemlig paa en sædvanlig Søndag) og overfyldt er aldrig nogen Kirke, undtagen Slotskirken paa de store Høitidsdage, da en Concert knytter sig til Gudstjenesten.«

I trykt udgave: Bind 7 side 434 linje 35

◀ **De der gaae i Kirke uordentligviis ... Prædikestolen eller lidt efter** : Dette forhold har ikke kunnet dokumenteres. Sml. den løse optegnelse i *Pap.* VI A 152.

I trykt udgave: Bind 7 side 435 linje 2

◀ **Hvad var det der ødelagde det assyriske Rige? Spliid, Madam** : citat fra 4. akt, 4. scene af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Hexerie eller Blind Allarm* (10,4), hvor Herman von Bremen i en vidtløftig replik til Apelone udbrøder: »Hvad ruinerede det Assyriske Monarchie? Spliid, Madame!«

I trykt udgave: Bind 7 side 435 linje 4

◀ **betimeligen** : rettidigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 435 linje 31

◀ **Otium** : lat. ro, hvile.

I trykt udgave: Bind 7 side 435 linje 36

◀ **længst kjed af** : forlængst træt af.

I trykt udgave: Bind 7 side 436 linje 8

◀ **paa Strandveien til Dyrehaven** : Strandvejen løber langs Øresunds kyst fra Østerport uden for København til Helsingør og fører forbi Jægersborg Dyrehave. Den var stærkt befærdet af københavnere på fridage om sommeren, ikke mindst i Dyrehavstiden (429,2).

I trykt udgave: Bind 7 side 436 linje 17

◀ **skjøndt det præker mod Klosteret** : 365,36.

I trykt udgave: Bind 7 side 436 linje 18

◀ **entholde sig fra** : holde sig borte fra.

I trykt udgave: Bind 7 side 436 linje 27

◀ **Kildehans** : gæst ved Kirsten Piils kilde i Dyrehaven (428,33).

I trykt udgave: Bind 7 side 436 linje 30

◀ **Moderatores** : lat. ledere, styrere; regulerende kræfter.

I trykt udgave: Bind 7 side 437 linje 6

◀ **det skal sætte i Knæerne** : dvs. de skal synke sammen, bøje i knæene.

I trykt udgave: Bind 7 side 437 linje 8

◀ **Guderne lagde Bjerge paa de himmelstormende Titaner for at tvinge dem** : I gr. mytologi stormede titanerne de olympiske guder, men blev bekæmpet af Zeus, der kastede dem ned i underverdenen, mens titanen Atlas blev dømt til at bære himmelhvælvingen på sine skuldre. Det var imidlertid de himmelstormende giganter, der også blev overvundet af guderne, der som straf blev spærret inde under vulkanerne, og som dermed blev årsag til disses udbrud og larm. Jf. P.F.A. Nitsch *Neues mythologisches Wörterbuch* (181,8) bd. 1, s. 752.

I trykt udgave: Bind 7 side 437 linje 9

◀ **Centnervægt** : 147,13.

I trykt udgave: Bind 7 side 437 linje 11

◀ **adspredte** : forjagede.

I trykt udgave: Bind 7 side 437 linje 21

◀ **gjør Omsætningen** : handler, dvs. køber og sælger; gør forretning.

I trykt udgave: Bind 7 side 437 linje 25

◀ **forvandler han Templet om ikke til en Røverkule** : 59,30.

I trykt udgave: Bind 7 side 437 linje 29

◀ **en stor og omfattende Plan ... knuust det skrøbelige Kar** : Udtrykket 'det skrøbelige lerkar' hentyder formentlig til 2 Kor 4,7, hvor Paulus skriver om den oplysning og kundskab om Guds herlighed, som Gud har ladet skinne i vore hjerter: »Men denne skat har vi i lerkar, for at den overvældende kraft skal være Guds og ikke vores.« Endvideres hentydes til 4. bog, kap. 13 i Goethes (170,5) roman *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, hvor det siges, at Shakespeare (99,26) i Hamlet har villet skildre: »eine große That auf eine Seele gelegt, die der That nicht gewachsen ist. (...) Hier wird ein Eichbaum in ein köstliches Gefäß gepflanzt, das nur liebliche Blumen in seinen Schoos hätte aufnehmen sollen; die Wurzeln dehnen aus, das Gefäß wird zernichtet«, *Goethe's Werke* (170,5) bd. 19, s. 76. Sml. J.L. Heibergs (159,4) artikel »Hamlet«, 1-2, i *Kjøbenhavns flyvende Post*, nr. 26-27, 30. marts-2. april 1827.

I trykt udgave: Bind 7 side 439 linje 9

◀ **Jøden antog, at Synet af Gud var Døden** : jf. fx 2 Mos 33,20, hvor Gud siger til Moses: »Du får ikke lov at se mit ansigt, for intet menneske kan se mig og beholde livet.« Jf. også 2 Mos 19,21 og Dom 13,22.

I trykt udgave: Bind 7 side 439 linje 12

◀ **Hedningen, at Guds-Forholdet var Afsindighedens Forbud** : Der hentydes formentlig til Platons dialog *Faidros*, hvor der findes en længere udvikling af begrebet 'det guddommelige vanvid' og dets forskellige skikkelser: profetisk begejstring, religiøs ekstase, poetisk inspiration og erotisk vanvid (244a-245b; 256b-d; 265b). Jf. *Platons Skrifter* (83,26) bd. 6, s. 35-37, s. 51, s. 63f. - **Forbud**: forvarsel.

I trykt udgave: Bind 7 side 439 linje 13

◀ **commensurabel derfor** : sammenlignelig dermed, forenelig dermed.

I trykt udgave: Bind 7 side 439 linje 21

◀ **aflade** : ophøre, aftage.

I trykt udgave: Bind 7 side 439 linje 36

◀ **sove, det er en uskyldig Tidsfordriv** : jf. ordsproget 'Den, som sover, synder ikke'; det findes optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (33,29) bd. 2, s. 398, nr. 9962.

I trykt udgave: Bind 7 side 440 linje 1

◀ **Vægtterraabet** : 348,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 440 linje 5

◀ **Memento** : lat. mindelse, påmindelse. Der alluderes til udtrykket 'memento mori', lat. tænk på døden, husk du skal dø.

I trykt udgave: Bind 7 side 440 linje 5

◀ **Sinkelse** : standsning, forsinkelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 440 linje 7

◀ **nemfingret** : fingernem.

I trykt udgave: Bind 7 side 440 linje 9

◀ **Kræmmersvend** : person, der forhandler kram, dvs. varer, som sælges en detail fra en butik (krambod). I overført betydning betegner 'kram' noget ubetydeligt, dårligt, værdiløst.

I trykt udgave: Bind 7 side 440 linje 9

◀ **Absit** : lat. det være langt fra!; slet ikke.

I trykt udgave: Bind 7 side 440 linje 31

◀ **kjendelig paa Skuddagene** : dvs. som kun er mærkbar en gang hvert fjerde år. Formentlig en hentydning til tidens optagethed af astronomien (82,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 442 linje 3

◀ **denne Sygdom er ikke til Døden** : jf. Joh 11,4, hvor Jesus får besked om, at Lazarus er syg, og dertil siger: »Den sygdom er ikke til døden, men tjener til Guds herlighed, for at Guds søn skal herliggøres ved den.«

I trykt udgave: Bind 7 side 442 linje 7

◀ **et forkortet Perspektiv** : 367,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 442 linje 10

◀ **convoieret** : ledsaget. Udtrykket benyttes især om krigsskibes beskyttelse af handelsskibe.

I trykt udgave: Bind 7 side 442 linje 16

◀ (**cfr. Prædikerens**) : jf. Præd 5,4, hvor det hedder: »Det er bedre, at du ikke aflægger løfte, end at du gør det og ikke indfrier det.«

I trykt udgave: Bind 7 side 442 linje 28

◀ **det fra Tvesindethed luttrede Hjertes** : hentydning til Jak 4,8, hvor det hedder: »Renser Hænderne, I Syndere, og lutttrer Hierterne, I Tvesindede!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 442 linje 30

◀ **reisende Medlem** : I datidens selskabelige klubber som »Det bestandige borgerlige Selskab« (365,5) og »Det Venskabelige Selskab« (226,7) kunne der foruden ordinære medlemmer optages udenbys, 'rejsende' medlemmer, der kun lejlighedsvis deltog i arrangementerne, fx de store baller i vintersæsonen.

I trykt udgave: Bind 7 side 442 linje 35

◀ **intet mindre end** : aldeles ikke, lige det modsatte af.

I trykt udgave: Bind 7 side 443 linje 1

◀ **har Noget i Lommen** : fast udtryk, 'har noget ved hånden'; også mht. stilling, titel o.l.: det at have et sikkert løfte om, men ikke officielt være udnævnt.

I trykt udgave: Bind 7 side 443 linje 14

◀ **Recidivet**: tilbagefald i en sygdom.

I trykt udgave: Bind 7 side 443 linje 22

◀ **geläufig** : ty. let og flydende.

I trykt udgave: Bind 7 side 444 linje 5

◀ **Hedenskabet digtede om, at en Gud forelskede sig i en jordisk Kvinde** : Der hentydes formentlig til Zeus' mange erotiske eventyr i den gr. mytologi, herunder ekskovaaffæren med kongedatteren Semele, der forlanger, at guden skal vise sig for hende i al sin væld. Da dette sker, tilintetgøres hun i flammerne.

I trykt udgave: Bind 7 side 444 linje 15

◀ **naar** er saa: hvornår.

I trykt udgave: Bind 7 side 444 linje 29

◀ der **jo** er: ikke.

I trykt udgave: Bind 7 side 444 linje 32

◀ **Kjerlighed formaaer at gjøre de Tvende lige** : hentyder formentlig til et ordsprog e.l.; et sådan er dog ikke fundet.

I trykt udgave: Bind 7 side 445 linje 33

◀ **tilgavns** : grundig, ordentlig.

I trykt udgave: Bind 7 side 447 linje 21

◀ **Fortredenhed** : trods, uvilje.

I trykt udgave: Bind 7 side 449 linje 8

◀ **løst sit Creditiv** : modtaget et brev, der skaffer ham troværdighed (akkreditiv); fået fuldmagt.

I trykt udgave: Bind 7 side 449 linje 16

◀ **Braaden** : dvs. brodden.

I trykt udgave: Bind 7 side 449 linje 29

◀ **bestikkende** : besnærende, forlokkende.

I trykt udgave: Bind 7 side 450 linje 3

◀ **Den som tier for Gud** : formentlig allusion til Præd 5,1-2, hvor det hedder: »Lad ikke din mund løbe og dit hjerte forhaste sig med at fremføre dine ord for Gud, for Gud er i himlen, og du er på jorden! Derfor skal dine ord være få, for drømmen kommer med stor plage, tåbens røst med mange ord.«

I trykt udgave: Bind 7 side 450 linje 8

◀ **spille Mester** : fast udtryk: optræde som herre.

I trykt udgave: Bind 7 side 450 linje 17

◀ **sensu eminenti** : lat. i den mest udprægede (højeste, strengeste) forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 450 linje 31

◀ **Landsoldat** : 385,14.

I trykt udgave: Bind 7 side 451 linje 9

◀ **Arkeskriver**-Arbeide: kopist, som betales efter hvor mange ark, han afskriver.

I trykt udgave: Bind 7 side 451 linje 20

◀ **de Dannede** : Med 'de dannede', der 'går videre' (56,21), hentydes her og i det følgende især til de da. hegelianere. J.L. Heiberg (159,4) havde i sit indbydelsesskrift *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid* skelnet ml. 'de dannede', som kan erkende sandheden i 'den nærværende tid' og dermed indfri 'tidens fordringer' (10,17), og 'de udannede', der ikke kan. I denne forbindelse skrev han bl.a.: »Det nytter nemlig ikke, at vi ville skjule eller besmykke Sandheden; vi maae tilstaae os selv, at Religionen i vor Tid for det Meste kun er de Udannedes Sag, medens den for den dannede Verden hører til det Forbigangne, til det Tilbagelagte«, s. 16. Mod denne påstand tog J.P. Mynster under pseudonymet 'Kts' (238,13) til genmæle i artiklen »Om den religiøse Overbeviisning« i *Dansk Ugeskrift*, nr. 76-77, Kbh. 1833, s. 241-258, ligesom der fremkom en anonym kritik i *Dansk Litteratur-Tidende*, nr. 41, Kbh. 1833, s. 649-660, nr. 42, s. 681-692 og nr. 43, s. 697-704; mod disse indvendinger leverede Heiberg et endeligt svar i *Dansk Litteratur-Tidende*, nr. 46, Kbh. 1833, s. 765-780. Debatten blussede atter op i 1840'erne, hvor unge Hegel-prægede teologer angreb kirken for ikke længere at være de dannedes sag, og hvor Mynster atter forsvarede kirken (248,21).

I trykt udgave: Bind 7 side 452 linje 8

◀ **stikker jo i** : beror jo på.

I trykt udgave: Bind 7 side 452 linje 9

◀ **En anden Forfatter ... at blive aabenbar** : hentydning til assessor Wilhelms brev: »Ligevægten mellem det Æsthetiske og Ethiske i Personlighedens Udarbeidelse«, SKS 3, 304.

I trykt udgave: Bind 7 side 452 linje 32

◀ **som Frater Taciturnus siger (cfr. Stadier paa Livets Vei)** : Der sigtes formentlig til § 2 af »Skrivelse til Læseren« i *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 385-405, hvor Taciturnus redegør for hovedpersonen Quidams forhold til det komiske perspektiv. Taciturnus taler dog ikke her om 'humor', ligesom han kun benytter udtrykket 'incognito' i midnatsoptegnelsen 21. maj (SKS 6, 323f.), hvor den bedendes inderlighed er skjult i et 'incognito'.

I trykt udgave: Bind 7 side 453 linje 4

◀ **at Tro er Umiddelbarhed** : 317,35.

I trykt udgave: Bind 7 side 453 linje 6

◀ **at Humor er det Høieste** : 247,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 453 linje 7

◀ **I Frygt og Bæven var en saadan »Troens Ridder« fremstillet** : se *Frygt og Bæven*, SKS 4, 133-136, 141-143 og 167-171.

I trykt udgave: Bind 7 side 453 linje 27

◀ **Skuffelsen** : bedraget, illusionen.

I trykt udgave: Bind 7 side 453 linje 28

◀ **stricte sic dictus** : lat. i ordets snævre el. strenge forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 454 linje 19

◀ **Duplicitet** : dobbelthed, tvetydighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 454 linje 24

◀ **Frater Taciturnus** : Der sigtes til Quidams fingerede dagbog »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?' En Lidelseshistorie. Psychologisk Experiment af Frater Taciturnus«, hvis konstruktion der redegøres for i Frater Taciturnus' »Skrivelse til Læseren«, SKS 6, 369-454.

I trykt udgave: Bind 7 side 454 linje 28

◀ **Misligheden** : misforholdet, betænkeligheden.

I trykt udgave: Bind 7 side 454 linje 29

◀ **Der er tre Existents-Sphærer** : se Frater Taciturnus' »Skrivelse til Læseren« i *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 439.

I trykt udgave: Bind 7 side 455 linje 1

◀ **Prakkere** : forhutlede stoddere, tiggere.

I trykt udgave: Bind 7 side 455 linje 26

◀ **Tørvegnidere** : nedsættende betegnelse for langsomt kørende ('gnide', køre meget langsomt) tørvebønder.

I trykt udgave: Bind 7 side 455 linje 27

◀ **Lugekoner** : kvinder, som ernærer sig ved at luge ukrudt.

I trykt udgave: Bind 7 side 455 linje 28

◀ **sætte dem sammen** : dvs. i logisk forstand antage begge samtidigt (38,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 456 linje 4

◀ **som Mag. Kierkegaard bevidst ... den ene Side frem** : I magisterafhandlingen *Om Begrebet Ironi*,

SKS 1, 61-357, forsøger SK at vise, at Sokrates' (40,24) standpunkt er ironi, dvs. uendelig, absolut negativitet, hvilket udelukker al positiv etik.

I trykt udgave: Bind 7 side 456 linje 14

◀ **Den forulykkede hegelske Ethiks ... det Ethiskes sidste Instants** : Der sigtes til Hegels (39,29) værk *Philosophie des Rechts* (134,10); en selvstændig etik fik Hegel aldrig skrevet, hvilket blev bemærket af flere (309,20).

I trykt udgave: Bind 7 side 456 linje 24

◀ **i Slutningen af den Opsats ... af det Religiøse** : jf. assessor Wilhelms andet brev, »Ligevægten mellem det Æsthetiske og Ethiske i Personlighedens Udarbejdelse«, i 2. del af *Enten - Eller*, SKS 3, 309-313.
- **Concession**: indrømmelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 456 linje 28

◀ **i Slutningen af den Artikel ... stik mod den hegelske** : jf. assessor Wilhelms afhandling »Adskilligt om Ægteskabet mod Indsigelser« i *Stadier paa Livets Vei*, SKS 6, 158-169.

I trykt udgave: Bind 7 side 456 linje 31

◀ **Ironie (...)** er en Tale-Form : I retorikken betegner 'ironi' traditionelt den talefigur, hvormed man siger det modsatte af, hvad man mener, jf. *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 286f.

I trykt udgave: Bind 7 side 457 linje 4

◀ **aarle og silde** : egl. tidligt og sent; fast udtryk: hele tiden, altid.

I trykt udgave: Bind 7 side 457 linje 22

◀ **cothurnisk paa Støvlerne** : opstyltet, højtravende (82,11).

I trykt udgave: Bind 7 side 457 linje 22

◀ **Socrates forholdt sig negativ mod Statens Virkelighed** : se *Om Begrebet Ironi*, SKS 1, 207-243.

I trykt udgave: Bind 7 side 457 linje 23

◀ **Extraordinarius** : 50,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 457 linje 25

◀ **Bilyden** : biklang.

I trykt udgave: Bind 7 side 457 linje 32

◀ **har ham i Lommen** : fast udtryk: har magt over ham.

I trykt udgave: Bind 7 side 458 linje 33

◀ **plomberer** : konserverer med plombe, dvs. et materiale (grus, cement o.l.), hvormed et hul i et træ udfyldes.

I trykt udgave: Bind 7 side 460 linje 11

◀ **Dæggebarn** : pattebarn, overført: forkælet barn.

I trykt udgave: Bind 7 side 460 linje 16

◀ **Befordring** : forfremmelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 460 linje 33

◀ **Intet mindre end** : alt andet end, aldeles ikke.

I trykt udgave: Bind 7 side 461 linje 5

◀ **Indicium** : kendemærke.

I trykt udgave: Bind 7 side 461 linje 13

◀ **Selvangivelse** : selvafsløring.

I trykt udgave: Bind 7 side 462 linje 16

◀ **hvad man fortæller om en Lieutenant ... jeg seer paa Dem?»** : Kilden er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 462 linje 17

◀ **end mindre** : endnu mindre.

I trykt udgave: Bind 7 side 462 linje 21

◀ **en Forskudt** : en udstødt, jf. fx 1 Kor 9,27, hvor Paulus skriver: »jeg spæger mit Legeme, og holder det i Trældom, at ikke jeg, som prædiker for Andre, skal selv blive forskudt« (NT-1819). Udtrykket har bibetydningen: en forrykt.

I trykt udgave: Bind 7 side 462 linje 27

◀ **forskylder den Paralogisme** : gør mig skyldig i den logiske fejlslutning.

I trykt udgave: Bind 7 side 464 linje 5

◀ **conditio non ponit in esse** : lat. en betingelse (antagelse) sætter ikke i væren, dvs. fordi man postulerer en sætning som betingelse, udsiges intet om dens virkelighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 464 linje 6

◀ **en af Lord Scheftesbury opstillet ... det var saa eller ikke** : Der sigtes til kapitlet: »Ob das Lächerliche der Proberstein der Wahrheit sey?« i C.F. Flögels værk *Geschichte der komischen Litteratur* (381,17) bd. 1, s. 104-113, hvor rigtigheden af Shaftesburys sætning diskuteres. – **Lord Scheftesbury**: dvs. lord Shaftesbury, egl. Anthony Ashley Cooper, earl of Shaftesbury (1671-1713), eng. forf. og filosof. Han skrev i 1701-12 en række skrifter, som i 1711-13 blev samlet i det berømte trebindsværk *Characteristics of Men, Manners, Opinions, Times etc.*, hvis første bind indeholdt essayet »Sensus Communis. An Essay on the Freedom of Wit and Humour«. Den anførte sætning stammer herfra.

I trykt udgave: Bind 7 side 464 linje 32

◀ **har den hegelske Philosophie villet give det Comiske Overvægten** : Der sigtes til den spekulative æstetiks placering af det komiske som æstetikens højeste standpunkt (42,9). Hegel udvikler det komiskes begreb i forbindelse med sin fremstilling af komedien i *Vorlesungen über die Aesthetik*, udg. af H.G. Hotho, bd. 1-3, Berlin 1835-38, ktl. 1384-1386. Hvor den substantielle sædelighed i tragedien har overmagten over subjektiviteten, har subjektiviteten i komedien fået overmagten, men vel at mærke en illusorisk magt, da den beherskede verden er en skinverden. Den komiske karakter er uden substans og i modstrid med sig selv, hvorfor den ikke kan sætte sig igennem, hvilket den imidlertid forbliver upåvirket af, da dens mål trods sin tilsyneladende alvor er uden væsentlig betydning. Overhovedet er væsen og skin, forsæt og individ, handling og karakter, sandhed og realitet bragt i komisk modstrid med hinanden, men den komiske subjektivitet hæver sig over modstriden i ubekymret velvære. Jf. *Hegel's Werke* (39,29) bd. 10,1-3 (*Jub.* bd. 12-14); bd. 10,3 (*Jub.* bd. 14), s. 533-537. I notesbog 12:7, SKS 19, 375, kalder SK H.L. Martensens teologiske komikteori (247,23) for en »Eftersnakken« af Hegel.

I trykt udgave: Bind 7 side 464 linje 35

◀ **at staae et Stød ud** : modstå et stød.

I trykt udgave: Bind 7 side 465 linje 2

◀ **Forsætningen** : i logisk forstand: forudsætningen.

I trykt udgave: Bind 7 side 465 linje 10

◀ **en overveiende Forkjærlighed for det Comiske er karakteristisk for vor Tid** : Der sigtes til 'det komiskes' høje prioritet i tidens æstetik (42,9) og teologi (247,23) samt til 'det komiskes' dominans i tidens, især dramatiske, litteratur (415,25).

I trykt udgave: Bind 7 side 465 linje 13

◀ **den aristotelske Betragtning ... Menneskenaturen udmærker sig ved** : Der sigtes til Aristoteles' (10,19) afhandling om dyrenes 'dele' el. organer, *De partibus animalium* (673a 8), hvor mennesket bestemmes som det eneste dyr, der ler.

I trykt udgave: Bind 7 side 465 linje 15

◀ **Modification** : nærmere bestemmelse, konkrete udformning.

I trykt udgave: Bind 7 side 465 linje 20

◀ **το γαρ γελοιον ... φθαρτικον** : gr. »thi det lattervækkende er en fejl (et fejlgreb) og hæsighed, som er smertefri [og] uskadelig«. Citatet stammer fra begyndelsen af kap. 5 i Aristoteles' (10,19) *Poetikken* (1149a 34f.). Udtrykket το γελοιον (tò géloion) betyder egl. det lattervækkende, men er ofte blevet oversat med 'det latterlige', som SK gør i det følgende, jf. fx *Aristoteles Dichtkunst*, overs. af M.C. Curtius, Hannover 1753, ktl. 1094, s. 10 (»das Lächerliche«), og C.F. Flögel *Geschichte der komischen Litteratur* (381,17) bd. 1, s. 41 (»das Lächerliche«), hvor passagen også anføres på gr.

I trykt udgave: Bind 7 side 466 linje 4

◀ **og at det jo bliver tvivlsomt** : dvs. og det bliver således tvivlsomt.

I trykt udgave: Bind 7 side 466 linje 6

◀ **at man leer af et stygt ... Smerte, der har det** : Aristoteles (10,19) skriver i kap. 5 af *Poetikken* (1149 a 32-37): »Komedien er som tidligere omtalt en efterligning af ringere mennesker, – ringere dog ikke taget i den betydning, at det omfatter enhver form for slethed, men i den forstand, at det komiske er en del af det hæslige og mindreværdige. Det komiske er nemlig en slags fejlgreb, dvs. en form for det hæslige, som ikke volder smerte og ikke har nogen skadelig virkning; således er, for at bruge et nærliggende eksempel, en komisk maske hæslig og forvrænget, uden at den virker pinagtig på os« (*Aristoteles Om digtekunsten*, overs. af E. Harsberg, Kbh. 1970, s. 35). I stedet for denne oversættelses 'en komisk maske' læste man tidligere 'et ansigt', jf. fx *Aristoteles Dichtkunst* (466,4), s. 10 (»ein Gesicht«), og C.F. Flögel *Geschichte der komischen Litteratur* (381,17) bd. 1, s. 41 (»ein Gesicht«); det gr. udtryk er πρόσωπον (prósōpon), der egl. betyder ansigt, men som i teatermæssig sammenhæng betegner en rolle el. maske.

I trykt udgave: Bind 7 side 466 linje 8

◀ **Trop** : 111,28.

I trykt udgave: Bind 7 side 466 linje 18

◀ **Den Stundesløse** : den rastløse, distræte forretningsmand Vielgeschrey, hovedpersonen i Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Den Stundesløse* (37,33), der plager sig selv med tomme forretninger.

I trykt udgave: Bind 7 side 466 linje 19

◀ **tumultuarisk** : egl. tumultagtigt; i tilfældig, henkastet orden, på uordnet vis.

I trykt udgave: Bind 7 side 466 linje 24

◀ **Hamlet sværger ved en Ildtang** : I Shakespeares tragedie *Hamlet, Prince of Denmark*, 3. akt, 2. scene, sværger Hamlet »by these pickers and stealers«, at han stadig holder af Rosencrantz. I A.W. Schlegels ty. oversættelse (*Shakspeare's dramatische Werke* bd. 1-12, Berlin 1839-41, ktl. 1883-1888; bd. 6, 1841) bliver det til »bei diesen beiden Diebeszangen«. Både det eng. og det ty. udtryk sigter til de to fingre, som Hamlet holder i vejret, mens han sværger. I Peter Foersoms da. oversættelse (99,21) sværger Hamlet tilsvarende »ved denne Tyveklo«. Hvordan det i SKs sammenhæng er blevet til en ildtang, vides ikke.

I trykt udgave: Bind 7 side 466 linje 26

◀ **rigelig for 4 B. Guld paa Bindet af denne Bog** : I en tidligere journaloptegnelse (JJ:396), *SKS* 18, 272, sigtes med en tilsvarende bemærkning til J.L. Heibergs (159,4) årbog *Urania* (272,20), der kostede 3 rigsbankdaler i papbind og yderligere 48 skilling i shirtingsbind med guldsnit. – **rigelig**: godt og vel, mindst. – **4 B**: 4 skilling; fast udtryk om småpenge. Der gik 96 skilling på 1 rigsdaler (51,31).

I trykt udgave: Bind 7 side 466 linje 30

◀ **Holophernes siges der er 7 Alen lang og ¼** : sigter til 2. akt, 5. scene af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Ulysses Von Ithacia* (trykt 1725), hvor Chilian omtaler general Holophernes, »som er 7 Alen og et Qvarteer [dvs. en kvart] lang«, jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 3. – **Alen**: måleenheden 'alen', der svarer til 0,6277 m, var officielt gældende indtil 1916; syv alen svarer altså til 4,40 m.

I trykt udgave: Bind 7 side 466 linje 33

◀ **ti Rigsbankdaler** : 51,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 467 linje 8

◀ **naar Pryssing siger »han« til Trop** : I J.L. Heibergs (159,4) vaudeville *Recensenten og Dyret* (111,28) tiltaler bogbinder Pryssing, der økonomisk understøtter evighedsstudenten Trop, denne med det distancerende 'han', således i scenerne 6, 7, 10, 18 og 25, jf. *Skuespil* (9,21) bd. 3, 1834, s. 215, 216-220, 253-257 og 273f.

I trykt udgave: Bind 7 side 467 linje 10

◀ **Mæcen**-Relativitet: efter den rom. kunstsamler Gaius Cilnius Mæcenat (o. 73-8 f.Kr.), der økonomisk støttede flere af tidens forfattere, bl.a. Vergil og Horats; mæcen.

I trykt udgave: Bind 7 side 467 linje 11

◀ **Naar en Mand ansøger ... som Vertshuusholder** : sml. journaloptegnelsen JJ:276, SKS 18, 227.

I trykt udgave: Bind 7 side 467 linje 19

◀ **Saaledes fortæller man ... vi kan ikke give Alle** : Kilden er ikke identificeret. Sml. journaloptegnelsen JJ:277, SKS 18, 228.

I trykt udgave: Bind 7 side 467 linje 23

◀ **offentligt Fruentimmer** : prostitueret, luder. If. *Danske Lov* (25,25) var prostitution ulovlig, men da den i praksis ikke var mulig at undgå, blev den tolereret; i et forsøg på at holde de vidt udbredte kønssygdomme i ave, blev de prostituerede lovet anonymitet og gratis behandling af evt. sygdomme, hvis de selv lod sig registrere hos politiet. Jf. A.F. Bergsøe *Den danske Stats Statistik* bd. 1-4, Kbh. 1844-53; bd. 3, 1848, s. 36: »I Forbindelse med denne Materie bør det her ikke lades ubemærket, at de hos Politiet indskrevne offentlige Fruentimmers Antal i Kjøbenhavn i den sidste halve Snees Aar har været c. 300, snart lidt over, snart lidt derunder, og at der vistnok er meget faa andre end de Indskrevne, som søge Hovederhverv ved Løsagtighed, da Politiet er meget agtpaagivende og streng i saa Henseende, hvorimod Antallet paa dem, som herved søge en Bifortjeneste, ikke skal kunne calculeres til under 1000.«

I trykt udgave: Bind 7 side 467 linje 27

◀ **Jægermester** : egl. person, som har opsynet med en fyrstes jagtvæsen; titel i rangforordningen (54,10) med rang i 4. klasse, nr. 4.

I trykt udgave: Bind 7 side 467 linje 29

◀ **reflecterer ikke paa** : tænker ikke over.

I trykt udgave: Bind 7 side 468 linje 6

◀ **Som naar en Distralt griber med Haanden ... det var Caviar** : Anekdoten findes optegnet i *Dumriana eller Indfald, Anecdoter og Charactertræk af Claus Dumrians Levnet* (105,19), hvor det hedder: »Hr. D* var i et Selskab hvor der blandt andet blev budet Kaviar omkring. I Distraction griber Hr. D* i Fadet med Fingrene. Da han af sin Sidemand blev gjort opmærksom paa det Upassende heri, svarede han: 'Oh! jeg beder meget om Forladelse, jeg troede saa Gud det var Spinat'«, s. 31.

I trykt udgave: Bind 7 side 468 linje 8

◀ **das ist doch wunderbarlich** : ty. 'det var dog besynderligt'.

I trykt udgave: Bind 7 side 468 linje 18

◀ **Wunderlich** : ty. efternavn.

I trykt udgave: Bind 7 side 468 linje 19

◀ **Galanteriehandler** : butik, hvor der sælges 'galanteri', dvs. forskellige luksusartikler, der tjener til pynt og stads.

I trykt udgave: Bind 7 side 468 linje 26

◀ **en Mand, der gaaer og kigger Stjerner, falder i et Hul** : Dette motiv har siden antikken været knyttet til den allerførste filosof, nemlig Thales fra Milet, der levede i begyndelsen af det 6. årh. f.Kr.

I trykt udgave: Bind 7 side 468 linje 32

◀ **opløftet** : ophøjet.

I trykt udgave: Bind 7 side 468 linje 34

◀ **Ligelighed** : ensartethed, balance.

I trykt udgave: Bind 7 side 468 linje 36

◀ **bryder Staven over** : litterært udtryk, hvis oprindelse hidrører fra den skik, at dommeren brækkede sin stav, sit værdighedstegn, over den dømtes hoved som tegn på, at retssagen var endt og bødlen kunne begynde; fordømmer.

I trykt udgave: Bind 7 side 469 linje 3

◀ **Vilkaar** : forgodtbefindende, vilkårlighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 469 linje 3

◀ **svingler** : dingler, vakler.

I trykt udgave: Bind 7 side 469 linje 11

◀ **Orator** : (retorisk) taler.

I trykt udgave: Bind 7 side 469 linje 21

◀ **udenvelsk** : udenlandsk, fremmed; ugyldig.

I trykt udgave: Bind 7 side 470 linje 2

◀ **Tilhold** : støtte, holdepunkt; hjemmel.

I trykt udgave: Bind 7 side 470 linje 2

◀ **Ordet blev Flæsk (Fleisch)** : jf. Joh 1,14, hvor det hedder: »Og ordet blev kød«. I den ty. oversættelse, *Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffell*, Karlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3, lyder passagen: »Und das Wort ward Fleisch«.

I trykt udgave: Bind 7 side 470 linje 12

◀ **trøst Dig, Fornuft, han lever** : Det har ikke kunnet afgøres, hvorvidt der er tale om en allusion. I kladden (*Pap.* VI B 70,10) hedder det: »Naar man ude paa Kirkegaarden læser en Indskrift paa en Grav, en Mand der i Vers begræder sin tabte lille Datter, men endeligen udbryder i Verset: trøst Dig, Fornuft, hun lever undertegnet: Hilarius Slagtermester«.

I trykt udgave: Bind 7 side 470 linje 22

◀ **Hilarius, Skarpretter** : Navnet 'Hilarius' kommer af det gr. hilarós, munter. Det at være skarpretter, dvs. bøddel, var endnu på SKs tid et fungerende erhverv.

I trykt udgave: Bind 7 side 470 linje 23

◀ **Vilde En sige, Anger er en Modsigelse, ergo er den comisk** : Der hentydes formentlig til H.L. Martensens anmeldelse af J.L. Heibergs *Nye Digte* (42,9), som E. Tryde gik til rette med i sin anmeldelse af Heibergs (159,4) værk. Martensen betoner det komiske perspektiv (det protestantiske princip) således, at når de trivielle sjæle efter døden ser tilbage på deres fejlfyldte liv, så ler de overbærende ad den nu forladte indskrænkethed. Herimod bemærker Tryde: »at Sjælen, som lever i Trivialiteten, bliver comisk for sig selv og finder sin Stilling latterlig, saa at Overgangen for Sjæle af denne Natur til et højere Liv, skulde nærmest skee gennem Latter, ligesom for de egentligen Onde gennem Angerens Taarer, kunne vi ingenlunde indrømme. Nei, i Trivialitetens Sphære synker Ingen uden sin egen Brøde, og Følelsen af denne, ligesom Erkjendelsen af at have levet sit hidtilværende Liv forgjæves, synes ikke at kunne stemme til Latter«, *Tidskrift for Litteratur og Kritik* bd. 5, Kbh. 1841, s. 190.

I trykt udgave: Bind 7 side 471 linje 2

◀ **Vraggods fra Æstetikker** : Det var ikke ualmindeligt i tidens teoretiske fremstillinger af æstetikken (42,9), især i forbindelse med eksempler på det komiske, at overtage forgængerens eksempler; den mest plyndrede fond af eksempler var rimeligvis Jean Pauls (53,32) *Vorschule der Aesthetik* (1804), 2. udg. Stuttgart og Tübingen 1813, ktl. 1381-1383, men også fra C.F. Fløgels storværk *Geschichte der komischen*

Litteratur (381,17) kunne der hentes eksempler.

I trykt udgave: Bind 7 side 471 linje 5

◀ **tvine** : klynke, jamre.

I trykt udgave: Bind 7 side 471 linje 11

◀ **pathetisk opfattet** : dvs. opfattet i lidenskab, følelsesmæssigt opfattet. Udtrykket kan også her læses i betydningen: højtideligt opfattet.

I trykt udgave: Bind 7 side 471 linje 23

◀ **vis comica** : lat. komiske kraft, evne til at fremkalde det komiske.

I trykt udgave: Bind 7 side 471 linje 30

◀ **virker** : bevirker.

I trykt udgave: Bind 7 side 471 linje 33

◀ **gjøre en god Skole** : dvs. gennemgå en god øvelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 471 linje 35

◀ **antipathetisk Lidenskab** : dvs. en lidenskab, der er modfølende, modvillig, modsat 'sympatetisk' (medfølende, medinteresseret) lidenskab. Jf. fx bestemmelsen af antipati i F.C. Sibberns *Menneskets aandelige Natur og Væsen. Et Udkast til en Psychologie*, Kbh. 1819, s. 49: »Antipathie (...) udtaler sig i Afsky og en vis dermed forbunden Lyst til at bortfjerne, bortstøde, ja tilintetgjøre Gjenstanden«.

I trykt udgave: Bind 7 side 471 linje 36

◀ **noget chimairisk Høiere (Abstraktionen)** : noget indbildt højere; hentydning til den spekulative 'rene væren' (108,27).

I trykt udgave: Bind 7 side 472 linje 5

◀ **den Stundesløse** : 180,35.

I trykt udgave: Bind 7 side 472 linje 30

◀ **af Dynen i Halmen** : 390,28.

I trykt udgave: Bind 7 side 473 linje 1

◀ **et Godtkjøbs Indfald** : et billigt, letkøbt indfald.

I trykt udgave: Bind 7 side 473 linje 12

◀ **εστι ... δε βωμολοχος ετερου** : gr. »Ironi sømmer sig bedre for en fribåren mand end det rene spasmageri. På den måde anvender han spøgen for sin egen fornøjelse; spasmageren gør det for andres« (Aristoteles *Retorik*, overs. af T. Hastrup, 3. oplag, Kbh. 1996, s. 252). Citatet fra Aristoteles' (10,19) *Retorik* findes i 3. bog, kap. 18 (1419b 7).

I trykt udgave: Bind 7 side 473 linje 22

◀ **scurra** : lat. snyltegæst, (professionel) spasmager; dette er en af de klassiske komedietyper, jf. kapitlet »Der Scurra« i C.F. Flögel *Geschichte der Hofnarren*, Liegnitz og Leipzig 1789, ktl. 1401, s. 142-158.

I trykt udgave: Bind 7 side 473 linje 27

◀ **sikkert sig mod ikke at have** : dvs. sikret sig imod at have; sikret sig at han ikke har.

I trykt udgave: Bind 7 side 473 linje 29

◀ **hvis f. Ex. Socrates var bleven pathetisk paa Domsdagen** : hvilket Sokrates netop ikke blev (40,24).

I trykt udgave: Bind 7 side 473 linje 31

◀ **fløset** : flabet.

I trykt udgave: Bind 7 side 473 linje 32

◀ **Ansigt** : I et udkast (*Pap.VI B 98,79*) tilføjes i parentes det ty. ord: 'Ansicht', dvs. anskuelse, opfattelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 475 linje 2

◀ **»da der jo nu overalt ... Hjerter for Sagen«** : Citatet, der formentlig stammer fra N.F.S. Grundtvig (42,32) el. en af hans tilhængere, er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 475 linje 3

◀ **mislig** : betænkelig, tvivlsom.

I trykt udgave: Bind 7 side 475 linje 15

◀ **er udtrykt af Gorgias ... (cfr. Aristoteles Rhetorik 3, 18)** : hentyder til 3. bog, kap. 18 (1419b 3f.) af Aristoteles' (10,19) *Retotik*, hvor det hedder: »Om spøg og morsomheder, som jo nok kan være af en vis nytte i debatten, har bl.a. Gorgias med megen ret sagt, at man skal ødelægge modpartens alvor med spøg og hans spøg med alvor«, Aristoteles *Retorik*, overs. af T. Hastrup (473,22), s. 252. – **Gorgias**: en af de betydeligste gr. sofister; han levede o. 480-380 f.Kr.

I trykt udgave: Bind 7 side 475 linje 27

◀ **Lommeprokurators**: 386,25.

I trykt udgave: Bind 7 side 476 linje 3

◀ **Profiten, hvilket ogsaa som bekjendt ... Penge, Penge, Penge** : Det er et klassisk tema, at sofisterne – modsat Sokrates (40,24) – tog penge for deres undervisning. I journaloptegnelsen JJ:74, SKS 18, 163, noterer SK under læsning af W.G. Tennemanns *Geschichte der Philosophie* (81,2) bd. 1, s. 355, at Aristoteles (10,19) i skriftet *Om sofistiske gendrivelse* (165a 21-23) betegner sofisterne som dem, der tjener penge på en tilsyneladende visdom.

I trykt udgave: Bind 7 side 476 linje 7

◀ **ne quid nimis** : 368,5.

I trykt udgave: Bind 7 side 476 linje 23

◀ **naar der i Middelalderen prækes Aflad for 4 ß** : Der sigtes til den katolske kirke, som især i middelalderen gennem afladsbreve – og mod betaling – påtog sig at eftergive synderen dennes straf i det hinsides. – **4 ß**: 466,30.

I trykt udgave: Bind 7 side 476 linje 25

◀ **Universalbalsom** : el. universalbalsam, dvs. en salve, som kan kurere alting.

I trykt udgave: Bind 7 side 477 linje 10

◀ **barestens og** : folkeligt sprog: bare også, blot tillige.

I trykt udgave: Bind 7 side 477 linje 12

◀ **sophistisk relativt (dette er Mediationen)** : Sofisterne antog, at 'alt er relativt' (40,11), hvilket if. SK også er den hegelske anskuelse, fx udtrykt i 'mediationen' (39,23).

I trykt udgave: Bind 7 side 477 linje 15

◀ **en Daare leer altid** : jf. ordsproget: »Paa megen Latter kiender man en Nar«, som findes optegnet i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (10,8), s. 60, nr. 1577.

I trykt udgave: Bind 7 side 477 linje 19

◀ **Fyldestgjørelse** : opfyldelse af en forpligtelse el. fuldbyrdelse af en straf. Teologisk bruges udtrykket om opfyldelsen af de krav, Gud har til menneskene om fyldestgørende gengæld for synden, især om Kristi bod for menneskenes synder, hvorved Kristus på menneskenes vegne over for Gud har ydet fuld erstatning.

I trykt udgave: Bind 7 side 477 linje 28

◀ **Poenitentse** : pønitense, bod (som udtryk for anger). I en kirkelig tradition fra det 3. årh. blev det pålagt

en angergiven synder at gøre bod i forhold til den begåede synd i form af en række nærmere angivne bodsgjerninger. De sidste afskaffedes med reformationen.

I trykt udgave: Bind 7 side 477 linje 28

◀ **Kjende** : kendetegn, kendemærke.

I trykt udgave: Bind 7 side 478 linje 4

◀ **In abstracto** : lat. i almindelighed, abstrakt.

I trykt udgave: Bind 7 side 478 linje 10

◀ **slaae stort paa** : optræde hovmodigt, brovte, føre sig frem.

I trykt udgave: Bind 7 side 478 linje 19

◀ **Habit** : beklædning; spiller tillige på betydningen af det lat. 'habitus', dvs. (indre) beskaffenhed.

I trykt udgave: Bind 7 side 478 linje 21

◀ **Spendeer-Buxerne** : fast udtryk, der betegner det at være spendabel, rundhåndet.

I trykt udgave: Bind 7 side 478 linje 21

◀ **Tvangstrøje** : spændetrøje.

I trykt udgave: Bind 7 side 478 linje 22

◀ **aagrer** : driver åger, dvs. skaffer sig fordel ved høje renter. Også i betydningen: vokser hastigt, breder sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 478 linje 27

◀ **aber** : ty. men; indskrænkning.

I trykt udgave: Bind 7 side 478 linje 30

◀ **icarisk afsted op efter den ideale Opgave** : dvs. afsted som Ikaros, der i den gr. mytologi blev indespærret i en labyrint på Kreta sammen med sin far, Daidalos. For at sønnen kunne flygte, fremstillede faderen et par vinger, men da de var fæstnet med voks, advarede han sønnen om ikke at komme for tæt på solen. Alligevel fløj Ikaros så nær solen, at vokset smeltede, og han styrtede ned og druknede. Jf. P.F.A. Nitsch *Neues mythologisches Wörterbuch* (181,8) bd. 2, s. 16.

I trykt udgave: Bind 7 side 479 linje 2

◀ **mærker (...) ham** : gør ham opmærksom på.

I trykt udgave: Bind 7 side 479 linje 2

◀ **Tilbagegaaen til det Tilgrundliggende** : en hegelsk grundtanke (103,2).

I trykt udgave: Bind 7 side 479 linje 8

◀ **Jeg har etsteds læst ... som indeholder hans Tanker** : Et sådan scenarium findes i »Bhagavad-Gita«, som dog ikke er et drama, men et filosofisk læredigt, der indgår i det indiske, episke digt *Mahabharata*. Læredigtet er indskudt på det sted i fortællingen, hvor Kuruernes og Panduernes hære står opstillet over for hinanden, og pandusønnen Arjuna pludselig standser sin stridsvogn for at tænke over situationen, der nemlig vil medføre, at han skal kæmpe mod slægt og venner. I sin grublen henvender han sig til Krisna, hvormed der udfolder sig en moralfilosofisk samtale. Et kort referat af det anførte samt efterfølgende oversættelse af nogle enkelte dele findes i Friedrich Schlegels *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier. Ein Beitrag zur Begründung der Alterthumskunde*, Heidelberg 1808, ktl. 1388, s. 284-307, samt i Hegels anmeldelse af Wilhelm von Humboldts *Ueber die unter dem Namen Bhagavad-Gita bekannte Episode des Mahabharata* (1826), der blev trykt i *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik* (1827) og siden optaget i *Hegel's Werke* (39,29) bd. 16, s. 361-435 (*Jub.* bd. 20, s. 57-131).

I trykt udgave: Bind 7 side 479 linje 12

◀ **skuffer** : bedrager, narrer.

I trykt udgave: Bind 7 side 479 linje 17

◀ **Begyndelsen har altid en vis Lighed med Enden** : 22,25.

I trykt udgave: Bind 7 side 479 linje 18

◀ **pathetiske** : lidenskabelige.

I trykt udgave: Bind 7 side 479 linje 18

◀ **proponerede** : foreslåede.

I trykt udgave: Bind 7 side 480 linje 11

◀ **Concession** : indrømmelse, tilståelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 480 linje 15

◀ **Selvangivelse** : selvanmeldelse, selvafsløring.

I trykt udgave: Bind 7 side 480 linje 22

◀ **den fanger** : jf. udtrykket 'bordet fanger' (247,6).

I trykt udgave: Bind 7 side 480 linje 23

◀ **qui s'excuse accuse** : egl. 'qui s'excuse, s'accuse', fr. 'den, der undskylder sig, anklager sig'. Det bevingede ord findes i sin fr. form optegnet af Gabriel Meurier i *Trésor des Sentences* (1577).

I trykt udgave: Bind 7 side 480 linje 26

◀ **totum est partibus suis prius** : lat. helheden er forud for sine dele; en klassisk hermeneutisk sætning.

I trykt udgave: Bind 7 side 481 linje 5

◀ **Prioritet** : forrang, fortrinsret.

I trykt udgave: Bind 7 side 481 linje 7

◀ **summa summarum** : lat. 'summernes sum'; samlet mængde, endelig sammenfatning.

I trykt udgave: Bind 7 side 481 linje 8

◀ **at sætte sammen** : 456,4.

I trykt udgave: Bind 7 side 481 linje 17

◀ **Hukommelse (...) Erindring** : Denne distinktion er tidligere gjort gældende i SKs pseudonime værker, især *Stadier paa Livets Vej*, SKS 6, 17-22. Med 'erindring' knyttes an til Platons (188,12) og den hegelianske (94,10) opfattelse af erkendelsens erindringskarakter.

I trykt udgave: Bind 7 side 481 linje 19

◀ **Politiretten** : Der sigtes til Københavns Politiret, som havde til opgave at undersøge og i mindre omfang at dømme i indkommende sager, idet egl. kriminalsager blev henvist til Hof- og Stadsretten. I mindre sager kunne Politiretten selv dømme, og det var da muligt at appellere dommen til Højesteret som 2. instans, bortset fra domme om simpel fængselsstraf i færre end 40 dage el. på vand og brød i færre end ti dage; her var der ingen appellmulighed. Jf. plakat af 23. maj 1840, § 1.

I trykt udgave: Bind 7 side 481 linje 23

◀ **Forligelsescommission** : 336,35.

I trykt udgave: Bind 7 side 481 linje 23

◀ **Janhagel** : fattige, tarvelige personer; pak, pøbel.

I trykt udgave: Bind 7 side 481 linje 24

◀ **Man læser hos ældre orthodoxe Theologer ... ved at være Synd mod Gud** : SK har optegnet dette træk i sit referat af H.N. Clausens forelæsninger (§ 39, afsnit 3) i notesbog 1:6, SKS 19, 31f. (92,35). Se kapitlet om kirkens lære om synden i K. Hases lærebog *Hutterus redivivus* (58,21) § 82-88, s. 201-220.

I trykt udgave: Bind 7 side 481 linje 26

◀ **forskyldt** : begået, gjort sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 7 side 482 linje 17

◀ **Velærværdigheds** : 54,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 482 linje 25

◀ **ydmig for Gud, underdanig under det Ethiskes kongelige Majestæt** : 167,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 482 linje 26

◀ **i Frygt og Bæven** : 103,3.

I trykt udgave: Bind 7 side 482 linje 27

◀ **hidses** : ophidses, sættes i stærk bevægelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 482 linje 29

◀ **Paa Tribunen er det en ypperlig ... han sidder der** : Der sigtes til den rom. politiker Lucius Sergius Catilina (o. 106-62 f.Kr.), som forsøgte at tilrane sig magten ved et kup. Dette blev dog opdaget af Cicero (33,6), der på talerstolen (»Tribunen«) i senatet holdt sine berømte catilinariske taler; i den første af disse henvender Cicero sig flere gange direkte til skurken Catilina, som er tilstede i senatet.

I trykt udgave: Bind 7 side 482 linje 30

◀ **slaae sig selv for Brystet** : fast udtryk: vise tegn på sønderknuselse; også som tegn på, at man bevidner sin ærlighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 482 linje 32

◀ **kniber sig** : holder sig, trykker sig, forbliver.

I trykt udgave: Bind 7 side 483 linje 31

◀ **sub specie æterni** : 81,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 484 linje 21

◀ **den menneskelige Retfærdighed dømmes kun for tredje Gang paa Livstid** : Ved forordning af 20. feb. 1789 trådte den lov i kraft, at når en person for tredje gang blev fundet skyldig i simpelt tyveri, så straffedes det med fæstnings- el. tugthusarbejde på livstid. Ved forordning af 11. april 1840 blev straffen milnet en smule, idet straf for livstid nu blev idømt en person, når denne for tredje gang blev kendt skyldig i kvalificeret tyveri (fx indbrud) el. for femte gang i simpelt tyveri.

I trykt udgave: Bind 7 side 485 linje 1

◀ **Terminus** : lat. grænsepæl, grænseskel; begreb, term.

I trykt udgave: Bind 7 side 486 linje 6

◀ **tage Christi Navn forfængeligt** : spiller på 2 Mos 20,7 (37,20).

I trykt udgave: Bind 7 side 486 linje 11

◀ **tage stærkt paa** : bruge stærke udtryk. I kladden (ms. 14, bl. [7v]) lyder passagen: »aldrig: engang imellem at forholde sig i Udtrykkets Styrke, men er netop Bestandigheden i at forholde sig dertil.«

I trykt udgave: Bind 7 side 486 linje 16

◀ **gaer til Grunde** : 384,2.

I trykt udgave: Bind 7 side 487 linje 4

◀ **Barneværk** : 'barnemad', en ubetydelighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 487 linje 9

◀ **leve med den rige Mand** : dvs. leve overdådigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 487 linje 28

◀ **vanartet** : fejludviklet.

I trykt udgave: Bind 7 side 487 linje 32

◀ **altererende** : forstyrrende, forandrende.

I trykt udgave: Bind 7 side 488 linje 8

◀ **pro et contra** : lat. for og imod, navnlig grunde for og imod en sag.

I trykt udgave: Bind 7 side 488 linje 12

◀ **rar** Mand: sjælden, usædvanlig.

I trykt udgave: Bind 7 side 488 linje 22

◀ **indkalder det Nogle encomio publico ornatos** : dvs. lader det nogle bestå eksamen med udmærkelse. Det lat. udtryk 'encomio publico ornatos' ('udstyret med en offentlig lovprisning') betegner den, der tager eksamen med udmærkelse og således bliver 'indkaldt' for rektor til offentlig ros.

I trykt udgave: Bind 7 side 489 linje 2

◀ **rejicerer** : lader dumpe til eksamen ved universitetet; forkaster, vrager.

I trykt udgave: Bind 7 side 489 linje 3

◀ **Politie-Assistent** : leder af en lokal politikreds; i København var der tre politiassistenter, hvoraf de to virkede inden for voldene, den sidste udenfor.

I trykt udgave: Bind 7 side 489 linje 10

◀ **Stok** : politistav.

I trykt udgave: Bind 7 side 489 linje 11

◀ **Silke-Præst** : nedsættende betegnelse for en præst, hvis ornat er af silkestof, broderet af silke o.l.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 6

◀ **en tituleret** : dvs. en person, som optræder i rangforordningen (54,10) og dermed skal tiltales med en bestemt titulatur.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 6

◀ **virkelige** Christne: hentyder til rangforordningens (54,10) skel ml. blot titulære stillinger og virkelige, dvs. udøvede, stillinger.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 7

◀ **laver Noget sammen** : hastigt og skødesløst udfærdiger noget; pinder noget sammen.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 7

◀ **Pøjt** : pøjt, egl. dårlig vin (fra det fr. landskab Poitou); noget skidt, sprøjt.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 11

◀ **jo** : ikke.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 11

◀ **og dog er Alt Nyt** : jf. 2 Kor 5,17, hvor Paulus skriver: »dersom Nogen er i Christo, da er han en ny Skabning: det Gamle er forbiganget, see, Alt er blevet nyt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 12

◀ **Intet mindre end** : alt andet end, på ingen måde.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 14

◀ **være Kjendet (...)** paa : være kendetegnet på.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 18

◀ **en mekanisk Opdagelse** : en teknisk opfindelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 18

◀ **Forargelse laae Jøderne allernærmest** : jf. fx 1 Kor 1,23 195,16.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 23

◀ **aldrig var opkommen i et Menneskes Hjerte** : 102,4.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 27

◀ **mærkeligste** : mest bemærkelsesværdige, mest interessante.

I trykt udgave: Bind 7 side 490 linje 35

◀ **Froprediken** : den (protestantiske kirkes) første morgengudstjeneste.

I trykt udgave: Bind 7 side 491 linje 27

◀ **paa fastende Hjerte** : fast udtryk: uden endnu at have spist morgenmad; på tom mave.

I trykt udgave: Bind 7 side 491 linje 27

◀ **Mediation** : 39,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 491 linje 29

◀ **lader dette udtømme sig i Brøks-Prædikater** : 368,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 491 linje 31

◀ **det Udvotes er det Indvotes ... det Udvotes** : 58,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 492 linje 1

◀ **den tilgrundliggende Immanents** : 94,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 492 linje 7

◀ **Nemesis** : 114,10. Begrebet blev i samtiden behandlet af J.L. Heiberg (159,4) i artiklen »Nemesis. Et populair-philosophisk Forsøg«, trykt i *Kjøbenhavns flyvende Post*, nr. 41 og 43-45, 21. maj og 28. maj til 4. juni 1827.

I trykt udgave: Bind 7 side 492 linje 13

◀ **naar i Tragedien ... for den Sovende** : En sådan tragedie er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 492 linje 16

◀ **Man kunde (...) see Furierne** : sigter til den gr. mytologis nidkære hævingudinder (erinyer, lat. furier), der med slangehår på hovedet og dolke og fakler i hænderne forfulgte forbrydere med skrækindjagende syner. Således forfulgte de Orestes, da han for at hævne mordet på sin far, kong Agamemnon, havde dræbt sin mor, dronning Klytæmnestra, jf. Aischylos' tragedie *Choephorerne* (el. *Gravofferet*; den anden i trilogien *Orestien*) v. 1035-1050, i *Orestias, Trilogie af Aeschylos* (hvor tragedien kaldes »Sonofferbærerinderne«), overs. af P.O. Brøndsted, udg. af N.V. Dorph, Kbh. 1844, ktl. 1049, s. 114f. Sml. journaloptegnelsen JJ:334, SKS 18, 248.

I trykt udgave: Bind 7 side 492 linje 19

◀ **i Templet turde Furierne ikke komme ind** : I den gr. religion blev templet betragtet som et asyl for den, der pga. en forbrydelse blev forfulgt af furierne. Således blev furierne af Apollon forment adgang til hans tempel i Delfi, hvor Orestes havde søgt tilflugt, jf. Aischylos' tragedie *Eumeniderne* (el. *Forsoningen*; den tredje i trilogien *Orestien*), v. 170f.: »Apollon (...) / Bort! jeg befaler, ud af dette Tempel! flux / forføier

Eder bort fra denne Spaadomshal!«, *Orestias, Trilogie af Æschylos* (492,19), s. 126. Sml. journaloptegnelsen JJ:334a, SKS 18, 248.

I trykt udgave: Bind 7 side 492 linje 22

◀ **Nag gaaer med over enhver Dørtærskel** : formentlig en talemåde; udtrykket er dog ikke fundet optegnet.

I trykt udgave: Bind 7 side 492 linje 25

◀ **Commensurabiliteten** : det at noget kan måles med samme enhed, sammenligneligheden.

I trykt udgave: Bind 7 side 492 linje 26

◀ **»see til min Nabo«** : spiller formentlig på ordsproget: 'Det nytter ikke, naar Døden banker paa, at sige: gaae til min Nabo'; dette sidste ordsprog findes optegnet i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (10,8), s. 16, nr. 421.

I trykt udgave: Bind 7 side 493 linje 6

◀ **hudfletter** : straffer ved piskning, som de middelalderlige flagellanter (421,3).

I trykt udgave: Bind 7 side 493 linje 9

◀ **spille uden for** : formentlig: være udelukket fra spillet; være uden indflydelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 493 linje 11

◀ **Baldirecteur i Klubben** : 226,7.

I trykt udgave: Bind 7 side 493 linje 12

◀ **Holophernes** : 466,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 493 linje 27

◀ **Pascha af tre Hestehaler** : De højeste militære og civile embedsmænd i det gl. Tyrkiet, Det osmanniske Rige, havde titlen pascha, og deres rang blev vist med én, to el. højst tre hestehaler på en stang uden for ejerens telt.

I trykt udgave: Bind 7 side 493 linje 28

◀ **Peernittengryn** : person, der lægger vægt på ubetydelige el. ligegyldige ting; pedant.

I trykt udgave: Bind 7 side 493 linje 30

◀ **Immanentsens nødvendige Udvikling** : 94,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 493 linje 34

◀ **Torveprisen** : den pris, en vare kan opnå på torvet el. som af øvrigheden er fastsat ved torvehandel.

I trykt udgave: Bind 7 side 494 linje 2

◀ **Sladdermaren** : fast udtryk: sladderkælling.

I trykt udgave: Bind 7 side 494 linje 9

◀ **Rendemaske** : nedsættende om kvinde, der fjøjer om med snak; sladderkælling.

I trykt udgave: Bind 7 side 494 linje 15

◀ **Filteriet** : indviklingen, roderiet.

I trykt udgave: Bind 7 side 494 linje 23

◀ **Statens, og Socialitetens, og Menighedens og Selskabets Idee** : Der hentydes med de tre første udtryk til hhv. hegelianerne, de liberale og grundtvigianerne. Med 'selskabets idé' sigtes til den foreningstanke, som virkede stærkt i enevældens sidste år, da borgerskabet forberedte sig på at overtage det politiske styre, specielt efter at Frederik VI (157,9) i 1834 havde indført de rådgivende stænderforsamlinger.

I trykt udgave: Bind 7 side 494 linje 23

◀ **Termini** : lat. begreber, udtryk.

I trykt udgave: Bind 7 side 494 linje 28

◀ **praktiseret** : ekspederet; smidt.

I trykt udgave: Bind 7 side 494 linje 28

◀ **at man skal frygte Gud** : Denne fordring, der har mange belæg i Bibelen, findes udførligere udformet i »Den indvortes Gudsdyrkelse«, § 2, a-c, i afsnittet »Om Pligterne imod Gud« i *Balles Lærebog* (221,22), s. 59f. Jf. også den da. debat om, hvorvidt filosofien burde begynde med 'tvivl' el. 'guds frygt' (56,11).

I trykt udgave: Bind 7 side 494 linje 30

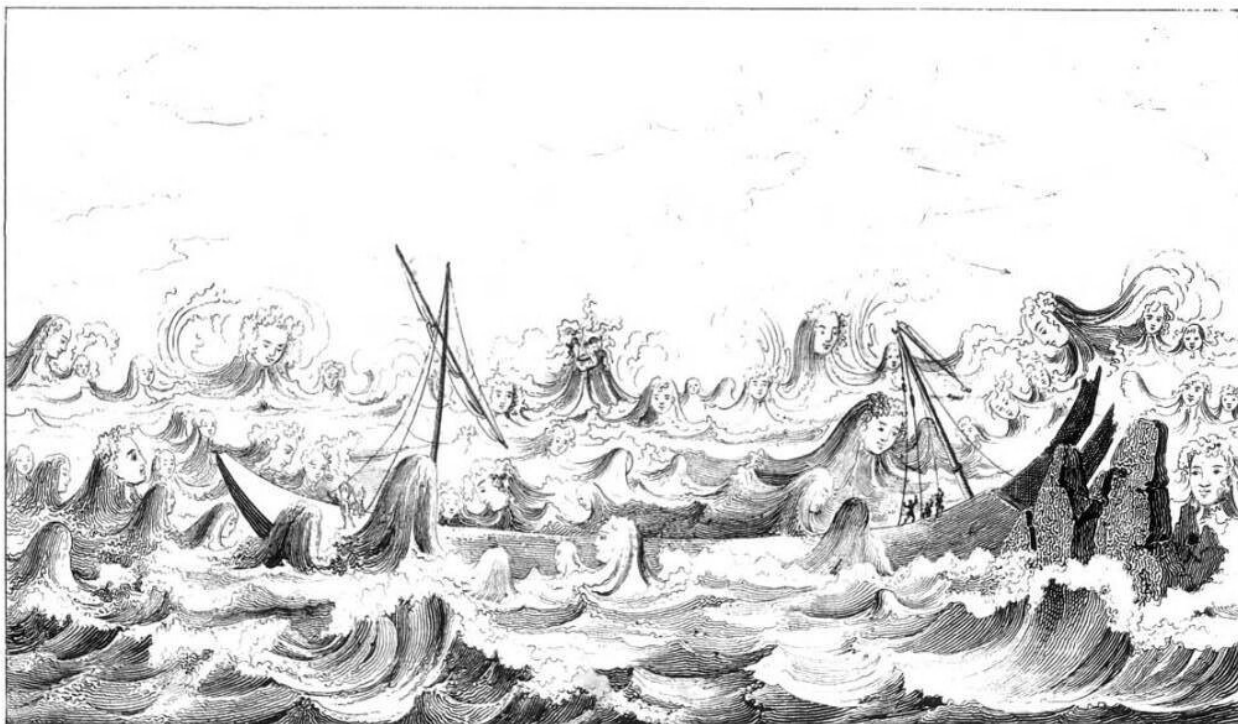
◀ **i Tordenen** : sådan som i GT og Johannes' Åbenbaring i NT, hvor Gud hyppigt giver sig til kende i en frygtindgydende torden, jf. fx 2 Mos 20,18; Job 37,4-5; Åb 14,2.

I trykt udgave: Bind 7 side 494 linje 32

◀ **Tilvær** : tilværelse, eksistens.

I trykt udgave: Bind 7 side 495 linje 11

◀ **Bølgepigerne**: Der sigtes til den nordiske myte om de ni døtre af havguden Æger (også kendt som Gymir) og hans hustru Ran. Disse unge piger svømmer på det stormpiskede hav rundt om deres mor og dukker ud af bølgerne, smykket med hvide slør. De kan være snart blide og fine, snart frygtelige og gigantiske. Forulykkede sømænd byder de gerne hånden for at lede dem ud af det rasende element; men de hjælpeløst fortabte lægger de i Rans skød. Jf. W. Vollmer *Vollständiges Wörterbuch der Mythologie aller Nationen*, Stuttgart 1836, ktl. 1942-1943, s. 1537. På tavle CXV i samme værk er motivet afbildet under navnet »Wellenmädchen« (»Bølgepigerne«); se illustration 17.

17. »Wellenmädchen«. Kobberstik

I trykt udgave: Bind 7 side 495 linje 11

◀ **evaporerer** : fordamper.

I trykt udgave: Bind 7 side 495 linje 13

◀ **Grækenland, Rom, China, Verdenshistorien** : 124,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 495 linje 16

◀ **skimle** : dvs. mugne (om noget, som henligger ubrugt, til ingen nytte).

I trykt udgave: Bind 7 side 495 linje 18

◀ **om Døden end forvandler et Menneskes Legeme til Støv** : jf. slutordene i den forbandelse, Gud udtalte over Adam efter syndefaldet: »du er Støv, og skal blive til Støv igjen«, 1 Mos 3,19 (GT-1740). Nyere oversættelse skriver 'jord' for 'støv', ligesom det også i begravelsesritualet hedder: »Af Jord est du kommen. / Til Jord skal du blive. / Af Jorden skal du igjen opstaa«, *Dannemarkes og Norges Kirke-Ritual* (153,35), s. 328.

I trykt udgave: Bind 7 side 495 linje 19

◀ **Skimmel** : rettet fra »lidt atomistisk Andemad« (*Pap.* VI B 98,80).

I trykt udgave: Bind 7 side 495 linje 21

◀ **en Allestedsnærværende** : 221,22.

I trykt udgave: Bind 7 side 496 linje 8

◀ **Klodderagtighed** : kejtethed, klodsethed.

I trykt udgave: Bind 7 side 496 linje 8

◀ **efterdi** : eftersom, fordi.

I trykt udgave: Bind 7 side 496 linje 30

◀ **sekteisk-opvakte** : Udtrykket sigter til de religiøse el. 'gudelige' vækkelser, der fremstod i Danmark i begyndelsen af det 19. årh., og som talte pietisterne, de gammellutheranske, De stærke Jyder, Haugianerne og andre lægmandsbevægelser. Også grundtvigianerne blev henregnet til disse grupper, ikke mindst J.C. Lindberg (43,11), der i en periode næsten kunne betragtes som samlingspunkt for de vakte kredse.

I trykt udgave: Bind 7 side 497 linje 3

◀ **Alle ere jo dog enige i, at Spidsborgerlighed er comisk** : 257,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 497 linje 5

◀ **Kjøge** : købstad beliggende syd for København i Ramsø herred under Kbh.s amt. Ved folketællingen 1. feb. 1845 havde Køge 2249 indbyggere, mens der i Kbh. boede 126.787.

I trykt udgave: Bind 7 side 497 linje 15

◀ **Invite** : fr. invitation; udspil. Udtrykket, der stammer fra kortspil (whist), bestemmes som følger: »At *invitere* er at udspille et lavt Kort i en Farve, hvori man har een eller et Par af de høieste Figurer, hvorved man antyder, at Makkeren skal stikke sit høieste Kort paa, han har i denne Farve«, M. Schwartz *Ny og fuldstændig dansk Spillebog, eller grundig Anviisning til alle nu brugelige Kortspil*, Kbh. 1847, s. 13.

I trykt udgave: Bind 7 side 497 linje 25

◀ **continuerer** : fortsætter.

I trykt udgave: Bind 7 side 498 linje 3

◀ **Den der tier anklager Ingen uden sig selv** : spiller på ordsproget: 'qui s'excuse, s'accuse' (480,26).

I trykt udgave: Bind 7 side 498 linje 17

◀ **grynte mod ham** : knurre af ham.

I trykt udgave: Bind 7 side 498 linje 22

◀ **Hanefjed** : længden af en hanes skridt; meget ringe fremgang.

I trykt udgave: Bind 7 side 498 linje 34

◀ **Stamordet**: ord, hvoraf et andet er afledt el. opstået.

I trykt udgave: Bind 7 side 499 linje 10

◀ **Clique** : klike, parti.

I trykt udgave: Bind 7 side 499 linje 17

◀ **rart** Menneske: sjældent, usædvanligt.

I trykt udgave: Bind 7 side 499 linje 18

◀ **Dusin-Mennesker** : mennesker uden selvstændighed og kvalitet.

I trykt udgave: Bind 7 side 500 linje 2

◀ **tertium comparationis** : lat. sammenligningens tredje. Udtrykket betegner den fælles egenskab el. dimension, hvorpå sammenligningen ml. to forskellige emner beror.

I trykt udgave: Bind 7 side 500 linje 5

◀ **Qvitteringen** : gengældelsen, hvorved man bliver noget kvit.

I trykt udgave: Bind 7 side 500 linje 6

◀ **examinere ved theologisk Attestats** : 396,7.

I trykt udgave: Bind 7 side 500 linje 8

◀ **Stænderdeputeret** : medlem af de rådgivende stænderforsamlinger, som blev indført i 1834.

I trykt udgave: Bind 7 side 500 linje 9

◀ **Skarpretter** : 470,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 500 linje 9

◀ **Man træffer ofte nok lange ... blev 250 Aar gammelt** : Af journaloptegnelsen Jj:405, SKS 18, 275, fremgår, at der tænkes på mennesker som præsten og grundtvigianeren Peter Rørdam (1806-83).

I trykt udgave: Bind 7 side 500 linje 16

◀ **transitorisk** : flygtigt, midlertidigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 500 linje 29

◀ **recurrerer** : vender tilbage, tager sin tilflugt.

I trykt udgave: Bind 7 side 501 linje 4

◀ **Aandsfortærelsen og den onde Møje** : jf. Præd 1,13-14: »Og jeg gav mit Hierte til at randsage, og at opsøge med Viisdom om alt det, som skeer under Himmelen; saadan ond Møje haver Gud givet Menneskens Børn at plage sig derudi. Jeg saae alle de Gierninger, som ere giorte under Solen, og see, det var alt Forfængelighed og Aands Fortærelse.« – Udtrykket 'Aands Fortærelse' (GT-1992: 'jagen efter vind') benyttes flere gange i Præd.

I trykt udgave: Bind 7 side 501 linje 25

◀ **sympathetisk** : medfølende, deltagende.

I trykt udgave: Bind 7 side 501 linje 32

◀ **Om Socrates fortælles der ... maae slaae mig i min Fraværelse** : En sådan anekdote om Sokrates (40,24) er ikke identificeret, men i 5. bog, kap. 1, afsnit 18 af *Diogen Laërtses filosofiske Historie* (82,31) hedder det om Aristoteles (10,19): »Da han fik at høre, at Een taledede ilde om ham, sagde han: Naar jeg er fraværende, maa han endog slaae mig med Svøbe«, bd. 1, s. 199.

I trykt udgave: Bind 7 side 501 linje 33

◀ **Naar en Mand som Kant ... min Fader har sagt mig** : Der hentydes til Kants (299,19) kritik af de klassiske gudsbeviser i *Critik der reinen Vernunft*, 4. udg., Riga 1794 [1781], ktl. 595, s. 620-658. Her inddeles gudsbeviserne i tre typer, nemlig det fysikoteologiske, også kaldt det teleologiske, det kosmologiske og det ontologiske, og Kant viser, at alle disse beviser beror på en fornuftsillusion. – **Naar**: hvis, dersom.

I trykt udgave: Bind 7 side 502 linje 1

◀ **Anklang** : biklang, genklang.

I trykt udgave: Bind 7 side 502 linje 33

◀ **fatter** : omfatter, griber.

I trykt udgave: Bind 7 side 503 linje 4

◀ **»Vi ere alle Skyldnere«** : spiller på talemåden: »Vi er alle syndere«, der har sin rod i Rom 3,23: »alle har syndet og har mistet herligheden fra Gud«.

I trykt udgave: Bind 7 side 503 linje 6

◀ **Buffon** : den fr. naturvidenskabsmand Georges-Louis Leclerc de Buffon (1707-88), kendt for sit encyklopædiske værk *Histoire naturelle: générale et particulière* (1749-1804), der i 44 bind samlede sin tids kendskab til naturen, herunder mennesket betragtet som dyreart. Værket, der var meget udbredt, blev overs. til flere sprog.

I trykt udgave: Bind 7 side 503 linje 9

◀ **Regne-Penge** : møntlignende blik- el. messingstykker, gerne med møntpræg el. dekoration, der brugtes ved regneundervisningen i skolen (på det såkaldte regnebræt); også brugt om spillemærker.

I trykt udgave: Bind 7 side 504 linje 21

◀ **tumultuarisk** : tumultagtigt, sammenrodet, forvirret.

I trykt udgave: Bind 7 side 505 linje 14

◀ **Allehaande** : alle mulige slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 7 side 505 linje 14

◀ **Videnskaben** : dvs. den hegelske filosofi (102,25).

I trykt udgave: Bind 7 side 505 linje 20

◀ **svede ud** : fast udtryk: glemme.

I trykt udgave: Bind 7 side 505 linje 25

◀ **rene Tænkere** : hentydning til hegelianerne, der identificeres med den spekulative filosofi (299,21).

I trykt udgave: Bind 7 side 505 linje 26

◀ **secundo loco** : lat. på andet sted.

I trykt udgave: Bind 7 side 506 linje 13

◀ **gefundenes Fressen** : ty. fundet spise, dvs. et heldigt fund. Talemåden stammer muligvis fra den første scene af Goethes (170,5) ridderdrama *Götz von Berlichingen* (1772), hvor en bonde fortæller to af Götz' ryttere, at byttet, som de jager, skjuler sig nær slottet, hvorefter den ene udbryder: »Peter! Das ist ein gefunden Fressen«.

I trykt udgave: Bind 7 side 506 linje 21

◀ **en wohlfeil Udgave** : en billigbogsudgave (wohlfeil, ty. billig, godtkøbs-).

I trykt udgave: Bind 7 side 506 linje 27

◀ **Confinium** : lat. grænseområde.

I trykt udgave: Bind 7 side 506 linje 32

◀ **Distinktionen mellem hvad han forstaaer og hvad han ikke forstaaer** : jf. mottoet for *Begrebet Angest*, SKS 4, 310.

I trykt udgave: Bind 7 side 507 linje 11

◀ **Socrates og Hamann: denne Distinktions Hævdere** : sigter til Sokrates (40,24), der i Platons dialog *Sokrates' Forsvarstale* (21d) selv siger, at han har »det lille Forspring i Visdom, at jeg ikke bilder mig ind at besidde en Visdom, som jeg i Virkeligheden ikke har«, *Platons Skrifter* (83,26) bd. 1, s. 270. Hos Diogenes Laertios, 2. bog, kap. 5, afsnit 22, fortælles følgende anekdote: »Euripid havde leveret ham Heraklits Skrift, og spurgde, hvad han syntes derom? Da, siger man, han svarede: det jeg har forstaaet deraf, er retskaffen godt; jeg mener, at det, jeg ikke har forstaaet, er det ligeledes. Men her behøves en delisk Svømmer«, *Diogen Laërtes filosofiske Historie* (82,31) bd. 1, s. 66. I den anden fortale til skriftet *Sokratiske Denkværdigheder* (1759) knytter den ty. forf. og filosof J.G. Hamann an til anførte sted, idet han skriver: »Sokrates war, meine Herren, kein gemeiner Kunstrichter. Er unterschied in den Schriften des Heraklitus dasjenige, was er nicht verstand, von dem, was er darin verstand, und that eine sehr billige und bescheidene Vermuthung von dem Verständlichen auf das Unverständliche«, *Hamann's Skrifter* (227,16) bd. 2, 1821, s. 12. – **Hævdere**: håndhævere.

I trykt udgave: Bind 7 side 507 linje 14

◀ **den nye forventede Psalmebog** : 433,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 507 linje 23

◀ **terminus a quo** : lat. grænse fra hvilken, dvs. det punkt, hvorfra der skal regnes; udgangspunktet.

I trykt udgave: Bind 7 side 507 linje 26

◀ **sensu eminenti** : lat. i den mest udprægede (højeste, strengeste) forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 508 linje 2

◀ **en masse** : fr. i massevis, under ét.

I trykt udgave: Bind 7 side 508 linje 6

◀ **den rene Værens**: 80,24.

I trykt udgave: Bind 7 side 508 linje 6

◀ **at korsfæste sin Forstand** : Udtrykket er dannet i modsætning til Gal 5,24, hvor Paulus siger: »De, som hører Kristus Jesus til, har korsfæstet kødet sammen med lidenskaberne og begæringerne.« Det blev ofte benyttet i den ty. filosofi, jf. fx Fr. Engels' anonyme pjece *Schelling, der Philosoph in Christo oder die Verklärung der Weltweisheit zur Gottesweisheit*, Berlin 1842, hvor det hedder: »Die Vernunft zu kreuzigen, ist schwerer und deßhalb mehr, denn das Fleisch zu kreuzigen«, s. 12.

I trykt udgave: Bind 7 side 508 linje 13

◀ **τελος** : gr. (télos) mål, formål.

I trykt udgave: Bind 7 side 508 linje 34

◀ **höchstens** : ty. højst, i det højeste.

I trykt udgave: Bind 7 side 510 linje 24

◀ **mørke Taler** : gådefulde taler (266,35).

I trykt udgave: Bind 7 side 511 linje 10

◀ **skimter bag Forhænget** : Med 'forhænget' knyttes an til det traditionelle, billedlige udtryk for skellet ml. liv og død, jf. Matt 27,51 og Hebr 10,20, dvs. der skimtes ind i det hinsides, skjulte. Vendingen alluderer formentlig til N.F.S. Grundtvig (42,32).

I trykt udgave: Bind 7 side 511 linje 18

◀ **raader de mørke Runer** : dvs. tyder de dunkle udsagn. Vendingen er typisk grundtvigsk.

I trykt udgave: Bind 7 side 511 linje 18

◀ **afpræker** : afleverer i en prædiken.

I trykt udgave: Bind 7 side 511 linje 19

◀ **Hyper-Orthodoxe** : dvs. overordentlig rettroende. Der sigtes til N.F.S. Grundtvig (42,32) og hans

tilhængere (især J.C. Lindberg (43,11) og A.G. Rudelbach), der kaldte sig selv 'ortodokserne', 'de gammeldags kristne' el. 'de gammeltroende', jf. fx Grundtvigs stridsskrifter *Om Daabs-Pagten*, Kbh. 1832, s. 15ff., og *Om Sogne-Baadets Løsning og Hr. Professor Clausen*, Kbh. 1834, s. 21.

I trykt udgave: Bind 7 side 511 linje 32

◀ **en Seer med Falkeblæk** : 402,20.

I trykt udgave: Bind 7 side 512 linje 1

◀ **in concreto** : lat. i det bestemte tilfælde, konkret.

I trykt udgave: Bind 7 side 512 linje 11

◀ **gaaer Naturen over Optugtelsen** : fast talemåde, dvs. at umiddelbare tilbøjeligheder fortrænger det tillærte, opdragelsen.

I trykt udgave: Bind 7 side 512 linje 16

◀ **Fruentimmerne tage Hatten af** : hentyder til 1 Kor 11,5-15, hvor Paulus udfolder følgende tema: »enhver kvinde, der beder eller taler profetisk med utildækket hoved, bringer skam over sit hoved; hun kunne lige så godt have raget håret af«, 11,5. Der sigtes formentlig også til det forhold, at der var forholdsvis mange kvinder blandt N.F.S. Grundtvigs (42,32) tilhørere.

I trykt udgave: Bind 7 side 512 linje 24

◀ **pure pære** : helt og holdent, ren og skær.

I trykt udgave: Bind 7 side 513 linje 2

◀ **Leflerie** : flirten, letfærdighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 513 linje 5

◀ **»de Aandløse«** : et i tiden hyppigt benyttet skældsord, især brugt af J.L. Heiberg og H.L. Martensen (257,17), men også af grundtvigianerne.

I trykt udgave: Bind 7 side 513 linje 13

◀ **mageløs** aandrig: hentydning til Grundtvig (42,32).

I trykt udgave: Bind 7 side 513 linje 17

◀ **at ville være Gud lig** : jf. 1 Mos 3,5, hvor slangen lokker Eva til at spise af den forbudte frugt med ordene: »Men Gud veed, at hvilken Dag I æde deraf, da skal eders Øine oplades; og I skal blive ligesom Gud, og kiende Godt og Ondt« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 7 side 514 linje 8

◀ **Benefice-Forestillingen** : teaterforestilling til fordel for en af de medvirkende el. i velgørende øjemed.

I trykt udgave: Bind 7 side 514 linje 22

◀ **trods Nogen** : bedre end nogen anden.

I trykt udgave: Bind 7 side 516 linje 14

◀ **Hopsasa** : 411,8.

I trykt udgave: Bind 7 side 516 linje 17

◀ **bestedt** : stedt, anbragt.

I trykt udgave: Bind 7 side 517 linje 27

◀ **Modsigelsens Grundsætning** : 277,22.

I trykt udgave: Bind 7 side 518 linje 13

◀ **ophævet Moment i det Eviges rene Væren** : 202,35.

I trykt udgave: Bind 7 side 518 linje 31

◀ **ubique et nusquam** : lat. overalt og intetsteds.

I trykt udgave: Bind 7 side 519 linje 10

◀ **ligegyldig mod** : indifferent over for, upåvirket af.

I trykt udgave: Bind 7 side 519 linje 24

◀ **unum** : lat. én.

I trykt udgave: Bind 7 side 519 linje 26

◀ **unum noris omnes** : 323,9.

I trykt udgave: Bind 7 side 519 linje 26

◀ **»Kjend Dig selv«** : Indskrift på Grækenlands fornemste Apollontempel (orakeltempel) i Delfi. Ordene er bl.a. blevet tillagt den joniske filosof Thales fra Milet og den spartanske lovgiver Chilon. Jf. *Diogen Laërtses filosofiske Historie* (82,31) 1. bog, kap. 1, afsnit 39f.: »Af ham [Thales] er hiint: 'Kjend dig selv,' hvilket Antisthen i Skriftet om Filosofernes Følgeorden siger at være af Femonoe, men at Chilon har brugt det, som sit eget«, bd. 1, s. 16. Sætningen blev i øvrigt af Ovid tillagt Pythagoras, og af Plutark (40,13) Æsop, jf. L. Moréri *Le Grand Dictionnaire historique, ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* bd. 1-6, Basel 1731-32, ktl. 1965-1969; bd. 6, s. 230. Traditionelt er sætningen dog især knyttet til Sokrates (426,11).

I trykt udgave: Bind 7 side 519 linje 28

◀ **Peer og Povel** : 237,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 519 linje 30

◀ **de tvende første Capitler ... i Tiden som Lærer** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 218-242.

I trykt udgave: Bind 7 side 520 linje 24

◀ **»Læreren er blot Anledningen«, cfr. Smulerne** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 222-226, 230f., 260, 261-263 og 270.

I trykt udgave: Bind 7 side 520 linje 28

◀ **Discipelen en ny Skabning** : jf. 2 Kor 5,17, hvor Paulus skriver: »Altså: Er nogen i Kristus, er han en ny skabning. Det gamle er forbi, se, noget nyt er blevet til!«

I trykt udgave: Bind 7 side 521 linje 1

◀ **(»Guden som Lærer ... med«, cfr. Smulerne)** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 222-226, 264-266 og 269f.

I trykt udgave: Bind 7 side 521 linje 1

◀ **hvorledes kan der gives et historisk Udgangspunkt o. s. v.** : se *AE*, SKS 7, 24.

I trykt udgave: Bind 7 side 521 linje 8

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', i sig selv, netop derved.

I trykt udgave: Bind 7 side 521 linje 11

◀ **falder derpaa** : kommer i tanke derom.

I trykt udgave: Bind 7 side 522 linje 16

◀ **approximando** : lat. tilnærmelsesvist.

I trykt udgave: Bind 7 side 522 linje 28

◀ **indtil at hade Fader og Moder** : jf. Luk 14,26, hvor Jesus siger til skaren, der følger ham: »Hvis nogen kommer til mig og ikke hader sin far og mor, hustru og børn, brødre og søstre, ja, sit eget liv, kan han ikke være min discipel.«

I trykt udgave: Bind 7 side 523 linje 20

◀ »Smulerne« **Cap. III., IV., V. passim** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 242-271 og 287-306.

I trykt udgave: Bind 7 side 524 linje 33

◀ **Vildelse** : vildfarelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 524 linje 34

◀ **Bibel-Theorien** : se 1. del, kap.1, § 1, SKS 7, 31-40.

I trykt udgave: Bind 7 side 525 linje 3

◀ **Kirke-Theorien** : se 1. del, kap.1, § 2, SKS 7, 41-52.

I trykt udgave: Bind 7 side 525 linje 4

◀ **o. s. f.** : og så fremdeles, osv.

I trykt udgave: Bind 7 side 525 linje 10

◀ **som tidligere etsteds blev sagt** : se *AE*, SKS 7, 48.

I trykt udgave: Bind 7 side 525 linje 15

◀ **Verdens 6000-aarige Historie** : 115,5.

I trykt udgave: Bind 7 side 525 linje 16

◀ **i sidste Grund** : i sidste instans, til syvende og sidst.

I trykt udgave: Bind 7 side 525 linje 18

◀ **Muhamedanisme** : 52,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 525 linje 20

◀ **Spekulativt at forvandle Christendommen ... en evig Gudvorden o. s. v.** : 323,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 525 linje 23

◀ **lysteligt** : herligt, yndigt, men også: lystigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 526 linje 9

◀ **et evigt Historisk, som man siger** : sigter til den hegelske opfattelse af den absolutte ånds (Guds) virkeliggørelse i den historiske proces (39,29); det nøjagtige udtryk har ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 7 side 526 linje 9

◀ **forvandle det Historiske ... mythiserende Stræben** : Et skrift med en paragraf, hvori der på anførte måde gøres op med D.F. Strauß' opfattelse af Jesus-skikkelsen som en myte (199,23), er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 526 linje 20

◀ »**al Theologie Antropologie**« : Der sigtes til Ludwig Feuerbach *Das Wesen des Christenthums*, 2. udg., Leipzig 1843 [1841], ktl. 488, der består af to dele, hvori det bevises, at 'al teologi er antropologi': »Der erste Theil ist demnach der *directe*, der zweite der *indirecte* Beweis, daß die Theologie Anthropologie ist«, s. XIII f.

I trykt udgave: Bind 7 side 526 linje 30

◀ **Smulerne Cap. IV og V** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 258-271 og 287-306.

I trykt udgave: Bind 7 side 526 linje 35

◀ **Mellembestemmelse** : tankemæssigt bindeled el. overgang ml. to størrelser el. begreber.

I trykt udgave: Bind 7 side 527 linje 12

◀ **categorisk betragtede** : dvs. betragtet efter el. med hensyn til kategorien.

I trykt udgave: Bind 7 side 528 linje 4

◀ **Lyseblaa** : Der sigtes formentlig til N.F.S. Grundtvigs (42,32) salmer, hvori udtryk som 'dejlig', 'blå', 'himmelblå' og 'lyseblå' ofte forekommer, jf. fx »Et Barn er født i Bethlehem«, hvor det hedder: »Paa Stjerne-Tepper lyseblaa, / lyseblaa, / Skal glade vi til Kirke gaae, / Halleluja, Halleluja!«, *Sang-Værk til den Danske Kirke* (433,31) bd. 1, 1837, s. 391-393; s. 391; *DDS-1988*, nr. 85.

I trykt udgave: Bind 7 side 528 linje 5

◀ **Fritænkeren udsiger, at Christendommen er Mythe** : Der hentydes til D.F. Strauß (199,23), men formentlig også til videreførelsen og radikaliseringen af Strauß' opfattelse hos teologer og filosoffer som Bruno Bauer (fx i *Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker* bd. 1-3, Leipzig 1841-42) og L. Feuerbach (526,30).

I trykt udgave: Bind 7 side 528 linje 6

◀ **den naiv-orthodoxe Digter ... historiske Virkelighed** : Der hentydes formentlig til N.F.S. Grundtvig (42,32) og hans tilhængere. – **hævder**: gør gældende.

I trykt udgave: Bind 7 side 528 linje 7

◀ **gaae videre** : 56,21.

I trykt udgave: Bind 7 side 528 linje 34

◀ **dømme og vræle til Forsvar for Christendommen** : hentydning til N.F.S. Grundtvig (42,32) og hans tilhængere.

I trykt udgave: Bind 7 side 528 linje 34

◀ **Tidens Fordringer** : 10,17.

I trykt udgave: Bind 7 side 529 linje 4

◀ **Particularismens**: den teologiske lære, der hævder Guds partikulære el. særlige nådevalg, så kun de mennesker frelses, som Gud har bestemt til salighed.

I trykt udgave: Bind 7 side 529 linje 26

◀ **Prædestinationens fortvivlede Anmasselse** : dvs. den påtrængenhed, at et menneske anser sig selv som forudbestemt til frelse. Den dogmatiske lære om prædestination (forudbestemmelse), som har antaget forskellige former i kirkens historie, hævder, at Gud (enten fra evighed af eller efter syndefaldet) har forudbestemt hvert enkelt menneske, enten til evig salighed eller til evig fordømmelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 529 linje 31

◀ **Guds Udvalgte** : egl. betegnelse for Abraham, som Gud udvalgte til at være folkets leder (jf. 1 Mos 12,1-3), og for Kristus, om hvem rådsherrerne i Luk 23,35 siger, da Kristus er blevet korsfæstet: »han haver frelst andre, han frelse sig selv, dersom han er den Christus, den Guds Udvalgte« (NT-1819). Udtrykket betegner her den opfattelse at være Guds særlige udvalgte, som kendetegner den sekteriske religiøsitet.

I trykt udgave: Bind 7 side 530 linje 5

◀ **Lykkens Pamphilus** : 390,9.

I trykt udgave: Bind 7 side 530 linje 6

◀ **Smulerne Cap. I. det om Øieblikket** : jf. *Philosophiske Smuler*, SKS 4, 218-230.

I trykt udgave: Bind 7 side 531 linje 15

◀ **Synden er nemlig ingen Lære eller Doctrin for Tænkere** : jf. indledningen til *Begrebet Angest*, SKS 4, 317-331.

I trykt udgave: Bind 7 side 532 linje 1

◀ **den autopathiske Collision** : det sammenstød, hvor individet selv lider.

I trykt udgave: Bind 7 side 532 linje 4

◀ **er Christendommen bleven saa naturaliseret** : 334,31.

I trykt udgave: Bind 7 side 532 linje 14

◀ **accomoderet** : 267,36.

I trykt udgave: Bind 7 side 532 linje 15

◀ **den snevre Indgang paa Troens trange Vei** : 367,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 532 linje 18

◀ **Frygt og Bæven** : 103,3.

I trykt udgave: Bind 7 side 532 linje 27

◀ **vi ere jo alle Christne** : 340,19.

I trykt udgave: Bind 7 side 533 linje 12

◀ **Christne blandt de Dannede i Christenheden** : hentyder formentlig til den da. debat om de dannedes forhold til kirken (452,8). Muligvis alluderes der også til titlen på Friedrich Schleiermachers kendte værk: *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern*, 5. udg., Berlin 1843 [1799], ktl. 271.

I trykt udgave: Bind 7 side 533 linje 19

◀ **τελος** : gr. (télos) mål, formål, endemål.

I trykt udgave: Bind 7 side 533 linje 26

◀ **en masse** : fr. i massevis, i fællesskab.

I trykt udgave: Bind 7 side 534 linje 1

◀ **forsøgt** : (hårdt) prøvet, erfaren.

I trykt udgave: Bind 7 side 534 linje 9

◀ **Børneven à la Onkel Frantz, Godmand** : Der sigtes til hovedpersonerne i to ty. børne- og ungdomsbøger, som begge udkom på da. i flere oplag og udgaver: J.C. Grote *Onkel Frants's Reise gjennem alle fem Verdensdele. En lærerig og underholdende Læsebog for Ungdommen* bd. 1-2, Kbh. 1827 [ty. 1827], jf. journaloptegnelsen BB:37, SKS 17, 124, og K.T. Thieme *Godman[d] eller den danske Børneven*, overs. af M. Tøxen og M. Hallager, Kbh. 1798.

I trykt udgave: Bind 7 side 534 linje 17

◀ **Lærer ved Asylerne** : 298,14.

I trykt udgave: Bind 7 side 534 linje 18

◀ **Mislighed** : betænkelighed, misforhold.

I trykt udgave: Bind 7 side 534 linje 23

◀ **Christus siger selv ... til de Fattige** : sigter til Mark 10,17-22, hvor en mand kommer løbende hen til Jesus, og spørger, hvad han skal gøre for at arve evigt liv. Jesus henviser til budene og nævner fem af de ti bud, men dem har manden holdt lige fra sin ungdom. »Og Jesus så på ham og fattede kærlighed til ham og sagde til ham: 'Én ting mangler du: Gå hen og sælg alt, hvad du har, og giv det til de fattige, så vil du have en skat i himlen. Og kom så og følg mig!' Men han blev nedslået over det svar og gik bedrøvet bort, for han var meget velhavende«, v. 21-22. Det samme fortælles i Matt 19,16-22, hvor manden benævnes 'den unge mand'.

I trykt udgave: Bind 7 side 534 linje 34

◀ **man sætter Noget ind ... i et Begravelses-Selskab** : Da omkostningerne i forbindelse med begravelser blev så høje, at mange ikke havde råd til at betale, opstod de såkaldte 'ligkasser', som der fandtes mange af i København i 1840'erne. Det var private selskaber, som folk (interessenterne) løbende kunne skyde penge i og på denne måde sikre sig en ordentlig begravelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 535 linje 5

◀ **Pieteten** : ærbødigheden, her over for forældrene.

I trykt udgave: Bind 7 side 535 linje 19

◀ **hine Indvaanere, der bade Christus ... han forfærdede dem** : hentyder til Mark 5,1-17, hvor Jesus i gerasenernes land bliver modtaget af et besat menneske, som holder til i gravene. Jesus byder de urene ånder fare ud af manden og over i en flok svin, der går omkring i nærheden, og da det sker, kaster svinene sig ud over en skrænt og drukner i søen. Nu løber svinehyrderne ind til byen, fortæller, hvad der er hændt og folk kommer derud og ser manden, der har været besat, sidde fuldt påklædt og ved sin fulde fornuft, »og de blev grebet af frygt« (NT-1819: »de forfærdedes«). Så beder de Jesus om at forlade deres egn.

I trykt udgave: Bind 7 side 535 linje 28

◀ **Høimod** : storsind, overbærenhed.

I trykt udgave: Bind 7 side 535 linje 30

◀ **sympathetiske** : medlidende, medfølelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 535 linje 36

◀ **sjudskevorne** : uordentlige, sjuskede.

I trykt udgave: Bind 7 side 536 linje 16

◀ **aagre** : bedriver åger; skaffer sig fordel af.

I trykt udgave: Bind 7 side 536 linje 17

◀ **Tidens Fylde** : 201,33.

I trykt udgave: Bind 7 side 536 linje 27

◀ **tylde** : dvs. tylle, hælde.

I trykt udgave: Bind 7 side 536 linje 31

◀ **antager sig** : tager sig af, sørger for.

I trykt udgave: Bind 7 side 537 linje 23

◀ **Pointet** : pointen, det afgørende punkt.

I trykt udgave: Bind 7 side 537 linje 30

◀ **det faldne Kjøn** : den faldne slægt, dvs. menneskeslægten efter syndefaldet.

I trykt udgave: Bind 7 side 537 linje 36

◀ **Den streng-christelige Opfattelse af Barnet som Synder** : jf. fx indledningen til dåbsritualet, hvor denne opfattelse bringes til udtryk: »dette Barn, som er undfanget i Synd og født i Misgierning«, *Forordnet Alter-Bog* (48,5), s. 243. Opfattelsen bygger på Sl 51,7: »See, jeg er født i Misgierning, og min Moder haver undfanget mig i Synd« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 7 side 538 linje 1

◀ **det nittende Capitel ... for Christi Navns Skyld** : I Matt 19 er Jesus fulgt af en stor skare mennesker på vej fra Galilæa til Judæa, og nogle farisæere spørger ham, om det er tilladt at skille sig fra sin hustru. Jesus svarer, at dette kun er tilladeligt i forbindelse med utugt, og hvis én af anden grund gifter sig påny, er det ægteskabsbrud (NT-1819: »Hoer«, 241,11). Disciplene bemærker, at så er det bedre ikke at gifte sig, hvortil Jesus svarer: »dette Ord begribe ikke Alle, men de, som det er givet. Thi der ere Gildinger, som ere fødte saaledes af Moders Liv; og der ere Gildinger, som ere gildede af Menneskene; og der ere Gildinger, som have gildet sig selv for Himmeriges Riges Skyld. Hvo det kan begribe, han begribe det!«, v. 11-12. Herpå fortsætter v. 13-15 om Jesus og de små børn: »Da bleve smaa Børn førte til ham, at han skulde lægge Hænderne paa dem, og bede; men Disciplene truede dem. Da sagde Jesus: lader de smaa Børn med Fred, og formener dem ikke at komme til mig, thi Himmeriges Rige hører Saadan til. Og han lagde Hænderne paa dem, og drog derfra.« Nu (v. 16-22) følger beretningen om den unge, rige mand, der går bedrøvet bort, da Jesus siger til ham, at han skal give al sin ejendom til de fattige (534,34), og kapitlet afsluttes: »Da sagde Jesus til sine Disciple: sandelig siger jeg Eder, at en Riig kommer vanskelig ind i Himmeriges Rige. Atter siger jeg Eder: det er lettere, at en Kameel gaaer igiennem et Naale-Øie, end at en Riig kommer ind i Guds Rige.

Men der hans Disciple hørte det, bleve de saare forfærdede, og sagde: hvo kan da blive salig? Da saae Jesus paa dem, og sagde: for Mennesker er dette umueligt, men for Gud ere alle Ting muelige. Da svarede Peder, og sagde til ham: see, vi have forladt alle Ting, og fulgt dig; hvad skulle da vi have? Men Jesus sagde til dem: sandelig siger jeg Eder, at I, som have efterfulgt mig, udi Igienfødselen, naar Menneskens Søn skal sidde paa sin Herligheds Throne, skulle I og [også] sidde paa tolv Throner, og dømme de tolv Israels Stammer. Og Hver, som haver forladt Huus, eller Brødre, eller Søstre, eller Fader, eller Moder, eller Hustru, eller Børn, eller Agre for mit Navns Skyld, skal faae hundredefold igien, og arve det evige Liv. Men Mange, som ere de første, skulle blive de sidste, og de sidste de første« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 538 linje 12

◀ **teleologiske Suspensioner af det Ethiske** : dvs. ophævelser af det etiske under hensyntagen til et højere formål. Jf. »Problema I« i *Frygt og Bæven*, SKS 4, 148-159.

I trykt udgave: Bind 7 side 538 linje 25

◀ **(cfr. Marc. 10, 13.)** : I Mark 10,13 hedder det: »Og de førte smaa Børn til ham, at han skulde røre ved dem; men Disciplene truede dem, som bare dem frem« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 538 linje 30

◀ **I Math. 18, 2 fortælles ... ind i Himmeriges Rige** : jf. Matt 18,2-3, hvor Jesus på disciplenes spørgsmål om, hvem der er den største i himmeriges rige, svarer: »Og Jesus kaldte et Barn til sig, og stillede det midt iblandt dem, og sagde: sandelig siger jeg Eder: uden I omvende Eder, og blive som Børn, komme I ingenlunde ind i Himmeriges Rige« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 539 linje 1

◀ **til Maaneskin** : dvs. til hyggelig fantasi.

I trykt udgave: Bind 7 side 539 linje 16

◀ **Asyl-Sentimentalitet** : 298,14.

I trykt udgave: Bind 7 side 539 linje 16

◀ **en mørk Tale** : 266,35.

I trykt udgave: Bind 7 side 539 linje 21

◀ **ΤΟΙΟΥΤΟΙ** : gr. (τοιοῦτοι) sådanne, jf. Matt 19,14 (538,12).

I trykt udgave: Bind 7 side 539 linje 26

◀ **ΤΟΙΟΥΤΟΣ** : gr. (τοιοῦτος) (en) sådan.

I trykt udgave: Bind 7 side 539 linje 28

◀ **hiint Blik til Petrus** : jf. Luk 22,61, hvor Peter netop har fornægtet Jesus for tredje gang, og Jesus »vendte sig om og så på Peter«, så Peter nu huskede, at dette var forudsagt.

I trykt udgave: Bind 7 side 540 linje 2

◀ **Paradigma** : 235,19.

I trykt udgave: Bind 7 side 540 linje 6

◀ **En Orthodox tordner ... men ville være Noget** : Der sigtes formentlig til N.F.S. Grundtvig (42,32) el. hans tilhængere; udtalelsen er dog ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 7 side 540 linje 19

◀ **Hans Velærværdighed** : 54,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 540 linje 24

◀ **skubber af sig** : skubber el. skyder fra sig.

I trykt udgave: Bind 7 side 540 linje 36

◀ **Man accentuerer Daabens Sacrament ... i Gjenfødselsens Dogme** : Der hentydes til den da. debat om dåben, måske specielt til H.L. Martensens dåbsteori i *Den christelige Daab betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal* (49,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 541 linje 2

◀ **Nicodemi Indvending og Svaret til ham** : jf. samtalen ml. Jesus og farisæeren Nikodemus i Joh 3,1-21. Da Jesus siger, at et menneske skal fødes på ny for at kunne se Guds rige, spørger Nikodemus: »'Hvordan kan et menneske fødes, når det er gammelt? Det kan da ikke for anden gang komme ind i sin mors liv og fødes?' Jesus svarede: 'Sandelig, sandelig siger jeg dig: Den, der ikke bliver født af vand og ånd, kan ikke komme ind i Guds rige. Det, der er født af kødet, er kød, og det, der er født af Ånden, er ånd. Du skal ikke undre dig over, at jeg sagde til dig: I må fødes på ny. Vinden blæser, hvorhen den vil, og du hører den suse, men du ved ikke, hvor den kommer fra, og hvor den farer hen. Sådan er det med enhver, som er født af Ånden«, v. 4-8.

I trykt udgave: Bind 7 side 541 linje 4

◀ **hyperorthodoxt** : 511,32.

I trykt udgave: Bind 7 side 541 linje 5

◀ Troens **Bestemmelse**: begreb, definition.

I trykt udgave: Bind 7 side 541 linje 10

◀ **Alle vil gaae videre ... for dumme Mennesker** : Der hentydes formentlig til den fejde, som Mynster (277,29) havde med hegelianerne (452,8).

I trykt udgave: Bind 7 side 541 linje 11

◀ **»ikke just Hvermands Sag«** : Det er usikkert, hvorvidt der hentydes til en bestemt udtalelse. I sit eksemplar af *Jacobi's Werke* (71,18) har SK i fortalen til bd. 4,1 understreget følgende passage: »Der Glaube ist nicht, wie die Wissenschaft, Jedermanns Ding, das heißt, nicht Jedwedem, der sich nur gehörig anstrengen will, mittheilbar« (*Pap. V C 13,4*).

I trykt udgave: Bind 7 side 541 linje 13

◀ **Differents-Genialitet** : dvs. en genialitet, der indstifter forskel ml. menneske og menneske.

I trykt udgave: Bind 7 side 541 linje 14

◀ **En saadan barnagtig Orthodoxie** : Der hentydes formentlig til N.F.S. Grundtvig (42,32), hvis salmer ofte betoner, at Jesus-barnet lå i en krybbe, svøbt i klude, jf. fx salmerne nr. 193 (»Det kimer nu til Julefest«, *DDS-1988* nr. 76) og nr. 196 (»Jeg som et Barn mig glæde vil«), der begge synger: »I Klude svøbt, i Krybbe lagt«, *Sang-Værk til den Danske Kirke* (433,31) bd. 1, s. 442-445 hhv. 450-452; se endvidere nr. 153, 154, 160, 162 og 164.

I trykt udgave: Bind 7 side 541 linje 23

◀ **Christus ved sin Fødsel ... lagt i en Krybbe** : jf. Luk 2,7, hvor det om Maria hedder: »hun fødte sin søn, den førstefødte, og svøbte ham og lagde ham i en krybbe, for der var ikke plads til dem i herberget.«

I trykt udgave: Bind 7 side 541 linje 24

◀ **en Tjeners ringe Skikkelse** : jf. Fil 2,5-7, hvor Paulus skriver: »I skal have det sind over for hinanden, som var i Kristus Jesus, / han, som havde Guds skikkelse, / regnede det ikke for et rov / at være lige med Gud, / men gav afkald på det, / tog en tjeners skikkelse på / og blev mennesker lig«. Jf. også udviklingen af dette i *Philosophiske Smuler*, *SKS* 4, 238.

I trykt udgave: Bind 7 side 541 linje 26

◀ **den Almægtige** : fast betegnelse for Gud, om hvem det bl.a. hedder i *Balles Lærebog* (221,22), kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 3: »Gud er almægtig, og kan gjøre alt, hvad han vil, uden Møie. Men han gjør ikkun det, som er viist og godt, fordi han ikke vil andet, end det alene«, s. 13. Jf. også første artikel i den apostolske trosbekendelse: »Jeg (vi) tror paa Gud Fader, den almægtige, himlens og jordens skaber.«

I trykt udgave: Bind 7 side 542 linje 1

◀ **Urgerer** : betoner, lægger vægt på.

I trykt udgave: Bind 7 side 542 linje 4

◀ **eo ipso** : lat. 'ved selve dette', netop derved.

I trykt udgave: Bind 7 side 542 linje 5

◀ **summa summarum** : lat. 'summernes sum'; alt taget i betragtning.

I trykt udgave: Bind 7 side 542 linje 9

◀ **mærkeligt** : bemærkelsesværdigt; interessant.

I trykt udgave: Bind 7 side 542 linje 15

◀ **i alle Evigheders Evigheders Evighed** : Brugen af dette udtryk har ikke kunnet dokumenteres, men udtrykket 'evighedernes evighed' forekommer såvel i GT (Dan 7,18, Tob 14,15) som i NT (fx Gal 1,5, 1 Tim 1,17 og flere gange i Åb).

I trykt udgave: Bind 7 side 542 linje 21

◀ **Landstorm** : total mobilisering af en lands el. en landsdels indbyggere; altomfattende hær.

I trykt udgave: Bind 7 side 542 linje 33

◀ **Analogon** : gr. noget lignende, sidestykke.

I trykt udgave: Bind 7 side 543 linje 8

◀ **outrere** : overdrive, skeje ud.

I trykt udgave: Bind 7 side 543 linje 16

◀ **protesterer** : gør indsigelse mod.

I trykt udgave: Bind 7 side 543 linje 19

◀ **Jøder en Forargelse og Græker en Daarskab** : 195,16.

I trykt udgave: Bind 7 side 543 linje 29

◀ **det lille Jesu-Barn ... i Stalden** : spiller på en mere folkelig version af juleevangeliet, Matt 2,1-12: »Da Jesus var født i Betlehem i Judæa i kong Herodes' dage, se, da kom der nogle vise mænd fra Østerland til Jerusalem og spurgte: 'Hvor er jødernes nyfødte konge? For vi har set hans stjerne gå op og er kommet for at tilbede ham'«, v. 1-2. Efter at de har forhandlet med kong Herodes, der sender dem til Betlehem, tager de af sted, »og se, stjernen, som de havde set gå op, gik foran dem, indtil den stod stille over det sted, hvor barnet var. Da de så stjernen, var deres glæde meget stor. Og de gik ind i huset og så barnet hos dets mor Maria, og de faldt ned og tilbad det, og de åbnede for deres gemmer og frembar gaver til det, guld, røgelse og myrra«, v. 9-11. I beretningen om Jesu fødsel i Luk 2,8-14 viser englenerne sig for nogle hyrder for at forkynde den store glæde.

I trykt udgave: Bind 7 side 543 linje 32

◀ **seer det Himlen aaben** : jf. Joh 1,51, hvor Jesus siger til disciplene: »Sandelig, sandelig siger jeg jer: I skal se himlen åben og Guds engle stige op og stige ned over Menneskesønnen.« Jf. også ApG 10,11, Åb 4,1.

I trykt udgave: Bind 7 side 543 linje 35

◀ **Døgenicht** : af ty. Taugenichts, døgenigt, drivert, en person, der ikke duer til noget.

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 5

◀ **Gudebarnet** : udtrykket benyttes om et barn af guddommelig natur og skønhed.

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 11

◀ **det milde Aasyn** : fast udtryk: det venlige ansigt.

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 12

◀ **den mythiske Commensurabilitet** : dvs. en figur, som kan måles med mytens (hedenske) målestok.

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 12

◀ **Døberen Johannes (cfr. Joh. Ev. 1, 31. 33.)** : I Joh 1,29-34 hedder det: »Den anden Dag seer Johannes Jesum komme til sig, og siger: see, det Guds Lam, som bærer Verdens Synd! Han er den, om hvilken jeg sagde: efter mig kommer en Mand, hvilken har været for [før] mig; thi han var førend jeg. Og jeg kiendte ham ikke; men paa det han skulde aabenbares for Israel, derfor er jeg kommen, og døber med Vand. Og Johannes vidnede, og sagde: jeg saae, at Aanden foer ned, som en Due, fra Himmelen, og den blev over ham. Og jeg kiendte ham ikke; men den, som sendte mig at døbe med Vand, han sagde til mig: paa hvem du seer Aanden fare ned, og blive over ham, han er den, som døber med den Hellig Aand. Og jeg haver seet det, og vidnet, at denne er den Guds Søn« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 14

◀ **Disciplene, før de ... (Joh. Ev. I, 36. 42)** : I Joh 1,35-42 (i forlængelse af ovenstående) hedder det: »Den anden Dag stod atter Johannes der, og to af hans Disciple. Og der han saae paa Jesum, som gik der, sagde han: see, det Guds Lam! Og de to Disciple hørte ham tale, og de fulgte Jesum. Men Jesus vendte sig om, og saae dem følge, og sagde til dem: Hvad søge I efter? Men de sagde til ham: Rabbi (hvilket, udlagt, betyder Mester,) hvor opholder du dig? Han sagde til dem: kommer, og seer. De kom, og saae, hvor han opholdt sig, og blev samme Dag hos ham, thi det var ved den tiende Time. Een af de to, som havde hørt dette af Johannes, og havde fulgt ham, var Andreas, Simon Peders Broder. Denne fandt først sin Broder Simon, og sagde til ham: vi have fundet Messias, (hvilket er udlagt, Christus.)« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 14

◀ **hvad Esaias har forudsagt i 53, 2. 3. 4, især i 4** : I Es 53,1-4 hedder det: »Hvo troede det, vi have hørt? og for hvem er HERRENS Arm aabenbaret? Thi han opfoer som en Qvist for hans Ansigt, og som en Rod af tør Jord, han haver ingen Skikkelse eller Herlighed, og vi saae ham, men der var ikke Anseelse, at vi kunde have Lyst til ham. Han var foragtet, og holdt snart op at være iblandt Mænd, en Mand fuld af Piner, og som havde forsøgt Sygdom, og som en, for hvilken man skiulte Ansigtet, var han foragtet, og vi agtede ham intet. Visseligen haver han taget vore Sygdomme paa sig og baaret vore Piner; men vi, vi agtede ham for den, som var plaget, slagen af Gud, og gjort elendig« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 15

◀ **slaae (...) stort paa** : brovte, føre sig frem.

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 24

◀ **bona fide** : lat. i god tro.

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 25

◀ **gribe sig an** : anstrenge sig, gøre sit bedste.

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 28

◀ **intet mindre end** : aldeles ikke, lige det modsatte af.

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 31

◀ **trækker alle Registerne ud** : fast udtryk, der sigter til et orgels registre, dvs. de forskellige orgelpiber, der frembringer den samme type klang, og som reguleres ved et udtræk.

I trykt udgave: Bind 7 side 544 linje 36

◀ **spille en Valts** : I første halvdel af det 19. årh. blev valsen den mest populære musikgenre, når det gjaldt offentlige forlystelser med mad og dans.

I trykt udgave: Bind 7 side 545 linje 2

◀ **Directionen** : retningen.

I trykt udgave: Bind 7 side 545 linje 28

◀ **hidse** : opvække, opildne.

I trykt udgave: Bind 7 side 546 linje 12

◀ **Eudaimonisme** : 313,20.

I trykt udgave: Bind 7 side 546 linje 27

◀ **gjøre Humor til det Høieste indenfor Christendom** : 247,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 547 linje 11

◀ **Loths Hustru blev til Steen ... Ødelæggelsens Vederstyggelighed** : Udtrykket »Ødelæggelsens Vederstyggelighed«, som ikke forekommer i forbindelse med beretningen om Lot (151,23), og som benyttes i overført betydning, refererer egl. til et hedensk afgudsalter, der opstillet i templet i Jerusalem gør det kultisk urent og derfor uskikket som helligsted. If. Dan 9,27 og 11,31, og senere i Matt 24,15 og Mark 13,14, indvarsler opstillingen af »Ødelæggelsens Vederstyggelighed« verdens snarlige ende.

I trykt udgave: Bind 7 side 547 linje 22

◀ **Concession** : indrømmelse, tilståelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 547 linje 26

◀ **pusillanime** : klejnmodige, forsagte, ængstelige.

I trykt udgave: Bind 7 side 547 linje 34

◀ **consulere** : konsultere, spørge til råds.

I trykt udgave: Bind 7 side 548 linje 10

◀ **hvad man kalder Bibelens guddommelige Autoritet** : Den protestantiske teologi, der bygger på det lutherske skriftprincip (43,27), efter hvilket Bibelen er den sidste og afgørende autoritet i alle trosspørgsmål.

I trykt udgave: Bind 7 side 548 linje 10

◀ **et sølle Skrog** : udtrykket benyttes om H.C. Andersens helt, Christian, i romanen *Kun en Spillemand*, Kbh. 1837, ktl. 1503, s. 61, jf. *Af en endnu levende Papirer*, SKS 1, 54.

I trykt udgave: Bind 7 side 548 linje 18

◀ **Kjende** : kendetegn, kendemærke.

I trykt udgave: Bind 7 side 548 linje 31

◀ **Cromvell, der jo var en ... Folket havde jo valgt ham** : Oliver Cromwell (1599-1658), eng. puritaner, feltherre og statsmand. Efter en udsvævende ungdom blev Cromwell grebet af religiøs entusiasme og skabte siden et militant religiøst og politisk parti, de såkaldte Independenter. Ved sin snedighed gjorde han en fremragende politisk karriere og foranledigede bl.a. kong Charles I's henrettelse i 1649, hvorefter republikken blev indført, for atter i 1653 at blive erstattet med et protektorat med Cromwell som lordprotektor (1653-58). Hver gang han øgede sin position, tillagde han det Guds styrelse el. folkets vilje. Jf. K.W. Böttinger *Verdenshistorien i Levnetsbeskrivelser*, overs. af H. Bröchner, bd. 6, Kbh. 1845, s. 38-63. - **vox populi (...)** **vox dei**: lat. folkets røst, Guds røst; et bevinget ord i betydningen: folkets røst er Guds røst.

I trykt udgave: Bind 7 side 548 linje 33

◀ **piinligt** : pinefuldt.

I trykt udgave: Bind 7 side 549 linje 7

◀ **Anfald** : angreb.

I trykt udgave: Bind 7 side 549 linje 7

◀ **Mellembestemmelsen** : det tankemæssige bindeled el. overgangen ml. to størrelser el. begreber.

I trykt udgave: Bind 7 side 549 linje 32

◀ **eftersom** : efterhånden som.

I trykt udgave: Bind 7 side 550 linje 15

◀ **En og Hver** : enhver som helst, alle.

I trykt udgave: Bind 7 side 550 linje 32

◀ **Approximerings**: tilnærmelsen; det gradvist at nærme sig noget.

I trykt udgave: Bind 7 side 552 linje 9

◀ **Bibeltheorien** : se 1. del, kap.1, § 1, SKS 7, 31-40.

I trykt udgave: Bind 7 side 552 linje 16

◀ **Kirketheorien** : se 1. del, kap.1, § 2, SKS 7, 41-52.

I trykt udgave: Bind 7 side 552 linje 20

◀ **Tyrken og Russen og Romeraaget** : hentydning til N.F.S. Grundtvig (42,32), der typisk skildrer kristendommens el. kirkens historie som en sejrende kamp mod tyrkere, russere, romere og andre hedninge. Jf. fx *Nordens Mythologie* (402,20), s. 9 og 45f., og talen *Om Nordens Historiske Forhold*, Kbh. 1843, ktl. U 44, s. 19.

I trykt udgave: Bind 7 side 552 linje 22

◀ **den mageløse Fremtid** : Udtrykket hentyder if. kladden (*Pap.* VI B 29, s. 102) til N.F.S. Grundtvig (42,32).

I trykt udgave: Bind 7 side 552 linje 24

◀ **recurrere** : vende tilbage, tage sin tilflugt.

I trykt udgave: Bind 7 side 553 linje 11

◀ **Privat-Docenter** : 84,1.

I trykt udgave: Bind 7 side 553 linje 24

◀ **modtog Aanden, og af dens Vidnen med hans Aand veed han** : jf. Rom 8,15-16, hvor Paulus skriver: »I har jo ikke fået en ånd, som giver trællekår, så I atter skulle leve i frygt, men I har fået den ånd, som giver barnekår, og i den råber vi: Abba, fader! Ånden selv vidner sammen med vores ånd om, at vi er Guds børn.«

I trykt udgave: Bind 7 side 554 linje 9

◀ **den Orthodoxie, der især har gjort Daaben til det Afgjørende** : dvs. grundtvigianismen.

I trykt udgave: Bind 7 side 554 linje 18

◀ **efter Deres Anskuelses Næste** : dvs. ifølge punkt 2 i de menneskers anskuelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 554 linje 23

◀ **et ophævet Moment** : hentydning til den hegelianske filosofi (39,29).

I trykt udgave: Bind 7 side 555 linje 6

◀ **forholde sig udelukkende til hinanden** : gensidigt udelukker hinanden.

I trykt udgave: Bind 7 side 555 linje 21

◀ **Opløftelse** : ophøjelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 555 linje 23

◀ **vexle** : skifte, bytte.

I trykt udgave: Bind 7 side 555 linje 32

◀ **Da i sin Tid den danske Regjering ... de nye Obligationer** : I 1825 optog den da. stat et stort, favorabelt (3%) lån hos det eng. bankierhus Th. Wilson & Co., men da dette firma i 1837 gik konkurs og lånet overgik til det eng. bankfirma Rothschild, opstod stor usikkerhed om, hvorvidt det nyoprettede lån fortsatte på uforandrede betingelser. Gemytterne faldt først til ro, da en skrivelse fra den kgl. kommissarius, der meddelte, at lånebetingelserne ikke var ændret, blev bekendtgjort på østifternes stænderforsamling 24. nov. 1838, jf. *Roskilde Stænder-Tidende* (11,33), 1838, 1. rk., nr. 56, sp. 881f. Det har ikke været muligt at

oplyse, hvilken generalforsamling SK sigter til.

I trykt udgave: Bind 7 side 555 linje 35

◀ **pro og contra** : lat. for og imod, navnlig om grunde for og imod en sag.

I trykt udgave: Bind 7 side 556 linje 9

◀ **Lige for Lige naar Venskab skal holdes** : Dette ordsprog findes optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (33,29) bd. 1, s. 619, nr. 5611.

I trykt udgave: Bind 7 side 556 linje 26

◀ **der han**: idet, når.

I trykt udgave: Bind 7 side 556 linje 33

◀ **i sit Ansigts Sved** : talemåde, der spiller på 1 Mos 3,19, hvor det i forbandelsen af Adam hedder: »I dit ansigts sved / skal du spise dit brød«.

I trykt udgave: Bind 7 side 557 linje 4

◀ **sensu strictissimo** : lat. i den snævreste betydning, i strengeste forstand.

I trykt udgave: Bind 7 side 557 linje 28

◀ **redupliceres** : gentages, fordobles; genfremstilles (176,8).

I trykt udgave: Bind 7 side 557 linje 33

◀ **en Spotter angriber Christendommen ... saa forsvarligt** : Der hentydes til Ludwig Feuerbach (526,30), hvilket bl.a. bevidnes i Hans Brøchners erindringer om SK, jf. B.H. Kirmmse *Søren Kierkegaard truffet* (20,1), s. 321.

I trykt udgave: Bind 7 side 558 linje 1

◀ **Laudabilis** : lat. rosværdigt; første karakter.

I trykt udgave: Bind 7 side 558 linje 11

◀ **hiin af Socrates ... om det Samme** : 260,3.

I trykt udgave: Bind 7 side 558 linje 12

◀ **Mellemsætning** : bisætning, evt. parentes.

I trykt udgave: Bind 7 side 558 linje 17

◀ **in variatione voluptas** : el. 'in varietate voluptas', lat. 'fornøjelsen ligger i mangfoldigheden', dvs. 'forandring fryder'.

I trykt udgave: Bind 7 side 558 linje 19

◀ **Rendekjærling** : egl. gammel kvinde, der går rundt og falbyder varer el. benyttes til at løbe byærinder; sladderkælling.

I trykt udgave: Bind 7 side 558 linje 25

◀ **mistrøstende** : nedslående; fortvivlende.

I trykt udgave: Bind 7 side 559 linje 2

◀ **Vinde i Maven** : luft i maven.

I trykt udgave: Bind 7 side 559 linje 7

◀ **tumultuarisk** : egl. tumultagtig; uoverskueligt, rodet.

I trykt udgave: Bind 7 side 559 linje 8

◀ **Børs** : pung.

I trykt udgave: Bind 7 side 559 linje 13

◀ **eengang før fortalt denne Historie** : se *AE, SKS 7, 70*.

I trykt udgave: Bind 7 side 559 linje 27

◀ **nøiet** : tilfreds.

I trykt udgave: Bind 7 side 560 linje 7

◀ **theocentriske** : 25,10.

I trykt udgave: Bind 7 side 560 linje 9

◀ **mageløse Opdagelser** : 42,27.

I trykt udgave: Bind 7 side 560 linje 11

◀ **slaaer sig for sit Bryst** : fast udtryk: viser tegn på sønderknuselse; også som tegn på, at man bevidner sin ærlighed. Der hentydes formentlig her til Luk 18,9-14, hvor Jesus fortæller lignelsen om farisæeren og tolderen, der gik op til templet for at bede. Farisæeren fremførte sine fortræffeligheder i en bøn, som han indledte med ordene: »Gud, jeg takker dig, fordi jeg ikke er som andre mennesker«, mens tolderen »stod af sides«, »slog sig for brystet og sagde: 'Gud, vær mig synder nådig!'«

I trykt udgave: Bind 7 side 560 linje 13

◀ **ved en Ildebrand, bliver ansat til at pumpe** : I reglement af 1. maj 1818 for Kbh.'s brandkorps, § 49, hedder det: »Al *Presning* til at pompe skal være forbudt, men naar Tegn med Kanonskud er givet, tillades det Enhver, som frivilligen tilbyder sig, at række hielpsom Haand, og fremstille sig under Commando af Brand-Officererne, paa det Sted, hvor han troer sig skikket til at kunne gjøre Tieneste.« Tre kanonskud lød fra voldene, når en brand greb så meget om sig, at den kun kunne dæmpes ved »den yderste Anstrængelse« (§ 43).

I trykt udgave: Bind 7 side 560 linje 17

◀ **»Jeg, Joh. Cl., nu ... en Christen« (cfr. Indl.)** : se *AE, SKS 7, 25*.

I trykt udgave: Bind 7 side 560 linje 22

◀ **flaut** : dvs. flovt.

I trykt udgave: Bind 7 side 560 linje 31

◀ **Billioners**: Talangivelsen benyttes formentlig i den romanske betydning svarende til milliarder.

I trykt udgave: Bind 7 side 561 linje 19

◀ **Mandtalslisten** : egl. en af politiet forestået officiel fortegnelse over folkemængden eller afgrænsede folkegrupper inden for bestemte administrative enheder; her formentlig i betydning 'mandskabsliste', dvs. en fortegnelse, der optegner alle de våbenføre el. arbejdsdygtige mænd, typisk i forbindelse med krigstjeneste.

I trykt udgave: Bind 7 side 561 linje 32

◀ **Som man i catholske Bøger ... almindelige Moderkirkes Lære** : Sådanne anmærkninger var almindelige i bøger, som blev trykt i katolske lande, allerede fra bogtrykkerkunstens indførelse i midten af det 15. årh. De skyldtes strenge censurlove, som udgik fra den katolske kirke; i en række pavelige buller blev disse restriktioner mod kætterier nøje udformet.

I trykt udgave: Bind 7 side 562 linje 11

◀ **naar man end ikke har en Forlægger** : SKs pseudonyme værker, herunder *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, udkom i kommission hos boghandler og forlægger C.A. Reitzel.

I trykt udgave: Bind 7 side 562 linje 18

◀ **gaae paa Comedie** : fast udtryk: gå i teatret.

I trykt udgave: Bind 7 side 562 linje 23

◀ **Helligdags-Anordningen** : Med forordning af 26. marts 1845 trådte nye bestemmelser i kraft ang. »Søn- og Helligdagens vedbørlige Helligholdelse«. Den indskærpede butikernes lukketid og forbød al støj og larm i dagtimerne, specielt i kirketiden. Jf. diskussionen i *Politievennen*, nr. 1545, 6. juni 1845, s. 345-348.

I trykt udgave: Bind 7 side 562 linje 26

◀ »**Kun det Positive ... Frihed**« (cfr. **Forordet**) : se *AE, SKS 7, 11.*

I trykt udgave: Bind 7 side 562 linje 30

◀ **Elskerinde** : elsket, kæreste.

I trykt udgave: Bind 7 side 562 linje 30

◀ **hænge efter** : hengive sig til, følge.

I trykt udgave: Bind 7 side 563 linje 3

◀ **Hvor Nogen kan have saa travlt ... forandret** : Der sigtes til tidens politiske gæring, især de liberale politikere, som kæmpede for et konstitutionelt monarki, hvor kongemagten var bundet til et folkevalgt ting med ret til skatteudskrivning. Til den politiske opposition hørte også republikanerne, der helt ville afskaffe kongemagten.

I trykt udgave: Bind 7 side 563 linje 8

◀ **omfreder** : egl. omgiver med hegn e.l.; værner om.

I trykt udgave: Bind 7 side 563 linje 11

◀ **vor Tids Selskaber og General-Forsamlinger** : 494,23.

I trykt udgave: Bind 7 side 563 linje 14

◀ **Ytringsfriheden** : dvs. friheden til at udtrykke sig i tale og skrift, ofte ensbetydende med trykkefriheden (569,13), som konstant var til debat i den oppositionelle presse. Trykke- og ytringsfriheden blev først indført i Danmark ved lov af 3. jan. 1851.

I trykt udgave: Bind 7 side 563 linje 25

◀ **Islæt (...) Rendegarn** : I forbindelse med vævning betegner 'islæt' de tråde, der skydes på tværs gennem kæden (rendegarnet); overført betegner 'rendegarn' det grundlag, hvorpå et 'islæt' udformes.

I trykt udgave: Bind 7 side 563 linje 30

◀ **M. k.** : Min kære.

I trykt udgave: Bind 7 side 564 linje 4

◀ **Intet mindre end** : slet ikke, alt andet end.

I trykt udgave: Bind 7 side 564 linje 4

◀ **Livets casibus** : 321,26.

I trykt udgave: Bind 7 side 564 linje 8

◀ **i apostolisk Forstand som en Æressag** : Der sigtes formentlig til Paulus, for hvem lidelserne var en æressag (355,18).

I trykt udgave: Bind 7 side 564 linje 9

◀ **naar Stygotius ... studeret og disputeret** : sigter til den lærde nar magister Stygotius, der i 3. akt, 5. scene af Ludvig Holbergs (256,13) komedie *Jacob von Tyboe* (trykt 1724) er havnet i en verbal duel med Jacob von Tyboe og her forsøger at overgå dennes mange bedrifter. Jf. *Den Danske Skue-Plads* (10,4) bd. 3.

I trykt udgave: Bind 7 side 564 linje 11

◀ **trodser paa** : beråber mig på.

I trykt udgave: Bind 7 side 564 linje 13

◀ **Hegel** : 39,29.

I trykt udgave: Bind 7 side 564 linje 15

◀ **thi en saadan have vi** : hentyder formentlig til J.N. Madvig (33,6).

I trykt udgave: Bind 7 side 564 linje 30

◀ **thi en saadan Udmærket have vi** : hentyder til J.P. Mynster (277,29), der foruden sine prædikener også udgav afhandlingen *Bemærkninger om den Kunst at prædike*, Kbh. 1812 (særskilt aftryk af *Videnskabelige Forhandlinger ved Siellands Stifts Landemode*, Kbh. 1811).

I trykt udgave: Bind 7 side 564 linje 35

◀ **den alvorlige Veiledning** : I manuskriptet til *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* omtales J.P. Mynster (277,29) flere steder som den 'alvorlige', jf. *Pap.VI B 108,3,7* og *125,7*.

I trykt udgave: Bind 7 side 565 linje 1

◀ **Høiærværdige** : 54,12.

I trykt udgave: Bind 7 side 565 linje 4

◀ **thi en saadan Indviet have vi** : hentyder formentlig til J.L. Heiberg (159,4) el. Adam Oehlenschläger (260,19).

I trykt udgave: Bind 7 side 565 linje 6

◀ **den tvetydige Kunst** : Hertil bemærkes i journaloptegnelsen JJ:411a, SKS 18, 277: »Meningen er enten Nogen kunde lære Noget ved at være Vidne, thi det at være Vidne er ikke nogen ligefrem Meddelelse, ell. at det blev klart, at der ingen Læremester er.«

I trykt udgave: Bind 7 side 565 linje 9

◀ **Almueskole** : folkeskole (dette begreb blev først indført i lovgivningen i 1899). I almueskolen spillede religionsundervisningen en stor rolle. Man benyttede oftest Balles lærebog (221,22), hvis læresætninger og forklaringer skulle læres udenad.

I trykt udgave: Bind 7 side 565 linje 17

◀ **profiterer** : holder forelæsninger over, tilbyder undervisning i.

I trykt udgave: Bind 7 side 565 linje 19

◀ **forfængelige** : i journaloptegnelsen JJ:411, SKS 18, 277, bemærkes, at dette udtryk skal tages »i bibelsk Forstand«, dvs. i betydningen: tomme, hule, forfængelige.

I trykt udgave: Bind 7 side 565 linje 24

◀ **i et Stykke af Scribe ... aldrig slaet feil** : Den fr. dramatiker Augustin Eugène Scribe (1791-1861) beherskede det parisiske teaterliv gennem 40 år med sine henved 350 vaudeviller, komedier og operatekster, hvoraf mange var skrevet i samarbejde med andre. Mellem 1824 og 1874 var Scribe den mest spillede dramatiker på Det kgl. Teater, hvor han især ved J.L. Heibergs (159,4) mellemkomst fik opført over 100 stykker. Der sigtes til 4. akt, 1. scene, af Scribes komedie *En Lænke (Une Chaîne)*, overs. af Th. Overskou, Kbh. 1832, hvor Hector Ballandard, prokurator i underretten, bl.a. bemærker: »Desuden – det Slags Kjærlighed kan man faae af Halsen naar man lyster, – jeg havde et Middel, som aldrig slog feil naar jeg vilde bryde overtvert – jeg skrev ganske fripostig, paa Lykke og Fromme: 'Jeg veed Alt – jeg seer Dig aldrig mere' – og der blev aldrig fordret Forklaringer som her«, s. 29. Stykket blev opført 9 gange på Det kgl. Teater i København: første gang 27. maj 1842 og sidste gang 11. maj 1844. – **forfaren**: erfaren.

I trykt udgave: Bind 7 side 565 linje 33

◀ **denne den bedste Verden** : hentyder til den ty. filosof G.W. Leibniz' sætning i *Essais de Théodicée* (1710), 1. del, § 8, om, at Gud ikke ville have skabt nogen verden, hvis den ikke var den bedst tænkelige. Denne påstand blev stærkt parodieret i F.-M.A. de Voltaires roman *Candide* (1759), hvorfra det ironiske, bevingede ord stammer: 'Alt er godt i den bedste af mulige verdner'.

I trykt udgave: Bind 7 side 566 linje 3

◀ **have den til Bedste** : egl. prigsiver den for alm. underholdning; gør den til grin.

I trykt udgave: Bind 7 side 566 linje 4

◀ **For en Form og for Ordens Skyld** : SK havde ikke tidligere officielt vedkendt sig det pseudonyme forfatterskab, omend allerede mange vidste, at han var forfatteren (245,16). Der blev dog også i tiden udgivet pseudonyme skrifter og artikler af andre forfattere, som havde en vis lighed med SKs.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 2

◀ **realiter** : i virkeligheden, i og for sig selv.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 2

◀ **jeg er, som man siger, Forfatter af** : SK medtager i det følgende kun de pseudonyme værker, altså ikke de værker, som findes i SKS 1 og 5. Ud over de tre artikler, som SK anfører i det følgende, publicerede han i samme periode i *Fædrelandet* følgende artikler: »Aabenbart Skriftemaal« (12. juni 1842, nr. 904), underskrevet 'S. Kierkegaard'; »Hvo er Forfatteren til Enten – Eller« (27. febr. 1843, nr. 1162), underskrevet 'A.F.....'; »En lille Forklaring« (16. maj 1843, nr. 1236), underskrevet 'S. Kierkegaard'; »En Erklæring og Lidt til« (9. maj. 1845, nr. 1883), underskrevet 'S. Kierkegaard'; »En flygtig Bemærkning betræffende en Enkelthed i Don Juan« (19.-20. maj 1845, nr. 1890-1891), underskrevet 'A'.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 3

◀ **Enten-Eller (Victor Eremita), Kjøbenhavn i Februar 1843** : jf. SKS 2-3.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 4

◀ **Frygt og Bæven (Johannes de silentio), 1843** : jf. SKS 4, 97-210.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 4

◀ **Gjentagelsen (Constantin Constantius) 1843** : jf. SKS 4, 5-96.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 5

◀ **Om Begrebet Angest (Vigilius Hafniensis) 1844** : jf. SKS 4, 307-461. Værket hedder *Begrebet Angest* og har altså intet 'om' i titlen, som tilfældet er med magisterafhandlingen *Om Begrebet Ironi*. I øvrigt staves pseudonymet 'Hafniensis'.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 5

◀ **Forord (Nicolaus Notabene) 1844** : jf. SKS 4, 463-527.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 6

◀ **Philosophiske Smuler (Johannes Climacus) 1844** : jf. SKS 4, 211-306.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 7

◀ **Stadier paa Livets Vei (Hilarius Bogbinder: William Afham, Assessoren, Frater Taciturnus) 1845** : jf. SKS 6.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 7

◀ **en Artikel i »Fædrelandet« Nr. 1168, 1843 (Victor Eremita)** : »Taksigelse til Hr. Professor Heiberg«, i *Fædrelandet* (nr. 1168, 5. marts 1843), underskrevet 'Victor Eremita'. Artiklen ironiserer over J.L. Heibergs (159,4) anmeldelse af *Enten – Eller*.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 9

◀ **to Artikler i »Fædrelandet«, Januar 1846 (Frater Taciturnus)** : to artikler af 'Frater Taciturnus', som begge blev trykt i *Fædrelandet*. I den første, »En omreisende Æsthetikers Virksomhed, og hvorledes han dog kom til at betale Gjæstebudet« (27. dec. 1845, nr. 2078), angribes kritikeren P.L. Møller, som også identificeres med tidsskriftet *Corsaren*. I den anden, »Det dialektiske Resultat af en literair Politi-Forretning« (10. jan. 1846, nr. 9), frabeder Taciturnus sig enhver rosende omtale i *Corsaren*.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 10

◀ **Polyonymitet** : det at have mange navne.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 12

◀ **Lovenes Straf ... hvo Forfatteren var** : If. trykkefrihedsforordningen af 27. sept. 1799 var der ikke generel censur i Danmark, men forordningen indeholdt en række strafferetlige bestemmelser mod skribenter, der kritiserede forfatningen, regeringen, kongen, religionen mv. Den, der én gang havde fået dom for at overtræde forordningens grænser, var resten af sit liv forpligtet til at lade sine skrifter censurere af politimesteren. I fortalen til forordningen hedder det: »som det har viist sig, at lumsk og nedrig Ondskab i almindelighed søger Skiul under Anonymitet; men Retfærdighed fordrer, at enhver bør vedstaae ligesaavel det, han lader offentligen trykke, som hvad han skriftligen eller mundtligen ytrer, og at han altsaa ikke mindre bør være sit Navn bekiendt i hiint, end i disse sidste, Tilfælde; saa anseer Han [kongen] det tienligst, at forbyde al Anonymitet, og at paalægge enhver, der udgiver noget trykt Skrift, den Pligt, at nævne sig.« Forordningens § 16-17, der byder forfatteren at anføre sit fulde og sande navn på titelbladet, blev dog ikke håndhævet i tiden, hvor det var helt alm. at skrive anonymt el. pseudonymt.

I trykt udgave: Bind 7 side 569 linje 13

◀ **forskyldte** : gjorde sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 7 side 570 linje 6

◀ **Experimentets Quidam som Experimentatoren** : Quidam er navnet på hovedpersonen i Frater Taciturnus' angivelige eksperiment, »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?'« i *Stadier paa Livets Vei*.

I trykt udgave: Bind 7 side 570 linje 14

◀ **dialektisk-redupliceret**: 176,8.

I trykt udgave: Bind 7 side 570 linje 20

◀ **ikkun** : kun, blot.

I trykt udgave: Bind 7 side 570 linje 23

◀ **Facsimile** : nøjagtig gengivelse af noget skrevet, tegnet, trykt e.l., her en afbildning af SKs håndskrift.

I trykt udgave: Bind 7 side 570 linje 23

◀ **mit Navn som Udgiver ... (1844)** : SK havde så sent som i renskriften til *Philosophiske Smuler* planlagt at udgive dette skrift i eget navn, men tilføjede i sidste øjeblik pseudonymen Johannes Climacus som forfatter og sig selv som udgiver, jf. tekstredegørelsen til *Philosophiske Smuler*, SKS K4, 192f. og 194.

I trykt udgave: Bind 7 side 570 linje 31

◀ **anseet mig for Forfatteren af de pseudonyme Bøger** : 245,16.

I trykt udgave: Bind 7 side 571 linje 14

◀ **ligefremt er Forfatter f. Ex. af de opbyggelige Taler** : De seks skrifter med opbyggelige taler, som SK udgav i 1843-44, bar alle hans navn på titelbladet, jf. SKS 5.

I trykt udgave: Bind 7 side 571 linje 19

◀ **paralogistisk-** : ved en fejlslutning.

I trykt udgave: Bind 7 side 571 linje 28

◀ **eviterende** : undvigende, unddragende sig (det direkte forhold).

I trykt udgave: Bind 7 side 571 linje 30

◀ **Anstrængelsen gennem 4¼ Aar** : dvs. fra 25. okt. 1841, hvor SK rejste til Berlin og under sit ophold bl.a. arbejdede intensivt med *Enten - Eller*. Se tekstredegørelsen til *Enten - Eller*, SKS K2-3, 38-58.

I trykt udgave: Bind 7 side 572 linje 4

◀ **Honoraret idetmindste har været temmelig socratisk** : Det var en æressag for Sokrates ikke at modtage penge af sine samtalepartnere el. tilhørere. En undersøgelse af SKs faktiske indtægter og udgifter i forbindelse med hans værker findes i F. Brandt og E. Torkelin *Søren Kierkegaard og pengene* (172,33); sml. tekstredegørelserne i SKS.

I trykt udgave: Bind 7 side 572 linje 12

◀ **min afdøde Fader** : Michael Pedersen Kierkegaard (1756-1838), som SK havde tilegnet sine ikke-pseudonyme skrifter fra 1843-45, jf. SKS 5.

I trykt udgave: Bind 7 side 572 linje 16

◀ **Firmaet Kts - at det har talet** : 233,15.

I trykt udgave: Bind 7 side 572 linje 26

◀ **den paaholdne Pen** : jf. det faste udtryk: at underskrive med påholden (påholdt) pen, der bruges om en person, som ikke selv kan skrive og derfor holder på pennen, mens en anden fører hans hånd og skriver hans navn for ham; den førte pen.

I trykt udgave: Bind 7 side 572 linje 32

◀ **Halvbefaren** : egl. om matros, som har sejlet i 18 måneder og i den tid gjort to længere rejser, mods. 'helbefaren' (405,8); en 'halv-berejst', dvs. én, som er uden tilstrækkelig erfaring og øvelse.

I trykt udgave: Bind 7 side 573 linje 5

◀ **Kjøbenhavn i Februar 1846** : se tekstredøgørelsen, s. 76

I trykt udgave: Bind 7 side 573 linje 7